NİYAZİ BERKES

türk düşününde batı sorunu

BİLGİ YAYINEVİ

niyazi berkes
TÜRK DÜŞÜNÜNDE BATI SORUNU

b

BİLGİ YAYINLARI
BİLGİ DİZİSİ 22

Birinci Basım
Mayıs 1975

BİLGİ YAYINEVİ
Tunalı Hilmi Cad. 94
Telf: 178930 - 178019
Kavaklıdere Ankara

Babıali Cad. 19/2
Telf. 22 52 01
Cağaloğlu İstanbul

NİYAZİ BERKES

Türk Düşününde Batı Sorunu

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni fahri karagözoğlu

BİLGİ BASIMEVİ - ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

BİRİNCİ KESİM
BATI SORUNU

I Sorunlar Ne Zaman Başladı 17
II Tanzimatın Açtığı Çığır 31
III «Anayasalı İstibdat» Rejimi Altında 38
IV Meşrutiyet: Ta Baştan Başarısız Rejim 48
V Politika ve Düşün Anarşisi 60
VI Osmanlı İmparatorluğu Batıyor 72
VII Ulusal Bağımsızlık Savaşı 84
VIII Devletçiliği Zorlayan Koşullar 97
IX Devletçiliğin Başarıları 105
X Devletçiliğin Başarısızlıkları 109
XI Devletçilik Nasıl Dejenere Edildi 116
XII Başarısızlığın Toplumsal Sonuçları 129
XIII Gene Gericilik Akımları 139
XIV «Demokratik İstibdat» Rejimi Altında 146
XV Yarına Bakış 162

İKİNCİ KESİM
BATI SORUNU KARŞISINDA DÜŞÜN

I Batı Sorunu: İslâm-Osmanlı Gözüyle Batı... 175
II Uydulaşma Aşamaları... 178

III Uyduculuğa Karşı Savaş 185
IV Çağdaş Uygarlık Olarak Batı 188
V Batı Sorununa Karşı Tepkiler 201
VI Antiemperyalist Tepki 249
VII Ulusal Varlığın Tarihsel Temeli Sorunu 259
VIII Tarihlerde Türk 266
IX Tarih Görüşünün Temel Kavramları 272
X Uluslaşma Sürecinde Batılılaşmanın Yeri 279
XI Yabancılaşma 286

DİZİN 301

Ö N S Ö Z

Türkiye'nin bugün karşılaştığı sorunlar, Birinci Cihan Savaşından sonra kesin olarak gerçekleştirmeyi göze aldığı toplum ve uygarlık devriminin tamamlanmadan kalması yüzünden, İkinci Cihan Savaşı sonrasında gelişen gerici güçlerin yarattığı sonuçlardır. Bu sorunların niteliğini kavramak için bu devrimin geçmişini, onu durduran güçlerin neler olduğunu anlamak gerekir.

Bu devrimin niteliğinin anlaşılması için de, onu hazırlayan tarihsel akışı gözden geçirmeliyiz. Konuya tarihsel bir açıdan girişmekle gidişin ne olduğunu, bu gidişi köstekleyen engellerin neler olduğunu, bu engelleri kaldırmak yolunda geçmişte yapılan çabaları, bunların nasıl az çok farklarla tekrarlanıp durduğunu görebileceğiz. Böyle az çok farklarla tekrarlanmalar varsa, demek ki Türk Devriminin gelişmesini köstekleyen, hatta garip bir çelişme eseri olarak, bu gelişme uğruna yapılan işleri ulusal varlık için zararlı bir hâle sokan etkenler vardır.

*Bunun için bu yazıların amacı, Türk evriminin tam bir tarihini yazmak değil, bu gelişimin ana sorunlarını yakalamak, bunların çözümlenmesi için yapılan girişimleri etkisizleştiren koşulları tanımlamaktır. Bu yolda verilecek genel yargılar ayrıntılara ait olaylarla desteklenen incelemelerimize dayanmaktadır.**

* Ayrıntılar için bkz., N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975).

Bu kez sunulan bu kitap, daha önce çıkmış olan iki kitabın birleştirilmesinden oluşmuştur. Birincisi «İki Yüzyıldır Neden Bocalıyoruz?» *başlığı altında 1962-63'te önce «Yön» dergisinde çıkmıştı. (Bu başlığı dergiyi çıkaranlar koymuştu.) 1964'te gene bu başlık altında kitap olarak yayınlandı. 1965'te ikinci baskısı çıktı. İkinci kitap da gene «Yön» dergisinde «Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler» başlığı altında sergilendikten sonra, 1965'te kitap olarak yayınlanmıştı.*

Bu iki kitabın yeni baskılarının çıkarılması isteği karşısında, ikisinin birbirini bütünler nitelikte olduğunu düşünerek, bir kitap içinde birleştiriyorum. İki kitapta bir iki konuda birbirine değinen yerler vardır; bunlara dokunmadım. Bu birleştirmede iki kitabı bütünleştirme, dil ve baskı yanlışlarını düzeltme, çok sayıda sözcüklerin yenilerini koyma, ana konuların daha belirli olarak gözükmesi için kesin gereği olmayan, kimi ayrıntılarla ilgili, parçacıkları çıkarma gibi değiştirmelerden başka temelli değişiklik yapılmamıştır.

Bu iki kitaptan birincisi genel olarak iyi karşılandığı halde, ikincisi eleştirilere uğramıştı. Bunlarda, belki biraz «Yön»ü çıkaranların bazen beni de şaşırtan atak başlıklar koymalarının payı olmuştu. Fakat, bunun da ötesinde ve daha önemli nedenler olduğunu sanıyorum. Bu eleştirilerin kimileri doğrudan doğruya bana da söylendiği için, hepsinin hangi sorunda yoğunlaştığını anladığımı sanıyorum. Eleştirilerin çoğunun yanlış anlama ya da benim yanlış anlatmam yüzünden doğduğunu, fakat ayrıca alışılmış düşün biçimine aykırı bir görüşü yansıtmasından ileri geldiğini sanıyorum. Özellikle bir kınama üzerinde durulduğu dikkatimi çekmişti. Batı kavramı ve Batılılaşma ülküsünün eleştirilmesini kimi aydınlar gericilere bir ödün veriş olarak anlamış, kimileri de bu eleştirilerle gericiliğe bir katkım bile olduğunu ileri sürmüşlerdi. (Yüzüme karşı söylenen eleştirilerden biri de, Abdülhamit'i övdüğüm, hatta onun «ilerici» olduğunu yazdığım iddiası olmuştur!)

Sağduyularına inandığım eleştiricilerin bu tepkisi beni üzmekle birlikte, nedenleri üzerinde beni düşünmeye zorladı. Şimdi, bir

yandan yanlış anlamalara yol açabilecek yerleri düzeltmeye çalışırken, bir yandan da kitabın sonunda «yabancılaşma» konusunda yazdıklarıma (gene de yetersiz olmakla birlikte) azıcık eklemeler yaptım. Batılılaşma özlemlerinin devrimcilik karşıtı olmaya gidebileceği yollu ileri sürdüğüm gözlemin temelinde bu kavramın iyi anlaşılması şartı yatar. (Bu konuda sayın İdris Küçükömer'in «Toplumun Yabancılaşması» *adlı kitabındaki görüşlere hiç katılmadığımı bu arada açıklamak isterim. Bu kitabın, değil içindekiler, adı bile beni şaşırtıyor. Her şeyden önce, yabancılaşma, neden yabancılaştığı belirtilmeyen bir toplum için düşünülebilecek bir şey olamaz; ancak kişiler toplumdan yabancılaşır. Toplumun kişilerden yabancılaştığını ileri sürmek, aklın alamayacağı bireyci bir bencillik olur. Ancak, sayın yazarın düşününü kavrayamamış olmam olasılığını bir yana atmıyorum. Belki o da, benim gibi, kendini anlatamamıştır.)*

Halbuki, «yabancılaşma» sözcüğü düşün sözcüğümüzde yeni çıkmış bir sözcük olmakla birlikte, ilgili olduğu sorun bizde yeni farkına varılmış bir sorun değildir. Geçmişte bunu anlatan, belki daha yerinde olan sözcükler bile kullanılmıştır; kimi ağır suçlayıcı, kimi alay edici nitelikte sözcükler. Örneğin, «jönlük», «conluk», «züppelik», Hüseyin Rahmi'nin romanlarının çoğunda geçen «şık», «şıpsevdi», «alafranga» tipleri; Ömer Seyfeddin'deki (Tahir Alangu'nun çok iyi tanımladığı) «Efruzlaşma»; Aziz Nesin'in birçok yazılarından öğrendiğimiz kişiler... Yabancılaşmış kişiyi sezmekte, tanımakta, eleştirmekte ya da gülünçleştirmede edebiyat yazarları çok başarı gösterdikleri halde, toplum ve edebiyat tarihimiz üzerine yazanların bu konu ile ilgilenmeyişleri şaşırtıcı bir şeydir. Ben buna şaşmıyorum, çünkü onların çoğu bu yabancılaşmışların tâ kendileri, belki hepimiziz. Gerçek sanatçı, özgür kişi olabildiği için onu görebilmiştir. Düşünde özgürleşemeyenler onu göremezler; yüksek Batı kanallarından aldıkları kavramların kopyacıları olmaktan çıkamıyorlar.

Kötümser, inkârcı gibi gözükmemek için şunu sözlerime katmam gerekir: ancak bugünlerdedir ki toplumbilim, politik bilim,

ekonomi bilimi ve toplumsal tarih alanlarında çalışan yeni kuşak bilimcileri bu nitelikten kurtulma yoluna girmişlerdir. Son yıllar içinde umut verici orijinal araştırmalar çıkıyor. Onlar, artık, gerçekteki toplumdan kaçarak Avrupa ve Amerika kitaplarında, şeriat ve fıkıh kitaplarında, Turan ya da Grek mitolojilerinde ütopyalar bulma yoluna gitmiyorlar.

Bugün Batı sosyalist düşününün belli başlı kimi eserlerinin çevirileri çoğalmakla beraber, bunların asıl gerekliliği ve katkısı düşün ve kavram disiplini eğitimi vermelerindedir; yoksa gerçek sosyalist düşün çevirilerden değil, o düşün disiplininin etkisi ile yapılacak yerli çalışmalardan doğacaktır. Şimdilik sosyalist düşünün de bu eski yabancılaşma geleneğinden tüm kurtulamadığını söylemek zorundayım. Buna, kopyacılık, taklitçilik, büyük sosyalist düşünürlerin devrimsel nitelikteki görüşlerini uygulayamayış başarısızlığı da diyebiliriz.

Bunun göze çarpan iki yanı, asıl yabancılaşmış dinci, Batıcı komprador, ırkçı çevrelerin soktuğu fikirleri eleştirme gücünü gösteremeyişlerinde; bir de Türk çağdaşlaşma sürecini Batı sosyalist düşününden kopya edilen bir iki kavram içine («üstyapı-altyapı», «sınıf savaşı» gibi aslında önemli, fakat ancak tarih ve felsefî düşün çerçevesi içinde değerlendirilebilecek «âyetleştirilmiş» kavramlar içine) daraltmalarında görülür. Bu daraltış, bir yandan, politik-toplumsal görüşleri bir partizanlık buyruğu sınırları içine sokmada kendini gösterir, diğer yandan da bugünkü Türk toplumunun geçmişindeki Doğu toplum-devlet türü, İslâm dini, ve Osmanlı İmparatorluğu geleneği gibi (Batı toplumlarının hiç birinin tarihinde bulunmayan) üç tarihsel ayrıcalığı, onları benimser gibi gözükmek korkusu ile, göremeyişte ya da tüm inkâr edişte gözükür. Marksist düşün, Avrupa tarihi ve onun çağdaş koşulları altında geliştiği için, bu düşüne Batı tarihinin bu iki etkeninin verdiği yanları da oldukları gibi benimsemek kolay, fakat sorunlarımızın birçok yanlarını Efruzbey gibi konuşmadan uygulamak güçtür. Bu çeşit anlayış, gericiler cephesi karşısında başarısızlığa uğrayacaktır.

Doğu toplum-devlet türünün İslâm, Osmanlı ve bugünkü Türk

koşullarının tâ temelinde yattığı daha «Jön Türkler» zamanında bile sezilmişti. Bunlardan biri, kendisinden böyle bir seziş beklenemeyecek olan liberal-kozmopolit «Prens» Sabahattin olmuştu. En son, sosyalist değil, antiemperyalist bir ulusçu olan Atatürk'ün de aynı sezişi benimseyişine karşın, bugünün sosyalist düşününe bu fark edilişin bir şey anlatmamış olması gerçekten şaşılacak bir şeydir. Bunun temelinde, uzun yıllar Batı sosyalist düşününden uzak tutulmuş olan aydınların Birinci Cihan Savaşı sonu yıkılışı gelince ve birdenbire sosyalist akım ve eylemlerle karşılaşınca bu düşünün ana fikirlerini kutsal âyetler gibi bellemişleri yatar. Bu Efruzlaşmış sosyalistler Mustafa Kemal'i, daha sonraki Atatürk'ü, onun toplum ve sınıf yapısı üzerindeki görüşünü, tarih arayışını anlayamıyorlar; onun kurduğu devrimci parti geleneğinin yozlaşmasının nedenlerini de belledikleri âyetlerle yorumlayamadıklarından onu bildikleri kategorilerin neresine koyacaklarını kestiremiyorlar. Bu düşünde Kemalizm görmemezlikten gelinecek bir yama gibi kalır.

Bunun daha da şaşılacak bir sonucu, sosyalist düşünün ulusçulukla uzlaşamaz bir görüş olduğuna daha başlangıçta inanılmış olmasıdır. Bu yüzden, gericilik güçleri onları daima ulus düşmanı kişiler olarak gösterebilmişlerdir, gerçekte asıl onlar ulusal yabancılar oldukları halde! Gerçekte, ulusçuluk karşıtlığı, sosyalist düşüne karşı olan liberal, kapitalist ve emperyalist düşüne özgüdür. Marx, Engels, Lenin gibi kişiler ulus ve ulusçuluk sorunları ile çok yakından ilgilendikleri gibi, onların çizgisinden ayrılanlar da dahil, bugünün Mao'suna gelinceye kadar bütün sosyalist düşünün Avrupa içi ve dışı ekseni «sınıf savaşı» kavramından çok (Avrupa için demiyorum), toplumların uluslaşması sorunu olmuştur.

Bunun böyle olduğunu (1) sosyalist düşünün ilk hızını aldığı 1848 yılları döneminin en büyük sorununun ulusal sorun olması, (2) kapitalizmin ya da emperyalizmin egemenliği altındaki ulusların «ulusal bağımsızlık» savaşı (deyimin kendisi bile o zaman çıkmıştır) ile yakından ilgilenmeleri (onların Irlanda, Hindistan, Çin, Çek, Slav sorunları üzerine yazdıklarını hatırlayalım), (3) Birinci Cihan

Savaşı ertesinde ilk kez sömürgeler sorunu ile en çok ilgilenenlerin onlar oluşu, (4) nihayet, İkinci Cihan Savaşı ertesinin en önemli olayları olan «tarihli» ya da «tarihsiz» halkların ulusal oluşmaları sorunlarını en gerçekçi olarak ele alan düşün türünün yalnız sosyalist düşün oluşu bize gösterir. Sosyalist yazarların hiç biri «ulus» denen toplumsal birimi doğal bir birim olarak almaktan kaçınmamıştır. Sosyalist düşünün en büyük katkısı, Batı burjuva düşününün dinci, ırkçı, kültürcü şovenizmine karşı, ulusların uluslaşmasının ancak bir yandan kendi tarihlerinin geçmişini, bir yandan da emperyalist egemenliği altında düştükleri durumları eleştirerek onlardan silkinmekle insanlığın ilerleme tarihine katkısı olacağını göstermesidir. Sosyalist düşündeki yabancılaşma kavramının toplumsal, tarihsel ve devrimsel değerlendirilişi bunu anlamakla ortaya çıkar.

Bu açılardan bakarsak, Atatürk'ün kişisel eğilimleri, alışkanlıkları, mesleğinin sözlüğü ne olursa olsun, onun önderliğini ettiği ulusal bağımsızlık savaşının açtığı kapının anahtarının sosyalist düşün tarihinin doğru olarak anlaşılışında bulunduğunu görmemek için, sözünü ettiğim edebiyat yazarlarımızın bize tanıttığı kişiler gibi çevresini görme yeteneğinden yoksun bir kişi olmak gerekir. Beklediğimiz düşün devrimi böyle olmaktan kurtuluşla gelecektir.

Sözünü ettiğim ikinci kitabı eleştirenlerden biri: «Batı kavramını bir bütün olarak görmek istemiyor. Batı'nın sömürücü yanını yadsırken, bütün Batı'yı yadsıyor. Batı'nın sömürücü anlamını kaldırdığımız zaman, söyledikleri bütün geçerliliklerini kaybediyor. Halbuki Batı ile anladığımız, Batı uygarlığıdır. Türkiye'nin bu uygarlığın bir parçası olmadan kurtuluşunun gerçekleştirilemeyeceğine inandığımızı söyleyebiliriz» diyordu. Bu eleştiri görünüşte doğru ve inandırıcıdır. Bu yargılarda yanıtlanmadan geçilen bir iki soruyu sormasam, ben de o görüşe katılırım. Bu sorular şunlardır: (1) Batı'nın sömürücü yanını kaldırabilir misin? (2) Batı'nın sömürücü yanını yadsımakla Batı kapısı kapanır mı, yoksa tersine açılır mı? (3) Türkiye'nin sözü edilen kurtuluşu kimden, neden kurtuluştur? (4) Eleştirici Batı uygarlığından soyutladığı «Batı kültürü»nü

Yunan, Latin, Hıristiyanlık yollarından geçerek gelişmiş bir kültür olarak tanımladığına göre, geçtiği yollarla çatışmaktan öteye bir ilişkimiz olmayan bu kültürü nasıl alırız? Yalnız kitap okumakla mı?

Gerçekte, kurtuluş kendimizden, kendimizi tarihsiz bir toplum haline getirmiş olan «Osmanlılık», «İslâmlık», «Avrupalılık» geleneklerinin üst üste yığdığı kurul ve kurallar yığınını temizlemekle olacak bir kurtuluş değil midir? Konuyu ve sorunları bir Batı fetişizmi inancı içinde görmekte direnmekle, onları şeriatçı, osmanlıcı, ırkçı fetişizmi içinde çürütmek arasında büyük bir ayrıcalık var mıdır?

BİRİNCİ KESİM

BATI SORUNU

I

SORUNLAR NE ZAMAN BAŞLADI?

Türkler, Osmanlı İmparatorluğu dediğimiz siyasal egemenliğin kuvvetini onsekizinci yüzyılın başına kadar devam ettirmişler, fakat bu yüzyılın başında bu kuvvet ilk önemli dış engellerle karşılaşmağa başlamıştı. Onsekizinci yüzyılın başında imparatorluğun yalnız eski kudretini kaybetmekle kalmadığını, aynı zamanda gerilemeğe başladığını o zamanın devlet adamları bile anlamışlardı.

ESKİ DÜZENE DÖNME ÇABALARI

Onyedinci yüzyılda Osmanlı devlet sisteminin dünyanın geçirmekte olduğu büyük değişmenin etkisi altında bozulmağa, aslındakinden farklı biçimlere girmeğe başladığı görülmüş bulunuyordu. En önemli değişiklik bu sistemin can damarı olan toprağın kullanılma yöntemlerinde olmuş, bunlarla ilgili malî, idarî, sınaî ve hatta ilmî örgütler başka başka biçimlere girmeğe başlamıştı.

O zaman bu değişiklikleri kaydeden yazarların hepsi aynı şeyler üzerinde duruyorlar: toprak rejimi ve ona dayanan devlet maliyesi, ordu, hükümet ve idare, bilim kurumları. Dikkate değen nokta hiç birinin bu değişmenin veya onların deyimiyle bozulmanın

nedenlerini araştıramamalarıdır. Bunları arama yoluna dönmüş olsalardı, bunların daha derininde birtakım değişen koşullar olduğunu, gördükleri bozuluşun bu koşulların sonucu olduğunu anlayacaklardı.

Onların bu yola gitmeyişlerinin nedenini anlamak bizim için, yani toplumsal hayatta değişmenin normal bir tarih olayı olduğunu kabul eden kimseler için biraz güçtür. Bunların «aslından ayrılma»nın nedenlerini aramamaları, o zamankı düşünüşün hayatı duran, değişmeyen, değişmemesi gereken bir düzen saymalarından ileri geliyordu. Ortaçağ düşünüşünün temeli budur. Ona göre, var olan düzen (nizam-ı âlem) Tanrının takdir ettiği bir düzendir; ideal olan odur. Gene bu düşünüşün sonucu olarak bu yazarlar Türk İslâm topluluğunun, devletin yüz yüze geldiği Avrupa dünyasındaki koşullarda olagelmekte olan değişikliklerin etkisi altında olduğunu da göremiyorlardı.

Bu düşünürlerin gözlemlerine dayanarak o zaman uygulanmak istenen tedbirler yeni bir dünyanın doğuşunun zorladığı fikirlerin ürünü olmaktan çok geleneksel sistemin bozulduğunu görmekten ileri gelen fikirlerin sonucu olduğu için, bu tedbirler işleri hep eski ilk biçimlerine çevirmek düşüncesi etrafında birleşiyordu. Onyedinci yüzyılda bozuluşun nedenlerini ve çarelerini araştıran yazarlar hep bu noktada birleşirler.

Bu görüşe dayanarak onyedinci yüzyılda yapılan çabaların hiç biri başarılı olamadı. Sistemin temelleri olan kurumların eski haline gelmediği görüldü. Bu görüşe uyan Murat IV'ün kanlı terör rejimi bile para etmedi. Eski sistemi geri getirmek şöyle dursun, ona zıt gelişmeler durmadan sürdü.

Bunların en önemlileri eski Osmanlı toprak rejimi yerine derebeyleşmeye doğru bir akımın başlaması, o zaman reaya denen köylünün ağalık ya da derebeylik rejimi altına girmeye başlaması, tarımsal üretimin düşmesi, kentlerde sanayiin daralması yüzünden zenaatçı ile köylünün çoğunluğunun yoksulluğa düşmesi, devlet maliyesinin çökmesi, devlet yönetiminin bozulması, Türk ekonomisinin dış ticaret dengesizliğinden ötürü şiddetli

bir enflasyona düşmesi, ekonominin hemen her sektöründe sermaye birikiminin belirli bir hızla artamaz olması, tersine bu ekonominin genel dengesinin hep aleyhte, aşağıya doğru kendini tüketme yoluna dönmüş olması idi.

Bu genel gidiş kendini isyanlarla, ihtilâllerle, eşkıyalıklarla, kötü malî tedbirlerle, zararlı ticaret ve para siyasetleriyle gösteriyor ve bunların hepsi Türkiye'nin ekonomik anlamda gerileyen bir ülke haline gelmesiyle sonuçlanıyordu.

Bu gidişi hemen durduracak etkili tedbirlerin alınması bazı iç sorunlarda reformlar yapmak, Türkiye ile Avrupa arasındaki ticarî ve siyasî ilişkilere yeni bir yön vermek, imparatorluğun dayandığı din hukuku ve gaza zihniyeti yerine merkantilist ekonomik zihniyete uymak gerekirdi. Burada inceleyemeyeceğimiz nedenlerle bunlar yapılamadı. Biraz önce dediğimiz gibi, reform ancak işleri zorla geriye döndürmek anlamına geliyordu. Batı ile ilişkiler hâlâ fetih ve savaş ilişkileri olarak görülüyordu. Reformların yapılmayışının başlıca nedeni, hâlâ bugün bile elde edemediğimiz bir özelliğin onların zamanında da bulunmaması, yani kafalarımızda ekonomik zihniyetin yokluğudur. Ortaçağ Hıristiyan Avrupasında olduğu gibi İslâm ve Osmanlı ortaçağında da ekonomik zihniyet «merdut» bir şeydi. Kafalara hâkim olan güç din ve gaza düşünceleri idi. Devlet idaresinde güçlü olan kimseler din ya da gaza adamları idi; yani ekonomik sınıflar (köylü, işçi, tüccar, esnaf) değildi.

Ortaçağ düşünüşünde devleti yöneten kişilerin toplumsal sınıfları temsil eden kimseler olmaması ideal olan bir şeydi. Hem Hıristiyanlık hem İslâmlık dünyasında devletin başında Tanrının gölgesi veya vekili bulunur: sınıflarından iğdiş edilmiş sivillerle askerler ve din adamları tarafından «esnaf» yani o zamanki anlayışla toplumsal sınıflar (reaya, zenaat ve ticaret erbabı) yönetilirdi. Bu sınıflar birtakım mertebelenmiş tabakalardı. Her birinin yeri dünya düzeninde belli ve değişmezdi. Değişme daima bozulma alâmeti idi.

Fakat Batı Avrupa'da meydana gelen devrimlerle toplumsal

sınıflar belirlenince, yeni sınıflar doğup güçlenince, devleti sınıf yararlarına ve yeni ekonomik yönlere doğru yöneten yönetimler kurulmağa başlandı. O zaman böyle bir zihniyetle devlet idare etmek, bugünkü komünistlerin usulleri kadar korkunç ve aykırı sayılırdı. Ama bu zihniyet ve onun yaratığı olan yönetimler Avrupa'da kısa zamanda birçok yerlerde yerleşti. O kadar çabuk yerleşti ki, Batıda merkantilist devletler dönemi olan onyedinci yüzyılda Türklerle ilk kez yakından tanışan Batı Avrupalılar (özellikle Fransızlar ve İngilizler) Doğulu kafasının başka türlü işlediğine hükmederler; bizimkiler de Batılıların ticaret hırsının altında yatan merkantilist ekonomi siyasetini bilmedikleri için onu «kâfir» kafasının işi sanırlardı.

İLK DENEMELER

Eski günlere dönmenin artık olasılığı kalmadığı; tersine devletin hem ekonomi hem siyaset bakımından çökme ya da dağılma haline geçtiği anlaşıldığı sıralarda (yani onsekizinci yüzyılın başında) zar zor, belli belirsiz yeni bir fikir doğmaya başladı. Avrupa dünyasında yeni bir uygarlığın doğmakta olduğu seziliyor; buna uymak gerektiği, yapılacak reformların buna uyması zorunluluğu kabul ediliyordu.

Böyle bir fikir belli belirsiz doğmuş olmakla beraber, kabul edilmesi, hele uygulanması kolay olmadı. O zamanın adamlarının bunu kavramada ve uygulamada gösterdikleri sallanmaları, uygulamaya kalkınca da işledikleri yanılgıları bugün mazur görmemek elden gelmiyor. Aradan iki yüzyıldan fazla zaman geçtiği halde, bugün bile devlet adamları hâlâ bu fikrin yani modern toplum ve ekonomi düzenine geçişin tarihsel bir zorunluluk olduğunu bütün ayrıntıları ve sonuçlarıyle açıkça kavramış değillerdir. Bu fikrin hiç değilse iç yapıda gerektirdiği başlıca reformların yani o zamanki deyimle «ıslahatın» ne olduğu, bunlara nereden başlanacağı işinde bir karara varmak için tam yüz yıl geçti. Modern uygarlık yönünde değişme zorunluğu fikri doğduluğu halde, onsekizinci

yüzyılda da eski kurumlara dönme fikri kafalarda yaşıyordu.

Ancak ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreği geçtikten sonradır ki, devrimsel girişimlerle eski kurumlar bırakılıp yeni kurumlar konması usulü başladı. Yukarıda sözünü ettiğimiz imparatorluk zihniyetinden dolayı devlet adamları daha çok savaşlardaki yenilgileri önleme işine gözlerini çevirmişlerdi. Halbuki Türkiye'nin asıl sorunu harplerde yenilmek sorunu değildi. Askerî, siyasî yenilgiler nedenler olmaktan çok birtakım nedenlerin sonuçlarıdır.

Yenilgilerin bütün nedenlerinin gelip dayandığı asıl dava şu idi:

Avrupa'da yeni bir uygarlık doğuyordu. Bu uygarlık yeni ekonomik ve teknolojik temellere dayanıyordu. Batı Avrupa ortaçağ uygarlığından bir yenisine geçiyordu. Türkiye'de bunun sezilmeye başlandığı Lâle döneminde bu uygarlık Batı Avrupa çevresini aşmağa, bir yandan daha batıya doğru denizaşırı bir kıtaya yani Amerika kıtasına, diğer yandan da Avrupa'nın doğusuna, Türkiye'nin tepe yanında bulunan Rusya'ya yayılmağa başlamıştı. Batı uygarlığının bir yandan Amerika'ya, öte yandan Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü zorunlu bir hâle getirecekti; çünkü bu imparatorluk hâlâ ortaçağ uygarlığı içinde ve yeni uygarlığın burnunun dibinde bulunuyordu.

Lâle döneminin sulh siyaseti imparatorluk zihniyetinde bir değişme olduğunun belgesi olmakla beraber kısa sürdü. Yeni uygarlığın baskısına karşı askerî savunma düşüncesi üstün geldi ve hep askerlik işlerinde yenilikler yapmak üzerinde duruldu.

Bununla beraber, zaman zaman bazı devlet adamlarının asıl davayı sezmiş olduğunu gösteren belgeler var. Bu adamların askerî yenilikler yapmak yanında daha önemli olan başka bir işin ele alınması gerektiğini kavradığını görürüz. Selim III zamanında, hatta ondan daha önce, Türkiye'nin çöküşünün asıl nedeninin ekonomik olduğu anlaşılmıştı. Ama buna karşı tutulacak ekonomik siyasetin yürütülmesini köstekleyen, yürütüldüğü takdirde

onu yanlış ve zararlı yönlere çeviren etkenler vardı. Bunların onyedinci yüzyıla özgü olanlarını biraz önce zikretmiştik. Onsekizinci yüzyılda bunlar hem güçlendi, hem yeni biçimler almağa başladı. Geriye dönme ekonomik dış siyaset yerine harplere girişme, reformları temelde uygulama yerine tepeden inme devlet tedbirleri biçiminde kullanma, bu yüzyılda daha da keskinleşti.

Değişme, bir toplumun hayatında önemli yeri olan sınıfların ve genel olarak halk yığınlarının değişikliği istemesi, onu itmesi, onu yürütmesi işi hâline gelmedikçe o değişme toplumu daha iyiye değil, belki daha kötüye götürür. Değişmeyi zoraki, israflı ve yüzeyde kalmış bir biçime sokar. Türk tarihinde modern reform fikrinin doğuşu zamanından sonra Türkiye'de durum hep böyle olmuştur. Bu durum, gelişme ve kalkınma sorunlarını çok nazik bir iş haline sokar. Türkiye'nin kalkınma davasının çözümlenmesinin, gelişmesi başka tipten olmuş olan bugünün ilerlemiş Batı ülkelerinin ölçü ve yöntemlerini kopya etmekle mümkün olamayışının nedeni de budur.

Türkiye'de yeni bir ekonomik güdümün temsilcisi olan yeni bir toplumsal sınıf doğmamış olması, yukarıda sözünü ettiğimiz davanın temelinin ekonomik değişme olduğu fikrini az çok kavramış olanların başvurdukları tedbirlerde neden yanıldıklarını bize açıklar.

Yeni ekonomik zihniyeti kavramalarına toplumsal kökenleri bakımından imkân olmayan Osmanlı devlet adamlarının düştüğü başlıca yanılgı, toplumun ekonomik mekanizmalarını yeni yola sokmadan, tedbirlerin hükümet emirleri ile gerçekleşecek şeyler olduğunu sanmaları idi. Yeni uygarlığa uyacak reformları, toplum yapısı değişmeden güdülebilecek bir idare ve tedbir işi sanıyorlardı.

Ortaçağ anlayışında devlet yönetimi, toplum sınıflarını oldukları yerde tutacak, toplum yapısının değişmesini önleyecek tedbirler almak demektir. Bu anlayışta toplumun değişmesi «bozulma», anarşi sayılır. Eski Osmanlı yazarları değişmeye «ihtilâl» derler, bundan kaçınılması için devlet adamlarına nasihatlar verirlerdi.

Halbuki böyle bir «ihtilâl»in bütün koşulları şimdi gelişmiş bulunuyordu. Onyedinci yüzyılda Osmanlı toprak rejimi tamamıyle çökmüş, tarımsal üretim düşmüş, dış ticaret Batılı deniz ticaret şirketlerinin tekeli altına girmiş, ticaret dengesinin aleyhe dönüşü yüzünden ülke artık kesin olarak hammadde ülkesi hâline gelmiş, bu yüzden zaten onaltıncı yüzyıl sonu dünya fiyat devriminden ve yarattığı malî bunalımdan sonra sarsılmış olan Türk maliyesi altın rezervelerini dışarıya akıtmağa başlamış, bütün bunların etkisi altında devlet, esnaf ve köylü ekonomik anlamda büyük darbeler yemiş bir haldedir.

Böyle olduğu halde, topluma yeni bir biçim vermek için, Batıda yeni ekonomik görüşlerin ve siyasetlerin doğduğu bu dönemde Türkiye'de bu konuda kapsamlı hiç bir fikir doğmamıştır. Tarih kaynaklarında sadece akla gelen bazı tedbirlerden başka bir şeye rastlanamaz. Mustafa III zamanında olduğu gibi, bazı sıkı tedbirlerle maliyenin düzeltildiği oluyordu. Ama ekonomik olmayan tutumlarla başarılan bu hazine ahvalini düzeltme başarıları, sık sık girişilen Rusya savaşları uğruna yok edilir, ülke ve hazine eskisinden harap hâle gelirdi.*

* Batılı devletler, özellikle Fransa bu savaşları kışkırtırlar, fakat ittifaka yanaşmazlardı. Rusya'ya karşı bize Batıdan teknik yardım ve uzman gelmesi onsekizinci yüzyılda başlar. Batı devletleri teknik subay, harita ve istihkâm uzmanları gönderirler; fakat bunlar Türkiye'nin savunması işlerinden ziyade kendi devletlerinin çıkarlarına yarayacak işlerle uğraşırlardı. Örneğin, Boğazlar ve Süveyş gibi önemli yerlerin yüzölçümlerini, haritalarını, resimlerini yaparlar, kendi hükümetlerine sunarlardı. Bunu mazur göstermek için, Türklerin cahil ve bunlardan anlamaz olduğu fikrini yayarlardı. Bu uzmanların o zaman en ünlüsü olan Baron de Tott, Türkler hakkında abartılı uydurmalarla dolu bir kitap yazmış; bu kitap birçok Avrupa dillerine çevrilmişti. Avrupa, yarım yüzyıl Türkleri bu kitaptan edindiği fikirlerle tanımıştır. Vaktinin birçoğunu çapkınlık peşinde geçiren bu uzman, sözde teknik yardım uzmanı, aslında bir Fransız askerî müfettişi idi; asıl ödevi Fransa'nın Yakın Şarka ve Mısır'a hâkim olması koşullarını hazırlamaktı. Mısır beyleri ile yaptığı gizli pazarlıkları hükümet haber almış, Cezayirli Gazi Hasan Paşanın pençesinden yakasını zor kurtarmıştı.

Selim III zamanında ilk defa olarak güdülen «özel teşebbüs yolu ile ekonomik kalkınma» tutumu da başka nedenlerle iflâs etti. Mahmut II zamanında yapılan reformlardan sonra, ancak 1840 yıllarında devlet eliyle bir ekonomik kalkınma politikası düşünüldü. Gerek tarım, gerek endüstri alanında devlet eliyle teşebbüslere geçildi. Fakat, ileride dokunacağımız nedenler yüzünden, her iki alandaki teşebbüsler de Türk toplumunda ve ekonomisinde temelli bir değişim yapamadan iflâs etti. Bu iflâs Türk ekonomisine çok pahalıya maloldu. Özel ve kamu teşebbüsleri ile modern ekonomiye katılma çabalarının birinci ravntı o zaman kaybedildi.

Demek ki eski kuruluşu ıslah etme, Batıda başlayan yeni ekonomik ve teknolojik devrimi benimseme, taklit etme akımı şimdi sözü getireceğimiz birtakım köstekleyici etkenlerden kurtulamıyordu. Bu köstekleyici engeller olmasaydı daha başlangıçtan birçok Batı-dışı uluslardan önce bu hareketi başlatmış olan Türkiye'de başarılı doğru adımlar atılabilirdi. Yani başarısızlıklar, bunları gören o zamanki Batılıların sandığı gibi Türkün doğasal yeteneksizliklerinden ileri gelme değildi. Türkiye'den çok sonra aynı yola düşen, örneğin, Japonya gibi Asyalı bir ulus modern ekonomiyi benimseyip uygulamanın olasalığını göstermiştir.

Türkiye'de güdülmek istenen gelişmeyi çelmeleyen başlıca üç olay boyuna işin içine karıştı ve yukarıda söylediğimiz başarısızlıklara yol açtı. Bu üç olay bugüne kadar peşimizi bırakmamıştır; zamanımızda da gene onlarla karşılaşıyoruz; ve bizi asıl ilgilendiren de budur. Onun için bunların üzerine biraz eğilmemiz gerekir.

YENİLEŞMEYE ENGEL OLAN GÜÇLER

Bunların birincisi toplumsal değişmeye karşı sürekli olarak direnen, savaşan gerici güçlerin bulunuşudur. Bu gerici güçler çok kez ilerici güçlere üstün gelmiştir. İleride tartışacağımız nedenlerle, ilerici güçler köksüz, gerici güçler ise toplumun dibine kadar

kök salmış durumdadır. Bu kökler, sökülmemiştir; bugünedek yerinde duruyor.

İkincisi, Batıdan alınan fikirlerle kendini ıslah etme işine giriştiği zamanlar Türkiye'nin kendini daima Batı dünyasında olup giden çekişmelerin içinde bulması, bunlardan kaçınacağına onlara bulaştığı için Batı devletlerinin politik ve ekonomik peyki haline gelmesi, hiç bir programı sürekli olarak uygulayamamasıdır.

Üçüncüsü, reform çabalarına hep bu çekişmelerin Türkiye'ye yönelmiş olduğu zamanlarda, hazırlıksız olarak kalkışılması; bu yüzden, dış baskıların karışması ile yapılan işlerin halkın durumunu iyileştireceğine kötüleştirmesidir. Bu yüzden halk arasında devrim ya da reform teşebbüslerine karşı daima güvensizlik, hatta nefret yaratılmıştır. Bu durum birçok koşullarda gericilik, hatta geri tepici ayaklanmalara yol açmış; bu da gericiliğin köklerini biraz daha derinlere salmasına yaramıştır. Türk evrimi kuşaktan kuşağa kangallaşan bir «fasit daire» içine girmiştir.

Daha başka bir deyimle, (a) Osmanlı İmparatorluğunun iç yapısından, (b) modernleşme hareketine girişildiği zamanların dünya politikasındaki koşullarından, (c) ıslahat ya da reform işini yürüteceklerin yetersizliklerinden ileri gelen üç olay (gericilik, emperyalizm ve ekonomik yoksullaşma) Türk toplumsal değişimini ve evrimini baltalamış, onun ileriye doğru gelişme olmak yerine bir çökme ve devamlı gerileme olmasına yol açmıştır. İleriye doğru değişmeyi engelleyen, bu yolda yapılmış çabaları faydalı olmak yerine etkisiz hatta zararlı biçimlere de sokan bu etkenleri, bugünün reform sorunlarını daha iyi kavramak için, tarih açısından biraz daha yakından tanımağa çalışacağız. Çünkü bu engellerin üçü de hâlâ ortadan kalkmamıştır.

Toplumsal değişime karşı olan gericilik akımları Türkiye'de tâ baştan beri ortaya çıkmıştır. Bu akımları güdenler düzelmenin ancak eski kurallara dönmekle mümkün olacağını savunurlar; batılılaşma gayretleri yükselme yerine çökme getirdikçe de bunu iddialarının kanıtı olarak kullanırlar; felâketlerin hep yeni yön-

temler alma yüzünden ileri geldiğini söylerlerdi. Bunların acaip kafaları, ancak rasyonel ekonomi ve devlet yöntemleri güdülmekle çözümlenecek bir işi (şimdi olduğu gibi) din, iman, gelenek, mukaddesat, kâfirler, vb., gibi bir alay lakırdı içine boğarlar: durumu içinden çıkılmaz hale getirirler; halkı da korku ve temelsiz inançlara sürüklerlerdi.

Gericiler dediğimiz kişiler, çeşitli nedenlerle toplumsal değişme ve gelişime karşı gelen kimselerdir. Her toplumda olduğu gibi bizim toplumumuzda da değişmeye karşı genel bir direnme bulunur. Bunun, mutlaka insanların eski düzende belirli çıkarları olmasından ileri gelmesi şart değildir. Alışkanlıklar insanları her şeye karşı yabanîleştirir. Bu, her yerde böyledir. Fakat bir toplum, kişilerine refah, iyi geçim, başarı ve mutluluk veren bir değişmeye kolayca alışabilir. Toplumu sert darbelerle uyaran, onu kımıldamaya sürükleyen büyük olayların ya da büyük adamların etkisi altında bir toplum canlandırılabilir. Bizim tarihimizde bunun örnekleri vardır. Bu pek genel anlamdaki gericilik, çok kez ne birinci, ne ikinci anlamda hareketliliğin yaratılmaması yüzünden, bizde dinamik toplumlarda olduğundan fazladır. Tarihimizde ancak zaman zaman büyük felâketler ya da büyük önderler toplumu kımıldatıyor; onlar gelip geçtikten sonra toplumun eski durgunluğu tekrar geliyor.

Gericiliğin ikinci türü eski durumlarını kaybetmiş olan, alıştıkları görüşlerin zamanı geçtiği için bir değeri kalmadığını görmeyen eski kafalıların örnek verdiği gericiliktir. Bizde bunun en ünlü örneği eski medresenin temsil ettiği yobaz zihniyetidir. Bu çeşit gericiliğin yalnız yobazlara özgü olduğunu sanırsak kendimizi aldatmış oluruz. Din geleneğinden gelmeyen, hatta Avrupa'larda bulunmuş nice yobazlar vardır. Türk aydınları din yobazlığının gericilik rolünü gerektiğinden çok büyütmüşlerdir. Bugün bile karikatürlerde gerici sadece yobaz şeklinde gösterilir. Türk aydını (adı üstünde) aşırı aydınlıkçı olduğu için gericiliği cahillikle, ilericiliği okumuşlukla bir tutar. Halbuki biraz sonra sözünü edeceğimiz gerici yanında yobaz gerici ikinci planda kalır.

Tarihimizde ne zaman başarılı gelişmeler olmuşsa yobaz zihniyeti etkisiz kalmıştır. Bu gibi zamanlarda yobaz ya susmuş ya da görüşleri halka işlemez olmuştur. Mahmut II, Atatürk gibi devrimciler, bu yüzden, yobazdan aydınların korktuğu kadar korkmamışlardır. Onların başarılı ilericiliği karşısında yobaz, gülünç bir tip haline gelmiştir.

Bu devrimcileri asıl yıpratan, hatta yıkan gerici, aydınların şimdiye kadar tanımadığı, ya da yanlış tanıdığı başka tip bir gericidir. Başarılı devrimlerden sonra yobaz kafası, devrimleri yürütecek aydın güçlerin başarısızlığı meydana çıkınca dirilir. Atatürk devrimlerinden sonra yobaz ortamını besleyen araçlar ortadan kaldırıldığı halde, bugün yobazlık yeni bir rönesans devrine ulaşmıştır. Bugün belki de o zaman olduğundan fazla yobaz vardır.

Bunların aydından fazla etkili oluşu da pek tabiîdir. Değişme halka iyi bir şey verirse istenecek, sevilecek bir şeydir. Bunu veremedi mi, ya da tersini verdi mi halk ilericilerin karşıtı olan gericinin kafasına kendini kolayca kaptırır. Bu tip gerici halk arasından yetiştiği ölçüde halkın kafasına ve diline daha yatkın, daha çekici olur. Demek ki buraya kadar sözünü ettiğimiz gericiliğin iki çeşidinin üstün gelmesinden ancak değişme ve ilerleme temsilcilerinin başarısızlıkları sorumludur.

Gericiliğin asıl tehlikeli olan çeşidi belirli çıkarların temsil ettiği gericiliktir. Çıkarcı gericiliğin en güçlü temsilcisi Türk toplumunun modern bir düzene girmesinden en çok zarar görecek olan ve çıkarları ellerindeki toprak monopolisinde bulunan toprak ağaları ve derebeyi artıklarıdır. Bunların birçoğu Paris'te ya da Berlin'de okumuş bile olsalar çıkar bakımından gene de gerici olabilirler. Gericiliğin, aydınlanmış, okumuş olmanın karşıtı olmadığını gösteren en iyi kanıt bunlardır. Tanzimata kadar yapılmak istenen bütün reform teşebbüslerini asıl baltalayan bu güçtür. Tanzimatın çeşitli reformlarını gerçekleştirmeyen, onları kendi çıkarlarına uyacak biçime sokmayı başaran dinciler değil, işte bu çeşit gericilerdir. Meşrutiyeti bu güç dejenere etmiştir. İleride

göreceğimiz gibi Cumhuriyetin başarısızlıklarını da bu güç sağlamıştır. Köy Enstitülerini yıkan güç cahil halk, ya da yobaz değil, bu güçtür. Bugünkü kalkınma için gerekli olan reformların önüne dikilen de gene pek az tanıdığımız gerici güçtür. Bu gerici gücün kaynağı olan toprak rejimi sürdükçe de Türk gelişimini bu gücün elinden kurtarmak mümkün olmayacaktır. Ötekiler gibi bu gücü de yerinde tutan, onu besleyen gene reform temsilcilerinin başarısızlıkları, görüşsüzlükleri ya da görüşlerinin yetersizliği, temelsizliği olmuştur.

Reform tarihimizin ta başından bu yana gericilerin karşısındaki reformcular, Türkiye'nin kalkınma davasının özünü, anahtarını bulamamışlardır. Batı uygarlığını benimseme işi (zamanımızda olduğu gibi) döne dolaşa anlamı kaçan bir «batılılaşma» işi biçimine girmiştir. Yalnız dıştan görülenin taklitçiliği anlamına gelen bu «batılılaşma»nın temsilcileri olan ilericiler çok kez ancak Batı devletlerinin baskısı altında batılılaşma yolunda işlere kalkmışlardır. Reform tarihimizde hemen her zaman böyle olmuştur. Son dakikaya gelmeden önce ilericilerde olumlu ve yapıcı fikir ve plan adına bir şey yoktur. Belirsiz, karışık duyuşlarını şiir ve edebiyatla ifade ederler, (sadrazamlara ve maliye nazırlarına kadar tümü şair kesilir); işler sarpa sarınca toparlanırlar. Fakat o zaman çok kez Batı devletlerinin çıkarlarına, oyunlarına âlet olurlar; ekonomik bilgileri sıfırın altında olduğundan yabancı uzmanlar, askerî misyonlar çağırırlar; yabancı devletlere Batı yardımı alıyoruz diye ekonomik, militer, siyasal ödünler verilir: bir alay ekonomik değeri olmayan gereksiz, zararlı yükümlülüklere girişirler.

Lâle döneminden bu yana hemen her aşamada bu hep böyledir. Dış baskı ya da dış tehlike dedikleri şey geçince, zaten büsbütün amacını kaybetmiş bir hâle gelen bu insanlar gevşerler, keyiflerine dalarlar; reformu filân bir kenara iterler, bu yüzden çok geçmeden her şey eski tas eski hamam olur.

Türkiye'nin modernleşmesine kendi anlamlarında yardım sağlamış olan Batı devletleri ise Türkiye'ye militer ve politik anlamda

muhtaç olmadıkları dönem gelince Türkiye'nin gelişmesine karşı yardım değil, ilgi bile göstermezler. Bu dönemlerde başka çıkarlar gerektirmişse, Türk aleyhtarlığı yaptıkları bile çok görülen bir şeydir. Gerçekte Türkiye batılılaşma savaşında hiç bir Batı devletinden bu davaya yarar hiç bir yardım görmemiştir. Yardım görmüşse bu, Türkiye'nin batılılaşmasına değil, o batılı devletin ulusal çıkarlarına yaramıştır. Bunu bize en iyi gösteren şey, Türkiye'nin batılılaşmada en çok başarı gösterdiği zamanların Batı dostu olmadığı zamanlara rastlamasıdır. Bizde batıcılıkla anlaşılan şey Türk evrimini çağdaş uygarlığa uygun yönde geliştirmektir. Halbuki Avrupa'da ve Amerika'da batılılaşma ve batıcılık; Batı diplomasisine uyma anlamına gelir. Bu yüzden onlara göre Kemalist dönem Batı aleyhtarlığı. Menderes dönemi Batıcılık dönemidir! Batı diplomasisinden bağımsız olan bir batıcılık, Batı dilinde, Batı düşmanı kötü bir ulusçuluk demektir.

Reformcuların tarihimizde çok kez böyle bir ortam içinde kalkıştıkları batılılaşma işi gerçekte halk ve devlete çok pahalıya malolurdu. Bunlar, birçok örnekleriyle gericilere halkın gözünde hak verdirecek sonuçlara varırlardı. Gerici tepkiler yüzünden, ilericilerin onlar karşısında sağlam görüşleri ve davranışları olmayışı yüzünden, başlatılan hiç bir reform tutumu deneyli ve sürekli olarak güdülememiştir. Daha önce sözünü ettiğimiz «fasit daire»nin çıkar ucu bulunamamıştır.

Yukarıda söylediğimiz nedenlerle, devleti ıslah etme işi ile görevli kimseler, Batı devletleri arasında sürüp gelen çekişmelerde ya rahat bırakılmıyorlar ya da kendileri rahat durmuyorlardı. Hele bu bir Batı devleti ile Rusya arasında ise, Türkiye'nin çatışmaya sürüklenmesi mukadderdir. Lâle döneminde, Mustafa III zamanında, Selim III zamanında, Mahmut II döneminde, Tanzimatta, Abdülhamit zamanında, Meşrutiyette girişilmek istenen bütün ıslahat girişimleri bu çeşitten savaşlarla, uluslararası çatışmalara bulaşmalarla yarıda kalmış ya da bozulmuştur. Bu savaşlarda Türkiye yenen yanda bile olsa, sonunda yenik ve zararlı çıkar; üstelik bu savaşların masrafları bir taraftan devlet hazinesini

birikim ve yatırım yapamaz hâle getirir, bu yüzden de dağlar gibi borçlar altına girilirdi. İmparatorluk birliği içinde bundan en çok zarar gören, her aşamada biraz daha yoksullaşan, dış yardımlardan hiç bir fayda göremeyen, bu yüzden hiç bir kalkınma işine ilgi gösteremeyen asıl Türk unsur olan köylü ve esnaftan oluşan Türk ulusuydu.

II

TANZİMATIN AÇTIĞI ÇIĞIR

Bu durumun bugün için en ibret verici örneğini Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından başlayıp Kurtuluş Savaşına kadar gelen tarihimizde görürüz. Bu dönem, hâlâ önleyemediğimiz bir yazgının, âdeta silkilip atılmaz şiddette yakamıza yapışmış olması ile sonuçlandığı bir dönem olduğundan, üzerinde biraz durmamız gerekiyor. Reform tarihimizin en çok yanlış bildiğimiz bu yönünün sonuçlarını iyice bellemeliyiz.

Uzun bir gericilik döneminden sonra ıslahat kapısı 1838'de, bir kez daha yumurta kapıya gelince açıldığı zaman, Mahmut II Türkiye için büyük sonuçları olacak önemli bir karar vermek zoru ile de karşılaşmıştı: İngiltere'yle yapılması teklif edilen bir ticaret anlaşmasını imzalamak. Aslında Babıâlî'nin amacı, nerede ise İstanbul'a dayanmak üzere olan Mehmet Ali'ye karşı İngiltere'den askerî yardım sağlamaktı. Türk ordusunun İngiliz subaylarının emrine verilmesini isteyen Palmerston'un teklifini Mahmut reddedince İngiltere askerî yardım fikrinden vazgeçti; bunun yerine bir ticaret antlaşması teklif etti.

Bu antlaşma gereğince İngiltere'nin ve onun peşinden başka Avrupa devletlerinin istediği ticaret rejimi uygulanırsa, Batı devletlerinin Türkiye'ye diplomatik destek sağlayacağı umuluyordu. Bundan başka bu antlaşmanın gerektirdiği liberal ekonominin Türkiye'yi Batı uygarlığına sokacağına inanılıyordu.

Bu antlaşma ile İngiltere, Osmanlı İmparatorluğunu yüzyıldan beri yeni Avrupa ekonomisine karşı çepeçevre koruyan birçok geri uygulamaların kaldırılmasını istiyordu. Bu, ortaçağdan çıkma yolunda ileri bir adım gibi gözükmekle beraber Batı ekonomisinden geride kalmış bir ülkeyi daha üstün bir ekonominin rekabeti karşısında çırılçıplak bırakmak tehlikesini taşıyordu. Çünkü bu antlaşma, Türkiye'nin devletçilik siyaseti ile ekonomik kalkınma programı uygulamak zoruna geldiği bir dönemde, tam anlamiyle liberal bir ticarî ve ekonomik siyaset gütmesini gerektiriyordu. Bugünkü dış dostlarımızın bize, «Siz de bizim yöntemlerimizi uygularsanız bizim gibi ilerlemiş ulus olacaksınız» deyişleri gibi, o zaman da İstanbul'da ve Londra'da Türk devlet adamlarının etrafını saran dış yardım ve Türkiye uzmanları, «Türkiye bu antlaşmayı uygulamakla Batı uygarlığına girecek» diyorlardı. Bu uzmanların en azılılarından olan David Urquhart, eski Osmanlı rejiminin liberalizm olduğunu, bunun Avrupalılara bile örnek olması gerektiğini yazıyordu. «Takvim-i Vekayi»in Fransızca sayılarında liberalizm lehine, aslında bu uzmanların kaleminden çıkmış, yazılar yayınlanıyordu. Avrupa'nın merkantilizm çağında Türkiye'nin dış ve hatta iç ticaretini kapitülasyonlarla yabancı işadamlarının eline bırakmak demek olan bu eski Osmanlı «liberalizm»inin bu kadar övülmesinin nedeni, şimdiye kadar İngiltere'nin pek dost olduğu Rusya'nın, Avrupa'nın diğer modernleşen devletleri gibi himayeciliği gütmeye, İngiliz ticaretine karşı gümrük duvarları çekmeye başlaması idi. Urquhart yayınladığı istatistiklerle Türk imparatorluğu gibi «arzullahi vâsia» kaynakları olan bir ülke varken İngiltere'nin ham ve işlenmiş madde mübadelesinde Rusya'ya minnet etmeyeceğini anlatıyor; yalnız Türkiye'nin o geleneksel «liberal» siyasetine dönmesinin yeterli olacağını savunuyordu.

O zaman liberalizmin bu antlaşmasının gerektirdiği kadar katıksız türü ne Amerika'da, ne Rusya'da, ne de Avrupa'da, hat-

ta ne de İngiltere'de vardı. Mahmut II'nin tereddütleri karşısında hızla endüstrileşmenin zor olmayacağını, açık kapı siyasetinin tehlikelerinin önlenebileceğini Reşit Paşa padişaha temin etti. Liberalizm propagandacılarının avucuna girmiş olan devlet adamlarına göre, tavsiye edilen liberal ticaret siyaseti güdülürse neden biz de İngiltere gibi sanayileşmeyecektik? Devlet Avrupa'dan makine, uzman, mühendis, teknisyen, hatta gerekirse işçi getirtecekti.

1840 yıllarında girişilen ilk endüstrileşme girişimi işte böyle düşüncelerle yapılmıştı. Avrupa'dan, hatta Amerika'dan uzman ve mühendisler, teknisyenler getirtildi; o zamana göre geniş ölçüde yatırımlara geçildi. O zaman Türkiye'de bulunmuş olan Avrupalı ve Amerikalı yazarlar bu işler karşısında hayretlerini gizliyemiyorlar, tecrübesizlikleri, hesapsızlıkları, israfları sayıp dökü-yorlar.

Fakat ilk zamanlarda doğal olan acemilikler belki zamanla düzeltilebilecek; bir yandan Türk ekonomisini koruyacak tedbirler alınacak; diğer yandan başlatılan işlerin kök salması için asıl önemli iş olan toprak, maliye, eğitim ve hukuk reformlarına gidilebilecekti.

BATI DİPLOMASİSİ UYDUCULUĞU

Ancak bunun için bağımsız ulusal siyaset güdülmesi şarttı. Halbuki o zaman Babıâli diplomasisini ve padişahı, müteassıp bir Hıristiyan ve temelli bir Türk düşmanı olan İngiliz elçisi Stratford Canning idare ediyordu. Abdülmecit onu baba dostu sayar, devletinin en büyük koruyucusu bilirdi. Hıristiyan tabayı himaye şampiyonluğunda kazandığı prestijden son derece şımaran Canning, Reşit Paşadan biraz çekinir; ötekilere doğrudan doğruya emir verir, hatta hakaret ederdi.*

* O zaman onun yanında bulunan ve sonraları Türkiye'ye elçi olan ağırbaşlı ve bilgin Sir Henry Layard, Canning'in bu hakaret sahnelerini hatıratında üzülerek anlatır ve onun Tanzimata en büyük fenalığı dokunan adam olduğunu söyler.

Canning, Rusya'yı kendi vatanı için büyük bir tehlike saydığı için hiç sevmediği Türkleri kendi deyimiyle medenîleştirmek ve onları Rusya'ya karşı kullanmak siyasetini güdüyordu. Eninde sonunda bunu başardı.

Gerçekte sözünü ettiğimiz liberalizm propagandasının asıl amacı Türkiye'yi Rusya'ya karşı savaşa sokmaktı. Onsekizinci yüzyılda Rus tehlikesine karşı Fransa savaşır ve bu işte Fransız elçileri durmadan çalışırdı. Rusya'da büyük ticaret çıkarları olduğu için İngiltere bunlara ya seyirci kalır ya da Rusya'nın tarafını tutardı. Ruslar, Çeşme zaferini İngilizlerin yardımıyle kazanmışlardı. Ondokuzuncu yüzyılda ise Rusya artık güçlenmiş, İngiltere'ye dirsek çevirmişti. Uyguladığı himaye ve endüstrileşme siyaseti İngiltere'ye büyük bir darbe olmuştu. Bu tedbirlerle Rusya da yakında güçlü bir devlet olarak Yakın Şark ticareti ve Hindistan için bir tehlike olacaktı. Bunu düşünerek, İngiltere ve Fransa ilk kez olarak elele vererek bu Rus tehlikesine bir son vermeye karar verdiler. Kendi eliyle Akdeniz'e indirdiği Rusları tepelemek için şimdi İngilizler, vaktiyle donanmasını Ruslara yaktırdıkları Türklere de başvuruyorlardı.

Bu diplomasinin başlattığı Kırım harbi, Türkiye ile Rusya arasında bir savaş imiş gibi gözüktüğü halde ne başlatılmasında, ne yönetilmesinde, ne sonuçlandırılmasında Türkiye'nin bir emir kulu olmaktan öteye bir rolü olmadı. Bu savaşın tarihini yazan Batılı yazarlar onu bir yanlışlıklar komedisi olarak anlatırlar. Her şeyi İngiliz ve Fransız elçileri, diplomatları hazırlamış; harbi savaş görmemiş tecrübesiz İngiliz ve Fransız generalleri idare etmişler; onlar kadar cahil ve ehliyetsiz olan Rus generallerinin sayesinde muharebeler bir vodvile çevrilmiş; sonra da galip geldik diyerek çekilip gitmişler, vb.

Hikâyenin bizi ilgilendiren tarafı bundan sonra başlar. Kırım savaşı sıradan bir savaş gibi gözüktüğü halde öyle bir hal aldı ki sonucu Batı uygarlığının Osmanlı İmparatorluğunun boynuna ilk siyasal ve ekonomik kemendi geçirmesi oldu.

Paris barış konferansında yenilen Rusya değilmiş de Türkiye

imiş gibi bir durum meydana geldi. Âli Paşa, Batı siyaseti gütmenin mükâfatı olarak kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettireceğini umarken, konferans, Rusya'nın isteklerini yatıştırmak için Türkiye'nin içeride reformlar yapmayı taahhüt etmesine karar veriyordu. Türkiye böylece iç rejimini büyük devletlerin garantisi altına sokacaktı. Bu yüzden, ıslahat denen işler, Türkiye'nin gerçek ihtiyaçlarına göre değil, Batı devletlerinin isteklerine uyacak biçimde yapılmaya başladı.

Bunun sonuçlarından biri, imparatorluğun birçok uluslara bölünüşünün temellerinin hazırlanması oldu. Ortaçağ düzeninden modern uygarlık düzenine geçişte bu ergeç olacaktı; ama Türkiye'nin Paris antlaşmasiyle siyasetini büyük devletlerin emrine vermesi yüzünden, bu çözülme işinde bir ulus olarak ortaya yegâne çıkamayan unsur Türklerin kendileri oldu. Paris antlaşmasının zorladığı reformlar Türkten gayrı halkların birer ulus haline gelmesine yaradığı halde, Türklerin adsız, örgütsüz, iradesiz, temsilcisiz bir kalabalık olarak geride kalmasından başka bir işe yaramadı. Biricik yaptığı şey, o zaman Türk terimi ile anlaşılan fakir halk kütlelerinden uzak, kendine Osmanlı diyen ve varlığını Batı devletlerinin bir uydusu hâline gelmekten edinen batılılaşmış bir zümre yaratması oldu.

Kırım savaşıyle başlayan Avrupa devletler ailesine katılışın ikinci önemli hediyesi de şu oldu: zengin müttefiklerimize usul usul ve güzelce borçlandık. Şu borç ve o zamanki deyimle «istikraz», bugünkü deyimle «dış yardım» işinin üzerinde biraz duralım. Bugün olduğu gibi, o zamanın devlet adamları da bunu Avrupa'nın büyük bir lütufkârlığı sayarlardı. Fransa ve İngiltere'nin kasaları emre hazırdı. Alınan borçlar, bugünkü deyimle, «yatırımlar» için veya reformları finanse etmek içindi.

Fakat devletçilik ve endüstrileşme işleri Kırım savaşından sonra fiyasko vermişti. Endüstri yatırımları, devlet endüstri girişimlerinin başına konan Ermeni direktörlerin birer sermayedar hâline gelmelerine, Avrupa'da bol bol dolaşmalarına, yabancı kapitalistlerle tanışmalarına yaradı. Dış yardıma dayanan Tanzi-

mat devletçiliği Ermeni ve Rum vatandaşlar arasında ilk kapitalist sermaye birikiminin folluğu hizmetini gördü. Bu sermayedarlık meşhur Galata bankaları gibi malî kurumlar hâline geldi; bunlar da önce kendi başlarına, sonra Avrupa sermayedarları ile birleşerek devlete borç para veriyorlardı. Bu borçları ve faizlerini ödemek de Türke düşüyordu.

«DIŞ YARDIM»

Hiç bir kalkınma programı ve planı olmadığı için, yatırımlar için alınan istikrazlardan ele geçen paralar padişahımız, paşalarımız ve komisyoncular sayesinde çarçur edildi. Toprak reformu sorunu uluslararası diplomatik bir sorun oldu; bunu kestirip atmak için yapılan 1858 Arazi Kanununu uygulamak için ilk gerekli kadastro işlerine olsun para yatırmak yerine istikrazlarla saray yapıldı. Her borçlanmanın faizini ödemek için (çünkü yatırımlar hep ekonomik gelir artırıcı olmayan işlere gidiyordu) bir borç daha alınıyor; üstüne bir daha, bir daha alınıyordu. O zaman Paris ve Londra'da bütün dünyanın yatırım ihtiyaçlarına yetecek kadar birikmiş sermaye vardı. Bankerler ve komisyoncular Türkiye'nin kârlı bir yatırım alanı olduğunu gördüler. Devlet adamlarımız da bundan çok hoşlanmaya başlamışlardı; hatta bir tanesi «bu devlet istikrazsız yaşayamaz» diye bir devlet prensibi koydu. İstikraz döneminin dilimize bile hizmeti oldu; örneğin şu sık sık kullandığımız ve bugün «bunalım» dediğimiz «buhran» sözcüğü o zaman icat edildi ve dilimizin zenginleşmesine yaradı!*

Tanzimatvarî batılılaşmanın üçüncü sonucu şu oldu: Osmanlı devleti bir ulus temeli olmayan, hatta bir sınıf temeli olmayan, hâlâ ortaçağ teknolojisinde ve toplum düzeninde olmakla beraber politik ve malî nedenlerle varlığı Batı devletlerinin destek-

* Cevdet Paşanın kızı Fatma Aliye hanımın, babası ve zamanına ait kitabında yazdığına göre hükümetçe Fransızca «crise» sözcüğünün karşılığını bulmak gerekmiş; Cevdet Paşa da «buhran» sözcüğünü bularak bu «dil bunalımını» çözümlemiş.

lenmesine bağlı olan yapma bir devlet hâline geldi. O, ne bir İslâm devleti, ne bir Türk devleti, ne de modernleşmiş layik bir devletti. Dışardaki güçler gibi içindeki bütün kavimler, dinler ve sınıflar hep onun zararına çalışıyordu. Batı desteği bir kalksa tuzla buz olacaktı; onun için de gene dış yardıma yapışmak zorundaydı.

Devletin bu temelsizliğinin, Tanzimatın güttüğü uyduculuk politikasından geldiğini ilk anlayan Yeni Osmanlılar oldu ve ona halkçı bir temel sağlamak amacıyle Kanunu Esasî, yani Anayasa akımı başlatıldı. İlk kez Namık Kemal, devletin, halkı ve ülkeyi Batı sermayesine sattığını anlatmaya çalıştı; egemenliğin halk iradesine ait olduğu fikrini savundu. Bu iki fikrinden dolayı başına büyük işler açtı. Bu fikirlerden bir demokrasi hareketi doğacağı ümitleri tomurcuklanırken bir kez daha yumurta kapıya geldi: 1872-1876 yılları arasında meydana gelen malî ve ister istemez siyasî ve askerî sorunlar geldi, çattı. Biraz sonra göreceğimiz hangâme içinde bu halk egemenliği fikri dönüp dolaşıp padişahın egemenlik hakları sorunu olarak yani tam tersine döndü. Anayasa akımından doğacak demokrasi yerine Abdülhamit istibdadı doğdu.

Bu olaylar, yabancı devletlere karşı malî bağımlılığa düşen, yapısında modern uygarlığa uyacak toprak, endüstri, vergi, eğitim reformları yapmamış ya da yaptığı kadarını uygulamamış olan bir ülkede demokrasinin gerçekleşmeyeceğini, ondan gericilik ve istibdat doğacağını ilk kez olarak tam anlamıyle gösterdi.

III

«ANAYASALI İSTİBDAT» REJİMİ ALTINDA

Türk reform çabalarının her adımda içine düştüğü gericilik, emperyalizm ve yoksullaşma çukurlarında debelenmenin hikâyesi Tanzimatın borçlanmalı ve bol enflasyonlu refah dönemiyle kapanmaz; bundan sonrakilerin yanında Tanzimat dönemi mis gibi kalır.

Tanzimatın bütün endüstri, maden ve tarım girişimleri 1860'ta iflâs ettikten ya da yüz-üstü bırakıldıktan sonra ve paşalar 1875'e kadar yalılarında şiir ve sohbet toplantılarıyle eğlendikten sonra, ilk çatırdayış bu tarihte koptu. Borçlar yığıla yığıla o hale gelmişti ki alınan borçlarla millî gelirini artıramayan devletin bunların faizlerini bile zamanında ödeyemeycceği görülüyordu.

O zamana kadar Türkiye'de bulunmayan yeni bir aydın tipi yetişmişti. Bunlardan biri olan Namık Kemal, Tanzimatın batılılık adı altında içine düştüğü tuzağı apaçık görüyordu. Beş altı yıldan beri durmadan bunu anlatmağa çalışıyor, bu hale bir son vermek için gereken reformların nelerden ibaret olduğunu savunuyordu. Onun, köylünün durumu, devletin idaresi, maliyenin durumu, dış siyaset üzerindeki gözlemleri bugün için bile değeri olan fikirlerle doludur. Onun bu çok önemli fikirlerini ciddiyetle ele almak, hatta yapılması gereken reformlar üzerinde daha temelli araştırmalara onu itmek yerine, devlet adamlarının yaptığı şey

yurdunu sevdiği. doğruyu söylediği için onu hapse atmak oldu. Onlar yabancı diplomatlara kulaklarını çevirmeyi tercih ediyorlardı.

O zaman Rusların en kurnaz diplomatlarından biri olan İgnatiyef İstanbul'da elçiydi. Babıâli'yi şimdi küstah Canning değil hilekâr İgnatiyef yönetiyordu. Devletlerin Rusya ile de eski derdi kalmamıştı. Rusya şimdi uzak doğuda meşguldü; İngilizler de artık Hindistan için endişelenmiyorlardı. Büyük devletler gireceklerı yerlere girmişler, oturacakları yerlere oturmuşlar; dünya kaynaklarını açmaya başlamışlardı. Yalnız Türk paşaları dertliydiler. İgnatiyef kendi adamı olan sadrazamın kulağına yeni bir fikir fısıldadı: «Ne duruyorsunuz, borçlarınızı inkâr edin.» Bizimkiler o kadar ileri gidemiyorlar ama, çaresizlik karşısında faizlerin ödenmesini tatil ettiklerini devletlere bildiriyorlar.

Avrupa'da İgnatiyef'in tahmin ettiği fırtına kopuyor. İngiltere'de, Fransa'da, hatta Almanya'da müthiş bir Türk aleyhtarlığı başlıyor. Şu şimdiye kadarki sadık, kahraman Türk birdenbire barbar, müteassıp oluyor. Türk meselesi İngiltere iç politikasında liberallerelinde muhafazakârlara çatmak için bir oyuncak oluyor. Rus diplomasisi memnun; çünkü bu feryatlar en çok Rusya'nın Balkan siyasetine yarayacak. Şimdi artık Batı devletleri de gerçekleri anlıyorlardı; İngiltere'de liberallerin saldırısına uğrayan muhafazakâr kabinesi yumuşayacak; Türk sorununun çözümlenmesi için Rusya ile işbirliğine yanaşacaktı.

Öyle oldu. İçeride Rus yanlısı paşalarla, İngiliz yanlısı paşalar arasındaki çatışmalar, Abdülaziz'i devirme, Anayasa yapma işine vardı. İngnatiyef'ten emir alan Mahmut Nedim'i, İngiliz elçisi Elliot'tan destek gören Mithat Paşa alt etti.

«KANUN-U ESASÎ» ÇABALARI

Mithat Paşanın amacı İngiliz-Fransız-Rus elbirliğiyle isteneceği bilinen ıslahat isteklerini (şimdi artık ıslahat reform anlamına değil, imparatorluğun tasfiyesi anlamına geliyordu) ön-

lemek için onlardan önce davranmak, Türk olmayan unsurlara ve bölgelerin yönetimine geniş yetkiler vererek bir çeşit imparatorluk uluslar topluluğu yaratmaktı. Elçi Elliot da bu fikirde Mithat Paşayı destekliyor, kendi hükümetinin de buna dayanarak Rus baskısını gidereceğini, bu sorunların tartışılacağı İstanbul konferansını başarısızlığa uğratacağını vadediyordu.

İşte Anayasa reformunu bu İstanbul konferansı toplanmadan önce çarçabuk bitirmek için devlet adamları, kaç yıldır, «Batının malî esaretine girdik; idareyi halka vermeli; Anayasa yapmalı» diye çırpınan Namık Kemallere başvurmağa tenezzül buyurdular. Tıpkı zamanımızda olduğu gibi ekonomik, malî sorunlar, eğitim, köy reformları davaları bir yana itilip bir particilik ve anayasa kavgası, ordunun durumu sorunu tartışmaları başladı. Belki birçoğumuz bu çeşit tartışmaların bugüne özgü olduğunu sanırız. O zamana ait gazeteleri, broşürleri okursanız görürsünüz: parti ve anayasa tartışmaları, saraya gitmeler, gelmeler; Namık Kemal ve Süleyman Paşanın bir çeşit «zinde kuvvetler» kurma gayretlerine ait dedikodular... âdeta İstanbul gazetelerinin Ankara muhabirlerinin son anayasa günlerindeki sütunlarını okuyorsunuz sanırsınız.

Bu curcuna içinde bütün bu dertlerin asıl nedenleri unutulmağa başladı; her zaman olduğu gibi o zaman da memleketin çeşitli reformları üzerine hazırlıklı ne bilgi, ne de proje vardı. Sadece, «Kanunu Esasî yapılsın, her şey düzelecek» fikrinden geçilmiyordu.

Anayasa yapmak fikri iyi; ancak ortaya beklenmedik bir alay sorun çıktı: Devlet İslâm devleti mi, değil mi? Hükümdar kanun dışında mı, değil mi? Halk iradesini temsil edeceği farz edilen meclisin hükümdarların kabinesini denetleme, düşürme hakkı var mı, yok mu? Parlamento'nun yasama yetkisi olacak mı, yoksa meclisin sadece bir danışma ve bütçeyi denetleme, onaylama rolü mü olacak? Müslüman olmayanlar Parlamento'ya girecek mi, girmeyecek mi? Girecekse bunlar şeriata aykırı kanunlar yaparlarsa ne olacak?

Gene tam bir devrimsel iş yapılacağı sanıldığı bir zamanda Türk devrimlerinin ezelî engellerinden olan gericilik bu sorunlar üzerinde ortalığa duman attırmağa başladı. İşin içine şeyhülislâmlar, fetva eminleri, dersiâmlar karıştı. Fetva emini «Anadolu'nun ve Rumeli'nin cahil Türklerinin eline devlet nasıl teslim edilir? Bir güçlükle karşılaştığınızda bize sorun, biz fetva verir, size yol gösteririz» diyordu. Ceza olarak bu zavallıyı oturtup bir kalkınma projesi yaptırtmalıydılar. Ama zaman şakaya elverişli değil. Anayasacılar bir taraftan âyet ve hadislerle, bir yandan her biri bir telden çalan Avrupa anayasalarıyle, bir yandan da sarayın, «Aman padişahın hükümranlık haklarına dokunulmasın» baskılarıyle uğraşmak zorundaydılar. Sarayın da yardımıyle gericiler fikirleri öyle karıştırdılar ki çıldırmak işten değildi. Abdülaziz'i tevkif eden ve silahlı güçleri temsil eden Süleyman Paşa, Abdülhamit'e çıkıp, gerekirse ona da aynı şeyi yapacağını söylemeseydi, Namık Kemal ve arkadaşları komisyon odalarında geceli gündüzlü çalışmasalardı, belki hiç bir şey çıkmayacaktı.

Ama sonuçta politikacılarla gericiler gene duruma hâkim oldular. Esas projeyi değiştire değiştire çıkardıkları Kanunu Esasî'de (Temel Kanun'da) halkın, devletin ekonomik, malî durumunu çözümlemeye yarayacak hiç bir reform prensibi yoktu; bu Anayasanın en önemli derdi padişahın ve halifenin hükümranlık haklarının halka, Parlamentoya ve orduya karşı korunmasını sağlamaktı.

Bu Anayasanın, uygulandığı zaman ortaya çıkardığı rejim, bu işlerin tarihini yazan Celâleddin Paşanın yerinde bir deyimiyle, «Anayasalı İstibdat» rejimi oldu. Devlet de Osmanlı tarihinde ilk kez olarak hukuk bakımından bir İslâmî Devlet oluyordu.

Kanunu Esasî İstanbul konferansını durduramadı. İngiliz murahhası Lord Salisbury'yi kızdırdı, İgnatiyef'e daha çok yanaşmasına yaradı. Lord, Rus isteklerine Türklerin hatırı için karşı gelip kabinesini liberallerin eline geçirtmek istemiyordu. Bunu kendi elçisi Elliot'a da anlattı. Mithat Paşanın ahbabı olan Elliot'-

un anayasacıların iyi niyetlerini anlatmaya kalkışmasına karşı Lord şöyle bağırdı: «Bu adamların hepsi yalancı. Mithat Paşa da bunlardan biridir. Bunlar adam olamazlar.» Türkiye'de anayasa veya istibdat olması Lordu hiç ilgilendirmezdi. Türkiye, Paris konferansıyle içişleri hakkında yabancı devletlere karar verme hakkını tanımıştı; daha doğrusu Batılılar onu böyle anlıyorlardı. Kanunu Esasî yapmakla bundan kaçınılamazdı.

İstanbul konferansının verdiği kararları Türkiye reddedince Rusya savaş ilân etti; ötekiler de sözleşildiği gibi seyirci kaldılar. Bunlar iddia ettikleri gibi, gerçekten Türkiye'yi Rus tehlikesine karşı koruma davasına inanmış olsalardı bu savaşa engel olabilirlerdi. Rusya ilk kez, tek yardımcısı kalmamış olan Türkiye üzerine saldırıyordu. Öyle olduğu halde Avrupa'ya borcunu ödeyemeyen Türkiye'yi, destekleyecek tek idealist çıkmadı; ciddî İngiliz, Fransız, Alman tarihçileri Türklerin Avrupa'dan çıkarılması gereğini uygarlık tarihinden deliller göstererek ispat ediyorlardı. Çıplak gerçekse Türklerin borçlu olmasından başka bir şey değildi.*

Ruslar nihayet Yeşilköy'e geldikleri zaman durduruldular. Arkasından Berlin konferansı geldi. İlk defa olarak bu konferansta Türkiye'yi uluslararası bir malî komisyonu kontrolu altına koyma fikri doğdu.

Bu bir alay savaş, barış tartışmaları halkı ve devleti on yıl uğraştırmakla kalmıyor, ülke ekonomisini korkunç bir uçuruma sürüklüyordu. Ekonomik ve malî durumun ağırlığını bize en iyi gösteren şudur ki, Berlin konferansından ancak dört yıl geçtikten sonra, 1882'de, Abdülhamit devletin malî iflâsını açıklayarak bunu devletlere bildirdi; gelin, alacaklarınızın bir çaresine bakın, dedi.

* İngiliz tarihçisi Freeman, Alman tarihçisi Treitschke, Türklerin Avrupa'dan kovulmasının bir uygarlık ödevi olduğunu yazıyorlardı.

DÜYUN-İ UMUMİYE İMPARATORLUĞU

Türkiye şimdiye kadar devletlerin orduları ve donanmalarıyle parçalanamamıştı. Şimdi bunu yapmaya kalksalar birbirlerine gireceklerdi. Bunun yerine daha akıllıca, daha kârlı bir yol buldular. Bir malî korporasyon kurarak, bütün Türk borçlarını birleştirip bir korporasyonun sermayesi haline getirdiler. Bu idare, Fransızca adının çevirisi olarak bizde «Düyun-i Umumiye» (Devlet Borçları) adıyle bilinir. Biz çok kere anlamı, niteliğini bilmediğimiz işlere Frenkçe ya da Arapça bir ad taktık mı tatmin olunur, fazlasını araştırmayız. Örneğin bugün «konsorsiyom» sözcüğünü duyuyoruz, fakat bunun ne demek olduğunu içimizde kaç kişi bilir? O zamanki Düyun-i Umumiye de bu çeşit rengi, kokusu bilinmeyen bir nesne idi. Bu, ödenemeyen Türk borçlarına karşılık imparatorluk ülkelerinin tabiî kaynaklarının gelirlerine konmuş bir haciz olduktan başka, bu kaynakları işletecek uluslararası bir şirket idi. Bu borçlar ödeninceye kadar Türk tabiî kaynaklarını bu şirket işletecekti. Osmanlı maliye nâzırları vakitlerini istedikleri kadar divan ve kaside yazmaya harcayabilirlerdi artık.

Gereken toprak, vergi ve eğitim reformlarının yapılmaması yüzünden paşaların elinde iflâs eden Türkiye, Düyun-i Umumiye idaresi altında öyle bir düzenle işletildi ki her yıl faiz ve borç ödendikten başka, bu korporasyon yabancı devletlere borç verecek kadar kâr bile ediyordu! Yalnız bu gelir ve kârlar tabiî Türkiye'ye değil, sermaye sahiplerine ait olacaktı. Örneğin İtalya Düyun-i Umumiyeden aldığı borçla Trablus savaşını finanse etmişti! Yani Türk kaynaklarından, halkının emeğinden edinilen kârlarla bir yabancı devlet Türkiye'ye karşı bir savaşı finanse edebiliyordu.

Düyun-i Umumiye aynı zamanda Türkiye'de demiryolu, bayındırlık işlerinde, bazı tarım kollarında yatırım yapıyor, yabancı sermayeye yatırımlar yapmak için aracılık ediyordu. Düyun-i Umumiyenin yatırımları, işletmeleri, muhasebesi tıkır tıkır işliyordu; gayet muntazamdı ve hiç şakası yoktu; bir köylü bu ida-

renin tekeli altında olan kendi yetiştirdiği tütünden yarım okka bir yana saklıyayım dese, reji kolcusu tarafından küt diye alnından vurulurdu. Düyun-i Umumiye İdare Meclisi Reisi Sir Adam Block, Hindistan'daki İngiliz kıral vekilleri gibi bir şeydi; Türk maliye ve ekonomisine ait hiç bir iş onun bilgisi olmaksızın yapılamazdı.

Türkiye'de demiryolu, liman, maden, telefon, bankacılık gibi işler, birçok ticaret, tarım ve toprak kaynağı işletmeleri hep yabancı sermaye ile finanse ediliyordu; bunlar Düyün-i Umumiyenin himaye ve teşviki altında gelişiyordu. Türk gelirlerine ait her şey bu Borçlar İdaresini ilgilendirirdi. Artık Türk borçları «kalû belâya» kadar ödenmese de olurdu.

Borçlar İdaresi Türk geleneklerine doğrusu hiç karışmadı! Padişah, kılıç alayları, cülus şenlikleri havaya ayrıca bir letafet veren, çok enteresan şeylerdi. Türkler tezekten yapılma köylerinde oturabilirler; isteyenler kasaba ve şehirlerde kahvecilik, hammallık, suculuk gibi işlerde çalışabilirlerdi. Özel teşebbüs hürriyeti tamdı. Devlet eline geçen parayla istediği gibi yatırım yapabilirdi. Bu yatırımların çoğu camilere, ziyaretgâhlara, türbelere, tekkelere, İslâm âlemindeki kutsal ve önemli yerler için hediyelere, Arap ve Ticanî şeyhlerine, şenliklere, paşaların sırmalarına, kordon ve madalyalarına, polis merkezlerine, vilâyet konaklarına, hafiyelere ve zararlı şeyler yayınlamamaları için gazetecilere gidiyordu. Bütün bunlar, «İttihad-ı İslâm», «Hilâfeti Uzma» propagandaları ile yaldızlanıyordu. Bunlardan kalan parayla da bir iki rüştiye, bir iki sanat okulu, idadiye ve bir miktar da sübyan okulu açılmıştı. Bunların fazlası, Maarif Nâzırı Haşim Paşanın mübarek başını ağrıttığından çoğaltılmasına da pek lüzum yoktu. Tanzimatın ekonomi, endüstri, devletçilik gibi amaçları unutulmuştu. Bunlar gâvurlara özgü şeylerdi. Borçlar İdaresinin yatırımları sayesinde yalancı bir refah da başlamıştı. Müslümanların refahına hizmet yolunda devletin başlıca ciddî işlerinden biri, yabancı sermaye gruplarına işletme imtiyazları dağıtmaktı. Bu sayede 1908'de Abdülhamit rejimi düştüğü zaman, Türk halkı

adamakıllı soyulup soğana çevrilmişti. Hiçbir ulus batılılaşmayı bu kadar pahalıya satın almamıştır.

Abdülhamit rejiminin düşmesi ile Borçlar İdaresi tabiî sona ermedi. Onu Meşrutiyet, hatta Birinci Cihan Savaşı bile yerinden sökemedi. Bu savaş süresinde İngiliz ve Fransız üyeler gitmiş, fakat onların yerine eski arkadaşları olan Almanlar orayı yine tıkır tıkır idare ediyorlardı. İngiliz ve Fransız sermaye sahiplerinin hisseleri büyük bir dürüstlük içinde bu geçici düşmanlar tarafından harp sonunda sahiplerine teslim edilmek üzere Deutsche Bank'a emanet olarak yatırılıyordu. Belki birçok okuyucu bilmez: Düyun-i Umumiye denen borçların son ve kesin tasfiyesi 25 Mayıs 1954'te tamamlanmıştır. İlk borç anlaşması, 4 Ağustos 1854 tarihinde yapılmıştı. Demek ki tam yüz yıl borç içinde yatmışız. Borçlar İdaresi 1882'de kurulduğuna göre de 72 yıl borç ödemişiz.

AYDINLAR NE ÂLEMDE?

Abdülhamit döneminde Osmanlı aydınları Türkiye'yi, daha doğrusu şimdiki Türkiye'nin büyük kısmı olan Anadolu'yu tanımazlardı. Orayı daha çok İngiliz, Fransız, Alman ve Rus askerî coğrafyacıları ile arkeologları tanırdı. Anadolu'ya giden idareciler sömürgelere giden Avrupalı idareciler gibi tab'ayı makamlarında idare ederlerdi. Okumuşların en çoğu İstanbul'da toplanmıştı. Çoğu Abdülhamit'in kapısında bir yer bulmağa çalışır, en cesurları Babıâli'de gelişmeye başlayan gazetelere yazı yazarlardı. Bazıları da kendi kendilerini emniyet altına almak için başkaları aleyhine uydurma jurnaller yazarlardı. Fikir işleriyle uğraşanlar reform işlerinden ziyade edebiyatta sembolizm veya natüralizm davaları ile uğraşırlardı. Fransız edebiyatçılarını süt kardeşleri kadar yakından tanırlardı. Okumuşların Avrupa'ya gitmesinden hükümet son derecede kuşkulanır, onlara pasaport vermezdi. Buna rağmen şu bu yollarla birçok aydın çıkabilmişti.

Çeşitli yayın organlarında ve toplantılarda yavaş yavaş

üç grup belirmeye başladı. Bunların birinin başında bulunan Ahmet Rıza, Fransa'da ziraat okumuş, dönüşünde Tarım Bakanlığında görev alarak bu bakanlığın hiç bir iş yapmadığını görmüş; köylünün bilgisizlik yüzünden verimsiz olduğuna hükmederek köylünün ancak okulla kalkınacağına inandığından Eğitim Bakanlığına geçmiş, orada da bir iş olmadığını görünce Avrupa'ya gitmişti. Onca Abdülhamit'i devirmek, anayasayı yürürlüğe koymak, sonra da köylüyü okutmak gerekirdi.

Onun rakibi, saf bir zat olduğu anlaşılan tarih profesörü Murat Beye göre, anayasa yetmezdi. Asıl dava Rus tehlikesi idi; buna karşı çere bulmakta onun hayal gücü daha parlaktı. İngiltere ve Fransa gibi büyük devletler İslâm ülkelerine egemen olduklarından onlarla anlaşarak bütün İslâm dünyasından getirilecek ulemadan mürekkep, halifenin etrafında ve şeyhülislâmın başkanlığı altında bir danışma meclisi kurulmalıydı. Bu meclisin Türkiye'yi nasıl kalkındıracağı hakkında profesörün belki parlak fikirleri vardı ama rakibi Ahmet Rıza ile uğraşmaktan bu parlak projesini doğru dürüst anlatmağa vakit bulamadı. Avrupa devlet adamları da fikirlerine ilgi göstermemişlerdi. İngiltere dışişleri bakanı olan, gördüğümüz gibi, Türklerin adam olamıyacağına inanmış olan, Murat Beyin«esasen bize hayırhah» dediği Lord Salisbury ile görüşüp fikirlerini anlatmış; ancak Lord hafif bir gülümsemeyle; «Fakat Sayın Sir, korkarım siz kendi düşünüzü gerçekle karıştırıyorsunuz» demekle yetinmişti.

Devrimcilerin en genci olan, galiba Avrupalılık taslamak için kendini «prens» diye tanıtan Sabahattin Bey ise çözümü kişi girişimciliği ile Anglosakson eğitiminde buluyordu. Düyun-i Umumiye ile medrese kafasının egemen olduğu bir ülkede bu iki şey nasıl uygulanacaktı? Bunu, imparatorluğu ayrı bölgelere bölerek her birini bir Fransız veya İngiliz sömürge idarecisinin yönetimine vermekle yapmak mümkün olabilirdi. Prensin en çok Arap taraftarları arasında bu görüş tutunmuştu.

Fakat Avrupa'da o zaman öyle şiddetli bir Türk ve Müslüman

düşmanlığı vardı ki, bu önderler bir de bu konuda çıkan yazılara cevap yetiştirmekle uğraşıyorlar, fakat «istibdat» kalkarsa her şeyin düzeleceğine kimseyi inandıramıyorlardı. Avrupa'da Türkten gayri halkların ulusçuluk akımları ile karşılaştıklarından İmparatorluk birliğini tutacak Osmanlılık ideolojisine sımsıkı yapışmışlardı. Abdülhamit kaldırılıp Anayasa rejimi gelse bu milletlerin birlik içinde seve seve kalacaklarına inanırlardı. Avrupa'da Abdülhamit aleyhine açılan kampanyanın altında özgürlük sevgisinden başka şeyler olduğunu sezinleyenler ise bula bula bunun Hıristiyan Avrupalıların Müslümanlık düşmanlığı olduğunu sanır lar, bu yüzden Osmanlılık yerine İslâmcılık fikrini güderlerdi. Batılılara İslâmlığın ilerlemeye engel olmadığını anlatmağa çalışırlardı.

İşte o dönem aydınlarının yazılarından bize kalanların özeti bunlar. Ne Türk köylüsünün, esnafının, işçisinin durumları üzerine temelli bilgiler, ne ekonomik ve malî şartlar üzerine inceleme ve tartışmalar, ne ana çizgileri ile bile olsa kalkınma projeleri vardı. Bu konularda Namık Kemal'den çok daha geride idiler.

IV

MEŞRUTİYET: TA BAŞTAN BAŞARISIZ REJİM

«İstibdat» rejimine karşı yıllarca uğraşan aydınların, gereken reformlar hakkındaki hazırsızlıkları, o idare düşünce daha çok açığa çıktı. Tıpkı 27 Mayıs devriminden sonra olduğu gibi diller çözülüp herkes istediğini söylemeye başlayınca karma bir düşün deryası kaynamaya başladı.

GERİCİLER GENE SAHNEDE

Hayret! 27 Mayıs'tan sonra olduğu gibi gericiler biraz sıkılıp susacaklarına şimdi daha yüksek perdeden konuşuyorlardı. Yalnız roller ve makyajları değişmişti. Eski gericilerin yerini almağa hevesli meğer ne kadar dublörler varmış. Devrim sanki onlar için yapılmıştı. Şimdi hepsi meşrutiyetçi, anayasacı kesilmişti. Hepsi bir ağızdan bütün kabahati Abdülhamit'e yüklüyordu. Müslümanlıkta zaten meşrutiyet rejiminden başka rejim olamazdı. Meşrutiyetin, İslâmlığın tam uygulanması demek olduğunu âyet ve hadislerle ispat ediyorlardı. Meşrutiyet anayasa gereğince devletin resmî dinini polis kuvvetiyle uygulama rejimi demekti.

Gerçekten bunların meşrutiyetten anladıkları şey eskilerin «meşveret usulü» dedikleri şeydi; yani hükümdarın ulemaya danışması, özellikle hükümdar kanunlarının şeriata uygunluğu-

nun sağlanması yöntemiydi. Kanun-u Esasî'den sonra bu yöntem geçmişe karışmıştı; fakat bunun kabahati Abdülhamit'te değildi. Kendisine hem anayasanın, hem şeriatın uygulanması yüklenmişti. İkisinin bir arada gidemeyeceğini kendi zekâsı ile bildiğinden ulemayı da, meclisi de bir yana itip her şeyi kendi yönetmeye başlamıştı. Sanki bu işi ulema ondan daha iyi mi bilecekti? Zaten Kanun-u Esasî dikkatle incelenirse görülür ki ona bu yeteneği sağlayan da gene bu anayasa idi. İşte, modern gericiler padişahı Rus savaşını saraydan yönetmeye kalkarak her şeyi çorbaya çevirmesinden, imtiyazlarla imparatorluk ülkelerini yabancı sermaye nüfuz bölgelerine ayırtmasından, gelirleri ekonomik kalkınmaya yaramayan işlere yatırmasından değil de ulema ile, «meşveret» etmemesinden suçlandırıyorlardı (sorumlu devlet adamlarını asıl suçlu oldukları işlemlerden değil de su götürür yanı olan noktalardan suçlamak bizim siyasal hayatımızın özelliklerinden olsa gerek). Bunların şimdi yeni rejimden istedikleri «meşveret usulü»nün uygulanması idi. Millet meclisinin teşri (yasama) yetkisi olamazdı: «teşri» demek «şer'i» koymak demektir; bu ise Allaha ve Peygambere mahsustu; insanların teşri etmesi, hâşâ şirk demekti. Meşrutiyetin yapacağı şey ancak ulemanın şeriata uygunluğunu onaylayacağı kuralları uygulamaktı.

Yapılacak en önemli, en acele reform işte buydu. Bunun dışında daha pek çok reformlara ihtiyaç vardı, ama bunlar hep bu ana reforma göre yapılacaktı. Örneğin, kadın tâifesi Meşihatin uygulayacağı giysilerle sokağa çıkacak, böylece Meşrutiyette farz olan «hürriyet» uygulanmış olacaktı. Birçok bidatler devlet tarafından yasak edilecekti; devletin resmî dini icabı bu, devletin bir ödeviydi.

Abdülhamit zamanında sıradan bir cami ders-i âmı iken Meşrutiyette parlayan ve güçlü bir dergi yayınlayacak kadar para bulan, Mütareke'de daha da yükselip şeyhülislâm olan Mustafa Sabri (ki gericilikte kimse onun kâbına erişememiştir), «Avrupa'dan bir iki faydalı şey almak pahasına» ortalığı sayısız bid'at kapladığını seri halinde makalelerle anlatıyordu. Bunların birinde insan sû-

reti (yani fotoğrafı) çekmenin haram olduğunu yazdığı sırada, Güzel Sanatlar Akademisinde öğrencilerin canlı çıplak kadın modele bakarak resim ve heykel yapmalarına ilk defa olarak müsaade edildiğini öğrendiği zaman hocanın dergisindeki feryadı bir uluma haline gelmişti.

DIŞ YARDIM ARAMA DEVAM EDİYOR

O zaman da devrimi yapanlar subaylardı. Fakat, onların dışındaki aydınlar ve politikacılar çok geçmeden onların akıl hocaları durumuna geçtiler ve daha sonra da büsbütün üste çıktılar. Devletin önemli yerlerinde gene Abdülhamit devrinden kalma adamlar bulunuyordu.

Bunlara göre ancak Avrupa'dan medet umulabilirdi. Devrim yüzünden sakın Avrupalıları kuşkulandırmamalıydı. Batının düşman olduğu şey istibdattı; şimdi hürriyet gelince Batı elini uzatacaktı (o zamanın «demokrasi» yerine, sihirli kelimesi «hürriyet»ti). Avrupa'nın istediği liberal «açık» rejimin geldiğini onlara ispat ederek dış yardıma başvurmak gerekti. Yeni borçlanmalarla maliyeyi ayakta tutmalı, geriye kalanla da özel teşebbüsü (o zamanki «teşebbüs-ü şahsî»yi) yaratmalı idi. Zamanın genç politikacısı ve iktisatçısı Cavit bey, «şüphesiz bizim de özel teşebbüslere girmemiz şart; ancak hiç bir geri kalmış memleket dış yardım almadan kalkınamaz, büyük yatırımlar için dış yardıma ve yabancı sermayeye muhtacız; tarih bunu ispat etmiştir» diyordu.

Demek ki, daha sonraları maliye bakanı olan bu iktisatçı Tanzimat ve Abdülhamit rejimlerinin yarattığı, uğruna bir devrim yapılan durumu doğal buluyor, hatta onu geri kalmış bir ülke halinden çıkarmanın zorunlu bir yolu olarak görüyordu.

BORÇLAR REJİMİ ALTINDA TÜRKİYE'NİN MANZARASI

Kalkınmanın ancak dış yardımla mümkün olacağı inancı Meşrutiyette de çok yaygın ve kökleşmiş bir fikir olduğu için,

ya da bunun zamanımızın sorunlariyle yakından ilgisi olduğu için Tanzimat devri için yaptığımız gibi, bu dönemin koşulları üzerinde biraz durmamız gerekecek.

Geri kalmış bir ülkenin kalkınıp gelişmesini dış yardım ve yabancı sermaye sağlar mı; sağlarsa ne biçimde ve ne anlamda sağlar? Bugün geri kalmış ülkelerin kalkınma yolları üzerinde fikir yürüten bir kısım Amerikalı ve Avrupalı iktisatçıların kalkınma ve gelişme teorileri bu soruya önceden olumlu cevap veriş temeline dayandığı için bunun zamanımız için de önemi vardır.

Geri kalmış bir ülkenin Batı'dan borç ve sermaye yatırımı olarak yardım sağlamasından amaç, ulusal ekonominin verim ve gelir seviyesini yükseltmek için tarım, endüstri, ticaret alanlarında birikmiş, hazır sermaye yatırımları yaparak bu ekonomiyi canlandırmak, harekete getirmektir. Fakat böyle bir ülkenin toplumsal yapısında bu ameliyeye engel olan koşulların reformlarla ıslah edilmesi yapılacak ilk iştir. Tanzimat döneminin Batı yardımına dönüşünün tarihi bunu ispat etti. Tanzimatta borçlanma siyaseti aslında ekonomik kalkınmayı finanse etme düşüncesiyle başladığı halde devletin ve hükümdarın masraflarına, silahlara ve donanmaya, birtakım karışık işlerle (padişah Abdülaziz de dahil olmak üzere) birtakım kişilerin meşru olmayan servetler edinmelerine gitti. İkinci aşamada, ulusal üretim ve gelirin artmaması yüzünden önceki borçların faiz ödemesine ve anaborç ödemesine harcanmaya başladı. Ekonomik kalkınmaya yolları açacak reformlar yapılmamakla bundan kaçınıldığı sanılırken, alacaklı Avrupa'nın baskısıyle birtakım ıslahat yapmaktan da kaçınılamadı. Fakat bunlar ulusal ekonominin kalkınmasını gerçekleştirecek reformlar biçiminde olmadı.

Ekonomik kalkınma bakımından hiç değişmemiş olan toplumsal koşullar içinde, Türkiye ekonomisinin ödeyemeyeceği miktarlarda borç birikti. Yukarıda anlattığımız ilk bunalımın patlak verdiği 1875 yılına gelindiği zaman 200 milyon altın sterlin, yani bugünkü parayla 880 milyon dolar veya 8 milyar lira borç birikmişti. Bu noktayı inceleyen bir Amerikalı yazar, «20 yıl gibi bir

süre içinde Türkiye'nin 200 milyon altın sterline varan bir dış borç altına girmesi ve bunu eldeki önemli kaynaklarda borçla orantılı bir geliştirme yapmadan bu kadara çıkarması aklın alacağı bir şey değildir» diyor ve daha sonra da, Türkiye'nin, o zamandan beri şu kadar devrim, şu kadar kıtlık, şu kadar savaş geçirdiği halde bu borcu ödemiş olmasına büsbütün şaşıyor.

1875'te ilk tehlike çanı çaldığı zaman, zar zor bir reform yapma yoluna gidilir gibi oldu; fakat yukarıda kısaca anlattığımız curcuna içinde bu, bir anayasa yapmaktan ve milletin yazgısını padişahın eline daha temelli olarak teslim etmekten ibaret kaldı. Biraz sonra, bildiğimiz gibi İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya ve Hollanda'dan oluşan bir konsorsiyum, Türk kaynaklarının idaresini Düyun-i Umumiye denen Borçlar Rejimine verdi. Aslında, daha Berlin konferansında Batı devletleri uluslararası bir malî komisyon kurup Türkiye'nin malî durumunun kontrolunun bu komisyona verilmesini teklif etmişler; fakat Türkiye bunu reddetmişti. Bunun üzerine Batı devletleri Türkiye'ye herhangi borç ve kredi verilmesini durdurarak Abdülhamit'i dört yıl kıvrandırdıktan sonra, 1882'de teslim olmağa zorladılar. Haysiyet kurtarıcı bir çözüm yolu olarak uluslararası malî komisyon yerine, devletle özel sermaye temsilcilerinin ortaklaşa yönetimi olarak Düyun-i Umumiye İdaresi kuruldu. Sevres antlaşmasında bu uluslararası malî komisyonun tekrar diriltildiğini ileride göreceğiz.

Borçlar İdaresinin kurulması, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını üstün bilgili Batı uzmanlarının eline teslim ederek sağlamak sanısı ile kurulduğu halde, Türkiye'nin gerek ekonomik anlamda kalkınmaması, gerek kalkınma koşullarını sağlayacak toplumsal reformların yapılamaması asıl bundan sonra kesinleşti. Batı diplomasisinin Kırım savaşından Berlin konferansına kadar dilinden düşürmediği ıslahat isteklerinin bundan sonra ağıza alınmaması, anayasayı çiviye asan Abdülhamit rejimine ses çıkarmaması bundandır. (Bizim halk bunu «yedi düvele karşı koyma» sanırdı.) Batı sermaye çıkarları için durum artık güvenlik altına alınmıştı. Abdülhamit'in uluslararası malî komisyon kontroluna

direndiği yıllarda Mithat Paşayı omuzlarında taşıyan Paris ve Londra liberalizmi, Abdülhamit'in boyun eğmesi üzerine Borçlar İdaresinin kurulduğu yılda yapılan paşanın yargılanması rezaletine aldırmamış, üç yıl sonra da bir Yemen zindanında boğdurulduğundan haberi bile olmamıştı.

Düyun-i Umumiyenin kuruluşu ile ulusal gelir kaynaklarının birçoğu rehine verilmiş, çok geçmeden de bir yabancı sermaye akını, bir imtiyaz dağıtımı furyası başlamıştı. Asıl bu yönetimin kuruluşundan sonradır ki, yabancı sermayenin Türk ekonomisini kendi çıkarlarına göre itip sürüklemesi dönemi başlamıştır. İşte, Meşrutiyet iktisatçısının kalkınma için şart saydığı durum, Abdülhamit devrinin özelliğinden olan bu durumdur.

Bu duruma biraz daha yakından bakalım: borçlar rejimi sadece borçların ödenmesinin garanti altına alınması için kaynaklar üzerine haciz konarak işletilmesi, gelirlerinin sağlanışı üzerine kontrol konması işi değildi. Borç halinden işletme sermayesi haline çevrilen büyük bir yabancı sermaye korporasyonuna bu kaynakların işletilmesi tekelinin verilmesi demekti. Devlet ya da özel teşebbüs artık bunları işletme ve geliştirme işinden kendiliğinden uzaklaşacaktı. O koşullar altında reform yapmak gerekecekse bu, ancak kaynaklara egemen olan sermayenin kendi hesaplarının elverdiği, gerektirdiği ölçüde yapılabilirdi.

Düyun-i Umumiyenin devletle elele vererek yaptığı önemli bir şey daha vardı: borçlarla ilgili alacaklılar dışındaki yabancı sermayenin gelmesini, birçok alanlara, imtiyazlarla yerleşmesini, en elverişli koşullarla kazanç sağlamasını sağlayan bir acente kurulmuş oluyordu. Nazariyede devletin bir branşı olarak kurulan Borçlar İdaresinin aracılığı ile yapılmış sermaye yatırımı alanlarını burada birer birer saymağa imkân yoktur. Yalnız şu kadarını söyleyeyim: Meşrutiyet devrine gelindiği zaman bütün endüstri, nafia (demiryolları, limanlar, sulama işleri), âmme menfaii işletmelerinin çoğu, bütün madenler, ticaretin çoğu, bankacılığın tümü, sigortacılık, deniz, göl, nehir nakliyat işletmeleri, bir kısım tarım yatırımları yabancı sermayenin elinde bulunuyordu. (Haksızlık etmemek

için ekleyeyim: halktan toplanan parayla yapılan Hicaz demiryolu devletindi. Bunun Türk ekonomisinin kalkınmasına hizmeti ne oldu bilmiyorum; fakat o da sonunda bir kısım Türk servetinin yabancı topraklarda kalması ile sonuçlandı.)

Dış borçlarda ve yabancı sermaye yatırımında en başta Fransa geliyordu. Türkiye'de üç milyar frank Fransız sermayesi yatıyordu. İkinci Alman, üçüncü olarak da İngiliz alacak ve yatırımları geliyordu. Petrol kaynakları şimdiden dağıtılmıştı. Turkish Petroleum Company adında bir teşekkül, adından başka hiç bir şeyi millî olmayan Turkish National Bank (Türikye Millî Bankası; kurucusu Sir Ernest Cassel, direktörü Gülbenkyan) aracılığıyle İngiliz, Fransız ve Alman petrol hisselerini düzenleme işiyle uğraşıyordu; yalnız Amerikan petrol sermayesi bu işte açıkta kalmıştı. Bu yüzden Amerikalıların ileri sürdüğü Chester projesi teşebbüsünden ileride söz edeceğim.

Yavaş yavaş, ağır ağır giden bu işlerin ayrıntılarını, Türkiye durumunda olan bir ülkenin ekonomisi için ne anlam taşıdığını bugün olduğu gibi o zaman da halkın tümü, okumuşların çoğu bilmezdi. Görünüşe bakarak bunların batılılaşma görünüşleri olduğunu sanan aydınlar çoktu. Yabancı sermayenin bir ülkeyi bu anlamda kalkındırmak için sömürge yapması şart değildir; hatta bazan böylesi daha elverişlidir. Zaten bugün eski sömürgeci ülkeler sömürgelerini birer birer başlarından atıp kurtulmağa bakıyorlar. Yabancı sermaye, sömürge şeklinde olsun olmasın, kalkındırılmış olan ülkelerde görülen büyük şehirlerin, koca binaların, parkların gerçekten bu ülkelerin toplumunun da kalkınması demek olup o madığını anlamak için Hindistan'la Japonya'yı görüp karşılaştırmak yeter.

Dış Borçlar İdaresinin kuruluşuyle artan gelir ulusal ekonominin kendi başına ayakta durabilir hale gelmesine, Türk toplumunun çağdaş bir toplum haline gelmesine yaramadığı gibi, borçların ödenmesine de yaramamıştır. Bu gelir, yabancı sermayenin hakkı olan kazanç ve kâr olarak dışarıya çıkıp gitmiştir. Yani gerek dış borç ve gerek dış sermaye yatırımı ulusal ekonominin kurul-

masına ve kalkınmasına değil, sermaye sahiplerinin doğal olan kazanç amaçlarına göre işlemeye başlanıştır. İşte ulusal bir ekonomik kalkınmayla yabancı sermaye yoluyle kalkınma arasındaki fark buradadır. Örneğin, demiryollar Türkiye'nin hammadde çıkarma, yapılı madde alma ekonomisine göre ayarlanmış, ancak bu ölçüde topluma etkisi olmuştur. Türkiye'de Alman ekonomik gelişmesinin ileri gelen sözcülerinden ve o zaman Türkiye'de büyük bir Türk dostu geçinen Dr. Jaeck'in Meşrutiyette Türkçeye çevrilen bir kitabındaki şu sözleri bunu açık açık bildiriyor:

«Bağdat hattının ikmalinden sonra Türkiye'nin mazhar-ı inkişafat ve terakkiyat olması üzerine umum Alman ticareti için cesim bir saha-i faaliyet açılacağı nazar-ı itibara alınmıştır. Bu ticaret ise, evvelce beyan eylediğimiz veçhile, Türkiye'nin mebzuliyetle hasıl ettiği mevad-ı iptidaiyenin Almanya'da imal olunan masnuat ile mübadelesinden ibaret olacaktır.»

Yabancı sermaye yatırımları bir ulusal ekonomi planına göre değil, kârını almak için yatırım yapan sermayenin zorunluluklarına göre yapılınca, sağlayacakları tarım ve endüstri gelişmeleri de modern ulusal ekonominin kurulmasına ve modern toplum kalkınmasına yaramaz. Türklerin çağdaş modern bir ulus olma zorunluluğu dış sermayeyi hiç ilgilendirmez. İlgilendirdiği zaman da bu, ancak siyasî ve askerî müttefik sağlamak içindir. Onu daha ucuza maledilmiş bir savaş aracı haline getirmek için gerekirse bedavadan malzeme vermekten bile çekinmez. Bu, çok defa para ile ifade edilen bir yardım olduğu için o yardımı alan ülkelerin halkı gerçekten para aldıklarını sanırlar. Bu malzemeyi yapan, zaten yardımı yapan tarafın kendisi olduğu için, gerçekte yapılan şey, parayı bir cebinden alıp öteki cebine koymaktan, arada kendi endüstrisine hizmet etmekten başka bir şey değildir. Arada bir masraf yapılıyorsa, bu, bedava yardım veren ülkenin savaş masrafları hesaplarına girer.

Demek ki Abdülhamit devrinde başlayan dış yardım ve dış sermaye yatırımı Türk toplumunun bedenine batırılmış gıda

verici şırıngalara değil, serveti dışarıya çekmek için sokulmuş kan alma şırıngalarına benzetilebilir. Ulusal üretimin artmayışı ve daha rasyonel işletilmeye başlayan doğa kaynaklarından sağlanan fazla gelirin yeniden ulusal yatırıma konmaması yüzünden devletin bütçe açığının, aleyhte ticaret dengesinin kronik bir hale gelmesi de yabancı sermayeyi hiç ilgilendirmez. Bunu çözümlemek onun işi değildir. Halbuki, örneğin, gümrük gelirleri yetersiz olan devlet, bir gümrük reformuna muhtaçtı. Bütün dünyada gümrükçülük alanında büyük ilerlemeler olmuştu. En güçlü olanlarında bile, bütün Batı devletleri kendilerini zırhlı gümrük istihkâmları ile çevrelemişlerdi. Türkiye ise Batı devletlerinin onaylaması olmadan gümrük tarifelerini, yerli endüstriyi ve tarımı, hazineyi koruyacak yönde değiştiremezdi. Bütün sistem, Türkiye'nin bir hammadde ülkesi ve Batı endüstrisi pazarı olmasını sağlayacak doğrultudaydı.

Yabancı sermaye, ulusal ekonomisini koruma gücü olan devletlerin topraklarına kolay kolay yanaşmaz; kendine ulusal, hatta uluslararası korunma ve garantiler sağlayabileceği yerlere yönelir.

Dış borçlar ve yabancı sermaye idareleri, yatırımlarının ferih-fahur çalışabilmesi için, devletin ekonomik ve malî egemenliğini kayıt altına aldıktan başka, o devletin hazinesini de borçtan kurtulmaz hale getirmekle daima kendine muhtaç duruma sokmak ister.

Meşrutiyete gelindiği zaman Türkiye faiz ve borç amortismanı tediyeleri olarak yılda ortalama 7,5 milyon altın lira ödemeye mecburdu. Her yıl bu kadar servetin dışarıya ödenmesi geri kalmış bir ülkenin devlet maliyesini yamyassı etmeye, o devletin belini kırmaya yeter. Devletin açıklarının borçlanmalarla ya da avanslarla kapatılmasından başka yol kalmaz. Düyun-i Umumiye İdaresinin kuruluşundan sonra sağlanan gelirlerle borçların önemli bir miktarı Abdülhamit zamanında ödendiği halde, devlet hâlâ borç almaktan kurtulamamış, ayrıca sık sık alınan avanslar karşılığında tümü 23 milyon altın liraya yakın borç birikmişti.

Bunlar Deutsche Bank, Turkish National Bank, Imperial Ottoman Bank, Banque Française, Banque de Salonique, Düyuni-Umumiye, Tütün Rejisi, Fenerler İdaresi gibi hepsi yabancı sermayenin olan kurumlarca verilirdi. Borç ve avanslar karşılığı olarak gösterilen gelir toplamı olan 16,5 milyon altın lira bütün devlet gelirinin yarısı idi. Borç ve avansların hiç biri ekonomik yatırım için değildi. İdare, jandarma, bütçe, askeri masraflar gibi kendini içeride ve dışarıda ayakta tutacak araçları sağlamak içindi. Demek ki devlet varlığını ancak yabancı sermayenin yardımıyle sağlayabiliyordu. Meşrutiyete gelince, hükümet sözde kendi dairesi olan Düyun-i Umumiyeye yazdığı bir tezkerede yeni rejimin liberal bir rejim olduğunun «Avrupa'ya duyurulmasını» rica ediyordu.

Halk ve devlet boyuna fakirleştiği halde, ne hikmetse, Düyun-i Umumiyenin geliri artardı. 1882-83 gelirine kıyasla, 1911 - 12'de yani 28 yıl içinde, bu gelir yüzde 288 oranında artmıştı. 1911 - 12'de devletin gelir kaynaklarının üçte biri, 1910'da gümrük gelirinin yüzde 95,4'ü ve temettü vergisi denen kazanç vergisinin önemli bir kısmı Borçlar İdaresine gidiyordu. Böylece, devlet bir kalkınma aracı değil, yabancı devletlerin kârlarını toplama acentesi oluyordu.

Büyük bir malî korporasyon haline gelen Düyun-i Umumiye İdaresi Japon, Rus, İsviçre ve Macar esham ve hazine tahvilleri alarak başka ülkelerin kalkınma istikrazlarını finanse eden işlemlere bile katılıyordu. 1910 yılında yüzde 5.58 gibi yüksek bir faizle 550.000 altın lira değerinde İtalyan devlet eshamı almıştı. Bu eshamı satın almakla ve Libya savaşı gelince bu eshamı elinde tutmakla Türkiye'ye savaş açan bir devletin savaş finansmanına katılmış oluyordu. Dahası var: bu savaş sonunda İtalya, Türkiye'ye 50 milyon frank savaş tazminatı ödeyecekti. Fakat bu para Düyun-i Umumiyenin isteği üzerine hazineye değil, idarenin kendisine ödenmişti. Neden mi? Trablus Osmanlı toprağıydı: bu toprağı kaybetmekle devlet savaş tazminatı olarak kendine bir gelir sağlıyordu; halbuki D. U. bir kaynak kaybedi-

yordu; uğrayacağı gelir ziyanının karşılığı olarak toprak kaybetmekten hâsıl olan bu kazancın da ona ait olması gerekiyordu! Zamanın hükümet başkanının aklı bu mantığa yatmıştı.

Böyle koşullar altında bulunan bir devletin kendisi daha birçok yollarla felce uğratılabilir. Devletin gümrük sistemini değiştiremeyeceğini söylemiştik. Düyun-i Umumiyeye ayrılan Bulgaristan, Rumeli, Kıbrıs vergileri gibi dış gelirler; çeşitli doğa kaynakları üzerine konan tekellerden gelen iç gelirler ve devletin gelecekteki fazla gelirlerinden doğacak olan üç kategori gelir kaynağından üçüncü kategoriye giden kazanç ve gümrük gelirlerinin artmasıyle sağlanacak fazlalar D. U.'ye gideceğinden, herhangi bir vergi reformu yapmak devletin işine gelmiyordu. Devlet âşar ve kazanç vergilerinde de reform yapamazdı; teşebbüs ettiği halde onaylanmadı. Devletin para çıkarma hakkı da yoktu. Bu hak Fransız - İngiliz sermayesine ait olan Bank-ı Osmani-i Şahane'ye verilmişti. Bu banka, Tanzimat devlet adamlarının «kayme» denen adi kâğıt paralar çıkararak Türk parasının değerini mahvetmelerinin üzerine bu imtiyazı elde etmişti; bu imtiyaz sayesinde devleti güç duruma düşürecek para darlığı yaratarak hazineyi sık sık kısa vadeli avanslara başvurmaya zorluyordu.

Zaten devletin yalnız ekonomisi ve malî yönetimi değil, hemen hemen bütün yönetimi yabancı uzmanlar eliyle anlattığımız yönlere doğru ayarlanıyordu. Bu Batı devletlerinin o zeman, Amerika da dahil, elçilik ve konsolosluklarının kaza hakları, mahkemeleri, hapishaneleri, okulları ve postaneleri vardı. Tab'aları Türk kanunlarına bağımlı değildi. Maliyede, orduda, jandarmada, donanmada, adliyede, bayındırlıkta, gümrüklerde kullanılan uzmanlar ya doğrudan doğruya Batı sermaye gruplarıyle ilgili ya da onların önerdiği kişilerdi.

Bunlar pek haklı olarak Türk ulusunun ve devletin ekonomik kalkınması ile ilgilenemezlerdi. Hatta bu yönde bir kalkınma isteğini sezdiklerinde «hürriyet» namına endişelenirlerdi. Meşrutiyet rejimini, daha liberal bir rejim getireceği vadiyle iyi kar-

şılamışlardı. Fakat taşrada buna aykırı eğilimler olduğu duyulunca tutumları değişmişti. Düyun-i Umumiye başkanı Sir Adam Block bir raporunda, «İlk zamanlarda Türk köylüsünün, hürriyetin anlamını yanlış yorumlaması yüzünden müessif haller» olması tehlikesi çıktığını, ancak yeni rejimin «devrimci» olmaması sağlanınca Borçlar İdaresi fazla bir zarar görmeden tehlikenin atlatıldığını bildirmektedir.

Kısası, Türkiye'nin Batıya dönüşünde gerekli reformlar adım adım yapılmadığı, toplumsal yapı bozulmuş bir ortaçağ yapısında kaldığı için borç ve yabancı sermaye olarak dış yardım Türk halkının ekonomik kalkınması yerine ekonomik çökmesini sağladı; gelişmelerden ancak yabancı sermaye faydalandı; Türkiye'de yegâne reform aracı olan devlet de artık böyle bir araç almaktan çıktı. Devlet artık hiç bir reform yapamazdı.

Bundan dolayıdır ki, Meşrutiyetin daha başında bütün reform olasılığı ortadan kalktı; çarçabuk, devletin yaşaması için dış yardımın şart olduğu kanısı daha bilinçli olarak yerleşti. Askerî bir hükümet darbesiyle yapılan bir devrim, devirdiği rejimin ulusun bilgisi ve rızası olmadan giriştiği bütün yükümlülüklerini üstüne alır almaz reform yapma, gerçek bir toplumsal devrim yolu açma şanslarını kaybeder. İşte Meşrutiyette de böyle olmuştur. Toplumsal reform şansını kaybeden bir hareket ise eninde sonunda bir millî kurtuluş savaşına sürüklenmeye mahkûmdur.

V

POLİTİKA VE DÜŞÜN ANARŞİSİ

Tanzimat, İstibdat, Meşrutiyet dönemlerinin olayları üzerindeki bu gözlemlerimiz toplumsal reformlar yapılmayınca dış borçlanma ve yabancı sermaye yatırımlarıyle kalkınma politikasının fayda yerine zarar, kalkınma yerine çökme getirdiğini gösteriyor. Ne zaman olursa olsun, böyle bir gidişin vereceği sonuçlar şunlardır: (1) halkın yoksullaşması, (2) ulusal servetin dışarı akması, (3) yatırımların ulusal kalkınma amaçlarına göre değil, yabancı sermayenin üstün kâr sağlaması amacına göre yönetilmesi, (4) yabancı sermayenen kendine güçlü hukuksal ve siyasal korunma yolları bulması, bunlarla ulusal egemenliğin sınırlarını zorlaması, (5), toplumsal reformları engellemesi, özel ve kamu girişimlerini daraltması, (6) demokratik düzen kurulması olanağını yoketmesi.

«HALKA DOĞRU»

Şimdi bunlara karşı güdülecek çabaların bu şartlar altında nasıl zonlaştığını, nasıl kısır yollara doğru çevrildiğini, sonunda demokrasi davasından uzaklaştırıldığını göreceğiz. Bunu bize Meşrutiyet döneminde başlayan «halka doğru» akımının tarihi gösterir.

Bugün olduğu gibi o zaman da demokrasi akımı parti kav

gaları içinde boğulmuştu. Zamanında tek parti bile bulunmayan Abdülhamit düşünce, ortaya bir alay parti ve hizip çıkmıştı. Şimdi olduğu gibi, o zaman da birçok aydınlar «teşebbüsü şahsî», din, Turan gibi kavramlarla uğraşırken politikacılar da (adlarındaki bir alay harflerle insanı kekemeye çeviren bugünkü partiler misali) İttihat, İtilâf, Ahrar gibi çeşitli adlar taşıyan partilerle, (bugünkü Anayasa, Meclis, Senato misali) Kanun-u Esasî, Âyan, Mebusan gibi bir alay lakırdı içinde kendilerinden geçmişlerdi. Plan, program yapacak ne vakitleri, ne istekleri, ne de gördüğümüz gibi yetkileri ve bilgileri vardı. Çok defa olduğu gibi halk da gene devrime arkasını çevirmişti. Durumu kötüleştikçe, şimdi Menderes döneminin hasretle anılması gibi, halk Abdülhamit dönemini hasretle arar; yedi düvele karşı koymuş bir padişahın nasıl yerinden atıldığına şaşar, dünyanın sonu geldiğine hükmederdi. Bundan da en çok gericiler, yobazlar, ve çıkarcılar faydalanırdı.

Politikacıların particilik kavgalarına gömülmesi Osmanlıcılık siyasetinin çıkmazlarından ileri geliyordu. Başlıca iki kamp arasındaki çekişme, imparatorluktaki milliyetlerin kaynaşması, uzlaşması ya da ayrılması sorunları üzerindeydi. İki büyük parti arasındaki «İttihat» (birleşme) ve «İtilâf» (uzlaşma) kavgası, aslında bir «ihtilâf» kavgası, (ayrılma); Osmanlı topluluğunda Türkten gayri milliyetlerin ayrı bir ulus olarak kopması kavgası idi.

SOSYALİST YÖNELİMLER

Meşrutiyet döneminin halkçılık akımı, temelsiz Osmanlı milliyetçiliğinden kurtulma çabası olarak doğdu. Hürriyet rejimini bir demokrasi anlayışı olarak görme eğilimi, Meşrutiyetin ilk yıllarında devrimci görüşlerin merkezi olan Selânik'te başlamıştı. Burada küçük bir grup gencin kurduğu fikir çevresi «Yeni Felsefe Mecmuası» ve «Genç Kalemler» adlı iki dergide bu yeni fikirleri yaymağa başlamışlardı. Bunlar, aralarında toplantılar yapıyorlar, her toplanışta belirli bir reform konusunu ele alıyor-

lardı. Tartışmalarını ve onlardan beliren fikirleri yayınlıyorlardı. Bu tartışmalarda bir grup sosyalizmi benimsiyordu. Batının sosyalist düşünürleri hakkında okuyuculara bilgi verme işinden başka, Batıyı sosyalist bir görüş açısından eleştiriyorlar; Türkiye için yeni bir toplumsal görüş gerekliliği üzerinde duruyorlardı. Hepsi aynı görüşte olmamakla beraber, ayrı fikirleri dürüstlükle yayınlıyorlardı. Bunların tartışmalarından yavaş yavaş «Yeni Hayat» adını taktıkları bir akım belirmeğe başladı.

Buna paralel olarak, «Genç Kalemler»deki yazarlar da halkçılık fikrini savunuyorlardı. Bunlar devletle halk ya da aydınla yığınlar arasındaki uçurumu görüyorlar, bunun sadece bir dil meselesi olduğunu sanarak aydınların halk diline dönmesi gerektiğini savunuyorlardı. Sorunu sadece bir dil sorunuymuş gibi koymakla işin tâ başından yanılmış olmalarına rağmen, bunların çabalarından yavaş yavaş bir «halka doğru» hareketi gelişiyordu. Bu dergi bugün, Türkçülük fikrinin öncüsü olarak gösterilir. Bu ancak kısmen doğrudur; çünkü onun asıl yansıttığı fikir halkçılıktır. Bu yüzden İstanbul'un Osmanlıcı aydınları (ki içlerinde sonradan Türkçülüğün başına geçenler vardı) bunları fazla devrimci bularak onlara saldırmışlardı.

Yeni Hayat grubunda başlayan sosyalist akımın arkası gelmedi, yavaş yavaş kuruyup gitti. Bunun bir nedeni halkçılığın bile Osmanlılık birliğine aykırı sayıldığı bu dönemde sosyalistliğin Makedonya ve Ermeni devrimcilik akımlarının benimsediği bir görüş olmasının yarattığı güç durumdu. (Meclis-i Meb'usanda bile bir hayli Makedonya, Ermeni ve Rum sosyalist mebusları vardı.) Diğer nedeni, bu görüşün Türk halk yığınları ile yani köylü, işçi ve fakir halk ile bir ilişiği olmayan akademik bir ilgi olarak kalmasıdır. O zaman köylünün, işçinin, kasaba ve şehir fakir halkının başındaki tehlike bir sınıf dengesizliği sorunu olmaktan ziyade. Türk ve Müslüman olmayan milliyetlerin üstünlüğü tehlikesi olarak görülüyordu. Türk halkının karşılaşacağı savaş bir sınıf savaşı değil, milliyetler savaşı olarak beliriyordu.

Türklerden başka milliyetler arasındaki milliyetçilik akımının başlaması da Batı nüfuzunun bir yaratığı idi. Şimdi Batı diplomasisinde de milliyetlerin bağımsızlık kazanması fikri, Osmanlı İmparatorluğuna karşı kullanılmaya başlamıştı. Vaktiyle Balkan milliyetlerinin uyanışında Rusya'nın kullandığı bu diplomatik tezi şimdi Türkler arasında karışık yaşayan ve bağımsız bir devlet olabilmek için gerekli toprak temeli olmayan milliyetler lehine, Batı Avrupa diplomasisi de benimsemişti. Batıda hem liberal hem sosyalist çevreler bu milliyetlerin bağımsızlığı tarafını tutuyordu. Halbuki Osmanlı İmparatorluğundaki bütün milliyetler ayaklanacak olsa, bu imparatorluk baştan başa kundaklanmış olacaktı. Bu yüzden Türk aydınları gerçek anlamıyle ne liberal ne de sosyalist olabiliyorlardı; ya Osmanlıcı, ya İslâmcı ya da Türkçü olabilirlerdi.

İşte bu durum karşısında Türk aydınları arasında başlayan «halka doğru» hareketi sosyal reform ve kalkınma, Türk halkına ulaşma ve onu aydınlatma amaçlarını kaybederek Türkçülük şekline girmeğe başladı. Yeni Hayat çevresindeki sosyalist akım içinde yavaş yavaş Ziya Gökalp'in «mefkûreci» (idealist) akımı üstün gelmeye başladı.

Çevrenin uzun tartışmalardan sonra vardığı sonucu bildiren şu cümle Yeni Hayat akımının vardığı sonucu gösterir: «Biz sosyalistler gibi tebeddüller istemiyoruz. Çünkü bunların bir hayal olduğuna kaniiz. Biz içtimaî bir vicdanı rehber ittihaz ediyoruz. Yolumuzu oradan alacağımız hakikatlere göre tayin edeceğiz.»

Sosyalizmi hayal sayan bu aydınların «ictimaî vicdan» dediği şey de hayal değil miydi, denecek. Bu hayalin arkasındaki gerçeğin ne olduğunu, o sırada Cenevre Türk Yurdundan dergiye gelen bir mektuptaki şu cümleler bize açıklar: Biz mefkûre olarak Türklüğün yükselmesini istiyoruz. Bir Rum gibi bankacı, bir Ermeni gibi tâcir, bir Avrupalı gibi her şey olmalıyız. Bunlar esas olarak alınınca seçilecek yolların ne iskikamette olacağını düşü-

nürüz. Bu düşünce bizi her şeyden önce Türk gençliğinde bir milli şuur tevlit etmeğe sevk ediyor.»

TÜRKÇÜLÜK NASIL TURANCILIK OLDU?

O zamanlar aydınlar arasında, Prens Sabahattin'in moda ettiği bir «nokta-i istinat» yâni dayanak arama merakı vardı. Düşünürler, Arşimet gibi ellerinde bir manivelâ, imparatorluğu kaldıracak bir dayanak noktası aramakla meşguldüler. Bir kısmı bunu şeriatte, bir kısmı Batı yardımında, Anglosakson eğitiminde buluyordu. Fakat, fikirden destek arama yerine toplumu, Türk toplumunu destek olarak görmeyi kimse düşünmüyordu. Çünkü Türk toplumu onlarca fikir olarak bile «var» değildi. Kimse Türk halk «yığın»larında dayanacak bir yan göremiyordu. Makedonya ve Ermeni sosyalistleri kendi halklarında desteklerini buldukları halde, Türk aydınları Türk halkını ancak bir «mefkûre» olarak, bir düş olarak düşünebiliyorlardı. Türkten gayri Müslüman kavimleri olsun, Avrupalılar olsun, bütün tarihleri boyunca Türk'e «Türk» dedikleri halde Türkiye'de Türk yok, yalnız Müslüman ve Osmanlı vardı. O zamana kadar «millet» denildiğinde akla Müslümanlıktan gayri dinden olan halklar gelirdi. Sözcüğün asıl Arapça anlamı da buydu, yâni «dinî bir toplum» demekti.

Onun için bir kısım aydınların Türk milletinden söz etmelerini Osmanlı aydınları çok garip ve yanlış bulmuşlar, alay etmek için onlara «Türkçü» adını takmışlardı. (O zamanlar bugün «ulus» sözcüğü ile söylediğimiz şeyi söylemek için yalnız «millet» sözcüğü vardı.) Bunlara karşı yöneltilen en etkili itiraz, Türkçülüğü gütmekle Osmanlı Devletinin dağılımına hizmet ettikleri iddiası idi. Bu bakımdan, Türkçüler de sosyalist fikirleri benimseyenler kadar tehlikeli kişiler olarak görünürlerdi.

Fakat Türkçülerin eline halkçıların ve sosyalistlerin bulamadığı dayanak geçmişti. Bu fikir Rusya'dan gelmişti. Osmanlı İmparatorluğunda Rumların, Balkanlıların, Ermenilerin, Arapların, Arnavutların ayrılmak istemeleri gibi, Çarlık İmparatorluğunda

1905 devriminden sonra Rus olmayan kavimlerin milliyet akımları güçlenmişti. O zaman bu akımla ilgili bulunanlardan Müslüman olanlar Osmanlı devletine dayanmak ihtiyacını duyarlar, fakat bunda fazla umutlu gözükmezlerdi. Bir kez, Abdülhamit kendini Çarın durumunda gördüğünden bunlara yüz vermez; hatta Rusya ile iyi geçinmeye bakardı. Zaten bunlarda da ulus bilincinden çok din bilinci üstündü. Kendilerini «Türk» değil, «Müslüman» sayarlar; «Tatar», «Azerî» vb. gibi adlarla birbirlerinden ayrılırlardı. Osmanlı aydınları arasında, özellikle İslâmcılar arasında Tatarlara karşı derin bir antipati vardı. Rusya Müslümanları da Abdülhamit Türkiye'sini Çarın Rusya'sından daha geri görürler; Türkiye Türklerine tepeden bakarlar; Osmanlı aydınlarına da güvenmezlerdi. Açıkça: bu imparatorluktan size fayda yok; Rumlar, Ermeniler, Araplar haklı; onların davası da bizim davamız gibidir, diyemiyorlardı.

Türkçe ya da Türkçe-Mogolca karışığı diller konuşan halkların bir ulus oluşturduğu görüşü ne Osmanlılar arasında, ne de Rusya Müslümanları arasında vardı. Osmanlılar «osmanlılıkları» ile, Tatarlar «tatarlıkları» ile övünürler; aralarında ancak Müslüman olmaktan ileri gelen bir birlik görürlerdi. Temeli Türkçe olan dil konuşanların bir dil ulusu teşkil ettikleri görüşü Avrupalılardan gelme bir fikirdir; bu görüş tâ Tanzimat devrinde doğduğu halde ne Osmanlılar, ne de Rus Müslümanları arasında bir hareket yaratmıştı.

Dil birliğini siyasal bir birlik temeli olarak görme, ilk kez Jön Türklerin Avrupa'da Ermeni, Rum, Arap vb. milliyetçileri ile olan «Osmanlılıkta birleşme» çabalarının başarısızlığı karşısında doğdu; bununla beraber bu fikri, aslen Rusyalı olan Yusuf Akçura'dan başka hiç bir Jön Türk lideri benimsemedi.

Meşrutiyet devriminin gelişi Rusya Müslüman milliyetçilerinin umutlarını canlandırdı; Türkiye'de bulunan aydınlarını Türkiye'de uyanan halkçılık akımına yanaştırdı. Osmanlı aydınlarının halkçılık akımının temelsizliği, Osmanlıcıların «devleti yıkıyorsunuz» itirazı karşısında bunların elinde çekici bir dayanak

vardı: Onlara koca bir Türk dünyası sunuyorlardı. Bu fikir, halkçılık akımına karşı olan aydınları bile yola getirdi; bazıları Türkçülük akımının başına bile geçtiler.

Türk aydını böylece halka gitmek derdinden kurtulmuş bulunuyordu. İstanbul konaklarında oturup düş gücü ile Türkçülük yapmak mümkündü. Zamanla Türkçülük sırf bu demek olmaya bile başladı. Kimi İstanbul Türkçüleri, Türkü, Avrupalıların ve Amerikalıların kafasında yaşayan şark halıları ve ibriklerle bezenmiş arabesk sedirlerde oturan Suriye hacıağaları gibi tasarlardı. Ahmet Hikmet gibi şık salon Türkçüleri biraz daha demokratikti: Büyükada'daki köşklerinin kalın perdelerinin aralarından Ada yokuşlarında gür sesi ile üzüm satan, arttıracağı beş-on kuruşla tefeciye borcunu ödeyeceğini uman Anadolu uşağının güçlü vücudunu imrenme ile seyrederek Türkçülük yaparlardı. Zamanla Türkçülük, Türk Ocağın'da toplanıp türkçülük konuşmak demek olmağa başladı.

Meşrutiyet devriminin temelsizliği açığa çıktıkça bir kısım Türkçülerin kafasında Türk, yavaş yavaş arabesk sedirlerden, Ada yokuşlarından daha uzaklara da gitmeğe başladı. Zamanla halk, halk dili, halka doğru gibi deyimlerin yerini Oğuz Han, Karakurum, Mogolistan gibi kelimeler almağa başladı. Gökalp'in romantik halkçılığı, Ömer Seyfettin'in halk dili kampanyası silinmeğe başladı. Daha önce «Genç Kalemler»e saldıran paşa çocuklarına bu yeni sözcükler daha çekici, daha ekzotik geliyordu. Asıl Türkçüler bu iki düşünürle tüm anlamıyla kaynaşamadılar, çünkü zaman zaman ikisinin de halkçılığı teperdi. Biri taşradan geldiği için Anadolu'nun halini bilir; öteki subaylığında tanıdığı Balkan uluslarının uyanışını örnek alırdı. Biri Türkçülüğün «törecilik» olmadığını anlatmaya, asıl Türkçülüğün yarının modern çağdaş, demokratik Türk ulusunun yaratılması uğruna çalışmak demek olduğunu göstermeye çalışırdı. Öteki halk masallarından bir edebiyat yaratmağa çalıştı; bir süre sonra bıkıp yazılarında Türkçülerle alay etmeye bile başladı.

Böylece Osmanlılık, İslâmcılık, Batıcılık gibi realitelerle ilgisi olmayan hayalî ideolojilere bir yenisi daha katılmış oldu.

TÜRK HALKININ YOKSULLUĞU

Aydınlar bu düş dünyasında yüzerken asıl Türk, Anadolu'da paçavralar içinde borca boğulmuş, bu Türkçülükten hiç habersiz, yaşıyordu. Abdülhamit zamanında bütün girişimler yabancı sermayeye bırakıldığından hiç bir reform girişiminc, Tanzimatta olduğu kadar bile girişilmediği için halkın durumu daha da kötüye gitmişti.

Meşrutiyetin ilk yıllarında Anadolu ve köylü ile ilgilenme başladığı zaman (örneğin, Tanin yazarı Ahmet Şeril'in röportajlarında olduğu gibi) görülen manzara şu idi: halk devrimi duymuş, umutlanmıştı. Fakat henüz devrimin ikinci yılında bulunulduğu halde şimdiden hayal kırıklığına uğramıştı. Çünkü hiç bir şey değişmemişti. Köylüye hâlâ mütegallibe, toprak ağaları egemendi. Hükümet de bunların egemenliği altındaydı. Yer yer isyanlar, eşkıyalıklar sürüp gidiyordu. Bozukluk ve ahlâksızlık her tarafı sarmıştı. Toprak reformu yapılmamış, kadastro ve ipotek uygulamaları ancak zengin ağalara yaramıştı. 1858 Arazi Kanununun uygulanması için gerekli işler yapılmadığından mirî toprakların yağması devam etmekteydi. Batılı yazarlara göre, kırsal nüfusun yüzde beşi olan çiftlik sahibi ile ağalar ekilir toprakların üçte ikisini ellerinde tutuyorlardı. Kırsal nüfusun yüzde 87'si olan köylünün önemli parçası toprakların ancak yüzde 35'ini tutuyordu. Köylünün yüzde sekizi topraksızdı (iyimser bir tahmin). 15-20 bin hektarlık toprağı olanlara karşılık ortalama köylü mülkü adam başına yarım hektardı. Ürünlerin yarısına kadarı marabacı ortakçı köylü tarafından tarım yatırımına katılmayan ağaya toprak rantı olarak gidiyordu. Resmen yüzde 12,5 olan âşar, mültezimler sayesinde ekinin yüzde 30-40'ını alıp götürüyordu. Anadolu tefecilerin cenneti olmuştu.

Böyle bir toprak rejimi, vergi ve borç koşulları altında çift-

çinin çoğunluğunun kalkınma olanağı yok edilmişti. Orta topraklı köylünün ne borçtan kurtulma, ne de kredi ve teknik yardım alma gücü vardı. Bu koşullar altında modern tarım yöntemlerinin uygulanması diye bir şey de olamazdı.

Türk tahıl tarımı Abdülhamit zamanında yeni bir darbe daha yemişti. 1860-1896 yılları arasında, Amerika'da yapılan büyük tarım teknolojisi ilerlemeleri yüzünden bütün dünya piyasalarında zahire fiyatları ortalama yüzde 50 düşmüştü. Rusya gibi büyük tarım ülkeleri buna ağır gümrüklerle karşı gelerek paçalarını kurtarmaya çalıştıkları halde, Türkiye kendi gümrüklerine egemen olamadığından bu teknolojik ilerlemelerin tepkileri köylüyü canevinden vurmuştu. Tâ Amerika'dan, Kanada'dan kalkıp Türkiye'ye gelen buğday, Türkiye'ye kendi köylüsünün buğdayından daha ucuza maloluyor, Türkçü beylerin sofralarına billûr gibi ekmekler halinde çıkıyordu. Sahil ve demiryolu bölgeleri dışındaki Anadolu bu dönemde, «kendi için-üretim» biçimi dediğimiz ekonomik köstebekleşmenin içine artık iyice gömülmüştü. Modern çağdaş uygarlık ancak kasabaların kenar mahallelerine gaz tenekesi halinde varmıştı; köy hâlâ çıra devrindeydi.

Böyle olduğu halde bütün kent ve kasaba nüfusunun vergi tutarına kıyasla köylünün yıllık ödediği vergi tutarı altı misli fazlaydı. Ama bu, şehir ve kasabalarda oturan milyonlarca Türkün az vergi verdiğini göstermez. Kent ve kasaba halkının ödediği vergi tutarının büyük kısmını da esnaf, küçük ticaretçilerle, işçi ödüyordu. Türkiye'de büyük kazanç yapan büyük sermaye yatırımları gittikçe artarken, vergi gelirlerinin düşüklüğünün nedeni asıl kazanç sahibi olan büyük ticaret ve endüstri işletmelerinin vergiden muaf olması idi. Çünkü bunlar Türk kanunlarının yükümlerine bağlı değillerdi. Asıl vergi yükü, köylü, esnaf ve işçinin sırtındaydı.

İşte Türk halkının gerçek durumu buydu. «Halka Doğru» akımının sonuçlandığı Türkçülük ise Türkü başka düş planlarında görüyordu. Realiteler, düşünceleri tarihin şanlı sahifelerine, Bozkurt ve Ergenekon gibi kulaklara erkekçe ses veren

sözcüklerin efsaneleştirdiği Turan yaylalarına kaçırtacak kadar itici idi.

BİR YABANCI SOSYALİSTİN UYARMALARI

Bu kadar perişan bir halk ve ekonomi temeli ile Batı uygarlığını benimseme ve uygulama balığın kavağa çıkması kadar olamayacak bir şeydi. O zamanlar köylünün yoksulluğu ile Batılıca kalkınmanın iflâsı arasındaki nedensel bağınlığı bilen yoktu. Hepsi şiir ve edebiyat meraklısı olan Türkçülere bunu iktisatçıların göstermesi gerekecekti. Fakat Fransızca économie politique el kitaplarından edinilmiş bilgilerle yetişen bu iktisatçılar, öğrendikleri ekonomi biliminin yukarıda anlattığımız Anadolu'ya uygulanacak yanını bir türlü bulamıyorlardı. Batı endüstri uygarlığının kanunlarını inceleyen ve ona uygun doktrinler sağlayan bu eserlerle bu geri toplum manzarası arasında o kadar çok fark vardı ki iktisatçılar bu işte kendilerini bugünkü astronotların fezası gibi bir boşlukta buluyorlardı. Türkçülerin içinde ekonomik konulara kafası yatkın biricik adam olan Yusuf Akçura, Türk iktisatçılarını halk ve köylünün sorunları üzerine Türk Yurduna yazı yazmağa davet ettiği zaman hiç birinden cevap alamamıştı.

İşte o zaman Türkiye'de bulunan bir yabancı sosyalistin yazılarını dergisine koymak zorunda kaldı. Yazılarında Parvus adını kullanan ve asıl adı Alexander Helphand olan bu kişi zamanında tanınmış bir Marxist sosyalistti. Rusya'da 1905 devriminde rolü olanlardan olduğu için Sibirya'ya sürülmüş, oradan kurtularak Türkiye'ye sığınmıştı. Türkiye'ye geldiği zaman Türk aydınlarının dünyanın ve kendi ülkelerinin ekonomik durumundan ne kadar habersiz olduklarını, sürgünlüğünde gördüğü Orta Asya hakkında ne düşler beslediklerini öğrendiği zaman az daha küçük dilini yutacaktı.

Parvus, kapitalizm ve emperyalizm arasındaki bağlantı sorununda, zamanına göre yeni olan fikirlere dayanarak Türkiye'deki durumun bir yorumunu yaptı, ve onlara Namık Kemal'den

beri bilinmesi gerektiği halde unutulmuş olan şu haberi verdi: Türkiye Avrupa emperyalizminin avucuna girmiştir. Türk aydınlarına sosyalizmden söz etmeye lüzum bile görmeksizin, onlara sadece ülkelerinin bir ekonomik ve istatistik tablosunu çizdi.

Yaptığı hesaplarla gösterdi ki borçlar hikâyesi ve yabancı yatırımları işi tarihte eşi görülmedik bir malî dolandırıcılık ve ekonomik soygunculuktu ve Türk halkı bunu bilmiyordu. Türk köylüsünün, esnafının neden sefil olduğunu ve neden hep böyle kalacağını; Düyun-i Umumiye rejimi durdukça, kalkınma için dış yardıma baş vurma yolunda gidildikçe, yabancı sermayesine yarayan liberalizm yolunda direnildikçe Türkiye'nin kalkınmasına matematik olasılık olmadığını anlattı.

Sonra, Türk aydınlarına birkaç tavsiyede bulundu: Türkiye siyasal bağımlılıktan kurtulmak için her şeyden önce ekonomik bağımlılıktan kurtulmalıdır. Türkler bağımsız yaşamak istiyorlarsa kendi işlerini kendileri görecek hale gelmek zorundadırlar. Aydınlara seslenen bir yazısında şöyle diyor: «Çağımızın istediği bir iktisadî kuvvet vücuda getiremeyecek olursanız helâk olmanız muhakkaktır. Balkan muharebesinden sonra da Türkiye malî ve sınaî bakımdan eskisinden fazla soyulmağa devam edecektir. Zira bu ülkede asıl egemen güçler ne hükümet, ne Türk halkı, ne Müslümanlar, ne Hıristiyanlardır; burada gerçekte egemenlik gücü olan Avrupa maliyesidir. Siz alacaklılarınızın hizmetçileri durumuna düştüğünüz gibi, devletiniz de onların çıkarına hizmet etmektedir. En önemli sorun, bütün hezimetlerinizin Avrupa diplomasisi ve yüksek malî çevreleri tarafından hazırlandığını artık anlamanızdır. Türkiye için kurtuluş yolu demokrasidir, fakat bu demokrasi sizin tanıdığınız diplomatlar ve bankerler Avrupa'sının demokrasisi değil, kendi sömürücüleri ile savaşan Avrupa'nın demokrasisidir. Siz aydınlar halktan uzaklaşmışsınız; kendi ulusunuzu tanımıyorsunuz. Siz milletinizi, ya kendi hayalinizde kahramanlık heyulâsı şekline sokarak göklere çıkarıyorsunuz, ya da cehalet ve muhafazacılığından ötürü onu yerlere çalıyorsunuz. Fakat siz milletinizin kanının artık son damlasını akıtmakta olduğunu hâlâ görmüyor-

sunuz, başkentinizin kapıları önünde gürlemekte olan top sesleri (Balkan Harbini kastediyor) kalplerinizi sarsmıyorsa, siz avcıları tarafından kuşatılmış bir av hayvanı gibi bir köşeye sıkıştırıldığınızı hâlâ anlamıyorsanız size daha ne söyleyebilirim.»

Bu acı sözlerin yazıldığı zamanlarda Türkçülük dergilerinin sahifeleri eski Türk tarihî kahramanlıkları, efsaneleri, ve masalları ile, Kazan fabrikatörleri ve Bakû milyonerlerinin başarı destanları ile tütüyordu. Adları çok kere «Hacı» ile başlayıp «-iyef» veya «-iyof» eki ile biten bu milyonerlerin Rusya'daki ekonomik ilerlemelerin değil, Türkçülüğün eseri olduğu sanılıyordu. Hacı Zeynel Abidin Takiyef, Aka Murtaza Muhtarof, Mahmut Bay Hüseyinof'ların hayatı Rockefeller'lerin baş döndürücü başarılarını hatırlatıyordu. Bu parlak tablolar karşısında aynı sahifelerde çıkan Parvus'un acı sözlerini kim okurdu? Cenevreli Türk Yurtçuların «Bir Rum gibi banker, bir Ermeni gibi tâcir, bir Avrupalı gibi her şey olmak» mefkûresini anlattığımız koşullar altında Türkiye'de gerçekleştirmek mümkün olsaydı bundan Rusya'da olduğu gibi bir Türk burjuva akımı doğabilirdi. Oradaki burjuva akımı müzikte, kadınlıkta, edebiyatta, din görüşünde, eğitimde Türkiye'deki benzerlerinden çok daha ilerideydi; Prens Sabahattin'in Türkiye'de bir yenilik sanılan «teşebbüs-ü şahsî ve adem-i merkeziyet» fikri Rusya'da çoktan bilinen bir şeydi.

Fakat Türkiye'deki koşullar içinde Türkçülük ütopya planında kalmağa mahkûmdu. Türkçülük akımının olumlu hizmeti, Osmanlı aydınlarının kafasındaki dincilik, Batıcılık ve özellikle Osmanlıcılık düşlerini sarsması ve hatta yıkması; bunun dil, tarih, kültür ve çağdaşlaşma ile ilgili taraflarında Türk düşünüşünde önemli değişiklikler açması oldu. Tarih açısından Türkçülüğün ilerici yanı budur.

Ama, Türk toplumunu, geçmişinin geri koşulları içinden çekip geleceğin ileri demokratik toplumuna çıkarmanın gerektirdiği planlı ve rasyonel yolu bulmak işinde, Türkçülüğün başarısızlığını felâketli sonuçlara götüren, İslâmcılık, Osmanlıcılık kadar Türk realitelerinden uzak olan yanları vardı.

VI

OSMANLI İMPARATORLUĞU BATIYOR

Meşrutiyet aydınlarının ve politikacılarmın arasmda beliren gerçeklere uymaz ideolojilerin hiçbiri ana sorunu çözümliyemezdi; çünkü bu ana sorun çözümlenir olmaktan çıkmıştı.

Batılılaşma ve kalkınma çabasınm birinci «ravnt»ının Tanzimatta kaybedilişinden sonraki dönemlerde işler, gördüğümüz gibi, öyle yönde gitmişti ki artık Osmanlı İmparatorluğunun düzeltilebilirliği kalmamış; Türk halkının bunun içinde kalkınma olanağı ortadan kalkmıştı. Türk halkı açısından bu imparatorluk kaldıkça o halk kalkınamaz, hiç bir reform da yapılamazdı. Ya biri gidecekti, ya öteki.

Kanun-u Esasî, yani halk egemenliği tezinin gerek birinci, gerek ikinci denemelerinin başarılı olamayışının nedeni bu dilemmadır. İki deneme başarılı olsaydı, Osmanlı İmparatorluğunun dağılması gerekecekti. Zamanımızda, yüklendiği yüklerin kendine ağır, faydasız hale geldiğini gören imparatorlukların bu işin içinden nasıl sıyrılmağa baktıklarını görüyoruz. Birinci Meşrutiyette Mithat Paşanın böyle bir zorunluğu sezdiğini gösteren izler vardır. Aynı şeyi, ters açıdan Abdülhamit de görmüştü. Fakat çoğunluk onun tarafını tutmuş; bu sayede o, otuz yıl reform akımının kökünü kurutmakla dağılmanın önüne geçmişti. Ama bu imparatorluğu

daha da düzeltilemez, halkını daha da kalkınamaz bir hale getirmek pahasına!

Fakat, İkinci Meşrutiyetin ikinci yarısında Türk halkını kurtuluşa götürecek iki yoldan birine gidilmek zamanı adım adım yaklaşıyordu; yeni gericilerin tasarladığı meşveret usulü şeriatçılıkla iş daha fazla uzatılamayacaktı. İki yoldan biri olmazsa öteki olacaktı: ya demokrasi yani halk egemenliği rejimi kurulacak, ya da bu olmazsa bir ulusal kurtuluş savaşı kaçınılamaz olacaktı. Şimdi Türkiye'de reform sorunu toplumsal yapıda reformlar yaparak Batı örneğine göre bir kalkınma ve ilerleme yoluna girilmesi sorunundan çok daha kompleks bir sorun olmaya dönüşmüştü. Sınıflar arası ilişkilerden başka imparatorluğa dahil milliyetler arası çatışmalar, yabancı sermaye çıkarlarının arkasındaki devletlerle olan gerginlikler, bu devletlerin Türkiye üzerine kendi aralarındaki rekabetleri hiç bir imparatorluğun çözümleyemeyeceği bir sorunlar karman-çormanı yaratmıştı. Osmanlı İmparatorluğunun alınyazısını belirlemek artık Türk halkının, onu yönetenlerin elinden çıkmıştı. Balkan şavaşlarından sonra Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük fikirlerinin hayal kanatlarının daha hızla çarpmağa başladığı yıllarda Türkten gayri milliyetlerin ve Batı devletlerinin baskıları alabildiğine duyulmaya başladı.

İçerde ve dışarda bu imparatorluğun kalmasını sağlayan güçler durdukça; içerde gericilik güçleri, dışarda ülke kaynaklarını elbirliği ile işleten yabancı sermaye devletleri onu tuttukça, ikisinin arasında gelişen milliyetlerin gelişimi tamamlanmadığı sürece durum olduğu gibi gidecekti. Fakat bunlar arasındaki çıkar-birliği ve denge daha uzun sürmeyecekti. İmparatorluk içindeki milliyetler kaynaşıyor, Batı politikasının dürtüleri ile yerinde durmaz hale geliyordu. Şimdi, Balkan savaşlarında görüldüğü gibi, Türkiye'nin yalnız önünde bulunan Hıristiyan milliyetleri arasında değil, arkasında kalan Müslüman milliyetleri arasında da kımıldamalar başlanmıştı. «Basra Körfezinde İngiliz Çıkarları» başlıklı bir yazı yazan bir İngiliz yazarı, «Arabistan artık

Türklere kaybolmuştur. 1905'te bağımsız bir Arap krallığı kurulması akımı başlamıştır. Bunun başındaki aynı zamanda İslâm halifesi olacaktır» diyor. Bu yazının yazıldığı tarih 1907'dir! (Aslında bu, daha gerilere, 1883 tarihine kadar gider.)

İMPARATORLUK PAYLAŞILIYOR

Batı devletleri arasındaki gerginlikler de her gün biraz daha artıyordu. 1914'te Müttefikler arasındaki, hatta harpten önce Almanya ile İngiltere arasındaki görüşmelerin amacı, Küçük Asya denen bugünkü Anadolu Türkiye'sini nüfuz bölgelerine bölmekti. Türkiye üzerinde bir süredir uluslararası banka, demiryolu, petrol sermayelerinin fırtınaları esiyor; Osmanlı İmparatorluğunun dünyanın en zengin petrol kaynakları üstünde battal battal oturduğunu bilen Batı dünyası yerinde duramıyordu. Meşrutiyet döneminde de Türkiye kendini, uluslararası sorunların ve ister istemez emperyalist devletlerin tepişmelerinin göbeğinde buldu.

1914'e yaklaşıldığı zaman artık durumun bu olduğunu Türkiye'de de anlamayan akılıbaşında adam kalmamıştı. Meşrutiyetçiler gerçekten talihsiz kişilerdi. Kendilerinden öncekilerin giriştikleri işlerın bütün pislikleri, onların karşısına dikilmişti. Meşrutiyet hükümetlerinin eline, Parvus'un hesap ettiği gibi, bir milyar frank, yâni bugünkü para ile 2,5 milyar lira geçse, bunu akıllıca kullanmak şartıyle, devlet belki belini doğrultabilirdi. Fakat bu, ya Batılı devletlerin kendi aralarında uzlaşmalarına, bunu karşılayacak yardım isteğine karşı anlayışlı davranmalarına, ya da kendi aralarında boğazlaşmaya gitmemelerine bağlıydı. Batının maliye ve siyaset adamlarıyle şöyle karşı karşıya oturup bu batağın hesaplarını temizlemeye, işin içinden Türk ulusunun siyasî ve malî bağımsızlığını alın akıyle sıyırmaya büyük bilgi, büyük cesaret, büyük beceriklilik ve büyük adam isterdi. Halbuki ortalığı «hâkanımız», «hilâfet», «İslâm âlemi», «Turan», «Avrupa medeniyeti», «hürriyet» gibi o fakir, o sessiz, o katlanıcı halkın anlamadığı birbirine zıt sloganların düdükleri tutmuştu.

Avrupa diplomasisinin ve sermayesinin artık bu imparatorluğu daha fazla tutmaya gerek görmediğini, Meşrutiyetin Avrupa'ya kapı kapı dolaşmaya gönderdiği adamların aldığı sonuçlar gösteriyordu. Devlete biraz nefes aldırmak için baskıları hafifletmek, ona yeniden dış yardım sağlayarak kalkınmasına son bir fırsat vermek yolundaki teklifler ya ilgisizlikle, ya düpedüz daha ağır ödünler istemekle karşılanıyordu. Bu işte in sert davranan, Türkiye'de en büyük yatırımları olan Fransa'ydı; yardım istemeye gelen Cemal Paşanın göğsüne bir Légion d'Honneur nişanı takıp selâmetlemişlerdi. Ötekilerin de Türkiye kalkınsın diye yardım etmeye hiç istekleri yoktu. Onların açısından Türkiye'nin kalkınması değil, ortadan kalkması gerekiyordu.

Dönemin sonlarına doğru maliye grupları arasında imtiyaz mukaveleleri ile, nüfuz bölgesi pazarlıkları ile, petrol ve demiryolu anlaşmaları ile paylaşma işleri bütün hararetiyle devam etti. Bu, nihayet Türk konsorsiyumu üyelerinin her birinin kendi teb'alarının ve sermaye gruplarının diğerleri aleyhine en çok çıkar elde etme yarışına vardı.

İmparatorluğu artık siyasetçe paylaşma işine çok kalmamıştı. İngiliz sermayedarları Türk petrol kaynakları, hatta Berlin-Bağdat yolu üzerinde Almanlarla anlaşmaya hazır oldukları halde, Almanların tutumunu, Hindistan'da büyük çıkarları yatan daha güçlü İngiliz emperyalistlerinin gözü tutmuyordu. Abdülhamit'in imtiyaz dağıtma tutumu yüzünden, Almanlar Berlinden Basra'ya kadar uzanan alanda yalnız kendileri güçlenmek istiyorlardı. Fakat bununla kalmayıp Türk imparatorluğunun «iman tahtasını», İngiliz imparatorluğunun üstüne çullanmak için bir atlama tahtası yapmak istedikleri seziliyordu. Alman askerî hazırlıklarından cesaretlendikçe çok gevezeleşen Alman iktisatçıları, Doğu bilim uzmanları, yazarları ve gazetecileri bunu artık açık açık yazıyorlar; hatta işin ayrıntılarına kadar gidip Türk topraklarına yerleştirilecek Alman ev kadınının mutfağına gelecek lezzetli meyvelerden, bol yumurtalardan bile söz ediyorlardı. Alman özlemleri,

Almanya'ya Asya yolunu kapamak için nihayet İngiltere'yi Rusya ve Fransa ile üçlü paktı kurmaya itti.

İSLÂMCILIĞIN, TURANCILIĞIN ROLÜ

Türkiye ya yaklaşan savaştan kaçınmaya çalışacak, ya da ona sırf askerî hizmeti karşılığında başka Batılı devletlerin esirgediği yardımı vadeden tarafın uğruna, varını yoğunu kumara yatıracaktı. İslâmcılığın ve Turancılğın rolü, bu işte Türkiye'yi ikinci yola eğilme ödevini üstüne almak oldu. Alman genelkurmayının, üç büyük rakibe karşı hazırladığı iki büyük projesi vardı; biri, Türk ve Arap dünyası içinden ilerleyip İngilizlerin Hindistan egemenliğine, Fransız ve İngilizlerin Yakın ve Uzak Doğu ticaret üstünlüğüne son vermek; diğeri, Berlin-Bağdat yoluna eş olacak Berlin-Buhara çizgisi üzerinden hem Rusya'ya, hem Hindistan'daki İngiltere'ye kesin darbeyi indirmekti. İslâmcılık birinci projenin, Turancılık da ikinci projenin propaganda aracı oldu.

Bu iki yöndeki propagandanın en önemli aracı Türkiye olacaktı. Almanlar için, o zaman Türkiye'de İslâmcı ve Turancı akımların bulunması ideal bir durumdu. Zaten çoktan beri Alman gözlemcileri Türklerin Avrupa'da ne işleri olduğuna bir türlü akıl erdiremiyorlar; Türklerin neden eski yurtları olan Asya'ya dönmediklerine şaşıyorlardı. Bu fikirleri von Moltke, von der Goltz gibi daha eskilerden, Dr. Jaeck gibi o zamanki yenilerine kadar birçok Alman subayı, iktisatçısı ve yazarı açık açık yazmışlardı. Bunlara göre, Türkiye Rumeli'den yakasını kurtarmalı, buradan çekilmeli idi. Balkanlar'daki milletlerin hepsi ona düşman olduğundan Türklere buradan hayır gelmezdi. Bunlar Avrupalı olduğundan Almanlar bunları daha yetkili yönetebilirlerdi. Buraları Almanya'ya bırakmalıydı. Türkler için en iyisi İslâm nüfusun bulunduğu taraflara çekilmekti. Bir Alman yazarı: «Türkiye'nin istikbalinin, tabiî hudutlarına (?) çekilerek orada kuvvetlenmeye çalışmak» olduğunu söylüyordu. Hattâ devlet mer-

kezinin Konya'ya ya da Kayser'in ziyaretinden beri değer kazanan Şam'a taşınmasını tavsiye edenler vardı.

Bu çeşit fikirler, kalkınma manivelâsını dinde bulanlara çok cazip geliyordu. Büyük Doğu ne güzel hayaldi! Şu batılılaşma derdini de halledecekti. Hayalperestlikte ve muhterislikte Hitler'den aşağı kalmayan Kayser Wilhelm bu Türk İslâmcılarının gözünde Müslümanlığın kurtarıcısı olacaktı. İslâm Birliği kurtulunca, Almanlar onun ruhanî egemenliğini bize bırakacaklardı. Proje gerçekleşseydi gerçekten Türklere düşecek pay ancak bu ruhanî pay olacaktı; maddî payı varsın maddeye tapan gâvurlara kalsındı.

İkinci Alman projesi (Çarlığın çöküşünden sonraki durumu incelemek için 1918'de London Times gazetesine yazdığı bir yazı dizisinde tarihçi Arnold Toynbee'nin anlattığına göre), Hindistan'ı Yakın Doğu'dan değil, Orta Asya'dan vurma projesi idi. Bunun için Rusya'nın kuzeyi alınacak, oradan Rostof-Bakû-Taşkent ve Kazan-Taşkent demiryollarına hâkim olunacaktı; böylece Orta Asya, Orta Avrupa'ya bağlanacaktı. Burası Alman endüstri ve sermayesinin ikinci önemli hinterlandı olacaktı. İngiliz ve Fransız emperyalizminden illâllah diyen Almanya'nın genişleme hırsını ancak bu tatmin edebilirdi. İşte Turancılık dediğimiz şey de bu ikinci projenin «Made in Germany» markalı ürünüdür. (Savaşta Türklerin Mısır'a doğru ilerlemelerini isteyen Alman genelkurmayı, Türklerin Orta Asya'ya doğru ilerlemelerinden endişelenmiş, dangalaklığı ile tanınan Ludendorf, «Şu çapulcu Türklerin ihtirasları da artık fazla oluyor» diye kızmış. Buralarda Türkler oturduğundan Türkiye'nin payına sadece ruhanî olan bir paydan fazla bir şey kalması tehlikesi vardı.)

Gerçekten, Türkiye'deki Turancılık Almanları bile endişelendirecek kadar kızışmıştı. Türkiye'de aslında halkçılık akımından doğan Türkçülük, dünya politikasındaki gelişmelere paralel olarak, halkçılık niteliğini büsbütün kaybederek Turancılık yönüne girmişti. Bu değişme Türkiye'yi o zaman büyük bir serüvenin içine sokmakta önemli bir rol oynadıktan başka, bugünkü Tür-

kiye'nin hayatında da zaman zaman aynı yıkıcı rolü oynamaya kalkışan birtakım çevrelerin saplantısı olduğu için burada üzerinde biraz durmak yerinde olacak.

Daha önceki sahifelerin birinde, onsekizinci yüzyıldan önceki toplumsal düzenden, onun kafa yapısından bize bugüne kadar miras olarak «ekonomik görüş yokluğu» kaldığını söylemiştim. Türkçülük döneminden de Türk düşünüşüne bir miras daha kaldı: eski ekonomik görüş yokluğunun üstüne şimdi hiç bir realite sınırı tanımayan bir düş dünyasında yaşamak, ulusal sorunları düşünme ve tartışmada rasyonel, objektif davranış yerine heyecan ve atmasyon yöntemini yerleştirmek. Bunun, «hitabet» adı altında aktörlüğü bile gelişti, Türk siyasal hatipliğine kadar genişledi. Arapça ve Yunancadan farklı olarak ağırbaşlılık ve lakoniklik dili olan Türkçe, böyle bir düş ve mantıksızlık söylevciliğine uygulanınca ortaya komik bir demagoji türü çıktı. Realizm ve mantık, bunda sadece vatan hainliği oldu!

Türkçülüğün halkçılık yerine Turancılık olarak anlaşıldığı sıralarda iktidarı tüm elinde tutar bir duruma gelen İttihat ve ve Terakki önderlerinin bu çılgınlık mantığını benimsemeleri, gerçek Türkçülüğün tam zıddı olan iki noktanın gözden kaybedilmesine yol açtı: (1) hâlâ vazgeçilmeyen Osmanlı politikası Yusuf Akçura'nın Mütareke döneminde (yâni kendisinin de aklı başına geldikten sonra) «emperyalist Türkçülük» diye suçladığı renge girdi; kutsal mefkûre perdesi arkasında içyüzü bilinmeyen yabancı amaçlara kullanıldı; (2) Türkçülük adına Meşrutiyet döneminin son yıllarında alınan ekonomik tedbirler, fırsatlardan faydalanarak halk ve devlet aleyhine zenginleşen vurgunculuk kapitalizmini başlattı. Mefkûrecilik dumanı arkasına gizlenen harp vurguncusu tipi, ulus ve halk haklarını savunan her aydının amansız düşmanı haline geldi.

Aslında halka doğru gitme yolunda ilerici bir akım olarak başlayan Türkçülük o gün bugündür kendini bir daha bu iki özellikten kurtaramamıştır. Bu iki şeyi reddeden her Türk yurtseveri Türk düşmanı sayıldı. Bu yüzden ne zaman bir demokrasi

akımı olsa Turancılık daima gericilikle bir saftadır. Şimdiye kadar Türkü, Türkten gayrısının sömürüşünün, Türkün Türk tarafından sömürülmesi şeklinde devamını peçelemek işini bu Turancılık ideolojisi üstüne almıştır. Ulus ne zaman uluslararası çatışmalar ortasmda kalsa, kendini daima bu çatışmalar uğruna Türk ulusunu yakacak yolun hizmetine vermiştir.

Atatürk'ün «Nutuk»ta neden Turancılık için o kadar acı, o kadar sert sözler söylediğini şimdi daha iyi anlıyoruz. Türkçülüğün döndürüldüğü Turancılık, Türk ulusunun yazgısının Türk kalkınmasının ezelî engeli dış çıkarlar kangalına takılmasını sağlayarak, emperyalist emeller uğruna Türk ulusunun az daha yok edilmesine yol açan maceralara sürüklendikten sonra kendine gelen bazı ağır başlı Türkçüler ulusal kurtuluş savaşına katıldılar; Mustafa Kemal'in yanını tuttular; ona ve Türk bağımsızlığına bağlı kaldılar. Atatürk yalnız Turancılığın değil, Türk bağımsızlığına kavuşan Türkiye'de Türkçülüğün bile gereksizliği sonucuna vardı; onun yerine demokratik ve halkçı milliyetçiliği getirdi. O zamandan beri geriye Turancılık adını benimseyen sadece eski Türkçülük paryaları kaldı.

Turancılık, içeride ve dışarıda Türk ulusunun zararına çok işler yaptığı halde gerek Birinci Cihan Savaşından önceki, gerek ondan sonraki Rusya'ya, oradaki Türklerin işine yarayacak bir fiske vuracak kadarlık bile bir başarısı olmadı. Rus egemenliği altındaki Türkler ne bağımsızlık elde ettiler, ne aralarında birleştiler, ne de Turancılığm bunları birleştirme, kalkındırma yolunda en ufak hizmeti oldu. Turancıların bu kadar gürültüsüne bakarak bunların bütün çabalarını Turan diyarına çevirmelerini beklemek gerekmez miydi? Bunların, örneğin, Turan diyarına gizlice sokulduğunu, sabotajlar yaptığını, kahramanca işler uğruna canlarını feda ettiklerini duyan oldu mu? Hiç değilse dışarıda, Turan halkını uyandıracak üstün değerde ciddî bilimsel, edebî değerde eserler yarattıklarını, bunları Turanlılara her çeşit fedakârlıkları göze alarak ulaştırdıklarmı, Rusya'nın düşmanı devletlere Rusya dışında ün ve saygı kazanmış büyük devlet adam-

ları olduğunu inandırdığını duyan, gören olmuş mudur? Turancılığın biricik başarısı, sadece Türkiye içinde gizli işlere girişmek, Atatürk'e varıncaya kadar herkese saldırmak olmuştur; bunlardan Turanlıya ne bir fayda gelmiştir, ne de onun bunlardan haberi olmuştur. Bu gülünç durumun nedeni açıktır: çünkü Turancılığın, Turanla hiç bir ilişkisi yoktur. O sadece Türkiye'deki gericiliğin, Türkü Türkün sömürmesinin, Türkiye'de sınıf düşmanlığının bir aracıdır. Zaten Turan diye bir yer de yoktur: o, Gökalp'in dediği gibi sadece bir düştü!

SON PERDE: SEVRES ANTLAŞMASI

Tanzimatın açtığı borçlanma politikasının, toplumsal yapıda reformlar yapmadan sürüp gitmesi bizi bu anlamsızlıkların son perdesine kadar sürükledi. İmparatorluğun bir çorap gibi sökülüşünün artık son aşaması bir trajedi ile kapanacaktır. Onun, eninde sonunda dış dalaverelere, bu son aşamasında bütün derinliğine bulanması yazgılanmıştı. Birinci Cihan Savaşını hazırlayan koşulları ve o zamanki Batı diplomasisini inceleyen, 1957'de İngiltere'de çıkmış bir kitabın şu cümlesi, sonucu iyi özetler: «Meşrutiyet dönemi ne demokrasiyi, ne de yabancı emperyalizmine bağımlı olmaktan kurtuluşu gerçekleştirebildi. Harp gelince, Türk halkı dış siyaset pazarında şark köleleri gibi satıldı.»

Dramın epiloğu şöyle: Turan-İslâm imparatorluğu kuralım derken asıl Türkün yaşadığı ülke bile elden gidiyordu. Sevres antlaşması ile Orta Anadolu'da bir iki vilâyet genişliğinde bir Türkiye bırakılıyordu. Öteki yerler, önceki pazarlıklar ve anlaşmalara göre bölüşülmüştü. Geriye kalan İstanbul'a hepsi istekli çıkacağından en iyisi orayı bir Hilâfet merkezi yapmaktı. Büyük Avrupa devletlerinin bütün Müslüman Türklerden fazla Müslüman tebaası olduğundan, onların «ruhanî reisliği» meselesi bu devletleri ilgilendirirdi. İstanbul böyle bir ruhanî reisin oturduğu yer olacaktı. Hatta, Atatürk'ün, «Nutuk»ta bize bildirdiğine göre, evvelce sözünü ettiğimiz Mizancı Murat beyin düşündüğü bir fikir bile

canlanmıştı: Müslüman ülkelerinden gelecek ruhanî temsilcilerle halife için bir danışma kurulu, bir çeşit papa-kardinaller şûrası projeleri bile vardı. Başyobaz Mustafa Sabri, o kadar nefret ettiği Avrupalılardan biri, hem de bir Hıristiyan din adamı olan bir İngilizle el ele vererek bu amaçla bir de dostluk cemiyeti kurmuştu. Müslüman ülkelerin önderleri zaten kaç yıldır İslam birliğini ve hilâfeti istiyorlardı; işte bu istekleri şimdi kendilerine verilecekti. Ağa Han, Emir Ali gibi önderler de düşünüleni çok yerinde buluyorlardı. Allaha şükür, nihayet dünyada büyük bir hilâfet imparatorluğu kuruluyordu. Vaktiyle Almanların icat ettiği proje şimdi onların düşmanlarının eline geçmişti.

Sevres antlaşmasının politik taraflarını az çok biliyoruz; fakat onun asıl önemli olan yanı, Türkiye için koyduğu malî maddelerdir. Biz bu antlaşmayı hiç sevmediğimiz için, Türk aydınlarının çoğu onun bu yanını bilmezler. Halbuki bunu bilmek çok faydalıdır. Çünkü bu, dış borçlanma, yabancı sermaye, imtiyaz, bütçe açığı, aleyhte ticaret dengesi, üretim kaynaklarını geliştirmeme, vergi, toprak, tarım teknolojisi ve eğitim reformları yapmama yolunda giden her geri kalmış ülkenin, kendi yazgısını içinde seyredeceği çok iyi bir endam aynasıdır. Türk ulusu da dahil, her geri kalmış ulus bu aynanın karşısına zaman zaman geçip endamlarını gözden geçirmelidirler.

Sevres antlaşmasının malî maddeleri, o tarihten 40 yıl önceki Berlin konferansında doğan bir fikrin, Türkiye üzerine malî kontrol koyma fikrinin bir zeylidir. Bu maddelere göre, uluslararası bir komisyon kurulacaktı. Bu komisyonun saptayacağı koşullara göre Borçlar İdaresi hükümete tavsiye ve yardımda bulunacaktı. Uluslararası komisyonun iç ekonomideki yetkileri şunlar olacaktı: Yıllık bütçe ilk önce bu malî komisyona verilecek, komisyonun verdiği tümü ile ondan sonra meclise gidecekti. Meclisin yapacağı herhangi bir değişiklik, malî komisyonun onaylaması olmadan uygulanamayacaktı. Ne meclisin, ne de maliye bakanlığının bütçe ve maliye kanunları ve tüzükleri üstünde son söz hakkı

olmayacaktı; bunlar ancak malî komisyonun yetkisi altında uygulanabilecekti. İç borçlar üzerinde malî komisyonun kesin veto hakkı olacaktı. Türk parasının idaresi ve ıslahı bu komisyona ait olacaktı. Borçlara ayrılanlar dışında, bütün Türk kaynakları bu komisyonun emrinde olacaktı. Türk malî idaresinin yabancılarla ilişkilerinde de son söz komisyonun olacak, dış borç anlaşmalarında vetosu olacaktı. Komisyonun onayı olmaksızın hükümet ne içeride, ne dışarıda kimseye imtiyaz veremeyecekti. Gümrük tarifelerini belirlemek de bu komisyonun yetkisinde olacaktı. Gümrükler, komisyonun saptayacağı, ona karşı sorumlu olacak bir genel direktörce yönetilecekti. İleride Borçlar İdaresi de bu komisyonla birleştirilecekti. Alacaklılar tahvil hâmili özel kişiler ya da onların temsilcisi olan banka grupları değil, uluslararası bir muahede ile tanınmış devletler olacaktı. Para, ekonomik kalkınma, vergi reformu, iç ve dış devlet finansmanı, gümrük siyaseti, imtiyazlar, bütün doğa kaynakları bu devletlerin organı olan bu malî komisyonun yetki alanına giriyordu. Bunun anlamı, Türkiye'nin siyasal, ekonomik, malî, adlî hiç bir bağımsızlığı olmayacağıdır. İşte, Kırım savaşının başlattığı borçlanma politikasının verdiği sonuç!

Türkiye'nin modern uygarlığa geçişi için gerekli toplumsal değişmeleri ve reformları gerilik güçlerinin direnmesi karşısında yapmamak yüzünden, ekonomik güçleri planlayıp seferber etme yerine yabancı kaynaklardan dış yardım sağlama yoluna saparak devlet idare etmekle, üstelik uluslararası çatışmalara bulaşmakla ne sonuçlara varıldığını anlatmak için başladığımız bu tarihsel kesim burada bitiyor.

Genç okuyucu! Türk reform tarihinin sonuçlarını anlatan bu hikâyeyi senin için yazdım. Bugününü daha iyi anlamak için sen onu yeniden öğren; daha derinlere git ve yazdıklarımın doğru olup olmadığını kendin araştır. Bugünkü Türkiye'nin hangi şartlar içinde kurulduğunu o zaman daha iyi anlayacaksın; onun, gene dönüp dolaşıp bu hikâyede anlattığım aynı bozucu güçlerin elinde aynı sonuca uğratılmasına razı olmayacaksın. Sözünü ettiğim endam

aynasının önüne geçtiğin zaman kendi ulusunu, tam «kurtulduk» dediğimiz anlarda, gene fakir, gene borçlu, gene dilenci durumunda, çoğunluğunu gene paçavralar içinde görürsen elbette buna razı olmayacaksın. Karamsar olmana, yabancı uluslara ve devletlere düşman olmana, kin beslemene ne gerek var, ne onun bir faydası, ne de ona hakkın vardır; sorumluluk sendedir. Dünyanın düşler dünyası olmadığını, hesap-kitap dünyası olduğunu anlaman yeter. Kalkınmanın yolu heyecan ve kin değil, bilgi ve medenî cesarettedir.

Bu hikâye hepimize şu üç basit gerçeği öğretmiyor mu?

1) Türk ulusunun yirminci yüzyılda yaşayabilmesi için geçirmek zorunda olduğu değişikliklerin içerideki gerici engellerini kaldırmak, (2) İçerideki engellerden kurtularak yürütülecek olan bu değişmenin hızla yürüyebilmesi için dünya politika çıkarlarının dışında kalmak; onu hiç bir yabancı çıkara âlet etmemek, (3) Türk halkının büyük çoğunluğunun içine düştüğü yoksulluktan kurtarılması için alınacak teknik yöntemlerin etkililiğini sağlıyacak toplumsal reformları uygulamak, bunları yabancı çıkarlarına göre değil, ancak Türk halkının durumunun iyileşmesi açısından yapmak.

Kemalizm devriminin karşılaştığı ödevler bunlardı. Bunun böyle olduğunu, ikinci kesimde inceleyeceğiz.

VII

ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞI

Kırım Harbi ile başlayan dış borçlanma ve yabancı sermaye çığı altında can veren kalkınma ve modernleşme çabasının hikâyesi Sevres muahedesiyle sona erdi. Modern ulusal Türk tarihi yepyeni bir anlamla, Ulusal Kurtuluş Savaşı ile başlar; bu savaş, Kemalizmin kuruluşu ile sonuçlanır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı, yabancı bir devletle olağan bir savaş yapmaktan bambaşka bir şeydir. O zamana kadar Türkiye'nin savaşlardan kurtulduğu yoktu; fakat bunların hiç biri bir ulusal kurtuluş savaşı değildir. Ulusal Kurtuluş Savaşı bağımsızlığını yitiren bir ulusu parçalamak için kullanılan zorlayıcı güce karşı, o ulusun bütün varlığı ile canını dişine takarak giriştiği bir savaştır. Bu savaşın orduyla savaş yanı onun niteliğini tam olarak gösteremez. Onun, ulusun iç ve dış durumunda kökten değişiklikler yaratan yanı da önemlidir.

DÖNÜŞÜ OLMAYAN YOL

Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan gelişen Kemalizmin daha önceki dönemlerden farkı daha ilk baştan «bütün sözleşme yükümlülüklerine bağlıyız» diyerek eskinin yüklettiklerini üstüne almamasıdır. Yukarıdaki sahifelerden birinde şöyle bir söz vardı:

«bir devrim devirdiği rejimin giriştiği ve halkın çoğunluğunun ekonomik çöküşüne neden olan siyasal, finansal yükümlülükleri üstüne aldığı anda da gerçek bir toplumsal devrim yolu açma ya da reform yapma şanslarını kaybeder.» Türk bağımsızlık savaşı başarı ile bittiği zaman, Batı devletleri ile onların acentesi olan Osmanlı devleti son umudu Türkiye'yi eski yükümlülükleri yüklenmiş olan rejimin altında tutmaya bel bağlamışlardı.

Bu yüzden bu devletler son dakikaya kadar yalnız İstanbul hükümetini tanımışlar, zaferden sonra barış konferansına onu çağırmışlardı. İstanbul hükümeti de, zafer karşısında, «eh, aferin, şimdi sıra bizde» düşüncesi ile ülkenin yazgısının «sivil idare»ye bırakılmasını doğal buluyorlardı. Onların düşüncesine göre, savaşı yürütenler hükûmeti «meşru» devlete yâni halk egemenliğine dayanmayan 1876 anayasasının ürünü olan saltanat-hilâfet hükümetine devredip çekilmeli, kumandanlar kıtalarının başlarına dönmeli idiler.

Kurtuluş Savaşı boyunca saltanat hükümetinin tutumu, bu hükümet için saltanat ve hilâfetin Türk ulusunun varlığından daha önemli sayıldığını göstermişti. Bu rejimin toplumsal temelsizliği artık apaçık meydana çıktığı halde, bunlar yine de böyle yapma bir devletin dış yardım koltuk değnekleriyle ayakta duracağına inanıyorlardı.

Onların açısından mantıklı gözüken böyle bir fikir, bütün Kurtuluş Savaşı'nı hiçe indirmeye, toplumsal reform kapılarını kapatmaya yeterliydi. Bunun için, bu savaşta önemli yeri olan kimseler arasında da bu görüşün benimsenmiş olduğuna belki birçok genç okurlar inanmayacaklardır. Kurtuluş Savaşı'nın Halk Partisinin dejenere edildiği yıllarda genç kuşaklara öğretilen biçimde unutulan yanlarından biri de budur.

Kemalizm devrimi, Mustafa Kemal'in arkasındaki bir avuç ilericilerle, gene bu savaş içinde bulunan büyük bir gericiler kitlesi arasmda didişile didişile santim santim koparılmış bir devrimdir.

Mustafa Kemal'in etrafmda bulunan birçok kişiler İstanbul

hükümetinin görüşüne uygun biçimde düşünüyorlardı. Onlar çoğunlukta, Mustafa Kemal'in yanını tutanlar azınlıktaydı. Onun kişiliğinden, gücünden, görüşlerinden kuşku duyan gerici çoğunluğun baskısı altında zafer amacını baltalamamak için görüşünü açıklamaktan kaçınan Mustafa Kemal için, «Hayır, biz çekilmiyoruz; siz çekileceksiniz» diye dayatmanın zamanı gelmişti.

Bu sorunda onun görüşü, yepyeni bir dönem açacak bir görüştü. Bu savaşın olağan bir savaş değil, Osmanlı İmparatorluğunun iç ve dış hesaplarının temizlenmesi, onun yerini alacak yeni bir rejimin kurulması uğruna yapılan bir savaş olduğunu çokları anlayamamıştı. Mustafa Kemal'in ta baştan düşündüğüne göre, Batı devletlerinin garantisine dayanan bir saltanat-hilâfet rejimi yerine halk iradesine dayanan ulusal bir devlet kurulmadıkça Türk ulusunun kurtuluş savaşının meşruluğu olamazdı. 1876 Kanun-u Esasî çatışmalarında olduğu gibi, kamusal egemenlik fikri bu kez de dönüp dolaşıp saltanat-hilâfet rejiminin başındakinin egemenlik haklarının garanti edilmesi uğruna dejenere edilemeyecekti.

Eğer Mustafa Kemal olmasaydı, Batı devletlerinin, Osmanlı devletinin, Mustafa Kemal'in yanındaki birçok kişinin paylaştığı fikirler belki de üstün gelecek; Sevres antlaşmasını biraz hafifleten bir barışla halk gene eski rejimin altına sokulacaktı. Ömrü yarım yüzyıla yaklaşmak üzere olan bağımsız Cumhuriyet rejiminde yetişmiş kuşakların, buna karşı gelmenin ne denli derin, ne denli kökten bir devrim demek olduğunu gözlerinde canlandırmaları belki biraz güçtür. Mustafa Kemal'in en büyük başarısı, Kemalizmi gerçek bir devrim yapan yanı Türkiye'yi ulusal bir devlet olarak kurulmayı, ortaçağ kalıntısı bir rejime son vermeyi sağlaması olmuştur.

DEVRİM İLKELERİ DOĞUYOR

Fakat güçlükler bu kökten-yeni görüşe karşı direnmeyle kalmadı. Daha büyük güçlük, saltanat-hilâfet rejimi yerine ko-

nacak rejimin yasa-yapısının niteliğini belirtmekte çıktı. Kemalizmin, üzerinde en çok direndiği ilk prensip halkçılık prensibi oldu. Daha savaş süresinde halkçılık prensibinin saltanat-hilâfet rejiminin tanınmaması demek olacağını sezenler olmuştu. Buna, sadece Mustafa Kemal yanlılarının bir ideolojisi olarak bakıyorlardı. Çoğunluğun görüşünce hilâfet ve saltanatı kurtarmak için savaşılıyordu. Yeni bir siyasal rejim kurmak söz konusu değildi.

Halk hükümetinin niteliğinin belirlenmesi işi, ayrıntılarını bugün unuttuğumuz çok çetin çatışmalar içinde boğulmak istenmiş, ortaya çıkan rejim işte bunların sonucunda kurtarılabilen rejim olmuştur. Atatürk'ün sonradan kazandığı büyük prestij ve kudretin etkisi altında bugün biz, halkçı hükümete onun istediği biçimi kolay kolay verdiğini sanırsak yanılmış oluruz. Bir yanda, her devrimde olduğu gibi o zaman da çoğunluk olarak ortaya çıkan gericilik güçlerinin temsilcileri olan şeriatçılar, eşraf, toprak ağaları, aşiret derebeyleri; diğer yanda Batı liberalizminin ve Osmanlıcılığın temsilcisi olan politikacılar ve aydınlar, Mustafa Kemal'in halkçılık fikrini bir yengeç kıskacı içine almışlar, sosyalizme gidecek korkusu ile, onun arkasındaki ilerici eğilimlere nefes aldırtmıyorlardı. Bunların temsil ettiği görüşün, bütün savaşı döndüre dolaştıra saltanat-hilâfetin ve Batı emperyalizminin kucağına atacağını çok iyi bilen Mustafa Kemal, halkçılık davasını bu kıskacın iki kolunun arasından, sosyalizme gitmemek koşulu ile zor kurtarabildi.

Döğüş, çıkar zümreleri ile yerleşik-çıkar bağlantısı olmayanlar arasında bir savaştı. Çıkarcılar, yerleşik-çıkarı değil, yerleşik yeri bile olmayan Mustafa Kemal'i aşağılık oyunlarla «ekarte» etmeye bile kalkıştılar. Onun ve onun yanını tutanların arkasında ağır basacak sınıflar yoktu: o zamanın harap geri Anadolusunda ne köylü, ne fakir ve emekçi halk siyasal bir varlıktı. Geri kalmış toplumların aydınlarına kıyasla, başka yanlardan üstünlükleri olan ilerici Türk aydınının bu en zayıf yanı toplumsal devrim çabalarında onu bu kez de güçsüz bir duruma sokmuştu. Mustafa Kemal ve ordu olmasaydı, gerici çıkarcıların gücü, bunları

bir kaşık suda boğacaktı. Bunun içindir ki ilerici Türk aydını Mustafa Kemal'e bu kadar bağlıdır; bunun içindir ki ordu ile ilericilik kendilerini her zaman aynı saflarda bulmuşlardır.

Türk kalkınma ve modernleşme tarihinde, gericilik güçlerinin baskısı, liberal ya da sosyalist ideolojilerin çağdaş uygarlığa geçmeyi özleyen aydınlar arasında benimsenip yerleşmesine her kez engel olmuştur. Namık Kemal'den Ziya Gökalp'e kadar bu hep böyle olmuştur. Bu yüzden Türk siyasal düşünüşü, Batı ideolojileri ölçülerine kıyasla güdük kalmıştır. Liberalizm, halkçılık, sosyalizm gibi ideolojik eğilimler İslâmcılık, Osmanlıcılık, Turancılık gibi düşler karşısında cılız, etkisiz kalmıştır. Bu yüzden bizde gerçek anlamıyle siyasal düşün yerleşmemiş; gerçek siyasal düşünceler safdillik ötesine geçememiştir. Toplumun ekonomik kalkınma ve uygarlıksal değişmesi bakımından hiç bir değeri olmayan havada kalan fikirler, toplumun sınıflarını siyasal sorunlarda bulandırmış, yanıltmış; ekonomik, siyasal sorunları aydın açılardan görüp anlamalarına yer bırakmamıştır. Siyasal parti hayatı siyasal düşün sistemlerine değil, bu düşsel fikirlerin baskısından kurtulamayan opportunizme dayanır olmuştur.

Bu siyasal ve ideolojik boşluk içinde durumu objektif açıdan görmek, o zamanki koşullar altında belirli bir sonuca varmak şerefi de gene Mustafa Kemal'e aittir: Ulusal kurtuluş savaşı, içinde bulunduğu koşullar altında ne Batı anlamında bir liberalizm, ne de bir sosyalizm savaşı idi. Emperyalizme karşı bir savaş olarak sosyalizme benzemekle beraber, sınıflar arası bir savaşla değil, sınıflar arası elbirliği gerçekleştirilebilirse yürütülebilecek bir savaştı. Gericiliğe karşı bir savaş olarak liberalizme benzemekle beraber, kapitalist bir gelişmenin öncüsü olan ulusal bir orta sınıfın yokluğu karşısında Batı liberalizminin ürünü olan yabancı kapitalist egemenliğine yol açmayı önlemek isteyen bir savaştı. Şimdiki halde o sadece ulusal bir kurtulma çabası idi. Kemalizmin ikinci prensipi olan olan ulusçuluk, ulusal bağımsızlık uğruna her şeyi seferber etme tezi bundan gelir. Bu ulusçuluk Meşrutiyet devrinin Turancılığından, İslâmcıların ve Osmanlıcıların ütopi-

lerinden tamamıyle farklı bir ulusal bağımsızlık isteğiydi. Sosyalizmin o zaman için bir ideal olarak kalma zorunluluğuna değinen Atatürk Turancılık ve İslâmcılık görüşleri için daha kesin, daha sert bir dil kullanır. Nutuk'ta Panislâmizm, Panturanizm, halifecilik üzerine yer yer sert yargılar verir; bunları, demokratik ulusçu Türkiye'nin amaçlarına aykırı düşler olmakla, Türk ulusunu uçurumlara sürüklemekle suçlar; halkı bir daha böyle hayaller peşinde koşanların arkasından sürüklenmemeğe çağırır. Bu görüş Türk siyasal düşünüşünde başarılmış ilk büyük devrimdir, ve o zamandan sonra Osmanlıcı rejimin ürünü olan İslâmcılık ile Turancılık, Kemalizmin bağdaşamayacağı iki görüş olmuştur.

DEVRİMİN ÜÇ YANI

Halkçılık ve ulusal bağımsızlık prensipleri Kurtuluş Savaşı boyunca, Mustafa Kemal'in, bütün manevraları boşa çıkartması ile bir gerçek haline gelmesinden, saltanatçılığın (Osmanlıcılığın), hilâfetçiliğin (İslâmcılığın) ve Turancılığın itilmesinden sonradır ki, Kemalizm devrimcilik kapısını açabilmiştir. Kemalist devrimin en önemli yanları modern rejimin ulusal bağımsızlığa, halk egemenliğine, cumhuriyet hükümet türüne, din-devlet ayırımına dayanması prensipleridir.

Bundan sonra, Kemalist devrimin ikinci yanı gelir. Bu da, birinci yanının prensipleri ile uyuşmaz olan bütün eski örgütlenmelerin kökten davranışlarla ortadan kaldırılması işidir. Bu, Kemalizmin «devrimcilik» ilkesi ile adlandırdığımız yönüdür. Yaptığı iş, Kemalizmin aşağıda anlatacağımız üçüncü yönünü oluşturacak olan toplumsal değişme ile kalkınma işlerine engel olan geleneksel örgütleri, âdetleri, alışkanlıkları, kanunları kaldırmak işidir. Bunların altındaki toplumsal temelin değişmesini sağlama işine yani yüzyıllık Türk evriminin ana sorununa ancak bundan sonra sıra gelecekti.

Atatürk bu ikinci işte de sezişinin, kesinliğinin, aydınlığının gücünü gösterdi. Isdıraplı fakat uyarıcı şoklar halinde bunların

zorunluluğuna halkı da inandırarak yapmasını başardı. Yazı değiştirmekten başlık değiştirmeye, takvim değiştirmekten medenî kanun değiştirmeye kadar hepsi daha önceki kuşaklarda düşünülmüş, tartışılmış şeylerdi: ama onun zamanına dek, hatta onun zamanında bile, bu değişmeleri göze alacak kişi çok azdı; alacak olanların da önderlik gücü yoktu. Çoğunluk bunların ne gerekliliğine ne de anlamlılığına inanıyordu. Asıl atılıma hazırlanacak olan Türk toplumunun yüzünü, kafasını yeni yöne kesin olarak çevirmesi, artık sallanmaları bir yana bırakması zorunluydu. Kemalizm devrimciliği arkadaki gemileri yakmaktır; ileriye yönelme azmini şiddetlendirmek, artık geriye dönmek yok, demektir, yığınları ilerleme ateşi ile tutuşturmak demektir.

Bunun başarılı bir yanı daha vardı: gericiliğin sindirilmesi. Türk reform tarihinin hiç bir döneminde gericilik sindirelememiştir; hemen her devrimin arkasından daha da kabararak yeniden ortaya çıkmıştır; devrimciler bunların karşısında, kendilerini çürüten, gericileri gürbüzleştiren ödünler vermişlerdir. Atatürk ilericiliğe öyle bir ateş, öyle bir heyecan katmıştır ki, o günleri yaşayanların bugün hasretle hatırladığı gibi, gericiliğin her çeşidi o ateşin karşısında erimiş, zavallılaşmış, gülünçleşmiştir. Bunun derin psikolojik niteliğini yalnız şimdiki günleri görenlere böyle bir iki satırla anlatmak kolay bir iş değildir.

Şu halde, kendu ulusal sınırları içinde toplanmak, çağdaş uygarlıkla zıtlaşmayan bir kuruluş yaratmaya hazırlanmak, Kemalist görüşün gerekli sonuçlarıdır. Bu sonuçlara varmakla Kemalist devrim onsekizinci yüzyılın başlarından beri sürüp gelen sorunun çözümünü bulmuştur. İki yüzyılık bocalamanın artık tarihi kapanmış, yeni ber dönem açılmıştır. Bununla birlikte, yeni dönemin problemlerinin ele alınışı çok geçmeden başlayacaktır.

Yarına doğru her atılışın dayanacağı iki destek, iki temel Atatürk devriminin işte bu iki yanı ile bu iki yönüdür. Bunlarda herhangi bir sarsılma, herhangi bir çatlama, her ileri atılımı başarısızlığa götürecektir. Bunun ne kadar doğru olduğunu, Kemalizmin zincire vurduğu gericilik güçlerinin dirilişinden bu

yana bu güçlerin hem Kemalist devrimin bu iki yanının başarılarını yoketme, hem de söz konusu edeceğimiz üçüncü yanı ile ilgili toplumsal reform konusunu konuşulamaz, tartışılamaz, deneylenemez hale getirme işine koyulmuş olmasından anlayabiliriz.

EKONOMİK KALKINMA TEZİ

Sözünü ettiğimiz ikinci yanla ilgili devrimsel değişmeler, Türk tarihinin gelişiminin özelliklerinin zorunladığı işlerdi. Kemalizmin üçüncü yönü ise, yeni toplumu temelinden kurma işi olacaktı. Kemalizmin ilk iki yanının kaçınılmaz sonucu, Türkiye'nin uygarlık değişimini toplumsal dokusunda yeni başladığı noktadan kendi eliyle gerçekleştirmek olacaktı. Bunun içindir ki Kurtuluş Savaşından sonra Atatürk'ün üzerinde en çok durduğu şey, toplumun yeni anlama göre kurulması işinin başlayacağını hatırlatmak olmuştur. O, Türkiye'nin bugün «gelişmemiş toplum» denen toplumlar gibi hem geri hem bozuk bir temel üstünde durduğunu görüyor: bu durumdan çıkmadıkça elde edilen bağımsızlığın gene bir gün yitirileceğini durmadan söylüyordu. Ona göre, asıl büyük iş, ekonomik bağımsızlık ve kalkınma olacaktı. Onsekizinci yüzyıldan beri sezilip Tanzimattan beri uygulanmaya başlayınca yüze göze bulaştırılan, kalkınma yerine çökme ile sonuçlanan ana sorun buydu.

O zamana dek hiç bir reform denemesinde toplumun temelinden değişme yoluna girmesi gereği anlaşılmış değildi. Onsekizinci yüzyılda Batıdan bazı şeyler alınması zorunluğu kabul edildiği zaman bu, ortaçağ düzenini bırakıp yeni bir toplum düzenine geçmek anlamına gelmiyordu. Bunlar, ideal sayılan eski düzene dönmek için devleti güçlendirme tedbiri olarak görülüyordu. Ortaçağ uygarlığının sevgili kavramlarından olan «nizam» fikri kafaları o denli sarmıştı ki daha sonraki ıslahat ve yenileşme rejimlerine bile bu sözcükle ilgili adlar veriliyordu: «Nizam-ı Cedit», «Tanzimat», ve «Kanun-u Esasî» karşılığı olarak ilk önce

kullanılan «Nizamet-ı Esasiye» terimlerinde bunu görürüz. Tanzimatta «kavanin-i cedide» lüzumundan bahsedilmekle beraber, eski düzenin örgütlerinin kaldırılması söz konusu değildi; bu yüzden Tanzimat iki düzenli bir rejim oldu. Yeni Osmanlılar bir temel yasa ile bu iki düzenli şeyi bir düzen kılığına sokmak istediler; bunun yeni bir devlet kavramını gerektirdiğini ilk kez anladılar; fakat bu yeni devlet kavramıyle uzlaştırmaya gelince sadece eski kavramın daha da şahlanmasına yaradı. Namık Kemal bile bununla eski Osmanlı düzeninin şanlı günlerine dönüleceğini sanıyordu.

İlk kez olarak Meşrutiyet devriminden sonra «içtimaî bir inkılâp» olmadıkça devrimin bir hükümet darbesi olmaktan öteye gidemeyeceği fikri doğdu. Meşrutiyetin üç düşünüş kolu yalnız bu noktada birleşiyordu. Fakat sözünü ettikleri toplumsal devrimin niteliği neydi? Toplumun nesi değişmeliydi; nereden, nasıl başlatılacaktı? Bu sorularda ne aralarında birlik, ne de her birinde kesin, olumlu görüş vardı. Onlar da toplumu statik bir düzen olarak görüyorlar; sadece manivelayı dayayacak toplum dışı bir destek bularak onu eski yapısı ile bulunduğu yerden daha yukarı bir yere kaldırmak istiyorlardı.

Her üç zümrenin bulunduğunu sandığı destek de ya bir fikir ya da bir ütopia idi. Onların anlayışına göre toplum, düşünürlerin bir çeşit iskambil kâğıtları ya da domino taşlarından yapılmış biçimler gibi kendi kafalarındaki fikirlerden yapılma bir şeydi. Batı uygarlığı da makine, dretnot, banka, bisiklet gibi maddelerden yapma bir kalıptı. Hepsi de bunların alınmasını istediği halde, bunlar nasıl meydana geliyor, bu maddelerin altında yatan ekonomik örgütün niteliği nedir, onları hiç ilgilendirmiyordu. Türk toplum örgütü de sanki «ruhsal» bir yapıttı. Hiç biri bu toplumun ekonomik yapısını, o yapının işleyişini, geri bir toplum durumuna gelişteki rolünü düşünmediği gibi, bu işleyişe devrim ya da reform yollarıyle yapılacak ekonomik nitelikte etkilerle bu yapının başka türlü işleme yönlerine çevrilmesi olanağı bulunduğunu bilmiyorlardı. Toplumun kişileri «ay-

dın fikirleri», «din inançlarını», «mefkûreleri» benimsediler mi, toplum iyi toplum olacaktı.

Bu «fikriyatçılık» Kurtuluş Savaşından sonra da sürdü, aydınlar gene bu kalıplara göre düşünüyorlardı. Kemalizm devrimlerini bile, İslâmcılar olumsuz yönde, ötekiler olumlu yönde olmak üzere, gene bu kalıplara göre yorumladılar. Toplumsal kalkınma ve değişme işi ele alınırken, Mustafa Kemal'in başvuracağı kişiler bunlardı.

Bunlar yeni bir toplumsal, politik ve ekonomik görüş isteyen bu işin yapılmasını onun omuzlarına yükleyerek kendi fikir ve düş yapıtlarında hiç bir değişiklik yapamadılar. Kemalizmin talihsizliği, devrimciliğin, henüz geri yapısı değişmemiş bir topluma daha ileri bir uygarlığın gerektirdiği kafa yapısını yazı, kıyafet, takvim, kanun gibi araç ya da sonuç niteliğinde olan şeyler yoluyle yerleştirme olarak anlaşılması, arkadan gelen kuşaklara da böyle tanıtılması oldu. Atatürk'ün asıl başardığı iş, toplumsal değişmelerin yapılması için gerekli olan yeni bir yönü ve ortamı açması olmuştur. Bu yöne dönüldükten sonra toplumsal değişmeleri gerçekleştirecek reformlar düşünürler, iktisatçılar ve halkın Meclise yolladığı temsilcilerce plan ve kanunlarla başlatılacaktı. Halbuki bunların bir haylisi çok geçmeden «inkılâplar bitti» konusu üzerinde ciddî ciddî tartışmaya bile başladılar. Gerçek ulusal bağımsızlığı perçinleyecek, ulusal çağdaşlaşmayı gerçekleştirecek ekonomik kalkınma işi, bu kişilerin düşünüş geleneğinin etkisiyle, ya duygulara seslenen bir ulusçuluk idealizmi ya da sınırsız bir batıcılık rasyonalizmi içinde gidip gelen bir «fikriyat» ortamı altında, hükümetin bileceği tedbirler işi olarak görülmeğe başladı.

Bu yüzden, Kemalizmin üçüncü yönünün ele alınışında belli bir ekonomik doktrin, ona dayanan belirli bir siyasal ideoloji rol oynamamıştır. O zamanlar Kemalizmi bir ideoloji olarak görme çabaları yoktu. Genel olarak ideolojilere karşı bir ürkeklik ya da ilgisizlik vardı. Bazı ideolojik eğilimler başarı kazanamadı. Kemalizmin, bilinen ideolojilerden farklı ayrı bir ideoloji ya da

onlardan birine benzer bir ideoloji olduğu fikirleri sonradan doğdu. Örneğin, Serbest Fırka onu liberalizm olarak tanıtmağa kalkıştı. Çöküşüne yakın yıllarda Halk Partisi içinde onu faşizme benzetmeğe çalışanlar oldu. Bugün de onu sosyalizme benzetenler ya da sosyalizm olduğunu, sınıfsız bir toplum düzeni gerçekleştirmek istediğini söyleyenler oluyor.

Bunlar Kemalizmin kendisini değil, Kemalizmin kendi ideolojik anlayışlarına uygun taraflarını bulma çabalarının ya da Kemalizmin bilinen ideolojilere göre yorumlanması isteğinin görünüşleridir. Gerçek şudur ki Kemalizm bir ideoloji değil, tarihsel bir olay ve o olay üzerine bir görüştür. İki yüz yıldan beri başlayan modernleşme akımının doğru yolunu bulması, ona yönelmesidir. Her şeyden önce bir çağdaşlaşma çığırı açma olan bu olayın çağdaş uygarlıktaki ideolojik eğilimlere yol açması kadar Kemalizme uygun bir şey olamaz. Kemalizm bunların üstünde ne bir burjuvazi ideolojisi ne de sosyalizmdir. Batının hiç bir burjuva ideolojisi onu böyle bir ideoloji olarak kavrayamaz, benimseyemez. Her sosyalist ideoloji de onda kendinden ayrılan yanlar bulur. «Kemalizm sosyalizmdir, ama millî olan bir sosyalizmdir» diyenler de var. Eğer her ideolojinin bir millîsi, bir de olmayanı olacaksa, örneğin bir millî liberalizmin de olması gerekir. Biri, «Kemalizm millî liberalizmdir» dese bu, «millî sosyalizmdir» demek kadar anlamsız bir deyiş olur. Gerçi çağdaş ideolojiler arasında bir de «Millî Sosyalizm» görülmüştür; fakat bu, faşizm ya da nasyonal sosyalizmdir ve sosyalizmin sahte bir çeşididir. Her politik felsefenin ve ideolojinin kendine göre milliyet, din, sınıf, devlet, hukuk ve ekonomi anlayışı vardır ve ulus haline gelmiş bir toplum içinde bunların hepsi bu anlamda ulusaldır. Bir toplum henüz daha gerçek bir ulus haline gelmemişse, orada bir ulus haline gelmenin çabaları her türlü düşüncenin üstünde bulunuyorsa orada çağdaş ideolojilere yer olamaz; olsa da ancak onların karikatürleşmiş ya da çarpıtılmış ya da yanlış anlaşılmış türleri olabilir. O zaman da bu gibi düşünceler ciddî şeyler olmaktan çıkar, birer yalancılık sistemi haline gelir. Politikacılar gömlek değiştirir gibi

fikir değiştirirler, dün ak dediklerine bugün hiç tınmadan kara derler. Türk siyasal düşünüşünün güdük kalması, toplumun çağdaş bir ulus haline gelmemiş olmasının sonucudur.

Atatürk'ün kendisi, ideolojilere karşı dikkate değer bir ilgisizlik göstermiştir. Daha doğrusu ideolojilere karşı deneyci bir davranış takınmıştır. Fakat onun temsil ettiği büyük tarihsel ve toplumsal olaya geleneksel batı ideolojilerinden birini sokmağa çalışanlar başarılı olamamışlar, ona taşımadığı eğilimler yakıştırmışlardır. O, yıkık düzenin Batı uygarlığı anlamında sınıflaşmamış bir toplum olduğunu; Batı uygarlığına girmemiş bir toplum olarak o uygarlıktaki kapitalist veya işçi sınıfları gibi sınıfları olmadığını görüyordu. Batı uygarlığına girdikten sonra böyle sınıflar belirecekti; fakat Batı uygarlığına kendine özge yollarla girmekte olan geri kalmış toplumların özelliklerinden ötürü, kapitalist ya da işçi sınıfları gibi sınıfları henüz doğmadığını görüyordu.

Kemalizmin önemli olan tezi burada belirir: çağdaş uygarlığın dışında kaldığından gelişimi o uygarlıktaki genel çizgiye göre yürümemiş olan, yapısı bozulmuş, o haliyle donup kalmış olan bir toplumu onu yoketmeden temelden değişmeler yapılamayacağı için, çağdaş uygarlığa götürecek araç olarak ekonomik kalkınma yöntemiyle, sınıflar arasında uçurumlar yaratmaya gitmeksizin eşitliğe dayanan bir modern toplum örneğine geçirilebilir. Bu, ne kapitalizm, ne de sosyalizm ideolojisine uyar. O görüş çağdaş uygarlığa geçiş halinde olan Doğulu toplumların, Batı uygarlığının üstünlüğü, baskısı ve sömürüsü karşısında çifte bir savaş veren toplumların olaylarından beliren tarihsel bir görüşe dayanır.

Kemalizmin özetlediğimiz bu görüşünün temelsiz bir görüş olmadığını İkinci Cihan Savaşından sonra bağımsızlığa kavuşan geri kalmış ulusların çoğunda aynı görüşün doğmasında görürüz. Bu görüş, Batı uygarlığından olmayan, onun üstünlüğünden ulusal bir çaba ile kurtulan, ancak bu uygarlığa arka çevirmeyen, onu kendi yapısında gerçekleştirmek yolunda olan toplum-

ların koşullarının zorunladığı bir görüştür. Bu, ideolojik bir yorumlama değil, olayların kendilerinin açıkça gösterdiği bir durumdur. İdeolojik açılardan önemli olan nokta şudur: bu görüşün yol açtığı ekonomik kalkınma programında, ulusal kalkınma siyasetlerinde hangi ekonomik ve toplumsal doktrinlerle yürüneceği bilimsel bir sorundur. Bunda en çok başarı gösteren toplumlar, ulusal varlığı ile bütünlüğünü din, ırk, dil ayrımları, derebeylik, aşiretçilik, saltanat, hilâfet vb. gibi ortaçağ kalıntısı güçlerin böylece temsil ettiği ulusal dokuya aykırı yanlardan en çok kurtulmuş olan, çağdaş uygarlığa özgü ekonomik ve politik doktrinlere ulusal olmak veya olmamak damgalarını vurmadan yer verebilen toplumlar olmuştur. Bizde ekonomik doktrinlerin başarı kazanamamasında, dejenere edilişinde, ille ulusal olma kaygılarına düşülmesinde ya da bunların ulus düşmanlığı damgalarını yemelerinde ırkçılık, turancılık, şeiatçılık, halifecilik, toprak ağalığı ve derebeylik gibi geri kalmış Doğu toplumlarına özgü güçlerin yürürlükte oluşu birinci derecede rol oynamıştır. Bu rol bugün de devam etmektedir. Batı örneği ulusal toplum oluş süreci bitmemiştir.

Türkiye'de bilimsel sosyalizmin gelişmesi, Kemalizmi reddetmekle ya da onun sosyalizm olduğu gibi gerçeği uymayan iddialarla değil, her şeyden önce Kemalizmin burada anlatmağa çalıştığımız iki yanı açısından gerçek niteliğini kavramakla, Türk halkını eşitlik ve kalkınmaya götürecek yolun ilk iki basamağı olarak bunlara dayanmakla, şimdi sözünü edeceğimiz üçüncü yanının ilerici aydınların önüne koyduğu teze çözümleyici bir yanıt bulmakla olabilecektir.

VIII

DEVLETÇİLİĞİ ZORLAYAN KOŞULLAR

ULUSÇA KALKINMA SORUNU

Kemalizmin üçüncü yönünün hareket noktası ekonomik kalkınma yolunda girişilen devletçilik politikasının temelindeki görüştür. Bu görüşün toplumsal değişme ve gelişme anlayışı toplumun temel yapısında devrimsel değişmelere girmeden, çağdaş uygarlığa geçmenin ekonomik kalkınma yoluyle olabileceği, bu kalkınma sonucu olarak o temel yapının da değişeceği tezine dayanır. Tarihsel zorunluklarla toplum yapısında devrimsel değişmeler yapmamış ya da uzun süreli evrimsel gelişmeyle aynı sonuca varamamış olan toplumların bulabildiği çıkar yol budur. Bu görüş, bir ideoloji olmaktan çok, durumun çözüm yoludur.

Böyle bir görüşte ekonomik kalkınma sorunu daha çok önem kazanacak, sorunun ele alınış biçimi güdülen iki amaca ulaşılıp ulaşılmayacağını belirleyecektir. Bu görüşün başarılı olması, uygulanacak olan kalkınma politikasının, yaratılacak yeni ekonomik etkenleri toplumun yapısını değiştirme yönüne çevirebilmedeki başarısına bağlı olacaktır. Eğer çağdaş uygarlığa engel olan yapıdaki koşullarda adım adım temelli değişiklikleri sağlaması beklenen değişme yüzeyde kalır, çok etkisiz olursa, kalkınma sü-

reci kendini tükete tükete bir noktada kalır, daha öteye gidemez.*

Bu engelleri temizleyemeyecek bir yönde giden kalkınma politikasının karşılaşacağı en büyük tehlike, özetlediğimiz görüşün kendi amaçlarına zıt sonuçlar vermesidir. O zaman bunun da öteki çabalar gibi başarısızlığa uğraması, özellikle kaçınılmak istenen toplumsal sarsıntılara kendi eliyle yol açmak gibi kendine zıt sonuçlara varması mümkündür. Demek ki bu değişme ve kalkınma görüşünün kendine özgü tehlikeleri vardır.

Bunun asıl amaç olan toplumu modernleştirme işini sağlayamamasına neden olabilecek şu önemli noktalar vardır: (1) Kalkınmayı gerçekleştirecek ekonomik politikanın çerçevesinin belirlenmesi; bu işi olayların itip kakmasına ya da yeni çıkar zümrelerinin baskılarına bırakması. (2) Bulunan yeni ekonomik politikanın uygulandığı zaman onun kapsamı, ekonominin hangi alanlarına genişletileceği sorununun belirlenmesi üzerine olumsuz etki yapması. (3) Ekonomik politika uygulandığı zaman, toplumsal sakatlıkların gizli gizli sürmesi, kalkınma seyrini baltalaması. (4) Kalkınma tezinin zamana göre renk değiştiren kaypak bir ideoloji haline sokulması, ya da dışarıdan gelen ideolojik baskılara uydurulmağa kalkışılması. (5) Programın kesintisiz sürmesini sağlamak için alınmak zorunda kalınılan özgürlük kısıcı tedbirlerin, programın demokratik denetlenmesini olanaksızlaştırması.

Bütün bunlar olduğu takdirde, ekonomik kalkınma başarı kazanamaz; asıl amacını gerçekleştiremez. O zaman, esas tezden yürümekle beklenen kalkınmanın gerçekleşmesi için dönülüp dolaşılıp kaçınılan toplumsal devrim zaruretiyle burun buruna ge-

* Mevcut yapıda çağdaş uygarlığa engel olan durumların sırf geleneksel durumlar olması şart değildir; çünkü Türkiye örneğinde görüldüğü gibi Batı uygarlığının etkisi altında geleneksel yapının birçok yanları bozulmuştur. Örneğin, Türkiye'nin toprak sistemi geleneksel biçiminden çıkmış, hem bu sistem, hem de genel olarak toplumun ekonomik yapısı ve fizyolojisi, yukarıda tartıştığımız etkenler altında, çağdaş uygarlıkla karşılaşan toplumu kalkındırma yerine çökertme sonucuna götürmüştür.

linir. Bu köşe kapmaca oyunu yinelendikçe o toplum ya ekonomice çöker, ya da devrim fırtınaları içine düşer.

Demek ki bu görüşe göre uygulanacak kalkınma politikası ile paralel gidecek toplumsal onarmalar yapılmadıkça, ekonomik kalkınma programları yürümez ya da yolların açık olduğu yere kadar gider, engellerle karşılaştıktan bir süre sonra işlemez olur.

Kemalizmin üçüncü yönü olan ekonomik kalkınma ile gelişme programının geçirdiği aşamaları bu genel gözlemlerin ışığı altında inceleyerek sözünü ettiğimiz tehlikelerin etkilerini, bunların devletçilik politikasını sınırlamadaki rolünü, devletçiliğin toplumsal yapı üzerine yaptığı etkilerin neden dar kaldığını, onun sonunda neden bozulduğunu, neden Türk toplumunun gene devrim ya da reform zorunlukları ile karşılaştığını göreceğiz.

Ekonomik kalkınma sorununun ele alındığı ilk zamanlardaki (1920'lerde) eğilimlerin Kemalist görüşe zıt yönde olduklarını ta baştan görürüz. O zamanlar, ekonomik kalkınma sorununda geçmiş dönemlerin tecrübelerinin gösterdiğine göre, akla gelebilecek üç yol vardı: (1) dış borçlanma ya da yabancı sermaye yatırımı ile kalkınma; (2) yerli özel teşebbüsü teşvik ve himaye yoluyle sağlanacak özel sermaye birikimiyle kalkınma; (3) devletin ulusal ekonomiyi planlamasıyle sağlanacak ve kamusal sermaye ile finanse edilecek teşebbüslerle kalkınma.

DIŞ YARDIMDAN UMUT YOK

Ulusal Bağımsızlık Savaşından sonra birinci yolu düşünmek için ya çok safdil ya da çok unutkan olmak gerekirdi. Birinci Dünya Savaşından sonra yenilen tarafların böyle bir yardımı yapacak gücü olmadığı gibi, yenen taraflar için de Türkiye'de çekici bir yan yoktu. Geri kalmış ülkelere gidecek sermayeler hızlı ve yüksek kârlar getirecek garantili koşullar ararlar. Halbuki Kemalizmin zaferi karşısında yabancı sermaye, mevcudunun âkıbetinden bile emin değildi.

Türkiye'de de emperyalist devletlerin yardımına ve sermaye

yatırımına karşı kuşku vardı. Böyle olduğu halde, yabancı sermayenin ulusal bağımsızlığını kazanan bir ülkeye, o ülkenin koşullarına saygı göstererek geleceğine de inanılıyordu. Türkiye'nin istenen hızlı modernleşmesi için böyle «hayırsever» yabancı yardımı bulmaktan başka çare olmadığına inananlar çoktu.

Buna örnek olarak, bir ara kafaları epey uğraştıran Chester projesinden sözedeceğim. Bu proje savaştan önce ortaya atılmıştı. Görünüşe göre amacı, Anadolu'nun Doğu ve Kuzey Doğu vilâyetlerini demiryollarıyle bezemekti. Irak petrol hisselerinin İngiliz, Fransız ve Alman sermayeleri arasında paylaşma zamanlarında ortaya çıkan bu proje, geleceğin bağımsız Ermenistan'ını hazırlayacağını uman Ermeni müteşebbisleri, Dr. Pastırmacıyan, Noradongiyan, Nazır Halaçyan efendiler gibi zatlar vasıtasıyle Türkiye'de reklam ediliyordu. Fakat Birinci Dünya Harbi, projenin gerçekleşmesini engelledi. Lausanne barış tartışmaları sırasında, İngiliz ve Fransızlar arasında Almanların hisselerini paylaşma dolayısıyle görüşmeler yapıldığı sıralarda Chester projesi diriltildi. Projeyi güdenlere göre, bu çok avantajlı bir işti. Anadolu demiryollar, köprüler, ormanlarla, limanlarla süslenecek, kartpostallarda gördüğümüz Amerika'ya benzeyecekti. Hele,projenin arkasındaki sermaye grupunun Amerikalı oluşu işe idealist bir hayırseverlik çeşnisi katıyor; Türkiye'de Amerikalı diye tanınan misyonerler gibi hayırsever sanılan sermayedarların sırf Türkiye kalkınsın, medenî olsun diye milyonlar dökeceği sanılıyordu.

Fakat sermayeseverliğin hayırseverlikten önce geldiği bir daha meydana çıktı. B.M. Meclisine sunulan proje kabul edildiği halde, Chester'in sermaye grubu harekete geçmedi; proje başka gruplara satıldı; elden ele geçti; sonunda unutulup gitti.

Nedendi acaba? Projenin aslında çok avantajlı görünen yanı 99 yıllık imtiyaz isteğinde demiryollar için hükümetçe kilometre garantisi istenmemesi idi. Bağdat hattı imtiyazının zıddına, hiç bir yük yüklenmeden demiryollar ve bunlarla ilgili istasyon, liman, köprü vb. tesisler bedavadan yapılacak, 99 yıl sonra da bunlar Türk malı olacaktı. Ancak bu hayırsever proje-

nin üstünde durulmayan küçücük bir koşulu vardı: hatların geçeceği yerlerin iki yanında kırk kilometrelik yerlerdeki bilinen, bilinemeyen bütün maden kaynaklarının işletilmesi tekeli proje sahiplerine ait olacaktı. Ve bunun da hiç bilinmeyen yanı aranan madenin petrolün ta kendisi olduğu idi. Kurtuluş Savaşından sonra Ermeni sorunu suya düştüğü gibi Osmanlı İmparatorluğunun en zengin petrol kaynakları da dışarıda kalmıştı; büyük petrol yatırımları şimdi Türkiye dışında oluyordu. Bu yüzden Kemalist Türkiye'nin «kalkınması» artık kimseyi ilgilendirmiyordu. Hele 1930 dünya buhranı gelince Avrupa'da ve Amerika'da kimsede Türkiye'ye karşı bir ilgi kalmamıştı. Başkalarının parasıyle cennet kurma ütopyaları da böylece sona erdi. Geri kalmış bir ülkede ekonomik uyanışı başlatabilecek ölçüde yabancı sermaye yatırımının büyük kârların garantili olduğu hallerde geldiğini, bu yoksa siyasal çıkarlara göre bir yola girdiğini, o da yoksa, büsbütün ortadan kaybolduğunu gösteren en iyi örnek bu Chester projesidir.

DEVLETÇİLİK YERİNE ÖZEL TEŞEBBÜSÇÜLÜK TEZİ

Ekonomik kalkınma işini Türkiye'nin kendi eliyle yapması gerekiyordu. 1923'te İzmir İktisat Kongresi bu düşüncelerle toplandı. Bu kongre dış yardım üzerinde hemen hemen hiç durmadı; asıl ilgi konusu yukarıda söylediğimiz ikinci yoldu.

Kongre, bugünkü özel teşebbüsçülerin «din-ekonomi» karması görüşünün etkisi altında başladı ve bitti. Kongrede üstün kişi, Mustafa Kemal değil, ona daha halk hükümeti kurulması sorunundan beri karşı olan Kâzım Karabekir Paşa idi. Bu zat kongreye, ekonomik meseleleri din, gelenek, ahlâk açısından gören acayip bir ahlâk yasası bile kabul ettirdi. Kongre sanki ekonomik kalkınma meseleleri için değil de, ahlâkı ıslah için toplanmıştı. Kongrede ilk kez olarak Mahmut Esat (Bozkurt) devletçilik fikrini ortaya attı; fakat fazla ilgi toplamadı. Asıl ilgi kazanan yön, sanayii, ticareti, eğitimi teşvik, köylü yükünü hafifletme, büyük toprak sahiplerine kolaylıklar sağlama tedbirlerine gidilmesi idi.

Kongrede köylü temsil edilmemiş, işçi ise bazı aydınlar tarafından temsil edilmişti. Yabancı kapitalist egemenliği altında zavallı denecek durumda olan özel teşebbüs temsilcileri ile büyük toprak sahipleri «devlet bize yardım etsin, ötesini bize bırakın» diyorlardı. Özel teşebbüse dayalı bir ekonominin gerçekleşmesi için şart olan birikimi geri kalmış sermayenin yapmak istemediği ya da yapamayacağı. fakat mutlaka birinin yapması gereken işleri de devletin yapmasını istiyorlardı. Bunların istediği şey kapitalizmdi; yalnız devletin yardımını istiyorlardı ki bunda kapitalizme aykırı bir şey yoktu. Batı tarihinde de kapitalist ekonomi sistemi özellikle İngiltere'de devlet yardımı ile başlayabilmiştir. Fakat bu, Mahmut Esat'ın anlatmak istediği devletçilikten farklı bir şeydi.

Yeni dönemin coşkusu içinde, kalkınma işi özel teşebbüsçülere kolay gözüküyordu. Ahlâk yasası işçi davasını çözümleyecekti. Köylü sorunlarının da çözümünü bulmak kolaydı. Hükümet köylüyü okutacak; köylü okuyunca aydınlanacak; aydınlanınca da uygar araçları kullanan modern çiftçi olacaktı. Bugün bile yaşayan bu inanca göre, köylü geri olduğundan cahil değil, cahil olduğundan geri idi. Onun için toprak reformu filan gibi devrimciliklere gerek yoktu. Onlara göre, asıl büyük iş Cenevre'deki Türkçünün dediği gibi «Bir Rum gibi banker, bir Ermeni gibi tüccar, bir Avrupalı gibi her alanda işe girişen» özel-teşebbüsçüyü yaratmaktı. Onlar zengin olursa, Türkiye modern uygarlığa girmiş olacaktı. Yalnız köylü dayılara okuma-yazma öğrenmek, işçi kardeşlere de uslu, ahlâklı, fedakâr ve yurtsever olmak düşüyordu.

Böyle bir kalkınma ve gelişme teorisine göre, geri kalmış bir ülke gerçekten kalkınmış olsaydı bu bir mucize olacak; ekonomi teorilerini değiştirmek, kitapları yeniden yazmak gerekecekti. Fakat 1930 dünya bunalımının arkasından gelen bir iki yıl, yanlışlığın ekonomi teorilerinde değil, Karabekir'in «ahlâksal ekonomi» felsefesinde olduğunu meydana çıkardı. Sanayii Teşvik Kanunu gibi, tarım kalkınması işinde en basit ekonomik görüşten yoksun hayalî fikirlere dayanan Köy Kanunu gibi, Maarif Vekâletinin ekonomik değil ya, en basit aritmetik kaidelerine bile

uymayan okul ve öğretmen politikası gibi, yapacak iş kalmamış gibi grev ve lokavt yasakları derdine düşen iş politikası gibi tedbirlerle desteklenen «özel teşebbüs yoluyle kalkınma» metodolojisi tam bir iflâsla sonuçlandı. 1927-29 ulusal gelir tahminleri, devrimsel sıçramalardan bahsedilen bir dönemde ancak kaplumbağa hızına denk bir artış gösterir. Reel gelir artışı 2-3 oranında olmakla beraber bu ancak bütün gelir nüfusa taksim edildiğine göredir; yâni azınlığı teşkil eden yüksek gelirliler dışındaki düşük gelirli köylü ve emekçilerin gelir artışı hızını göstermez. On yıla yakın bir süre içinde ticaret dengesi açığı devam etti. Esaslı bir sanayileşme, sermaye birikimi, üretim ve yoğaltım artışı, yaşama seviyesinde yükseliş olmadı. Âşarın kaldırılmasına rağmen, tarım ekonomisinde kalkınmayı gösterecek küçük bir ilerleme bile olmadı. Köylü eskisi kadar okuma-yazmasızdı. İç sermaye kaynakları eski dar durumunda kaldı. Gelir seviyesindeki düşüklük, kalkınmaya yarayacak büyük oranda özel sermaye birikiminin hızlanmasına yol açmadı. Özel teşebbüsün istediği çabuk, emin ve yüksek kâr sağlama olanaksızlığı, tarım alanında da kapitalist gelişimin sınırlarını çok daraltıyordu.

ÇIKAR YOL HANGİSİ?

Yerli özel teşebbüsün de hızlı, geniş kapsamlı ve bütünlü, toplumu etkileyen kalkınmayı sağlamaya doğru başarı göstermediği anlaşılınca, dünya ekonomik bunalımı tchlike çanını çalınca Kemalist görüşün kalkınma tezini başka yönden ele alma zorunluluğu meydana çıktı. İşte o zaman s.98'de sıraladığımız şartların gözönünde tutulması daha önemli bir sorun oldu. Dünya ekonomik bunalımının tepkilerinin ürünü olan Serbest Fırkanın özel teşebbüs çabalarına karşın planlı devletçilik yoluna dönülmesi zorunluluk haline geldi.

Kemalizmin üçüncü yönü dediğimiz devletçiliğin bir ekonomik kalkınma tezi ve programı olduğunu, bir ideoloji ya da siyasal bir doktrin olmadığını yukarıda belirtmiştik. Bunun liberal ya da

sosyalist ideolojiler yönüne çekilecek biçimde uygulanışının birbirinden farklı ve önemli sonuçlar meydana getireceğine de işaret etmiştik. Şimdi devletçiliğin uygulanışını ele alarak bunu biraz daha açıklayabiliriz. Daha önceki dönemler için yaptığımız gibi, bunun da niteliği ve sonuçları üzerine daha yakından eğilmemiz gerekir. Bunun için devletçiliği, önce bir kalkınma programı olarak, sonra da toplumsal etkileri bakımından daha sonra da ideolojik sonuçları bakımından inceleyeceğiz.

IX

DEVLETÇİLİĞİN BAŞARILARI

Devletçiliğin 1930'lardaki uygulanışı ile 1940'lardaki uygulanışı bize, bugünkü sorunlar için önemli olan biri olumlu, diğeri olumsuz; biri neler yapılabileceğini, diğeri nelerin neden yapılamadığını gösteren iki ders verecek niteliktedir.

Devletçiliğin olumlu yanları ve sonuçları şunlar olmuştur: daha önceki dönemlerde gördüğümüz temelden yanlış, çökertici yollar sona ermiştir. Türkiye, yalnız kendi tarihinde değil, bütün geri kalmış ulusların tarihinde yepyeni bir işe girişmiş oluyor. Girişilen iş tutarsa Türk ulusu ekonomice bağımsız, toplumca modern bir ulus olacak; gericilik, emperyalizm ve yoksulluk çengellerinden kurtularak her modern ulusun girdiği normal gelişme ve yükselme yoluna girecektir. Türk devletçiliği bu işin ta başında ortaya çıkan, bugün geri kalmış her ulusun karşılaştığı bir sorunu da çözmeyi başardı. Kemalizm Batı ideolojilerini benimseyemediği için bu işi hazır bir reçeteye göre yapamayacağından, bu reçeteyi kendisinin hazırlaması gerekti. Bu ideolojilerin Türkiye durumunda olan geri kalmış ulusların ekonomik kalkınma sorunlarına uygulanmış tezi ve planları yoktu. Onlar yalnız Batı uygarlığı içinde anlam taşıyan ekonomik doktrinlere dayanıyorlardı. Batı iktisatçıları arasında «gelişmemiş», ya da «geri kalmış» ülkelerin ekonomik kalkınması ve gelişmesi sorunu diye bir sorun da yoktu*; iktisatçılar arasında o zamanlar ne böyle bir şeye inanılır, ne de böyle bir şey istenirdi. Türkiye, Batı uygarlığından olup da az

* Türkiye'de devletçiliğin doğuşu sıralarında Batıda liberal ekonomi doktrini bir bunalım içinde bulunuyordu. Aslında feodal bir düzenlemeden mo-

çok bir ilerleme başaran, bu uygarlıkta klasikleşmiş yöntemleri uygulama geleneği olan bir yer olmadığı için kendi geçmişinde de hazır örnekler yoktu.

Demek ki Türkiye ekonomik kalkınma ve gelişmenin yollarını, çağdaş uygarlığın kendisine kapalı kapısını karanlıklar içinde el yordamıyle bulup bu kapıyı kendi eliyle açarak içeri girecekti. Devletçilik programını ileri sürenlerin bunda ne güç ve sorumlu bir işe giriştiklerini takdir etmek gerekir. Onların, Batının çeşitli ideolojilerinin geçerli olduğu ülkelerde, hatta sosyalist ideolojinin uygulanmağa başladığı bir ülkede yapılan ekonomik kalkınma ve gelişme deneylerinden faydalanma işinde gösterdikleri cesareti, bugün elde daha özlü unsurlar olduğu halde faydalanmamakta gösterilen inatçılıkla kıyasladığımız zaman, daha da çok övmek borcumuzdur.

ULUSAL EKONOMİNİN TEMELLERİ

Devletçilik, hem bizde hem dışarıda, özellikle zamanımızda olamayacağına inanılan bazı şeylerin olabileceğini gösterdi.

1) Dış borçlanma ya da yardım olmaksızın kalkınma. Devletçilik döneminin iki sanayileşme programı mobilize edilmiş ulusal kaynaklarla sağlandı. O zamanki Türkiye bugünkü Türkiye'den sermaye, cihaz, bilgi bakımından daha fakir olduğu halde bu iş yabancı yardıma başvurulmadan yapıldı. Bir Batılı iktisatçının

sern ekonomi düzenine gelişmenin teorisi olarak doğan liberal doktrin, savaş donrası Avrupasına egemen olan Keynes ekonomisinin etkisi altında kapitalist düzenin iç zıtlıklarına çözüm bulmakla o düzeni tutmak yönüne çevrilmiş bulunuyordu. Geri kalmış ülkelerin kalkınmasının ileri kapitalist ülkelerin çıkarları ile uyuşamaz olduğu inancının köklü oluşu yüzünden Batı ekonomi fikirlerinde Türkiye'nin kalkınma sorununa yarayacak bir yan yoktu. Geri kalmış ülkelerin kalkınma davasında işe yarayacak ekonomik doktrin olarak geriye Marksist ekonomi kalıyordu. Fakat bu, biraz henüz daha geri kalmış bir ülkenin planlı kalkınması yolunda denenmesinin olumlu sonuçlar vermiş bulunmaması yüzünden, biraz da yukarıda değindiğimiz nedenlerle Türkiye'de benimsenememiştir. Bu yüzden Türkiye ne liberal ne Masksist ekonomi görüşlerinden faydalanacak durumda değildi.

dediği gibi, «bu özellikle doğa kaynakları bakımından çok talihli olmayan ülkeler arasında az görülen bir olaydır; benzerini bulmak zordur.» Gerçi iki plan süresi içinde Rusya'dan, İngiltere'den, İsveç'ten borç ya da kredi alındı; fakat gene aynı süre içinde eski Osmanlı borçlarını ödemeye devam etti. (Yekûn 17 milyon borç alındığı halde toplam 36 milyona yakın borç ödendi.) Bu süre içinde, özel sermaye yatırımı hacmi dışında, yalnız kamu sektöründe devlet tarafından o zamanki değerle yarım milyara yakın yatırım yapıldı. Bunun için de ne bir yabancı devlete, ne bir devletler konsorsiyumuna başvuruldu, ne de onlardan direktif alındı.

2) Devletçilik bugün bile inanılmayan bir şeyin daha mümkün olduğunu gösterdi: geri kalmış ülkelerde ulusal gelirin %5'ten fazla yatırıma harcanmasının olabileceğini gösterdi. Devletçilik döneminde kamusal yatırımlar, toplam gelirin %4,5 ilâ 5 oranında olmuş, belki aynı oranda özel yatırım olduğunu da kabul edersek, ulusal gelirin %10 kadarına yakın bir oranda yatırıma gidilebilmiştir. Dahası var: bu hacimdeki bir yatırım modern vergi reformuna gidilmeden, enflasyona başvurulmadan sağlanmıştır. Bu finansman, ilkel bir vergi sisteminin sağladığı gelirlere, hiç de parlak olmayan, ticaret surplusleriyle, devlet işletmelerinin kâr rezervleriyle, devlet bankalarının muameleleriyle ve iç istikrazlarla sağlandı. Demek ki geri bir ülke bile aklını başına topladığı zaman çok şeyler yapma gücünü gösterebilir. Bugün Türkiye'de daha büyük hacimde sermaye birikimi olduğu halde avuç açmadan iş yapılacağına güvenle inanılamıyor.

3) Devletçiliğin sermaye finansmanı mobilizasyonu kamusal ve özel sermaye birikiminin temellerini hazırlamış, ekonomik kalkınmanın ilk hızını sağlamış, ekonomik ortama yeni bir renk vermiştir Halk arasında arttırım ve yatırım ilgilerini yaratmış; çalışma alışkanlıklarını aşılamış; dine dayanan ölçüler yerine ekonomik ölçülere dayanan bir hayat anlayışının önemini göstermiştir. Saltanat, hilâfet, şeriat ve Turan safsataları unutulmuş; halkın kafası dinmiş; fikir ve sanat alanlarında laik yönde yaratıcı kımıldamalar başlamıştır.

4) Daha önceki dönemlerin sıfıra indirdiği malî ve siyasal devlet ve ulus itibarını yeniden kurmuş, yükseltmiştir. Türk parasının dengeliliğini sağladıktan başka, değerini hayli yükseltmiştir. 1934 yılında bir dolar 1,26 lira değerindeydi. Ödeme dengeleri, ithalâtın kısılması, döviz muamelelerinin kontrolu sayesinde altın ve döviz ihtiyatı artmış, kendi ölçüsünde hatırı sayılır hale getirilmiştir.

Bunlar küçümsenecek başarılar değildir; özellikle bunların o zamanki dünyada, o zamanki bitkin Türkiye'de başarıldığını düşünürsek! Lozan anlaşması sonuçlandığı sıralarda Lord Curzon yaptığı bir konuşmada Türklerin ekonomik ve malî bağımsızlığı başaramayacaklarını, Batı malî kaynaklarına muhtaç olmadan tutunamayacaklarını iddia etmişti. Kemalizm devletçiliği bu iddiaya verilmiş cevaptır. Batı dünyasının Curzon gibi düşünenleri, başlangıçta alaya aldıkları Türk Cumhuriyetini ciddiye almak zorunda kaldılar. Vaktiyle Victor Hugo, «Balık kavağa çıktığında Türkiye'de cumhuriyet olacak» anlamına gelen bir söz söylemiş. Çok kimseler artık böyle gururcu ve alaycı kâhinlere inanmamağa başladı.

Atatürk Türkiyesinin itibarı son 20 yıllık tarihte erişilmemiş bir düzeye çıktı ve bu, yalnız Batı dünyasında olmadı. Bütün Doğu dünyasında kurtuluş isteyen halkların gözü Türkiye'ye çevrildi. Araplar, Hintliler, Endonezyalılar, Çinliler hatta Japonlar Kemalizmi tanımağa, dillerinde onun hakkında kitaplar yazmağa başladılar (Hindistan'da Malaya, Tamil ve Bengali dillerinde bile Atatürk hakkında eserler yazıldı). Bu ülkelerin kimilerinin liderleri doğrudan doğruya Türk kalkınmasından ilham aldılar. Doğuda Türk itibarının sıfıra indiği 1958-59'da, gördüğüm her Asya ülkesinde Kemalist Türkiye'nin itibarının artıkları hâlâ yaşıyordu.

Bu başarılar bize, Kemalizmin açtığı çığırda titizlikle yürüyerek hataları düzeltme, programı genişletme yolundan ayrılmakla neler kaybedilmiş olduğunun ancak bir parçasını gösterir. O halde, bu ayrılışın nedenleri üzerine eğilmemiz gerekiyor.

X

DEVLETÇİLİĞİN BAŞARISIZLIKLARI

Ulusal kalkınma yolu olarak devletçilik politikasının, yukarıda özetlediğimiz başarılarına karşın, neden bugünkü Türk toplumunun hâlâ gelişmemiş ülkeler kategorisinde bulunduğunu, neden bugün ekonominin borçlara gömülmeden, dış yardıma bağımlı olmadan yürümez hale geldiğini, neden Tanzimat-İstibdat-Meşrutiyet dönemlerinin bu kitapta anlattığımız hallerine benzer durumlar meydana geldiğini herkes haklı olarak soruyor.

Salt ekonomik açıdan baktığımız zaman, geri kalmış bir ülkenin ekonomik düzeyini ileri toplumlar düzeyine yanaşacak şekilde yükseltmesi demek, modern üretim araçlarını ve yöntemlerini yerleştirmek, kaynakları ulusal ekonomi çerçevesi içinde işletmek, nüfusun büyük çoğunluğunun (bizde köylü ve işçinin) gelirini, yaşama seviyesini, satın alma gücünü yükseltmek, bunları tüketim düzeyini düşürerek değil, arttırarak yapmak demektir.

Üretim kapasite ve düzeyi açısından baktığımız zaman iki plan dönemi devletçiliğin büyük bir ilerleme kaydetmediğini görürüz. Sanayi yatırımları iş hacmini arttırmışsa da, üreticilik düzeyinde gerçek bir ilerleme sağlanmamıştır. Sanayide izafî hâsıla ile emek artışı oranı hemen hemen aynı kaldı. 1940'lara gelindiği zaman, yıllık hâsıla, sanayi alanında geçimini kazanan nüfus

başına uluslararası birim ölçülerine göre gelişmiş ülkelerin seviyesinin çok altında kalmıştır.

Daimî işçi ücretlerinin çok düşük kalmasına, emek değerinin çok ucuzluğuna rağmen, üreticilik seviyesinin düşük ya da yükselişinin çok ağır olması yüzünden, üretim maliyetleri gelişmiş ülkelere kıyasla çok yüksek kalmış, bu da halk yığınlarının hayat standartlarının düşük kalmasında etkili olmuştur.

Ulusal gelirde ancak hafif bir ilerleme olmuştur. Gelişmemiş ülkelerde gelir artışının belirlenmesinde nüfusun çoğunluğunun (özellikle köylü ve işçinin) ortalama gelir seviyesi önemli bir rol oynar. Çünkü bu ülkelerde azınlığın gelir seviyesi ile çoğunluğun gelir seviyesi arasında tersine ve çok derin bir oran farkı vardır. Devletçilik döneminde ve sonrasında ulusal gelirde tarımın payı azalmış olmakla beraber, tarımsal gelirin adam başına düşüklüğü bütün nüfusun ortalama adam başına gelir seviyesini düşürmüştür. Yekûn toplumsal gelirdeki ilerleme az olduğuna göre, nüfus başına ortalama gelir seviyesindeki artış önemsiz denecek derecede az olmuştur. Bu artışa paralel olarak nüfusun artması bunu hemen hemen sıfıra indirmiştir. Bu, gelişmemiş toplumlara özgü bir özelliktir.

Devletçilik deneyi, gelişmemiş ülkelerde ulusal gelirin % 5'inden fazlasının yeniden yatırıma konamayacağı sanısını yalanlamış olmakla beraber bu, tüketim seviyesinin aleyhine olmak şartıyle mümkün olmuştur. Bu, bir süre tahammül edilebilir bir durum olmakla beraber, yaratılan ekonominin tutunmasının şartı olacak kadar devamlı bir özellik haline geldiği takdirde, orada halk çoğunluğunun kalkınmasından sözedilemez. Yiyecek tüketimi bakımından hafif bir ilerleme olmuşsa da bu da gelişmiş ülkelerin çok altında kalmıştır. İstatistiklerin gösterdiği ortalamalar, gene aynı çoğunluk-azınlık farkı yüzünden büyük çoğunluğun gösterilen seviyede tüketimini göstermez.

Bu bir iki görünüş devletçilik politikasının gereği olan hızlı ulusal ve bütünlü gelişmeyi sağlamadığını gösterir. Sağlanan kalkınma ve gelişme köylü, işçi ve fakir halk çoğunluğunun gelir,

yaşama, tüketim seviyeleri aleyhine olmak şartıyle bütünlüksüz bir kalkınma olmuştur. Bu da, devletçilik tezinin iki ana amacından birine zıt sonuç verecek niteliktedir.

TEKNİK KUSURLARDAN MI?

Acaba bunlar devletçilik politikasının teknik hatalarından mı ileri gelmiştir? Acaba politik değişmelerden, örneğin, iktidarın Halk Partisinden Demokrat Partiye geçmesinden mi ileri gelmiştir? Yoksa bunlar, devletçiliğin uygulanışında yatan bazı özelliklerin, büyüye büyüye esas amaca zıt sonuçlar verecek hale gelmesinden mi ileri gelmiştir?

Devletçiliğin iki amacı, Türk toplumunu ileri bir toplum olma yoluna koyma işi, (a) ekonomik kalkınma yoluyle yavaş yavaş değiştirme ve (b) geçişi toplumun sınıfları arasında bir bütünlü ilerleme sağlayacak biçimde yapma olduğuna göre, bugünkü durum bunun zıddıdır. Şu halde, acaba, beklenen gelişme çok ağır, toplumu değiştiremeyen, ileri bir toplum haline getirme derecesine gelemeyen bir gelişme olarak kalmasından mı bu böyle olmuştur?

Devletçilik aleyhine ileri sürülen görüşlerden birine göre, başarısızlığın başlıca nedeni sanayi kalkınma planlarının uygulanmasındaki hatalardır. Teknik uygulamalarda birçok hatalar işlenmiştir. Kırtasiyecilik, yatırım sermayelerinin çeşitli projelere yanlış dağıtılışı, sanayi yerlerinin seçimindeki hatalar, ürünlerin ülke koşullarına uygun olmaması, yapılı maddelerin kalite düşüklüğü, cihazların ve bazı hallerde hammaddelerin dışarıdan sağlanmasının yarattığı güçlükler gibi birçok teknik hatalar gösterilmiştir. Devlet yönetiminde çalışanların çoğunun klasik ekonomi, maliye, eğitim, idare alanlarında kalkınma programının teknik gereklerine rasyonel bakımdan uymayan yöntemleri bellemiş olmalarının da rolü olmuştur.

Devletçilik aleyhine teknik yönden en sert eleştirmeleri yapanlar bu işlerde çok usta olan Amerikalı gözlemciler olmuştur.

Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal şartlarını pek iyi bilmeyen uzmanların «beyaz fil» adını taktıkları bu hatalı işler hakkındaki eleştirileri, devletçiliği artık bir yana bırakmaya kararlı demokrat ve liberallere «ilâhî hikmetler» olarak gelmeğe başladı; bunları devletçilik ve plancılığın aleyhine deliller olarak ele aldılar.

Halbuki bu hatalar, devletçiliğin kendisinde köklü olan şeyler değildir. İleri ülkelerde bile (kapitalist ya da sosyalist) teknik, hatta ekonomik hatalar işlenir. Amerikalıların kendileri Türkiye'de az mı «beyaz filler» dikmişlerdir? Bütün dış yardım işinin kendisi başlı başına ekonomik bir «beyaz fil» değil midir? Hataların varlığı inkâr edilemez; ancak bunlar devletçiliğin beklenen sonucu vermeyişini yorumlamaya yetmez.

TOPLUM DOKUSUNU NE ÖLÇÜDE ETKİLEDİ?

Daha önemli olan ve devletçiliğin temelindeki tezin kendine zıt sonuçlar verecek yolda uygulandığını bize daha iyi açıklayacak olan hatalar, onun toplumsal yanlarını ve etkilerini incelediğimiz zaman meydana çıkar. Bunlar, devletçiliğin uygulanışındaki koşullar altında, amacına erişemeyişin nedenlerinin daha derin nedenler olduğunu gösterir.

Devletçiliğin önce toplumsal etkilerinin kapsamını belirlemek için bir iki ölçüyü almak yeter. Devletçilik programının uygulanması sonucunda toplumun meslek yapısında önemli değişiklikler olmamıştır. Tarımdaki çalışan nüfus oranı, bütün nüfusun %80'i olmayı sürdürmüştür. Sanayide çalışan nüfus oranında bir ilerleme olmakla beraber, bu oran %8'i geçmedi. Nüfus başına ortalamada bu ilerleme radikal bir değişiklik teşkil etmeyecek kadar önemsizdir. Bundan başka sanayide çalışan nüfusun oranı bile meslek yapısında temelli değişme olduğunu göstermez; devlet sektöründe kullanılan işçinin bir kısmı yarı köylü olarak kalmıştır.

Meslek yapısındaki bu değişikliğin azlığı ile orantılı olarak şehirleşmede de gerçek anlamıyle bir gelişme olmamıştır. Tarım üreticiliğinin artmamış olması yüzünden, pek az emek gücü fazlası

olmuş, bu da pek az tarımsal kolun sanayi alanına geçmiş olmasına yol açmıştır. Büyük köylü yığınları köylerine bağlı ilkel üretim koşulları içinde mıhlanıp kalmışlardır. Hatta denebilir ki Tanzimat'ın sanayi ve ticaret gelişmelerinin şehirleşme üzerindeki etkisi, orantılar gözetilirse, daha güçlü olmuştur. İstanbul, Selânik, İzmir, Zonguldak, Samsun gibi yerler daha hızlı şehirleşme değişmelerine uğramışlardır. Geçen savaş yıllarından sonra birçok şehirlerin çepeçevre gecekondularla kuşatılması sanayileşmenin ürünü olmaktan ziyade köy ekonomisinin verimliliğinin nüfus baskısı altında daha da düşmüş olmasının ürünüdür.

TOPLUMSAL DEVRİM GERÇEKLEŞEMEDİ

Demek ki teknik hataların ve çok ağır giden ekonomik gelişmenin yanında, toplumun yapısında o toplumu ortaçağ örneğinden çıkaran, modern toplum örneğine soktuğunu gösteren temelli değişmelerin yaratılmamış olduğunu görüyoruz. Bunun devrimlerin toplum üzerinde değiştirici etkilerinin ne kadar azalmış olduğunu, hukuk alanından alınan bir misalle canlandırabiliriz:

İsviçre gibi Batı uygarlığında bulunan bir ülkeden alınan Medenî Kanun, adalet bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un anlattığı gibi, toplumu değiştirme amacını güden devrimsel bir kanundur. Bir kanunun işleyebilmesi için, bu kanunun geldiği toplumsal ortama uygun olmayan ve sırf hukukî nitelikte olan uygulamaları kendi yeni kurallarıyle ortadan kaldırabilir; fakat hukukî nitelikte olmayan uygulamalara sözü geçmez. Örneğin, Medenî Kanun çok-karılı evlenmeyi, evlenme hakkındaki kuralları ile dolayısıyle kaldırmıştır. Halbuki kanunun uygulanışından sonra çok yıllar geçtiği halde, çok-karılı evlenme kaldırılmamıştır. Kaldırıldığı yerlerin çoğunda zaten bu gelenek kalmamıştı. Şu halde bu kanun kendinden beklenen devrimselliği, gelenekler alanında gösterememiştir.

Fakat, çok-karılı evlenmenin nerelerde, hangi koşullar altında kalktığını ya da kalkmadığını incelersek, bunun nedenini

anlarız. Kendine yeter köy ekonomisinin kadın iş gücüne muhtaç olduğu yerlerde, bir de ağalık ekonomisinin hüküm sürdüğü yerlerde çok-karılı evlenmeler kalkmamıştır. Demek ki devrimci bir kanunun hükmünün sonuç yaratması için ona elverişli bir toplumsal ortam yaratacak reformlar, örneğin, burada olduğu gibi, toprak hukuku reformu yapmak kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu yapılmazsa, Medenî Kanunun toprak hukuku ile ilgili yanları bile tümüyle uygulanamaz.

Aynı şeyi, eğitim alanından bir örnekle de aydınlatabiliriz. Gene devrimci bir girişimle Arap harfleri yerine Latin harfleri alındı. Bunun başlıca amaçlarından biri okuryazarlığı hızla arttırmaktı; çünkü modern bir toplum, çoğunluğun okumasız kaldığı bir yerde gerçekleşemez. Bu devrim sayesinde genel olarak okuryazarlık oranı artmış olmakla beraber, bu, beklenen hızda ve düzeyde olmadığı gibi, nüfus artışı ile yeniden düşmüştür. Ayrıca, genel nüfusu değil de, yalnız köylü nüfusu alırsak hemen hemen hiç bir değişiklik olmamıştır. Okuryazarlığa özgü toplumsal ortamı yaratacak değişiklikler yapılmadığından çoğunluk eski durumda kalmıştır. Bunun yalnız ekonomik yaşamda değil, politik yaşamda da yarattığı sonuçları daha çok elle tutulur şekilde görürüz.

Şu halde, çalışan nüfusunun %80'i tarımda, bunun büyük kısmı çok ilkel bir tarım ekonomisinde, bütün nüfusunun %75'i köyde yaşayan, şehirleşmemiş, işçi sınıfı gelişmemiş, meslek yapısı ortaçağ meslek dağılımını andıran, çoğunluğu okuma-yazmasız, ekonomik rasyonel düşünüş yerine gelenekleri besleyen koşulları yerinde kalan, kısacası geri kalmış bir toplumun şehirlerde yaşayan bir azınlığın kılık-kıyafet, sakal-bıyık devrimleri ile çağdaş uygarlığa girmiş bir toplum haline geldiğini kabul etmek mümkün müdür?

Batıda olsun, Doğuda olsun ortaçağ uygarlıklarında bu çeşit farklılıklar, dengesizlikler, örneğin çoğunluğun okumayazmasız olması normal olan şeylerdir. Bu dengesizlikler olmadıkça bu uygarlıkların ne ekonomik, ne de politik hayatı yürür. Modern

uygarlıkta ise durum bunun tersidir. Ortaçağ yapısı bozulmuş, yeni uygarlığa göre onarılmamış toplumlarda demokrasi toplumu değiştiremez; toplum demokrasiyi değiştirerek gördüğümüz kılıklara sokar.

Yeni bir toplumsal yapının varlığını gösterecek görünüşlerin yokluğundan Türk toplumunun geleneksel yapısında temelli değişiklikler olmadığı sonucu çıkarsa demek oluyor ki devletçilikle kalkınma işi salt bir ekonomik tedbirler işi değil, onu kolaylaştıracak, hızlandıracak, derinleştirecek, toplum üzerinde derin etkiler yapacak reformların planlanması işidir. Hem ekonomik kalkınma istemek, çağdaş uygar uluslar katına çıkmayı özlemek, hem de geleneksel toplum dokusunda temelli değişikliklere yanaşmamak olamaz. Bu, ancak Hazret-i Ömer devrinin hasretini çeken şeriatçılara, Cengiz yasa ya da töresini özleyen Turancılara, ortaçağ lonca ve reaya düzenini ideal sayan Anadoluculara göre mümkündür. İleride göreceğimiz gibi, devletçiliğin yıkıldığı yıllarda, Kemalist devrimciliğin yerini bu üç görüşün ortaklaşa yanı olan gelenekçiliğin alması raslantı değildir.

XI

DEVLETÇİLİK NASIL DEJENERE EDİLDİ?

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki kalkınma çabalarının hikâyesinin sonuna geldiğimiz zaman, bunların Kemalist devrime öğrettiği üç ders vardır demiştik: (1) gericiliği durdurmak, (2) başka devletlerin kavgalarına bulaşmamak, (3) halkı yoksulluktan kurtaracak ekonomik kalkınma tedbirlerini sağlayacak toplumsal reformlar yapmak.

Devletçilik, bu üçüncü işe, devletçilik programının gerçek bir kalkınma ve gelişme sağlayacak çapta etkililiğini sağlama işine, daha kısaca toplumsal reformlara neden girmemiştir?

DEVRİMCİ PARTİ TUTUCULAR ELİNDE

Kemalist devrimlerin yürütülme işini kendi programı olarak benimseyen Halk Partisinin geçirdiği değişiklikler bize bu sorunun ipuçlarını verecektir. Çıkar partisi olmaktan ziyade devrim partisi olarak başlayan bu parti, özellikle Serbest Partinin meydan okuyuşu karşısında yavaş yavaş çıkar-zümrelerinin partisi haline gelmeye başladı. Tek partili bir rejimde, seçim düşüncelerinin başyeri aldığı sistemlerde olduğu gibi, partinin sınıf ve bölge çıkarlarını temsil eden zümrelere dayanma zorunda kalması bu partinin rejime destek olacak kütlelere başvurma-

yışından ileri gelir. Bu çeşit bir parti, kendini çoğunluk yığınlarla aynileştiremeyince devrimcilik yanını kaybeder.

Serbest Fırka olayı Halk Partisine halka dayanmadığını, hemen her sınıf halk tarafından benimsenmediğini gösterdi. Bir çıkar ve sınıf partisi olmayı güden Serbest Fırka ise, aksine, bütün sınıfların kucakladığı bir parti olarak gözüküyordu. İzmir iktisat kongresinin gelenekçi özel teşebbüs ekonomisi şampiyonu Karabekir'in Terakkiperver fırkasının ürküttüğü Halk Partisinin sorumlu tutulduğu ekonomik başarısızlıkları eline dolayarak, bilmeden gericilik güçlerini ayaklandıran Serbest Fırka, Halk Partisinde bu gericilik güçlerini kapışma, kendi kampına alma sevdasını yarattı.

Bizde particilik çok kez «üzüm üzüme baka baka kararır» sözüne uygun biçimde yürür. Cılk bir parti, diğer partiyi de cılk eder. Terakkiperver Fırka, Halk Fırkasını; Halk Fırkası, Serbest Fırkayı; Serbest Fırka, Halk Partisini; Halk Partisi, Demokrat Partiyi; bu da hem tekrar Halk Partisini hem de kendi geleneğini yürüten bütün partileri cılk etmiştir. Partililer siyasal ideolojilere, ekonomik prensip ve programlara inanmadıklarından iktidarda kalmak ya da iktidara gelmek için, görünüşte bütün ulusu temsil etme gibi siyasal tekelcilik iddia ederken gerçekte üstün güç unsurlarına dayanma yoluna giderler.

Serbest Fırkanın meydan okuyuşu karşısında Halk Partisi sınıf çıkarlarına ödün verme yoluna iyice girdi. Çıkar temsilcileri olmayan eski devrimciler asker, aydın, memur kökenliler yerine yavaş yavaş eşraf, ağa, bey temsilcileri partide üstün gelmeye başladı. Bu değişmeye paralel olarak, parti, halk, köylü, işçi ve aydın kitlelerine dayanmak yerine bunların hepsi Kemalizmin ya fiilî ya da potansiyel düşmanları olarak görüldü. Özellikle aydın ve işçi, şüpheli insanlar olarak görülmeye başladı. Aslında Kemalizme karşı olan çıkar zümreleri, partiyi kendi tekelleri altına aldılar. Bu değişmelerin farkında olmayan bazı aydınlar kendilerini mahkemede veya hapishanede buldular.

Aslında siyasal bir ideoloji olmayan, Anayasaya girmekle

hukuksal bir mücyyide alan, bir ekonomik ve toplumsal kalkınma güdümü olan devletçilik Halk Partisi tarafından bir parti ideolojisi şekline sokularak tüzüğe alındı. O zamanlar buna itiraz edilmediği halde devletçiliğin Anayasaya girmesine karşı eleştiriler yapılmıştı. Bu da onu bir ideoloji sanmanın ne kadar yaygın olduğunu gösterir. Halbuki doğrusu bunun tam zıddı olacaktı. Devletçiliğin Anayasaya konması onun, ulusun yasa yapısınm bir parçası olan bir ilke olması demektir. Anayasaya alınmasının faydası, Anayasanın diğer ilkeleri gibi hükümet ve parti değişmelerinden kurtarılıp sürekliliğini ve geleceğini garanti etmektir. Halk Partisi yığın ve devrim partisi olmaktan çıktığı halde tüzüğünü minyatür bir Anayasa, kendini de minyatür bir devlet yerine koymakla siyasal gelenekte büyük bir tuhaflık ve tekelcilik yarattı. Onun etkisi altında başka partiler de Anayasa ilkelerini tüzüklerine koyup, siyasal amaçları anayasada bazı değişiklikler yapmak isteği gibi demokraside meşru bir şey yapmak olduğunu açıkça söyleyeceklerine, Halk Partisinin tekelciliği yüzünden sonsuz bir yalancılık edeb'yatı yarattılar.

Halk Partisi devletçiliği kendi ideolojisine bağlı hale getirmekle devletçi anayasanın uygulanmasını, bu partinin kendi ideolojik anlayışındaki dalgalanmaların eline teslim etmiş oldu; böylece, devletçiliğin bir anayasa ilkesi olmasından sağlanacak fayda yok edilmiş oldu. Bu sayede Kemalizm iyice dondurulup bir kalıp laflar sistemi haline getirildi; hatta ideoloji dışı olan Kemalizmi totaliter ideolojiler yararına kullanma kanalları da açılmış oldu. Atatürk'ün ulus ölçüsünde kazandığı prestijden faydalanarak (halbuki onun prestiji ulus dışına kadar yayılmış, dünya ölçüsünde bir prestij olmuştu) ortaya bir de «Millî şeflik» doktrini atıldı. Atatürk, dinlerin Tanrı anlayışında olduğu gibi, «ebedî»lik payesiyle bir yana kondu, transandantal bir mertebeye çıkarıldı. Kemalizm artık gelişemez, deneylenemez, tartışılamaz statik bir doktrin, bir «akide» haline getirildi. Bu olduktan sonra Kcmalizmi gerçekleştirmek şöyle dursun, onun gerçekleşmemesi için gerekli bütün önleyici tedbirlerle uğraşılmaya başlandı. Top-

rak hukuku reformu, iş hukuku, vergi, eğitim alanlarında gerekli reformlar önlenerek ya da cılk edilerek halkın güdümlü ekonomik kalkınmadan faydalanma kanalları tıkandı.

Halk Partisinin geçirdiği bu değişiklikler konumuz olan devletçilik açısından üç sonuç meydana getirdi: (1) programın kapsamı ile amaçları genişletecek, belirlenecek, somutlaştırılacak yerde gittikçe daralmağa, kalıplaşmağa, katılaşmaya başladı; (2) değil her evrim ya da devrimde hatta normal bir yönetimde bile işlenmesi doğal olan hataların görülmesi, incelenmesi, tartışılması, kontrol edilmesi, düzeltilmesi, bunların vereceği sonuçlara göre programın etkenliğini sağlamak için gerekli olduğu görülecek reformların birer birer, adım adım yapılması işi tamamıyle bir yana bırakıldı. (3) Parti sınıf çıkarları aracı olunca, toplumsal reform sorunlarında Kemalist değil, ideolojik yönelimler takınılmaya başladı. Ve bunda yavaş yavaş sağcı, muhafazacı, hatta antidemokratik faşist eğilimler parti içinde her zaman yer alan liberal ya da sosyalistimsi ya da nötr eğilimlerin üstüne çıkmağa başladı. Bazıları Kemalizmi Faşizm ya da Nazilik gibi bir ideoloji olarak anlamağa, gerçek Kemalizmi de solculuk, Kızıllık, Moskova ilhamlı olmak gibi âmiyane lakırdılarla ifade edilen tehlikeli bir devrimcilik olarak anlamağa başladılar.

Üstün görüş artık devrimcilik değil, yukarıda sözünü ettiğimiz şeriatçılık, Turancılık ve Anadoluculuk görüşlerinin ortaklaşa yanı olan «gelenekçilik» görüşü oldu. Atatürk'ün ölümünden sonra Kemalizm öksüz kaldı; parti çıkarlarının hizmetlerini gören bir evlâtlık haline girdi.

Kemalizmin üçüncü yönü olan devletçiliğin hem ekonomik, hem toplumsal yanları işte bundan sonra, ana tezin gerçekleşmesi için gerekli olan koşullara aykırı yollardan gidile gidile devletçilik Kemalizme aykırı bütün sonuçları ile birlikte, nihayet Demokrat Partinin nermin ellerine teslim edildi.

Bugün gördüğümüz sonuçlar Kemalizmin kısaca anlattığımız ana programının daraltılması, durdurulması, bozulması, başka yönlere çevrilmesi, ideolojik amaçlara araç edilmesi sonucudur.

Bundan başlıca sorumlu olan Halk Partisi, son devrimden sonra bütün eleştirilerin Demokrat Partiye çevrilmesi sayesinde bu sorumluluğu unutturmayı başarmıştır. Halbuki bu partilerin ikincisi Kemalizmin devletçilik anlayışını bozan birincinin yavruladığı bir partidir. Özellikle bugünkü çok partili hayatta birincisinin Kemalizm ve devletçilikle bir ilgisi kalmamıştır; çıkar ilişkileri onda başta gelmektedir.*

ULUSAL EKONOMİNİN PLANLANMASI SORUNLARI

Bu genel değişmenin ışığı altında ulusal ekonominin birkaç yönünü alarak, devletçiliğin nasıl başarısızlıklara uğratıldığının ayrıntılarını inceleyelim.

Devletçilik dediğimiz yasa ilkesinin altındaki toplumsal teori, ona dayanılarak uygulanacak bir kalkınmanın ancak belirli koşullardan ayrılmamakla gerçek amacına (yani «toplumun yapısında temelli değişiklikler meydana getirme» amacına) erişebilecek bir teori olduğunu yukarıda belirtmiştik. Kemalizmin üçüncü yanı dediğimiz bu ulusal kalkınma görüşü ne kapitalist, ne de sosyalist ideoloji benimsenmeden uygulanma alanına konunca ya yavaş yavaş kapitalist yöne ya da sosyalist yöne doğru çekilebilecek bir karma-ekonomi çerçevesi içinde cereyan etmeğe başlamıştı.

Doğrudan doğruya sosyalizmi benimseyemeyen karma-ekonomilerde bütünlü bir kalkınma sürecini başlatacak geniş kapsamlı bir planın belirlenmesi, yürütülmesi her yerde zor olmuştur. Bu zorluğun görünüşü olan önemli noktalara değinmiştik. Karma ekonomilerde planlama zorluklarının özellikle geri kalmış ülkelerde daha çok olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Bunun mümkün olmadığına ya da toplumu kalkındıramadığına inanan iktisatçılar da var. Geri kalmış ülkelerde sosyalist bir yöne göre yapılmamış olan bir karma ekonomi yoluyle geri kalmış toplum-

* Burada yapılan eleştiriler, CHP'nin «millî şef»lik dönemi üzerinedir!

ların kalkınmasının olabileceğini bugün pek az iktisatçı ispat edebilecek durumdadır. Çünkü şimdiye kadar bunu ispat edecek tek örnek bile görülmemiştir. Birçok iktisatçıların umudu Hindistan'ın kalkınma çabalarının vereceği sonuçlara bağlanmıştı. Oradaki deney, bizdeki devletçilikten daha kapsamlı bir planlamaya göre uygulandığı halde, şimdiye kadarki sonuçlar Türk devletçiliğinin verdiği sonuçlardan daha da parlaktır denemez.

Türk devletçiliğini alarak bu sorunların kimilerini tartışabiliriz. Geri kalmış ülkelerin ne kapitalist, ne sosyalist ideolojiler kabul etmiş olan kalkınma programlarında karşılaşılan sorunlardan biri «tarım mı, sanayi mi» sorunudur. Bu sorun bizde yeni değildir. Ekonomik siyaset yoluyle kalkınma fikrinin bizde ilk kez bilinçlendiği Tanzimat döneminin başında enikonu tartışılmıştı. Türkiye'nin modernleşme yolundaki yeri gereğince tanınmamış olan Münif (Paşa) ve kardeşi iktisat yazarı Şerif, iki alan arasındaki sıkı ilişikliği kabul etmekle beraber kalkınmasını hızla yapmak zorunda olan ülkelerin sanayileşmiş Batı uygarlığına yetişebilmek için işe sanayileşmeden başlaması gerektiği görüşüne varmışlardı. Bunda o zaman Türkiye'ye girmeğe başlamış olan yabancı sermaye sözcülerinin aksi tezi savunmalarının etkisi olmuştu. Kemalist dönemde de aynı inanç daha da güçlü olarak yaşadı. Bunda, o zaman ilk sosyalist kalkınma işine girişen Sovyetler Birliği'nin de sanayileşmeye baş önemi vermiş olmasının rolü olmuş gözüküyor. Orada, sanayileşme yanında tarım alanında da geniş kapsamlı kalkınma projelerine girişilmesi Türkiye'de sadece komünizmin bir gereği sayılarak geçilmiştir.

Uluslararası bir iktisatçı heyeti tarafından hazırlanan «Geri Kalmış Ülkelerin Ekonomik Gelişimi İçin Tedbirler» adlı Birleşmiş Milletler raporunda, genel olarak işgücü noksan olan ülkelerde sanayileşmeye giden yolun tarımın ıslahından başlayacağı, tarımsal nüfus fazlalığı olan yerlerde ise tarımın kalkınması yolunun sanayiden geçeceği kabul ediliyor. Fakat bu ancak nazarî ve genel bir yargı olarak doğru olabilir. Gerek sosyalist, gerek karma ekonomilerde biri ötekinden ileri gitmiş olduğunda bu yargının

pratik değeri vardır. Yoksa genel olarak birinin ötekinden daha önemli sayılması ya da önceye alınması, özellikle gelişmemiş ülkeler için, tek yanlı bir görüştür. Özellikle, geri kalmış olma hali, çok eski ve köklü bozuk toprak hukuku rejimlerinden ileri gelmiş olan ülkelerde sanayileşme çabasının, üstün Batı sanayiinin rekabetine uğramadan, yabancı sermaye egemenliği altına düşmeden başarılı olduğu görülmemiştir.

Normal olarak, çok zengin, geniş kaynaklı ülkelerde bile sanayi ve tarım alanları arasında çok sıkı ve derin bağlar vardır. Kalkınma için gerekli olan insan gücünü, doğa kaynaklarını ve sermayeyi tertipleme, kullanma imkânlarına kavuşan bağımsız bir devlette tarımsal geriliğin hapsettiği insan gücünü, kalkınmanın önemli bir basamağı olarak kullanma imkânını sağlayacak tarım devrimi yapılmaması çok tehlikeli sonuçlar vermiştir.

Geri kalmış toplumların hepsinde paylaşık yan, temeldeki tarımsal geriliktir. Bundan dolayı zamanımızda kalkınma çabasına girişmiş ülkelerin hemen hepsinde işe bu taraftan başlanmıştır. Bununla beraber, bunun yapılış biçiminin sanayileşme alanındaki kalkınma işinin başarılı olup olmayışı ya da istenen hızı sağlayıp sağlamaması üzerine birinci derecede etkisi olur. Örneğin, Hindistan'da uygulanmak istenen sanayileşme çabasının başarısızlıkları üzerine tarımsal reformun, özellikle toprak hukuku reformunun, devletçe çok pahalıya mal olacak biçimde yapılmasının, yapılan reformun Hint köylüsünün üretim düzeyini yükseltecek biçimde yapılmamış olmasının büyük etkisi olmuştur. Bu yüzden nüfusunun dörtte üçü köylü olan 500 milyon nüfuslu Hindistan'ın, nüfusunun ancak üçte biri çiftçi olan 17 milyon nüfuslu Kanada'nın buğdayına muhtaç kalması gibi şaşırtıcı durumlar hasıl oluyor.

TOPRAK REFORMU

Hemen her sanayileşme çabasının başarısı için, toprak hukuku ve tarım teknolojisi ile ekonomisi işlerini kapsayacak temelli

reformlar her yerde kaçınılmaz bir halde olmasına rağmen, en çok burada işler tıkanır. Çünkü, geri kalmış ülkelerde karışık, yerleşik çıkarlar en çok bu alanda köklüdür. Devletin bu çıkar temsilcilerinin eline geçmesi durumu da olursa, kalkınma sorununun başarı şanslarının karşısına kocaman bir soru işareti koymak gerekiyor.

Eski Osmanlı dirlik sisteminin yıkılışı sonucunda Türk tarım ekonomisi, ondokuzuncu yüzyıl boyunca süren bir anarşi, yıkım ve sömürülme döneminden sonra, zamanımızda başlıca üçe indirgeyebileceğimiz biçime girmişti: (1) aile ekonomisine dayanan köylerde orta ve cüce işletme birimleri mülkiyetinin üstün olduğu biçim; (2) ağalık mülkiyetinin üstün olduğu ortakçı-kiracı işletmesi biçimi; (3) Batıpiyasa ekonomisinin etkisi altında doğan kapitalist üretimli işletme rejiminin üstün olduğu biçim.

Devletçiliğin planlanması zamanında bunların üçü de farklı açılardan, sanayileşme hedeflerine ayak uyduracak durumda değildi. Birincide köylünün çoğu tam yoksulluk halindedir; elinde, tarımsal gelişmeyi kendi girişimiyle yürütecek hiç bir olasılık yoktur. Hatta, daha aşağıya düşmesi için bütün risklerle daima karşı karşıyadır. Mülkler yetersiz ve parçalanmıştır; modern standardlara göre gelişme araçları yoktur. Üretim araçları son derecede ilkel kalmıştır. Ortalamaya göre fazla toprağı olanlar bile, ellerindeki sermaye, teknik, emek araçları ile bunları tam kapasiteleri ile işletemezler. Para ekonomisi girmemiştir; üretim artıkları yoktur; kendi kendilerine zor yeterler, yetmedikleri zaman dışarıya ırgatlığa giderler; bunun dışında ulusal ekonomiyle bir bir ilişkileri yoktur.

Ağalık türünün yoğunlaştığı yerlerdeki köylünün durumu bunlardan daha iyi değildir. Gerektiği zaman köylü postuna bürünen ağa, gerçek köylü değildir; çok kez çiftçi bile değildir. Sadece toprak kirası hakkından dolayı kiracı, ortakçı, marabacı köylünün kendi gücünün, bilgisinin, bazen üretim aracının yarattığı ürünün (yerlere göre değişen oranda) önemli bir payını alır. Çiftçi üretim sermayesi birikimi yapacak duruma gelemez; ağanın da

üretimde etkin bir rolü olmadığından yeni-yatırımla ilgili değildir; bu yüzden ulusal ekonomiye katma yolunu önler. Köylerini yıllarca görmeyen, marabacılarını tanımayan, gelen üretimdeki haksız payını alagelen ağalar çoktur.

Kapitalist tarımsal işletme rejimi olan yerlerin durumu bunlardan farklıdır. Türkiye'nin bugün bile başlıca ihraç maddeleri bunun ürünüdür. Sanayileşmeden en çok faydalanan da bu tür olmuş, gerek özel, gerek devlet girişimlerinden en çok korunan, gelişen sektör budur. Bununla beraber, özel teşebbüsün pamukçuluğu ya da fındıkçılığı ile Türkiye'nin modern bir endüstri ekonomisine kavuşacağını sanırsak, kendimizi dünyaya güldürürüz. Bunlar, dünya piyasalarında hep lehimize giden koşullar altında yürütülse bile. Türk kalkınmasını finanse edecek ölçüde sermaye birikimi olması için bütün dünya tütün ya da pamuk piyasalarının tekelini ele geçirmek gerekir. Küçük kapitalist işletmeler dış ve iç piyasaların rekabet ve kombinezonlarından kendilerini kurtaracak yolu bulamamışlardır. Büyükleri ise, yukarıda söylediğimiz birinci ve ikinci türlerin dışarıya kustuğu aç emeğin insafsızca sömürülmesiyle servet sağlayabilmiş; bunlar da dengesiz ölçülerde dar örnekler olarak kalmıştır.

O halde, Türk tarım ekonomisi, örneğin Mısır'da olduğundan daha kompleks bir reformu gerektirir. Bunun, toprak hukuku, tarım tekniği, tarım ekonomisi bakımlarından kompleks oluşundan başka sağlık, bayındırlık, eğitim, nüfus ve iskân işleri ile ilgili birçok yanları vardır. Bütün Türk kalkınmasının en büyük sorunları bunlarda yatar.

Bu durum karşısında devletçiliğin ve planlamanın bu alana neden genişletilmemiş oluşunu nasıl yorumlayabiliriz? Bu kadar önemli ve onarılması gereken bir alan varken, yalnız sanayileşme ile kalkınma olabileceğine nasıl inanılmıştı?

Bunun yanıtını Kemalizmi tekeli altına almış Halk Partisinin yukarıda sözünü ettiğimiz değişmelerinin etkisi altındaki sallanmalarına bakarak bulabiliriz.

Devletçiliğin ve planlamanın tarım alanına genişletilmesi, bu-

nun gerektirdiği toprak reformunu yapmamak için yıllarca ütopik köycülük davaları; kırk bin köye okul yapmak, öğretmen vermek, kırk bin köyün çocuklarını okutmak gibi (İsmail Hakkı Tonguç'un basit bir hesap ameliyesi ile olanaksızlığını gösterdiği) iddialar, köylüye toprak dağıtma vaatleri yürütüldü. Gerektiği zaman bir iki saat içinde kanun çıkaran politikacılar toprak reformu kanununu yıllarca salladılar. Arada, «kamu faydasına gerekli olduğu, usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunlar gereğince değer pahası (?) peşin (!) verilmedikçe hiç bir kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılamaz» gibi yargıların arkasına sığınarak ciddî bir reform yapılmasını yıkımlı bir iş haline getirdikten sonra 1945'te ünlü topraklandırma kanunu çıkarıldı. Bu kanunun yapabildiği tek şey, çok büyük toprak mülklerine bir sınır koymak gibi önemli bir sonuç yaratmadığı artık bugün bilinen bir iki tedbirden başka, çoğu kamunun olan toprakları bölük pörçük edip dağıtmak oldu. Bu kanunu çok güzel incelemiş ve eleştirmiş olan Prof. Ömer L. Barkan'ın vardığı yargıların birkaçını buraya almakla, bu kanunun değeri üzerine bir fikir verebiliriz: «Ziraî bir reform yapmak bahanesiyle, her türlü şartlara mukavemetsiz ve intibak kabiliyetinden mahrum cüce ve cılız ziraat işletmelerinin yaşamasına müsaade etmek ve hatta yenilerini kurmak suretiyle bu tip işletmeleri Türkiye köy ekonomisine hâkim bir mevkiye sokmak, ulusal ekonomimizin büsbütün çökmesi ve Türk çiftçiliğinin dağılması demek olur», «Toprakların tasarruf ve temellük şekillerinde ve toprak işlerinden doğan hukukî münasebetlerde köklü bir değişiklik ve düzen vücuda getirildiğine ve toprakların hukukî statüsünü tayin eden yeni birtakım esasların konduğuna dair bu kanunda hüküm yoktur.»

Şöyle böyle yirmi yıl toprak reformu lakırdısı edildiği halde, toprak hukuku rejimi ile ilgili istatistik bilgiler Bektaşî sırrı gibi gizli kaldı. Topraksız köylü sayısı hakkında bile resmî devlet adamları ya bilgileri olmadığını söylerler ya da birbirini tutmayan rakamlar verirlerdi. Toprak kanunu sıralarında bu konuda

belki en önemli yazıyı yazmış olan bir iktisat profesörü, yazısını elinde güvenilir bilgiler olmadan yazdığını bildiriyordu.

Bu Bektaşî sırlarına karşın sağduyu bile toprak dağıtmakla tarım ekonomisinin kalkınamayacağını, Tonguç'un eğitim alanındaki hesabının gösterdiği kadarki açıklıkla gösterir. Kendine bir parça toprak verilen köylü toprak yiyerek mi geçinecek? Topraksızlığın, tarım ekonomisinin geri oluşunun nedeni değil, sonucu olduğunu gösteren delillerden biri de köylünün en geri olduğu bölgelerin topraksız oranının diğer bölgelerdeki oran kadar olmayan bölgeler olmasıdır. Birçok bölgelerde ise son derecede toprak darlığı vardır. Her bölgede toprakların verimsiz işletilmiş olması, çiftçinin verimli üretim araçlarından yoksunluğu yüzünden yaşam düzeyi ile birlikte gelir düzeyi de çok düşük kalmıştır. 1939'a kadar adam başına ortalama çiftçi geliri 40-45 lira arasında kalmıştır. Bu düzeyde Türkiye o zaman dünyada ancak beş altı ülkeden daha iyi denebilecek durumda bulunuyordu. Genel olarak geçim kaynakları ile nüfus arasında büyük dengesizlikler vardı. Eldeki üretim olanaklarına göre nüfus fazla, bunların verimi köylü nüfusunu besleyemez halde idi.

Böyle bir durum karşısında başka yerlerde başvurulan yöntemler topraktan alınan verimi, yeni tarım metotlarıyle ekili toprakların kapsamını (hayvancılığı zedelememek, yeni açılan toprakların gerektirdiği ıslah ve bakım yatırımlarını sağlamak koşulu ile) arttırmak, başka iş alanları açmak, surplus nüfusu sanayiye aktarmaktır. Fakat hemen her yerde asıl başvurulan en önemli reform tedbiri, her şeyden önce toprak ağalığını düpedüz kaldırmaktır.* Böyle bir reformun kamu kaynaklarına yıkım olma-

* Bunun en büyük örneği Hindistan'da olmuştur; Moğol İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu örgütleri, Tanzimat dönemi ile oradaki İngiliz yönetimi dönemi arasındaki benzerlikler dolayısıyle Hindistan'daki durum bizdekine çok benzer. Bizdeki toprak ağalığı ve Hindistan'daki zemindari sistemi Osmanlı ve Moğol İmparatorluklarının çöküşünden sonra Türkiye'de Tanzimatın, Hindistan'da İngiliz idaresinin toprak reformu yapmamalarının sonucu olarak kesinleşmiş ve hukuksallaşmıştır. Her iki ülkede bunun nedeni

yacak biçimde olması, toprak ağalarının kamu kaynakları ile bedavadan birer para sermayedarı haline gelmesini önleyecek tedbirler alınması, geri kalmış toplumların hızla kalkınabilmesi için zorunludur.

Toprak reformuna yol açmamak için tarımı devletçilik programının dışında bırakmak, çağdaş uygarlığa kısa zamanda katılma gibi bir işi nüfusun dörtte üçü olan en fakir insanların omuzlarına basa basa yapmağa kalkışmak demektir. Modern sanayi teknolojisine yabancı bir ülkede ulusal gelirin önemli bir parçasını geleneksel köyler içinde yuvalanmış yoksul toplumcukların kapasitesine bağlı bir hâle getirmek sanayileşme gibi pahalı bir işe giren geri bir ülkenin kaldırabileceğinden fazla ulusal servet harcaması demektir. Bu, sanayi ürünlerinin maliyetinin yükselmesi, bu maliyetin gerektirdiği fiyat düzeyine yükselememiş köylü ve işçinin bunlara alıcı olmayışı, böylece sanayi üretiminin sınırlı kalması, genişlemesi için gerekli yeni-yatırım marjlarının birikimini kösteklemesi demektir. Kısa süre içinde kalkınmanın birinci koşulu planlama ise, ikinci koşulu da tutumluluktur. Bu da ancak toplumsal adalet güdümü ile mümkündür. Bir toplumda bütünün kalkınması bu kadar kötü durumda olan dörtte üçün üstüne atılırsa, üretiminin değeri hiç bir zaman ekonomik gelişme için gerekli fazlalığı yaratamaz. Köylünün sağladığı değerlerin önemli kısmı asgarî geçimine gider, toprak ağasının payı ya da tarım kapitalistinin kârı olarak küçük bir azınlığın cebine girer.

Kısası, ekonomik bakımdan köylünün kalkınmasına dayanmayan bir kalkınma programı ister istemez temelsiz kalacaktır. Tarım reformunun önüne geçilmesi, Kemalizmin devletçilik görüşünün başarısızlığa uğratılmasının en büyük etkenidir.

Türkiye'de devletçilik programının uygulanılışına girişilirken, planlamanın yalnız sanayi alanına yoğunlaştırılması, toprak hukuku reformunun önlenmesi, sanayileşme ilerledikçe bunun tarımsal

Batı kapitalist ekonomisinin baskısı olmuş, her iki ülkenin geri kalmasını sağlamıştır.

makineleşmeye hem teknik hem ekonomik nedenlerle etkili olmaması tarım alanının planlama dışında ayrı bakanlıkların sürekli olmayan, çok kez birbirini tutmayan gelişigüzel tedbirlerine bırakılması, özellikle eğitim alanı ile tarım alanı arasında hiç bir planlı ilişiklik kurulmaması, okuma-yazma öğretmekle köylünün kalkınacağına inanılması, en sonunda da sanki çok kahramanca bir işmiş gibi köylüye diploma dağıtır gibi toprak dağıtma törenleriyle sözde-reformlara gidilmesi devletçiliğin başarısızlığa uğratılmasında başlıca rolleri oynamıştır.

ENDÜSTRİLEŞME

Tarım reformunun yapılmamasının sanayileşme üzerinde de olumsuz etkileri olmuştur. Tarım ile sanayiin bütünleştirilerek gelişmesini kapsayan bir planlamanın benimsenmemesi, devletçiliğin sanayi alanındaki plan hedeflerinin belirlenmesinin gelişigüzel kalmasına; bu hedeflere ulaşmanın talihe, tesadüflere bırakılmasına yol açtı. Planlamaya giren ekonomi ile girmeyen ekonominin birbirine ilmiklenmemesinden her iki alan da zarar etti; çünkü bu iki alanı birbirine ilmiklemekle her iki alan, halka yük olacak birçok masraflardan kurtulacak; bunlar birbirini finanse edecekti. Fakat dahası var: bu, sanayi ve tarım alanlarının birbirine zıt yönlerde gitmelerine de sebep oldu. Bir «şaşı gözlü» ekonomi türü meydana geldi. Yanları, uçları birbirine tutturulmamış bir sistemin benimsenmesi ekonomik kalkınma işinin, toplumsal değişme işinin dışında bırakılmış olmasını büsbütün kesinleştirdi. Sanayi kalkınma işinin dışında, toplumsal ilerleme yolunda devletin yaptığı, yapmağa kalkıştığı işler de plandan yoksun, siyasal itilişlerin keyfine bırakılmış, pahalı, israfii ve sonuçsuz işler olarak kalmağa zorlanmıştır.

XII

BAŞARISIZLIĞIN TOPLUMSAL SONUÇLARI

Bunun bir örneği, sağlık alanında yapılan işlerin «dipsiz kile, boş ambar» çeşidinde kalmasıdır. Başka bir örneğini eğitim alanında görürüz. Türkiye'de eğitim eskiden beri devlet elinde bulunduğu gibi, Kemalist dönemin ilk işlerinden biri Öğretimi Bütünleştirme (Tevhid-i Tedrisat) kanunu ile bunu kesin olarak modern bir sisteme sokmak işi olmuştu. Bugün kalkınma çabası içinde bulunan birçok geri kalmış ülkelere kıyasla bunun ne büyük bir nimet olduğunu, Asya ülkelerini, özellikle Hindistan'ı gördüğünüz zaman anlarsınız. Türkiye böyle bir nimeti elinde bulundurduğu halde, bütünlü kalkınma planından yoksun olma yüzünden emeklerin çoğu boşuna gitti.

EĞİTİM KALKINMASININ YAZGISI

Eğitim gelişimi, uzun süre kalkınma programına ve hedeflerine aykırı bir yönde gitti. Eğitim politikası ekonomik kalkınma hedeflerine göre ayarlanamadı. Eğitimciler sanki Türkiye'de büyük bir ekonomik kalkınma işi ile uğraşıldığının farkında değillerdi. Hâşim Paşadan farkları, eğitimin ve bürokrasinin gücüne son derecede inanmaları; var güçleriyle müfredat programlarına, müfettişlere, okul kitaplarına, imtihanlara yapışmaları idi. Eğitimsel

kalkınma, Meşrutiyette olduğu gibi, ulusal kalkınmayla ilgisi olmayan kendi dünyasında bir okuryazarlık, okutulanı belleme ya da kültürlülük işi olarak kaldı. Bu şekilde düşünülünce eğitim, pahalı kalkınma ve savunma masrafları altına giren geri kalmış, fakir bir ulusun kaldıramayacağı kadar pahalı bir iş olur. Halbuki eğitimde devletçiliği ekonomik kalkınma planıyle ilmiklemekle sanki kendiliğinden finanse etmek bile olabilirdi. Köy Enstitüleri bu fikirle, bunu kazanmak üzere doğdu ve bunun olabileceğini gösterdi; fakat çok geçmeden bütün gerici güçler bu planın üstüne çullanarak onu yok ettiler.

Köy eğitimi, nüfusun dörtte üçünün ilkel bir ekonomik durumdan çıkıp modern tarımsal üretim yapan çiftçi haline gelmesiyle atbaşı gidebilirdi. Orta ve yükseköğretim alanlarında yapılan işler de ekonomik ve toplumsal kalkınma çabasına temelli etkileri olan sonuçlar vermemiştir; üstelik kalkınma teşebbüslerinin finansmanı aleyhine harcamalara yol açmıştır. Üniversiteler yükseköğretimin araştırma, buluş gibi endüstriyel bir uygarlıkta zorunlu olarak gerekli olan fonksiyonlarını görememişlerdir. Hızlı kalkınma yolunda olan bir ülkede yıllarca tek üniversite bile çok gelmiştir. Orta ve yükseköğretim ders vermek, ders bellemek, imtihan geçmek, memurluk aramak işleri olarak kaldı.

Bütün Türkiye'yi okuryazar insanların ülkesi yapmak fikri de bir ham-hayal olarak kalmıştır. Anlattığımız koşullar altında kırk bin köye okul ve öğretmen vermek iddiası eğer safdillik değilse, salt yalancılıktır. Yazı ve dil devrimleri gibi, millet mektepleri gibi toplumun çoğunluğunu okuryazar hale getirmek isteyen tedbirler ekonomik kalkınma programının şaşılığından ötürü, beklenen sonuçları vermemişlerdir. Atatürk'ün bu büyük devrimlerinin gerekliliğine inanmayan yerli gericilerle başka Müslüman ülkelerinin aydınlarına karşı «bu devrimler sayesinde okumayazma seviyesi yükselecek» tezini yalanlayan sonuçlara varılmıştır; köylüye de bu devrimlerin kendileri için ne değer taşıdığı inandırılamamıştır. Köylerde devlet eliyle «aydınlatma» adına yapılan şeyler idare âmirlerinin yatır, evliya yıkmak, üfü-

rükçülüğü yasaklamak, çocukları zorla okula yollatmak gibi köylünün içinde yaşadığı ekonomik koşullar değişmedikçe faydası olmayan, durup dururken köylüyü aydınlanmaya düşman eden işlemlerden öteye geçmedi. Bu sahte aydınlıkçıların irrasyonel eylemleri yüzünden köylü, Kemalizm devrimine aykırı olarak karşısına çıkacak her etkiyi benimsemeye hazır bir hale getirilmiştir.

Batı uygarlığında okumayazma, «aman okuryazar olalım da bize Batı medeniyeti densin» diye gerçekleştirilmiş bir şey değildir. Ortaçağlı toplumlarda halkın okumayazmalı olması değil, olmaması normal bir şeydir. Bu uygarlıktan çıkıp çağdaş ekonomi uygarlığına giren toplumlarda okuryazarlık önüne geçilemez bir sonuç olur; ekonomik ve teknolojik yaşamına yeni unsurlar giren köylü okumayazma öğrenmekte hiç sakınca görmez. Fakat durgun ve kapalı bir köy toplumu içinde, ancak kendine yetecek üretimi, karısını ya da karılarını, çocuklarını, eşeğini ya da öküzünü seferber edip zar-zor yapan köylü için modern eğitimin uygulanabileceğini sanmak için bu köylerin yaşamından tüm habersiz olmak gerekir. Eğitim alanındaki başarısızlıklara çare olarak çıkan Köy Enstitüleri programı (ki kendi içinde başlı başına başarılı ve bütünlü bir kalkınma planı ile neler yapılabileceğini göstermiştir) uygulanınca, bunun eski «maarifçilik» tipinden ayrı toplumsal yapı üzerine etki yapacak bir iş olduğu görülünce bütün gericilik güçlerinin kıyameti koparması, Kemalizmin sadece bir kesimde olsun gerçekleştirilmesini bile istemediklerini gösterir.

KÖYLÜNÜN DURUMU

Fakat devletçilik siyaseti, tarım alanı yerine sanayi alanını kalkınma stratejisinin uygulanacağı alan olarak seçmekle, köylü kalkınması davasından kurtulmuş olmadı. Çünkü endüstri gelişmesinin gerçekleştirilmesinde para ve emtia sermayesi kadar önemli olan diğer unsur emektir. Ülkede o zaman yok olan

sadece özel girişimci değil, aynı zamanda endüstri işçisi idi. Ekonomik gelişmede girişimcinin önemine baş-yeri veren kimseler endüstri işçiliğini hamallık, suculuk, kahveci çıraklığı, küfecilik gibi bir şey sanırlar. Türkiye hakkında bir eser yazan bir İngiliz şöyle diyor: «Türkiye'de fabrika sanayii Batıdaki anlamında anlaşılmıyor. Bunlarda çalışanların çoğu köylüdür; ya tarım mevsimi dışında ya da bir iki yıl için çalışmağa gelirler.» Sanayi işçisi yaratmak, özel girişimci yaratmaktan daha zor, daha önemli bir iştir.

İlkel tarım sistemi yaşadığı sürece emek-gücü surplusu meydana gelmez. Böyle bir tarım, köy, kent nüfusunu geçindirecek yiyecek maddelerinin üretimi için ilkel araçlarla, düşük üretim kapasitesiyle yetindiğinden endüstriyel kalkınmaya girecek bir toplumun kaldıramayacağı kadar fazla emek gücü yutar. Bu yüzden, endüstri üretimi çerçevesi içinde işçi olarak girip yerleşecek iş-gücü ilkel köy ekonomisinden alınamaz. Alınabilen, gizli ya da açık işsizliğin ürünü olan fazlalıktır; fakat bunun da sürekli işçi yaratacağı kesin değildir; çünkü köy ekonomisinin fazla emek gücü ihtiyacı her zaman vardır.

Bu yüzden tarımsal reform yapılmamasının sanayi alanının kendi içinde zararlı tepkileri oldu. Örneğin, Kayseri dokuma fabrikalarında sürekli 2.000 işçi sağlamak için 3.000 kişi angaje etmek zorunda kalınılıyordu. Yetişkin işçi olmayan işçilerin kömür madenlerinde ortalama çalışma günü yılda 16-22'yi geçmemiştir. Devlet fabrikalarında yıllık işçi cirosu oranı 35-75 arasında bulunuyordu. İşçilik hakkında sadece cahillikten ileri gelmeyen, toprak reformuna engel olanların yaratmış olduğu işçi düşmanlığı olmasaydı, Türkiye'nin sanayileşme işini kolaylaştıracak, ucuzlaştıracak, hızlandıracak bir işçi siyaseti gütmek olabilecekti.

Tarım reformunun yapılmaması yüzünden, «imtiyazsız sınıfsız bir toplum olma» tezinin tersine köyle kent arasındaki uçurum sürdü. Vergi reformları yapılmadığından kalkınma planları, devlet hizmetlerini finanse edecek sınıflar, en elverişsiz durumda

olan köylü ve emekçi sınıfları oldu. Devlet ile aydınların yanında köylü, hem ekonomik, hem toplumsal açıdan bir «parya» olarak kaldı. «Köylü efendimizdir» sözü, anlamını, gerçekliğini kaybetmiş bir kalıpsöz haline getirildi.

İŞÇİNİN DURUMU

Aynı olumsuz tutum, daha da sert olarak, işçi sınıfına karşı da takınıldı. Bir yandan endüstrileşmek isteniyor, öbür yandan sanki Türkiye baştan başa işçileşmiş de hani bugün yarın proleter ihtilâli kopacakmış gibi, bir işçi korkusu, bir emekçi düşmanlığı körükleniyordu. Uzun süre işçi devşirmek, işçinin yaşama koşullarını kanunlaştırmak, sağlık ve sigorta işlerine düzen vermek gibi sanayileşmeyi canlandıracak en ilkel tedbirler alınmadı. Planlı kalkınma işinin organı olan devlet, bizde bunları meşru, anayasalı olarak yapacak bir güçtedir; liberal rejimlerdeki gibi bu alanlarda güçsüzlüğü yoktur. Devletin, bu işlerin arkasında değil, önünde gitmesi gerekir. Kemalizmin kalkınma tezinin öz yanlarından biri budur.

Halbuki, savaş yılları içinde iş sorunları ele alınmağa kalkışıldığı zaman bu, işçi gelişimini planlamak, hızlandırmak için değil, kösteklemek için yapıldı. Çalışma Bakanlığının başına bir köylü düşmanı olduğu kadar bir işçi düşmanı olan, işçiden köpekten korktuğu kadar korkan, evhamlı bir adam geldi. Türk eğitimini de bir yangın yerine çeviren bu R. Ş. Sirer adlı zatın ekonomi, sanayi, işçilik sorunlarıyle zerre kadar ilgisi, bu konularda zerre kadar bilgisi olmadığı herkesin bildiği bir şey iken bu yere getirilişinin baş nedeni «işçi tehlikesini» önlemekti. Bu zat, daha doğru dürüst işçisi bulunmayan bir ülkede, her köşenin ardında bir proleter, her adımın arkasında bir kızıl ihtilâl saklı sanırdı. Kemalizm, sınıfların varlığını inkâr etmediği halde işçi sınıfı diye bir sınıfın olmadığı, olmaması gerektiği gibi fikirler, yalnız onun kafasında değil, pek yaygın olan bir fikirdi. İşçi sınıfı olmayan yerde sanayi istemek, çiftçisiz tarım istemek

kadar gülünç bir şeydir. Bu gibi şaşı-gözlü bakışların etkisi altında güdülen iş politikasının kendisi, işgücü yoksullaşan köyün dışarı fırlattığı insanları kendi eliyle proleterleştiriyordu. Sıkıştıldığı zaman zorunlu çalışma yükümlülükleri konuyor; bunda insan haklarına aykırı bir yan olduğu görülmüyordu.

Devletçilik derece derece, plan gereğince ekonominin sanayi ile tarım sektörlerine genişletilirken vergi, toprak ve iş reformları yapılarak gelişme için gerekli olan genel masraf ve servisler (nüfus, sağlık, eğitim, bayındırlık işleri) koordine edilerek gidilecek yerde, toprak çıkarlarının baskısı altında Halk Partisinin devletçilik uygulaması tek-yanlı, topal, dağınık ve bütünlüksüz kalmış oldu. Bu yalnız endüstri alanındaki başarıları etkisiz, dar, israflı yapmakla sonuçlanmadı; tarım alanında 1945'e kadar yıllık hâsılanın düşmeğe devam etmesine, köylünün yoksullaşmasına, köyün modern bir toplum haline gelememesine, köyde eğitimin yerleşememesine, işçinin ilkel, yoksul kalmasına yol açtı. Bu gidişin özel girişim ile genel olarak diğer toplumsal sınıflar üzerine olan tesirlerini, sonunda devletçiliği Kemalizmin tam tersi olan yönlere çevrilir hale getirilişini şimdi inceleyeceğiz.

ÖZEL GİRİŞİMİN DURUMU

Şaşılaştırılmış karma-ekonomilerin tarım ve endüstri alanlarını ilmikleme, bütünleştirme sorunlarında, sonuçlarını yukarıda gördüğümüz güçlüklerinin yanında bir derdi daha vardır: kamu ve özel sektörlerin sınırları ile karşılıklı ilişkilerinin de belirlenmesi sorunu.

Devletçiliğin uygulanışına şaşı gözlülerin etkisi altında verilen sakatlıklar, yalnız planlamanın kapsamı, ekonomi içi ve dışı alanlar arasında ilmik kurma işlerinde gözükmekle kalmadı; kamu sektörünün özel sektörle olan ilişkisi de bir türlü belirlenemedi. Bu, bilgisizlikten ya da teknik beceriksizliklerden gelen bir şey değil, aynı şaşı gözlülüğün zorunladığı bir şeydi. Devletçiliğin başarısızlıklarını birinci sorundaki sakatlıklar sağlamışsa, onun

kesin başarısızlığını da bu ikinci işteki sakatlıklar sağlamıştır.

Devletçilik rejiminde kamusal girişim alanı, ekonominin mihveri olarak alındığı halde, planlama alanı dar tutulan, bu mihverin esas yönü olan bütünlü gelişme hedefine göre (kamu olsun, özel olsun) bütün ekonomiyi ahenkleştirmeyen bir programda bu belirleme olur mu? Özel girişimin varlığı, özel mülkiyetin mahfuzluğu kabul edildiğine göre, yapılması zor olmakla beraber kaçınılmaz olan şey, iki alan arasında ana teze uygun bir ilişki kurarak özel sektörü de plana bağlamak gerekir. Kemalizm: «sınıflar var; fakat ulusal kalkınma, sınıfları birbirine zıt mevzilere koyarak değil, hepsini ulusal bağımsızlık ve ilerleme amacında elbirliği haline getirmekle olacak» dediği zaman bu sözü, nalıncı keseri gibi sadece tek tarafa yontmamak gerekir. Şaşı gözlü olmayan Kemalistlerin bu tezden anladığı şey çıkarcı partilerin anladığının tam tersidir.

Böyle bir teoride, özel girişim diye kamu girişiminin dışında ve ona mevzi almış bir şey olamaz. Bu, ancak Kemalizmin kabul etmediği kapitalist ekonomi teorisinde ve sanayi uygarlığında ileri durumda olan toplumların kalkınma görüşünde yeri olabilecek bir şeydir. Kemalizm anlayışına göre girişilen bir kalkınma çabasında özel sektörün kendini kamu sektörüne karşı mevzi almış bir yere koyması ya da bu hale konulması yalnız kamu kalkınmasına ziyan vermekle kalmaz, girişimin de kendi aleyhine olur; çünkü bunda devletçilik, bir müdahalecilik ya da inhisarcılık rejimine dejenere edilmiş olur.

Nitekim öyle oldu. Devletçilik bütün diğer sınıfları memnun edemediği gibi, özel sektörü de memnun edememiştir: özel girişimci çıkarı gereği olarak, devletçiliğin himayecilik yanlarından sevine sevine faydalandığı halde, müdahalecilik yanlarına tahammül edememiştir. Hele program bütünlü bir planlamadan yoksun olunca birçok işler, özel girişimciye haklı olarak keyfîlik, kırtasiyecilik, haksızlık, zulüm olarak gözükmüş; bunları önlemek için ahlâksızlık yollarına sürüklenmiş; bu da devletin bu gibi çıkarların baskısı altına düşmesine yol açmıştır.

Bunun sonucu, devletçiliği bütünlü bir kalkınma programı olmaktan çıkarıp politik çıkarlara göre yöneltilen bir müdahalecilik biçiminde dejenere etmek olmuştur. Bunu, Demokrat Parti platformunda devletçiliği tasfiye etmek, devlet işletmelerini özel girişime aktarmak gibi iddiaları olduğu halde, iktidara gelince Kemalist anlamından çıkarılmış olan devletçiliği daha da ileri götürerek yukarıdaki anlamda bir çıkarlar anarşisi biçiminde sürdürmesinde görürüz.

Özel girişimin, devletçiliği tasfiye edemeyişinin nedeni, toprak sahiplerinin daralttığı devletçiliğin bu hali ile özel girişimin çok yararlı bir aracı haline gelebileceğinin hemen fark edilmesidir. Devletçiliğin anlamını kavramayan, onu sadece irrasyonel kırtasiyecilik ve keyfîlik olarak anlayan gerçek ve ciddî özel girişimci bu durum karşısında ortadan çekildi; onun yerine devletçiliği manipüle edilecek bir çıkar mekanizması olarak anlayan vurguncu geldi. Özel kazanç, ekonomik bir iş olmaktan çıktı, devlete ve kamuya karşı «hırsızlık zenaatı» haline geldi. Bu, kapitalizm bile değildir; devletçilik sosyalizme gitmek şöyle dursun, kapitalizme bile gidemedi. Amerikalı uzman Thornburg Türkiye'de gördüğü devletçilik hakkında «bu devletçilik değil, kötü idare edilen bir devlet kapitalizmidir» dediği zaman kastettiği buydu.

Toprak sahiplerinin devletçiliği çığırından çıkaran baskısından sonra, devlet şimdi bir de bu özel çıkar temsilcilerinin baskısının altına girmişti. Bu, devletin halktan büsbütün kopması, nihayet halkın onu kendine düşman sayması ile sonuçlandı. Devletçilik, en sonunda, devletin başını yedi.

DEVLET HİZMETLERİ

Devletin düşmesine yol açan bu koşullar altında devlet kamu hizmetlerini yüklenmiş olan; devleti sınıflar hesabına değil, kamu iyiliği adına temsil eden subay, öğretmen, hâkim, hekim, mühendis, memur gibi bizim toplumda ağadan ve tüccardan daha önemli olan, devleti yürüten unsurların kendi ödevlerini yapma-

ları da son derecede güçleşti. Devlet hizmetleri, zaten hiç bir zaman genel kalkınma programı açısından bütünleştirilmemiş, bir plana sokulmamıştır. Devletçiliğin dejenere edilmesi, genel olarak, çok düşük maaşlarla geçinen bu insanların bir kısmını devlet hizmetinden kaçmağa, bir kısmını bir parazit haline gelmeye, bir kısmını kamu çıkarlarına karşı araç olmaya, bir kısmını hiç bir iş görmemek gibi pasif sabotajcılığa, bir kısmını da devlet aleyhine ayaklanmağa zorladı.

SINIF ÇELİŞKİLERİ KESKİNLEŞİYOR

Kısası, devletçilik politikası ile toplumsal reformlardan kaçınalım derken, bir başbakanın söylediği gibi, A'dan Z'ye kadar her şeyi bozuk bir yapıt meydana getirildi.

Devletçiliğin kendisi, çıkarcılar elinde aldığı biçimiyle, işçinin, köylünün, aydının, özel girişimcinin devlet hizmetlilerinin aleyhine sonuçlar vererek yalnız sınıflaşmaya yol açmakla kalmadı; sınıfları birbirine, sınıflarla devleti birbirine düşürdü. Bu çeşit bir devletçiliğin uygulayıcısı olan politikacılar Ceza Kanununa konan maddelerle, şu ya da bu vatandaşı, sınıfları birbirine düşürmeye, kurulu düzeni bozmaya çalışmak töhmeti altında tutarlardı. Gerçekte asıl bunu yapanın kimler olduğunu okuyucunun yargısına bırakıyoruz.

Ulusal Kurtuluş Savaşında gerçekten imtiyazsız sınıfsız olan bir toplum, sonunda imtiyazlılarla sınıflaşmışlardan yapılı iki parçaya bölündü. Bunun tersini söyleyen ünlü dize, kimsenin inanmadığı bir şaka olarak kaldı.

Cumhuriyet Türkiyesi rejiminin en önemli yasa-ilkesi olan Kemalizm devletçiliğinin, çıkar zümrelerinin baskısı ile başarısızlığa uğratılması sonucunda Türk toplumu gene de geri kalmış toplumlar kategorisinde bulunuyor. Ekonomik kalkınmanın iki ana sorunu çözümlenmedi. İkinci Dünya Savaşı bittiği zaman Türk halkının dörtte üçünün ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamında devrimsel değişiklikler olmamış; sanayileşmenin etkileri bunların

hayatının sınırlarına bile ulaşamamıştır. Ortaçağ kalıntısı geleneklerle modern çağ arasındaki zıtlıkların yanına bir de, bir yanı kamusal, öbür yanı kapitalist ekonomiye bakan şaşı gözlülüğün çelişkileri eklenmiştir. Bu durum sınıf zıtlaşmaları yaratmış; bunlar eski-yeni ayırımını keskinleştirmiş; bu iki çeşit uyumsuzluğun kaynaşmasından daha kompleks toplumsal çatışmalar meydana gelmiştir.

Bütün bunlar, Kemalizmin canevinden vurulması demektir. Kemalizm eğer sadece bir parti ya da sınıf ideolojisi olsaydı, bu sonuç o kadar önemli olmayabilirdi; toplumun değişmesiyle birlikte ideolojilerin de değişmesi kadar doğal bir şey olamaz. Nitekim, Halk Partisinin sözümona ideolojisinin karşısına Demokrat Partinin sözümona ideolojisi çıktı. Bu onların bileceği şey. Fakat Kemalizm bir ideoloji değil, bir yasa-ilkesidir. Onu yıkmak anayasayı çiğnemek demektir. Kemalizm bu yazılarda anlattığımız ilk iki yanıyle Türkiye'nin modern dünyada aldığı yeri ve yönü tâyin etmiş; üçüncü yanı olan devletçiliği ile toplumun bu amaçlara göre kalkınması davasının anayasada hukuksal temeli olmuştur. O, Halk Partisinin bir ideolojik aracı değil, modern Türk rejiminin (ekonomik, toplumsal ve kültürel yanlarını kapsayan) hukuksal temelidir.

Bu temelin yıkılması ile yok edilen şey, bir ideoloji değil, devletin ve bütün toplumun çağdaş dünyadaki varlığıdır. Kemalizmsiz bir Türkiye, ancak ya ortaçağda var olabilir, ya da modern uygarlık dünyasında bağımsızlığı olmayan bir insan yığını olarak var olabilir. 27 Mayıs sonrası bunalımı, Kemalizmin yok edilmesi yüzünden karşılaşılan bu iki durumun içimizde yarattığı tepkilerin bir görünüşüdür.

XIII

GENE GERİCİLİK AKIMLARI

Kemalizm bir parti ideolojisi halinde parti çıkarlarının dalgalanmalarının keyfine bağlı hale getirilince, günün birinde devletçiliğe aykırı kimseler partileşip iktidar yerine gelince anayasayı hiçe indirecek, Türk bağımsızlığını tehlikeye düşürecek, kısaca, Kemalizmin bize sağladığı avantajların tersini getirecek sonuçlara kadar gidilmesi için yollar açılmış oldu.

1945'ten 1960'a dek gelişen bu gidişin başlıca olayları bilindiği için ayrıntılara gitmemize gerek yoktur. Ancak bu eserin birinci kesiminde anlatmak istediğimiz olaylarla bunlar arasındaki benzerlikleri hatırlatacak yanları ele almakla yetineceğiz.

Baştan beri tekrarladığımız gibi, Türk kalkınma tarihinin kesintisiz bir devrim olarak gelişmesini köstekleyen üç engel vardır: gericilik, yabancı politik çıkarların zararları, halkın çoğunluğunun yoksullaştırılması. Bunlardan toplumu sıyıran, ulusa bir süre dinlenme, nefes alma, toplanıp kalkınma fırsatı veren tek dönem Kemalizmin açtığı dönem olmuştur. Onun için ona, Türk kalkınmasının normal yolu, geleneği olarak bakıyoruz.

GERİCİLER ELİNDE «DEMOKRASİ»

Yukarıda anlattığımız yanlardan Kemalizmin, adı kalmakla

beraber, yolunun kesilmesi sonucunda bu engelin üçü de otomatik olarak yeniden ortaya fırladı.

Bunlar daha Halk Partisi iktidarının son yıllarında başlamıştı; Demokrat iktidarın yaptığı şey, bırakılan yerden alıp işi sonuçlarına kadar gözü kapalı götürmek oldu. Bu süre içinde, Halk Partisinin gerçek Kemalizm anlayışına göre olumlu bir muhalefet yapamayışı, gidişin sonlarını göstererek ulusu uyaramayışı, bir alay particilik çekişmeleri ile halkın kafasını şişirmesi onun devrimci bir parti olma özelliğini kaybetmiş olmasından ileri gelmiştir.

Gericilik akımları, dediğimiz gibi, Demokrat iktidarından önce başlamıştı. Bunların bir kısmı şeriatçılık, bir kısmı ırkçılık-turancılık, bir kısmı Anadoluculuk diye adlandırılan eşraf, ağa tutuculuğudur.

Kemalizm sallanmağa başlayınca, bunların hepsi birer birer mezarlarından kalkar gibi hortladılar. Hem de geçmişlerindeki görünüşlerinden daha kaba, daha ilkel, daha çirkin görünüşlerle. Kemalizm devrimi bunların hepsini yendiği, yuvalarını yok ettiği halde, meğer ne bereketli kökleri varmış! Sıcağı gören haşereler gibi birer birer kımıldamağa, kalkınmağa başladılar.

Halk Partisinin tutumu başlangıçta bunlara karşı çok tutarsız oldu. Her işinde olduğu gibi, bunda da şaşılığı sürdü. Bir süre bunları tutmadı, fakat önlemedi de. İçinde Kemalizme bağlı devrimciler vardı. Fakat, çoğunluktaki çıkarcılar bu gericilik akımlarının obskürantist bir rejim için çok faydalı olacağını sezmekte gecikmediler. Bunlarla parti, demokrasiye zorlanmaktan kurtulabilirdi. Onların Kemalizmi bozmalarını eleştirecek olanlara karşı bu gericilik güçleri birer güvenlik süpabı rolünü oynayabilirdi.

1945 ile 1950 yılları arasında parti ve meclis salonları gericiliğin hortlayışı sorunları üzerine birbirini tutmaz ne sözlere şahit olmamıştır! Bunlardan örnekler vermemize yerimiz elverişli değil; yalnız şu kadarını söyleyelim: Kemalizme açıkça düşman olan bu gericilik akımlarına karşı Halk Partisi, Kemalizmin yanını tutamadı. Çünkü partide üçünün de güçlü destekleri vardı. Hatta

bunlar parti dışındaki kımıldanmalarını içerdekilerin verdiği işaretlere göre ayarlıyorlardı. Partiyi yönetenler, kendi şefliklerinin her şeye üstün olduğu sanısında olduklarından, bu hareketlere göz yumuyorlardı. Böylece Kemalizmin geleceği üzerine tehlikeli bir oyuna yol açtılar.

Kemalizmi bir karikatür haline getirmiş olanların çoğunluğu teşkil ettiği bir parti, ciddî bir demokrasi gelişmesine fırsat verebilir miydi? Bu parti içinde, o zamanlar, Kemalizmi diriltmek ya da yaşatmak isteyenler bulunuyordu; fakat parti bir kez çıkar zümreleri mekanizması haline gelince, onun içinde en iyi niyetli kimselerin rolü sıfıra iner. Böyle bir partiyi başındakiler bile ıslah edemez. Toplum içinde belirli çıkar gruplarının organı haline gelen parti, daha o zamandan bir anakronizmdi. Partinin Kemalizme dönmesi davası, kendi içinde bir debelenme, hatta bir boğuşma biçimini aldı.

Halk Partisinin içine düştüğü anarşi, siyasal hayatta görülmedik bir orjinin başlamasına yol açtı. Kemalizm ilkelerinin iç ve dış siyaset, ekonomik kalkınma, eğitim politikası ve diğer alanlarda Türkiye'nin bağımsız bir ulus olarak kendi kaynaklarını seferber ederek kalkınmasını sağlaması tezi, büsbütün desteksiz bir hale gelince, bu ilkelere aykırı ne kadar safsata varsa hepsi ortaya çıktı.

Bütün gerici güçlerin bu şahlanışı, görünüşte kime karşı olduğu belli olmayan bir demokrasi savaşı yaptığı sanılan iki partiyi büsbütün şaşkına çevirdi. Savaş iki parti arasında demokrasi uğruna yapılan bir savaş değil, iki parti içindeki oportünist unsurların kendi partilerini kazandırmak için faydalanma isteğiyle katıldıkları anti-kemalist bir savaştı. Bütün gericilik güçlerinin açtığı savaşa, hangi partiden olursa olsun çıkarını bu savaşta görenler katılıyordu.

Halk Partisinin kendi içinde terör yaratan demagogların bu orjiye katılması ile, öyle bir histeri havası yaratıldı ki ancak Bernard Shaw'ın kalemiyle anlatılabilecek, eskiden doktorların «hezeyan-ı mürteiş» dediği tepinmeli bir genel çıldırma hali baş-

ladı. Cumhuriyetçilik, din-devlet ayrımı, halkçılık, devletçilik; yazı, dil ve din reformları, bilim özgürlüğü, köy enstitüleri, hatta klasik edebiyat ve felsefe eserlerinin çevrileri; hatta hatta Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kendisi meğer hep Moskova'dan ilham edilmiş şeylerdi. Hepsi Türke dilini, dinini, geleneklerini, tarihini unutturmak için kurulmuş tuzaklardı.

Vaktiyle, Türkü Türkten gayrıların sömürmesine isyandan doğan Türkçülük, onu «bir Rum gibi banker, bir Ermeni gibi tüccar, bir Avrupalı gibi özel teşebbüsçü» olma anlamına anlayan Cenevre Türkçülerinden Saraçoğlu'nun verdiği paroladan sonra hızını alan anti-kemalist cephe, Türkü Türke sömürtme döneminin, Türk toplumu içinde sınıf çatışması döneminin kapılarını ardına kadar açtı.

İLERİCİ DÜŞÜNÜN BOĞULMASI

Bu genel çılgınlık içinde düşünce sustu. Türk siyasal düşünüşünü her dönemde güdükleştiren «hayalât» ideolojilerinin çeşitleri, sayısız temsilcileri çıktı. Türk düşünüş tarihinde bu dönem kadar utanç verici, fikir ve değerlerin aşağılaştırıldığı, saldırganlığın terbiyesizleştiği bir dönem yoktur.

Bunların Meşrutiyet dönemindeki benzerlerinin mazur görülebileceği, kimi noktalarda haklı bile sayılabilecekleri yanları vardı. Çünkü o zaman Türk toplumu henüz daha bir ulus birimi değildi. O zaman henüz daha bu birimin Kemalizm ilkelerinde toplanan yasa-yapısı yoktu. İslâm dini, henüz devletin resmî dini idi. O zaman Osmanlı İmparatorluğu büyük bir emperyalist çemberi içine girmişti. Bu koşullar altında, o zamanki «hayalî» ideolojilere saplananlar, bu koşulların Türk halkının durumu ve geleceği açısından kavranması, yorumlanması işinde yanılmış olmakla kınanabilirdi. O zaman gerek Türk halkının durumu ve gerek dış dünya hakkında daha derin bir bilgisizlik vardı. Fakat bütün yanılmalarına rağmen bunların (Mustafa Sabri gibi birkaçı dışında) hepsi terbiyeli, ciddî adamlardı; çoğu kendi açısından ide-

alist, yurtsever insanlardı. Bunların içinde, Kurtuluş Savaşından, Kemalizmin başarılarından sonra bir köşeye çekilenler; onun içinde yaşayamayacağını anlayarak çıkıp gidenler, doğru sandıkları fikirlerin gereksizliğini görmenin hüznü içinde eriyip gidenler olmuştur.

Yirmi yıllık Kemalist rejiminin deneylerinden sonra o zamanın fikirlerinin artık tarih sahifelerine geçmiş olmaktan başka bir değerleri kalmamıştı. Bu tarihe geçmiş fikirleri bile bilmekten yoksun olan şimdikilerin sözcüleri için toplumsal değerler sadece bir politika ve kazanç aracı oldu. Kimisi dini, kimisi ırk duygularını, kimisi sınıf ve bölge ayrılıklarını, kimisi siyasal mevki sahiplerini ele alıp sömürmekten, ülke yüzeyinde küme küme kin yığınları tutuşturmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Hiç birinin ne din, ne milliyet, ne ekonomi, ne devlet alanlarında yapıcı ve olumlu bir görüşü vardı.

Ulusal birliği yer yer kundaklayan bu kudurganlık içinde Kemalist geleneğe aykırı yolda yürümeyen, düşünmeyen ve söylemeyenlerden başkasına özgürlük yoktu; fakat onun dışında bütün kemiksiz dillere sonsuz bir uzanma özgürlüğü vardı.

Bu dönemin aynı derecede utandırıcı yanı, aydınların çoğunun bu rezalet karşısında susması, varacağı sonuçlara karşı umursamazlığı olmuştur. Çoğu Atatürk günlerinin yetiştirdiği bu aydınların bu duygusuzluğundan, eğitim sisteminin yukarıda dokunduğumuz, Kemalizme ayak uyduramayan sakatlıklarının rolü olmuştur. Atatürkçülüğün, aydınlar arasında ne kadar yüzeyde, ne kadar takma kaldığını görmek, o zamanın ıstırabını çekenlerin acısını büsbütün derinleştirmiştir. O zamanın aydınları, bugünkü aydınların gösterdiği canlılığı gösterebilmiş olsaydı Türk toplumsal ve siyasal düşünüşü gelişebilecek, siyasal hayata bilinçli görüşler katabilecekti. Bu başarısızlıkta, kendini Batıcı sayan aydınların, özellikle toplumsal bilimlerde yer alan profesörlerin sorumluluğu en az gericilerin sorumluluğu kadar büyüktür.

Tepinmeli hezeyan hali, tepinile tepinile dindi. Geride kalan tablo şudur: «üzüm üzüme baka baka kararır» sözündeki

gibi, muhalefet üzümü de iyice olgunlaşıp rengini almış; siyasal yaşam başkentte oynanan bir particilik oyununa, taşrada da bir çeşit kan güdücülük biçimine girmiş; halk, bir ulusal davayı, bir görüşü temsil etmeyen, birbirine kanlı bıçaklı düşman iki kampa bölünmüştü; Halk Partisinin bezginlik getiren okları birer birer kırılıp fırlatılmış; halk batılılaşmaktan, layiklikten, devrimcilikten yaka silker hale getirilmiş... Bu anarşinin yarattığı ve «demokrasi» denen şey Kemalizme karşı çevrilmiş bir genel savaşın ürünü oldu. Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'e karşı o kadar direnen, fakat onun karşısında yenilen gericiliğin intikamı işte buydu. Demokrasi, Kemalizmin zıddı demek oldu.

Gıdasını böyle bir ortamdan alarak yetişen ve iktidara gelen bir parti, doğal olarak, Kemalizmi toptan inkâr etmekle kalmayacak, onun tasfiyesine doğru adımlar atacaktı. Bu, selefinin başlattığı işleri sonuçlarına kadar götürmekten başka bir şey değildi.

Bundan ötürü, bu parti selefinin yapamadığı işleri de başarmıştır. Örneğin, Abdülhamit'in «anayasalı mutlakıyet» rejimine benzer bir marifet gösterdi: «çok partili bir tek parti» rejimi, yeni bir «demokratik istibdat yönetimi» kurdu. Kemalizme karşı eski düşmanca durumunu değiştirmiş bulunan Batıya, Kemalizmin diktatörlük olduğunu, Türkiye'ye demokrasiyi ilk kez kendi «kurucu»larının getirdiğini inandırdılar. Zaman zaman Batı basınında çıkan Türkiye'de Kemalist diktatörlüğün yerine demokrasi geldiği yolundaki yüksek hikmetler karşısında kıvanç duymağa başladılar.

Yeni yönetimin diğer bir üstünlüğü öteki gibi şaşı gözlü olmayışıydı; çünkü zavallının hiç gözü yoktu. Bu parti kurulduğu sıralarda eskisine karşı ileri sürecek hiç bir siyasal ve ekonomik görüşü yoktu. Daha doğrusu hiç bir fikri yoktu; çünkü ne düşün bu partiye ısınmış, ne de bu parti, bir düşüne ihtiyaç duymuştur. Bunların rejimine eğer bir ideoloji kondurmak gerekirse, ona özgü iki yana şimdiden değinebiliriz: biri, görmeden yürüyenlere özgü bir çeşit liberalizm, diğeri Türk halkını, devletini ve milyonu bol yabancıları çarpmak anlamına gelen «milyonerizm» ilkesidir.

Bu rejimin bu iki yanından başka bir ideolojisi olduğunu bilen varsa, bize de bildirsin. Bu parti gözsüz olduğu halde çok açıkgöz olduğunu sanırdı. Halbuki yaptığı şey, selefinin yedeğinde gide gide onun bellediği yolda yürümek oldu. Bu yol zaten Kemalizme aykırı bir yol olduğu için, hiç bir alan bulamazsınız ki onda gittiği yol bu tersine yol olmasın.

Bunları saymağa ne yerimiz var, ne de gereklilik. Yalnız Demokrat idarenin ekonomik gidişini ele almadan edemeyeceğiz; çünkü bu gidişin körlüğünü bize en iyi açıklayacak olan, bütün püf noktalarımızın toplandığı bu en tehlikeli alandır. Sözünü ettiğimiz iki ilkenin ekonomik uygulanışını, ekonomik ve toplumsal kalkınma açısından sonuçlarını, bunların Türkiye'yi bu incelemenin birinci kesiminde anlattığımız sonuca getiren yolun aynı olan yola nasıl soktuğunu biraz daha yakından tanımamız gerekiyor.

XIV

«DEMOKRATİK İSTİBDAT» REJİMİ ALTINDA

Kemalizmi omuzlarından silkip atarak Abdülhamit devrinde olduğu gibi korkunç bir obsküratizm havası içinde iş görmeye başlayan politikacılar, siyasal ve ekonomik bağımsızlığı sağlama bağlayacak toplumsal reformlar yolunu savunan aydınları, kökü dışarıda görüşler taşımakla suçlarlarken asıl kendileri ulusun en yüksek siyasal ve ekonomik ilkelerini, kökü de gövdesi de dışarıda bulunan siyasal ve ekonomik çıkarlara kendi elleriyle bağladılar.

1945'te başlayıp 1950'de kesinleşen bu işin sonuçlarını incelemeye başlarken şunu hatırlatmak gerekir: «dış yardım» politikasının başlangıçta Türkiye'nin gelişmiş toplum olma, ekonomik kalkınma sorunu ile ilgisi yoktu. Halk Partisinin, sırf kendi tutunmasını sağlamak amacıyle kabul ettiği dış yardım, sadece askerî bir yardım olarak görülüyor; bunun devletçilik kalkınma programına etkisi olacak bir şey olduğu düşünü'müyordu. Biraz sonraki Avrupa kalkınma planına katılma, ödeme dengesi zorunluğu ile gerek olan bir şey sayılıyordu. Dış yardımın kabul edildiği sıralarda Halk Partisi eski devletçilik tezine yeni bir biçim vermekle meşguldü. Bu dış yardımın yükleyeceği daha ileriye ait yükümlülüklerin, devletçilik siyasetinin tüm bırakılmasını gerektirecek bir şey olduğu görülmüyordu.

Demokrat iktidarı ise Kemalizm ile en ufak bağı bile söküp atmış olduğu için onun özel girişimcilik ve liberalizm güdümünün ikisinin de kökleri tastamam dışardadır. Birincisi Marshall yardımı projesinin verdiği bir fikirdir. Bunun etkisi altında demokrat siyasetinin tutumu, bu yardımın amacının Türkiye'nin kalkınmasını, kendi güçleri ile değil, yabancı devlet yardımı ve yabancı sermaye yatırımıyle sağlamak olduğu sanısına dayanır. Halbuki ağırbaşlı bir Amerikan gazetesi olan Christian Science Monitor'un 1953'te dediği gibi «*Türkiye'de devletçiliğin bırakılmasının ve kalkınma işinin yerli ve yabancı özel sermayeye havale edilişinin gerçek nedeni, büyük kârlar getirecek 2 milyar dolarlık yabancı yatırımın akacağı umudu idi.*»

Geçen dönemlerde gördüğümüz «yabancı kesesinden ihya olmak» düşüncesi, dış yardımın büyük bir vurgunculuk fırsatı yaratacağı düşüncesi, sözünü ettiğimiz rejimin bütün ekonomik felsefesini özetler.

Bu düşünce kısmen dünyanın siyasal ve ekonomik sorunlarının gerçeklerinden bilgisizliğin, kısmen de içeride siyasal ve ekonomik davaların sadece kişi ve sınıf çıkarlarına bağlanmış olmasının bir sonucudur. Buna rağmen, bu yolu açan kimseler sıkılmadan milliyetçilikten, sınıf farkları aleyhinde olmaktan söz ederlerdi. Bunların, bu iki sorunda tutuşturdukları yaygaraların salıverdiği duman perdesi arkasında, ulusal bütünlüğe, ulusal bağımsızlığa aykırı olarak girişilen işlerin, ihanetin ta kendisi demek olduğunu o zaman halk göremiyordu.

Halkın bilmediği gerçek ise şudur: dış yardımın asıl amacı ne Türkiye'nin kalkınma davasına yardım ne de Türk ekonomisinin planlanması idi. Amerikan yardımının o zamanki asıl amacı, Avrupa'nın kalkınmasıydı. Marshall yardımının Avrupa kalkınmasını sağlamak üzere İktisadî İşbirliği Teşkilâtı halinde kurulması üzerine, bu yardımın Türkiye'ye de genişletilmesi ile yardım sırf askerî yardım olmaktan çıkıp ekonomik bir yan da kazanmış

olmakla beraber, gene de asıl amaç Türkiye'nin kalkınması değildi. Asıl amaç, Türkiye'nin Avrupa kalkınmasına yardım etmesiydi; bunun için gerekli noksanlarını tamamlamak üzere ona bir miktar yardım edilmesi gerekiyordu. Marshall yardımının Türkiye'nin kalkınması için bir yardım olduğu bir efsaneden başka bir şey değildir. Gerçek Marshall yardımının Türkiye'ye yüklettiği şey Türkiye'nin Avrupa'ya yardım etmesidir. «Amerika bizim kalkınmamıza yardım ediyor» gibi halkı aldatan bir iddia ile bilâkis Avrupa'nın kalkınmasına yardim etmeğe çağrılışımızın, bizim kalkınma davamıza yaptığı zararın derecesini, Türkiye'yi nasıl iflâsa sürüklediğini aşağıda göreceğiz.

Marshall yardımının kendisi, Hitler'in yamyassı ettiği Avrupa ekonomisini, devrimci hareketlerden kurtulacak biçimde, kalkındırma amacını güden, dikkatle hazırlanmış bir plana dayanıyordu. Fakat Marshall yardımının Türk ekonomi kalkınması için öngördüğü bir planı yoktu; onun açısından Türk ulusal ekonomik kalkınması diye bir sorun da yoktu. Amerikan yardımı ile ilgili hiç bir kurum da sırf Türkiye'nin ekonomik kalkınması ile ilgili bir plan düşünmüş değildir. Bunu Uluslararası Kalkınma Bankasının Türkiye için bir uzman heyetine hazırlattığı ve ciddî Amerikan iktisatçılarının eleştirilerine uğrayan raporunu, aynı kurumun Latin Amerika, Asya ve Afrika ülkeleri için yayımladığı, her biri kocaman bir cilt teşkil eden raporuyle karşılaştırdığımız zaman görürüz. Türkiye için yayımlanan rapor, bir kalkınma programı değil, bir «tavsiyeler listesi»nden başka bir şey değildir. Bunun 251'inci sahifesinde aynen şu cümle vardır: «Türkiye'de kapsamlı bir planlama ne istenilen bir şeydir, ne de bu olabilecek bir şeydir.» (Neden olamayacağını rapor açıklamaya bile lüzum görmemiş.)

Dikkate değer nokta rapor yazarlarının devletçiliği ve sanayileşme politikasını (kendilerinin önerdikleri özel teşebbüsçülük ve tarımsallaşma politikasının üstünlüğünü ispat edecek şekilde) eleştirememiş olmalarıdır. Bunlar, Türkiye'ye gelince bu ülkenin Kemalist devriminden beri güttüğü bir ekonomik kalkınma ve

bağımsızlık politikası bulunduğunu öğrenmişler; devletçiliğin bunun zorunlu sonucu olduğunu anlamışlar; ona kusur olarak bula bula koordinasyon yokluğunu bulmuşlardır. Fazla olarak, Türkiye'nin (İngiltere ve Japonya gibi) ulusal gelirinin önemli kısmını dış ticaretten edinmeğe muhtaç bir ülke olmadığını ya da hem tarımda, hem sanayide geri kalmış bir ülke olarak ekonomisini (Mısır gibi) üstün tarım ve sanayi ekonomisinin egemenliği altındaki piyasa mekanizmalarına bağımlı tutmak zorunda olmadan kendi çeşitli tabiat ve insan kaynaklarını seferber etmekle bağımsız bir kalkınma yapabilecek bir ülke olduğunu da görmüşlerdir. Öyle olduğu halde, Türkiye'yi Batı Avrupa sanayi ekonomilerinin bir bağımlısı olarak gördükleri için, dünya piyasalarına bir tarım ülkesi olarak kendini teslim edecek Türkiye'nin Amerika gibi dev ölçülü tarım ekonomisinin ayakları altında çiğneneceğini düşünmedikleri için Kemalist kalkınma tezinin tam zıddı olan bir ekonomik politika önermekten çekinmemişlerdi. Bundan dolayı rapor (s. 33'te) şöyle diyor: «*Türkiye'nin sanayileşme hedefini terk etmesini tavsiye edecek değiliz. Fakat biz, bu hedefe varmanın en kestirme yolunun, tarımsal gelişmeye gittikçe artan önem verme yolu olduğunu tavsiye ediyoruz.*»

Türkiye'nin toplumsal ve tarihsel koşullarını, ulusal hedeflerini iyi bilmeyen yabancılara yerinde gözükecek böyle bir önerinin sadece akademik bir değeri olabilir. Bu koşulları ciddiye almayan bu uzmanlar, kendi düşüncelerine yön veren «Türkiye ekonomisinin, sınaî Batı Avrupa ekonomisine ek ve ona tâbi bir ekonomi olarak yerini almakla kalkınması mümkündür» teziyle, iddia ettikleri dengeli kalkınma arasındaki zıtlığı saklı tutmuşlardır. Rapora göre, Türkiye ancak bir tarım ve hammadde ülkesi olarak gelişmelidir; bunun için de bir yandan devletçilik tasfiye edilmeli, özel girişime her alanı açmalı, yabancı sermayeyi çağırmalı, Kemalizmin yabancı sermayeyi tasfiye eden bütün mevzuatı kaldırılmalıdır. Rapor, bu mevzuat kaldırıldığı zaman bile, Atatürk'ün tasfiye ettiği yabancı sermayenin eski hatıralarını unutturmanın pek kolay olmıyacağını da sözlerine katmayı unutmamıştır.

Rapor, Türkiye'nin bu koşullar altında karşılaşacağı dış ticaret dengesizliği tehlikesini, ödeme zorluklarının ne sonuçlar yaratacağını bildiği için gelişme hızının yavaş tutulmasını önerir. Raporun önerilerinin kabulü sonucunda elde edileceği vadedilen gelişme hızı, devletçilik zamanında o kadar hatalara rağmen sağlanan gelişme hızından aşağı bir hızdır. Raporun, «dengeli gelişme»den anladığı budur.

Türk ulusunun kan ve ateş pahasına kazandığı ekonomik bağımsızlığı ile başındaki devlet adamlarının hiç bir ekonomik politika anlayışı, hiç bir ekonomik kalkınma görüşü, hatta hiç bir ulusal duygu sahibi olmamaları yüzünden, böyle keyfî bir yolda oynayan bu uzmanların neden böyle düşündüğünü anlamak için gözlerimizi Amerikan yardımının asıl amacı olan Avrupa'nın kalkınması işine çevirmemiz gerekir. Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı tarafından hazırlanıp Amerikan hükümetine sunulan Avrupa Kalkınma Planına göre, bu örgüte giren üye devletler (Türkiye de bu kervana karışmış bulunuyor) üretimi arttırmak, uluslararası finansı stabilize etmek, kalkınmada işbirliği ve kaynaklar mübadelesi yapmak, ihracatı arttırarak dolar noksanını telâfi etmek amaçlarına göre kendi ekonomilerini ayarlamayı taahhüt ediyorlardı. Türkiye bu işe üye olmakla, bu taahhütleri hem dış ticaret politikası hem iç ekonomi politikasını ona göre ayarlayarak, üstüne almış oluyordu.

Türkiye böyle bir anlaşma içinde kendi ekonomik kalkınması için gerekli değer fazlasını elde edebilecek, bununla ulusal anlamda bir kalkınma sağlayabilecek miydi? İşte raporun bize inandırmak istediği şey bunun olabileceği iddiasıdır. Türkiye'nin kendisine yardım etmek için değil, başkalarına yardım etmesi için sokulduğu bu işbirliği, onun ekonomik kalkınmasını bir çıkmaza sokarak bir yandan birliğe girmiş Avrupa ülkelerine ödeme açıklarından, öbür yandan bunları karşılamak üzere Amerika'dan «yardım» alma şeklindeki borçlardan meydana gelecek koca bir yükün altına girmeyecek miydi?

O zaman, böyle bir soruyu soracak olanların dilini kesmeğe,

vatan hainliği damgası yapıştırmaya kalkan politikacılar, düpedüz Kemalizmin tasfiyesini gerektiren bu dışarıdan gelme fikirleri halka gerçek milliyetçilik olarak yuttururlar, sıkılmadan Atatürkçülükten söz ederlerdi. Bunlar, aslında Türkiye'nin başkalarına yardım etmek için kendi ekonomik amaçlarını inkâr etmesinden başka bir şey olmayan bir işi, «yardım almak» şekline sokarak halkı aldatıyorlardı.

Bu kökü-dışarılıklı dış yardım fikrinin politikacılarımız ağzında daha Halk Partisi zamanından beri aldığı biçimleri yıllarca dinlediğimiz için burada tekrarlamaya gerek yoktur. Bu «yardım»ın Türkiye'yi, uğrunda bir kurtuluş savaşı verilen bir duruma sokmak, Türkiye'yi bir tarım maddeleri ve hammadde ekonomisine dayalı bir ülke haline getirmek işi olduğu halktan saklandığı gibi, bunu öneren uzmanların yaptıkları iki tavsiyeyi de hasır altı etmişlerdir. Bu zatlar, «size tavsiye ettiğimiz şeyi yapmak mümkündür; ancak gelişme hızını düşük tutmakla ve karşılığı olmayan yatırım hırslarına kapılıp enflasyona düşmemek koşulu ile» diyorlardı.

Demokrat iktidarın başlattığı orji karşısında telâşa düşen yabancı uzmanlar bunun, eski Kemalist kalkınma amaçlarını bunların da ihtirasla gütmesinden ileri geldiğini sanarak ihtiyat önerilerini hatırlatıyorlardı. Halbuki, orji tutumunun bu önerileri dinlememesi, ulusal kalkınma endişelerinden değil, «milyonerizm» politikasının ihtiraslarından ileri geliyordu. Fırsat bu fırsat, bir yandan halkı ve hazineyi, öbür yandan yabancı milyonlarını vurmağa bakmalıydı. Vaktiyle zavallı Tanzimatçılar devleti borç almadan yönetemiyorlardı, ama borçları sağlayıncaya kadar ter dökerler; bazan Avrupalı aracı ve müzakereciler tarafından dolandırılırlardı (meşhur Mires olayında görüldüğü gibi). Halbuki şimdi dış yardım ta baştan garantiliydi; büyük bir güvenle inanıldığına göre oluk gibi kendiliğinden akan para sayesinde Türkiye çok yakında Amerika'nın milyonerli vilâyetleri gibi bir vilâyet olacaktı.

«GÖRÜLMEDİK KALKINMA»

Gerçekte Türkiye'ye yardım düşünceleri ile değil de, yabancı ülkelerin kalkınması için Türkiye'nin yardım etmesi amacıyle hazırlanan ve sevine sevine kabullenen yeni ekonomik tutum çok geçmeden gerçekten sonuçlarını göstermeye başladı. Bu, âdeta bir mucize idi. Tarımsal kalkınma ve buğday ihracatı kısa zamanda sıçramalar kaydederek bir hamlede Türkiye'yi dünyanın dördüncü en büyük buğday ihracatçısı haline getirdi. Türkiye'de tarım alanında Amerikan deyimiyle görülmedik bir «boom» dönemi açıldı.

Başarılar o kadar parlaktı ki yıllarca Türkiye'yi devletçilik gibi kısır yollardan yürütenler utançlarından ağızlarını açamıyorlar, yabancı yardım boyunduruğuna girilmesine karşı olanların «hainliği» meydana çıkmış oluyordu. Yabancı uzmanlar da gelişmemiş ülkelerin sanayileşme yerine tarım ürünü ve hammadde ihracı ile kalkınmasının doğru yol olduğu hakkındaki tezlerine Türkiye'yi güvenle örnek olarak gösteriyorlardı. Bu «görülmedik» kalkınmanın gerçekte, tarihimizde de benzeri vardı. Ünlü 1838 Londra ticaret anlaşmasından sonra, Tanzimat dönemi de böyle parlak bir «boom»la açılmıştı. Tanzimat'ta bir anlamda başlayan «boom», gördüğümüz gibi, başka anlamdaki «boom»la neticelenmişti.

Yeni dönemin mucizesi ise, iki anlamdaki «boom»la başladı. Demokrat iktidarın işbaşına gelişinden sonra, Avrupa kalkınmasına yardım etmenin mükâfatı olarak Kore harbine katılmak mazhariyetine kavuşmuştuk. Yeni ekonomik politikanın sıçramalı kalkınması, Kore'deki top sesleri devam ettikçe mucizeler gösterdi. Ne yazık ki mucizenin sırrı pek basitti. Kore savaşı esnasında Amerika ve Kanada gibi dev buğdaycı ülkeler, harp ekonomisi kanunları gereğince, buğday ihracatını durdurmuşlar, içeride stoklar yapıyorlardı. Bu yüzden, «Economist» dergisinin deyimiyle, Avrupa kalitesi düşük ve çok pahalı Türk buğdayına muhtaç kalıyordu. Yoksullaşmış zavallı Avrupa, Türklerin Kore

savaşı için katlandıkları fedakârlıkları, gösterdikleri kahramanlığı gösteremezdi; onlar sadece kendileri için gerçekten bir yardım ve kalkınma planı olan Marshall yardımından ihya olmak işiyle meşguldüler. Fedakârlık ve kahramanlık Türklerin her zaman gösterdiği bir özellikti. «Economist» için bu pek doğal bir şeydi. Onun için «Economist» sadece Avrupa'nın Kore savaşı yüzünden Türk buğdayına muhtaç olmasından yakınıyordu.

YIKILIŞ

Ne var ki, Kırım savaşı gibi, bu Kore savaşı da «kalû belâya kadar» sürmeyecekti. 1953 haziranında, Kırım savaşının bitişi gibi bir bitişle sona erdi. Ve bitişinin Türkiye'ye hazırladığı hediyeler de ötekinin hazırlıklarına pek benzer hediyeler oldu.

Savaş biter bitmez Amerika eldeki stokları dünya piyasalarına sürdü. O sıralarda Amerikan yardımından ihya olmak yoluna girmiş olan Avrupa'ya şimdi Türk buğdayı hem kalitesiz, hem pahalı geliyordu. Kore savaşında bu kadar yararlığı görülen bir müttefikin ekonomisini tehlikeye düşürecek böyle bir işi yaparken düşünmeleri gerekmez miydi, denecek. Bunun cevabını veremeyeceğiz. Bunun için Amerika'nın iç politika sorunlarının özelliklerine dalmak lâzım gelir.

Bizi ilgilendiren nokta şudur: Türkiye kendi ekonomisini dış yardım isteklerine göre ayarladığı zaman plandan ve ulusal ekonomi fikrinden mahrum olduğu gibi, dış yardımın Amerika tarafından geri kalmış ülkelere uygulanan yanında planı yoktu. Marshall planı yalnız Batı Avrupa ülkelerinin kalkınması için yapılmış, yalnız orada uygulanmıştı. Yardımın tutarlı bir ekonomik kalkınma teorisine göre yapılması fikri ancak son yıllarda çıkmıştır; ve bu konuda Kennedy yönetiminin danışman uzmanları ile onlara karşı olan iktisatçılar arasındaki tartışmalar, bu konuda tutarlı bir teori ve uygulama güdümünün bulunabilmesinin ne kadar şüpheli olduğunu göstermektedir.*

* Son zamanlarda W. W. Rostow ve taraftarları ile Prof. Hans Morgenthau ve onun gibi düşünenler arasında geçen tartışmalar bunu göstermektedir.

Ne olduysa, yabancı uzmanların aklına uymayı büyük bir açıkgözlük sayan demokrat iktidarının tarım politikasına oldu. Tarımsal ihraç malları Avrupa Ödemeler Birliğine dahil ülkelere ziyansız satılamayacak hale geldi. Ve «demokrasi dönemi»nin, düşüşüne kadar zincirvarî süren dertleri o zaman başladı. Zincirin her halkası büyüdükçe büyüdü; Türk ekonomisi, içinden çıkılmaz bir dış ticaret dengesizliği ve ödeme güçlükleri batağına saplandı; demokrat rejimi bu yükün altında ve bu batağın içinde debelenmeğe başladı.

Tanzimat döneminin sıçramalı kalkınması bir süre sonra enflasyon helezonuna takılarak alabildiğine havalanmağa başlamış, sonunda dış borçların yığılmasıyle bu kalkınma küttedek yere oturma biçiminde sonuçlanmıştı. Şimdi de öyle oldu.

Dukas'ın bestelediği «*Sihirbazın Çırağı*» masalındaki çırak gibi, demokrat iktidarı da ustalara bakarak başlattığı sihirbazlık işinin altında debelenmeğe başladı. Toprak Ofisin primleriyle para hacmi şiştikçe şişmeğe başladı. Bütçede primleri karşılayacak ödenekler olmadığından primlerin ödenmesi bankınot makinesine havale edildi. Hükümetin Merkez Bankasına borcu 1950'de 196 milyon lira iken 1955'te 960 milyon liraya çıktı. Bu, tedavüldeki para hacmi artışının % 75'ini, tedavüldeki paranın takriben % 50'sini teşkil ediyordu. Tarım geliri yükseldiği halde, devlet baba bundan bir hayır görmüyordu; toprak ürünlerinin gelir vergisinden muaf olması yüzünden ettiği kayba ilâve olarak üstelik bir de önemli hacimlere varan fiyat farkları ödemeye ve enflasyon kapılarını açmağa zorlanıyordu.

Fakat hiç olmazsa bu idare, reforma o kadar muhtaç olduğunu gördüğümüz tarım ekonomisini kalkındırdı mı? Devletçilik politikasının başarı derecesini dar bırakan ve hatta onun çöküşünü hazırlayan nedenlerden birinin planlamanın dar tutulması olduğunu görmüştük. Şimdi bu demokrat yönetimin tarım yoluyle kalkınma politikası yalnız daha da dar tutulmakla kalmamış, hiç bir plana dayanmamıştır. Onun tarımsal bir toplum reformuna ise hiç dayanamadığını söylememize bile gerek yok. Bu

tarım politikası, 1945'teki köylüyü topraklandırma kanunu gibi değeri pek az bir yarım reformculuğu bile hiçe indirmiştir. Bununla, o reformun ne kadar faydasız olduğunu ispat etmiştir sadece. Büyük toprak sahipleri topraklarını tutmakla kalmadılar; kullanamadıklarını bile kiraya verdiler. Her yanda toprak değeri ve rantı yükseldi. Toprak dağıtımı, kamu serveti olan devlet topraklarının dağıtımı biçiminde sürdü ve bundan, ne 1945 kanununu hazırlayanların amacı olan ve Nazi rejiminden taklit edilen bölünmez çiftçi ailesi mülkiyeti, ne de topraksızlığın yok edilmesi sonucu elde edildi. Tarımsal üretimi kamçılama amacıyle toprak ürünlerinin vergiden muaflığı yalnız büyük toprak sahiplerine yaradı. Buğday piyasalarının oyunu sonucu olarak girişilen fiyat farkı ödemesi gibi yıkım başlangıcı olan bir tedbir, az üretim yapan köylüye değil, çok satış yapan büyük üretimciye kârlar sağladı. Küçük üretimcinin eline gene resmî fiyatlardan aşağısı geçiyordu. Ziyanını, Ziraat Bankasına borçlanarak, tüketimini kısarak, yaşam düzeyini düşürerek, kentlerde iş bulmağa giderek kapatıyordu. Asıl dava olan tarım işgücünü tasarruf edecek ve sanayi kalkınmasını hızlandıracak üretimi yükseltme sonucu elde edilemedi. Zaten böyle bir amaç da güdülmüyordu. Büyük çiftçinin kalkınması bir yandan devletin, vergi yükünün çoğunu yüklenmiş olan sınıfların, diğer yandan küçük üretimcinin sırtına basa basa sağlanan bir iş oldu.

Tarımsal kalkınma sorununda üzerinde en çok reklam yapılan şeylerden biri de makineleşme iddiasıdır. Bu konu üzerinde Türk iktisatçılarına bir de inceleme yaptırılmıştı. Vardığı şüpheli sonuçlara yabancı iktisatçıların da inanmadığı bu inceleme, bu makineleşmenin bir tarım devrimi olduğunu ispat etmekten uzaktır. Bu makineleşme dönemi de ihracat «devri saadeti» gibi kısa sürdü. Herkesin bildiği gibi yüzüstü kaldı, durakladı; hatta tarım üretimi düşmeğe başladı.

Bir «vur yansın» havası içinde başlayan bu tarımsal kalkınma, tarımsal ekonominin başka yanlarına da ziyan verdi. Ekilir topraklar alanının boyuna genişletilmesi hayvancılığa bir

darbe oldu. Sulama, gübreleme, toprak aşınmasını önleme işi gibi büyük yatırımlar isteyen sorunlar doğurdu. Böyle plansız, bilimsel olmayan, yağmacılık biçimindeki bir kalkınma çok geçmeden dolu noktasına gelip durdu. Hatta Batılı iktisatçıların bildirdiğine göre bu çizgide kalacağı da şüpheli hale geldi.

Kore savaşı sırasında görülen mucize, savaşla beraber sona erince, buğday ihracatında dünyada dördüncülüğe gelen Türkiye 1955'ten sonra buğday ithal edici Türkiye olmağa başladı. (Halbuki daha 1930'larda buğday ithali durmuş, 1934'ten sonra bir miktar ihracat bile başlamıştı. Hem de bu yıllar ziraî hasılanın yükselmemiş olduğu yıllardı.) O tarihten beri Türkiye'ye milyonlarca ton Amerikan buğdayı akmağa başladı; ve o tarihten beri geri kalmış ülkelerin tarım kalkınması ile kalkınacağına dair teze Türkiye'yi örnek gösteren uzmanların sesi de kesilmiş oldu.

Fakat Marshall yardımıyle Avrupa'nın kalkınmasının ve Kore savaşının sona ermesinin sonuçları bunlarla kalmadı. Türkiye, Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtına üye olmakla, bu kurumun üyelerine yüklettiği ithalâtta liberasyon yolunu uygulamağa kalkınca (ki hiç bir zaman bu borcunu yerine getiremedi) büyük güçlükler başladı. Kore savaşından sonra yapılı maddelerin fiyatları yükseliverdi; Türkiye birliğe taahhütleri yüzünden buna karşı vaktinde tedbir alamadı. İhraç mallarının değerleri düşerken, ithal mallarının değerleri yükseliyordu. Bu, devlerle aşık atmağa kalkışan her zayıf ekonominin karşılaşacağı bir âkıbettir. 1955'te ticaret dengesinde bir ilerleme oldu, fakat bu kez de ihracat düştü (endeks: 1953: 100 olmak üzere, 1954: 95; 1955: 71!) Karşılaşılan dilemma şu: iyi ürün yıllarında fiyatlar düşüyor; iyi fiyatlar yıllarında üretim!

Bunun sonucu, döviz kaynaklarının kurumağa başlamasıdır. Birçok maddelerde ihracat fiyatlarının sürekli olarak düşmesiyle Birliğe dahil üyelerin piyasalarıyle atbaşı gidilemiyor. İşin garibi, Türkiye'nin dış ticaret ve ödeme zorlukları İktisadî İşbirliği Teşkilâtına dahil ileri sanayi ülkeleriyle olmasıdır. Buna dahil olmayan ülkelerle ticaret dengesi Türkiye'nin lehinedir ve bunlarla bir

ödeme derdi yoktur. Bunun anlamı, sinaî Avrupa'ya bağımlı hammadde ve tarım ürünü ülkesi olmayı siyasal düşüncelerle kabullenerek Avrupa ülkelerinin ihtiyacı olan yardımı onlara sağladıktan sonra, mükâfat olarak ödeme açıklarından doğan borçlarla boynuna kendi eliyle bir kement geçirmesidir.

GENEL BORÇLAR

İşte, geniş ölçüde ve devamlı carî dış ticaret açığını kapatmak için sahici dış yardım sorunu burada meydana çıkıyor. Türkiye'nin Avrupa Ödemeler Birliğine üye devletlerle ticareti baştan başa aleyhte bir durum alınca, ödeme borçları yığılmağa başlayınca krediler kesildi; bu ülkelerle ilişkiler bozuldu. Zaten 1953'ten sonra liberasyon uygulanamadığından Türkiye'nin üyeliği nazarî ve değersiz bir hâle gelmişti. 1958'de ödeme açığı 400 milyon dolara vardı. Bu arada, altın ihtiyatlarının genel muhacereti de devam ediyor.

İktisadî İşbirliği Teşkilâtının Türkiye ekonomik durumu üzerine 1955'ten sonraki raporlarını arka arkaya okuduğunuz zaman, fazla paralı olmayan hastalara her vizitesinde pahalı ilâçlar veya lüks yiyecekler tavsiye eden, «şu reçeteyi de bir deneyin, inşallah bir şeyciğiniz kalmaz» diyen bazı hekimleri hatırlamamak mümkün olmuyor. Fakat onlar da ne yapabilirlerdi? Devletin başına kene gibi yapışmış muhteris politikacıların elinden bu ekonomiyi kurtarmak onların işi miydi? Çaresiz, vaktiyle kendinden yardım istenen hastayı kendi derdine deva bulmaya bırakmak ya da dış yardımdan borç istemeye teşvik etmekten başka yapılacak şey yoktu.

Dış yardım şimdi, Avrapa'ya yardım edelim derken girilen borçları ödemek için Amerika'dan borç alıp, Avrupa'ya borç ödemek anlamına gelmeğe başladı. Böylece, birleşik kaplar arasında suların dolaşması gibi acayip bir borçlar, alacaklar dolaşımı başladı. Fakat «Sihirbazın Çırağı»nın cinleri gibi, yardım alındığı ölçüde borçlar artıyordu. 1958'de kombine dış borçlar 1,2 milyar

dolara çıktı. 1950'de bütün dış borçlar 260 milyon dolardı. Sekiz yılda kaydedilen ilerlemeye maşallah.

Bu güçlüklerin, gelişme halindeki sanayileşme üzerine olan duraklatıcı, aksatıcı etkilerine girmeyelim. Bu, «Dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olmak» hikâyesidir. Tarım ihracatçılığıyle kalkınma bir yana, sanayi gelişmesi bile tehlikeye girdi.

DIŞ YARDIM VE ÖTESİ

Burada Amerikan yardımı ve yabancı özel sermayesinin Türk ekonomisini kalkındırmaktaki etkileyici rolü oynaması sorunu üzerinde kısaca durmak yerinde olacak. Yabancı iktisatçıların gösterdiği gibi, Türkiye'ye Amerikan yardımının ekonomik yönü fazla büyültülmüştür. Marshall yardımının yarısı kadarı ithalâta gitti; ancak % 40 kadarı yatırımların artmasına gitti. Dış yardımın yatırımdaki hissesi daha sonra % 20-25'e, daha da sonra % 10'a düştü. Oran ne olursa olsun pek bilmediğimiz bir gerçeği değiştirmez: Tanzimat döneminde devlet adamları «bu devlet istikrazsız yaşayamaz» prensibine inanmışlardır. Bu gibi devlet adamları dışardan para akmağa başlayınca zıvanadan çıkarlar. Bu şimdiki dış yardımın da yaptığı şey, ulusal kalkınma işini ulusal tasarruflar yerine yabancı yardım ve kredilerine dayayarak bir müflis politikası gütmeye alıştırmak olmuştur.

Ekonomisi, üstün ekonomili ülkelerin gidişine bağlanan bir ülkede planlı bir kalkınma programı uygulamak olanaksızdır. Eğer Türkiye yardım sağlayan ülkelerin uygarlık durumuna yakın ya da denk durumda olsaydı, dış yardım onu ihya edebilirdi. Nitekim Marshalll yardımının büyük başarısı Avrupa'da, İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya gibi savaşın çökerttiği ülkeleri kısa zamanda ihya etmek oldu; çünkü bu ülkeler ekonomik ve toplumsal seviyece yardım yapan tarafın ayarında, hatta, bazı noktalarda üstünde idi. Bir Amerikalı iktisatçının belirttiği gibi, aynı yardım geri kalmış ülkelerin kalkınmasına uygulandığı zaman o sonucu vermedi. Son savaşta harabeye dönen Avrupa

ülkeleri dış yardım sayesinde mamureye döndükleri halde, savaşa girmeyen Türkiye bu kadar yardıma rağmen, büyük bir savaştan çıkmış kadar ekonomisi allak bullak, yönünü şaşırmış bir ülke haline geldi.

YABANCI SERMAYE VE ÖTESİ

Şimdi biraz da şu ünlü yabancı özel sermayenin Türkiye'yi ihya edeceği iddiasının sonucu üzerine birkaç söz söyleyelim.

Yabancı özel sermayeye karşı, güya iki milyar dolarlık yatırım sermayesi geleceği umuduyle, teşvik edici, konsessiyon verici kanunlar yapıldı: 1954'te bunlar âdeta eski dönemleri hatırlatacak derecede genişletildi. Yabancı sermayeyi çekmek için nice şaklabanlıklar yapıldı. 1954 kanunundan sonra gele gele 27 milyonluk özel sermaye geldi; fakat 1956'da tekrar 10 milyona düştü. Bütün gayretlere rağmen 1955'e kadarki toplam 700-750 milyon kadarda kaldı.

Yabancı özel sermayedeki bu nazlılığın bir nedeni para istikrarsızlığı ve genel olarak Türk ekonomi ve maliyesine, hatta belki de ülkenin geleceğine güven olmamasıdır. Enflasyon tedbirleri, hammadde darlıkları, ödeme dengesi zorlukları, kısa vadeli borçların birikmesi, özel sermaye yatırımlarını yavaşlatmıştır.

Fakat 1954 yabancı sermayeyi teşvik kanununu çok alkışlayan «Economist» dergisi Atatürk'ün izinde yürüdüğünü söyleyen gençliği özel olarak ilgilendirecek başka bir nedeni daha açıklıyor, şöyle diyor: «*Atatürk'ün yabancı sermayenin haklarını merhametsizce ellerinden alışının yabancılar arasındaki hatırasından dolayı* (*yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekmek için*) *daha da çok gevşetmeler yapmak gerekir.*» Kalkınma Bankasının yukarıda sözü edilen raporunda da şöyle deniyordu: «*Aşırı milliyetçilik döneminin* (*Atatürk dönemini kastediyor*) *yabancı sermaye aleyhtarlığının yarattığı ziyanı tamir etmek için Türkiye'ye daha çok işler düşecektir.*» Demek ki bu efendilere güven vermek için Atatürk'ün bu ülkedeki hatırasını iyice kazımak lâzımdır!

Bu tarımsal kalkınmalarla, dış yardımlarla, özel yerli girişimcilerle, yabancı sermaye yatırımlarıyle hesap edilen kalkınma hızıyle devletçilik döneminin kalkınma hızını karşılaştıran bir Batılı iktisatçı, yaptığı hesaplarla vardığı sonuç karşısında hayretler içinde kalıyor. Ona göre 1930'larda yıllık ulusal gelir artışı % 6.4, nüfus başına gelir artışı % 4 idi. 1950'lerde ise birincisi % 7.7, ikincisi % 3.9 olmuştur. Yani devletçilik dönemine kıyasla bir ilerleme yok. Fakat bu iktisatçının şaştığı bir şey daha var: 1930'lara kıyasla 1950'lerde, Türkiye'de sermayenin ve yatırımın prodüktivitesi düşmüştür. Bu düşmeyi yorumlamak için bu yazarın ayrıntılarıyle saydığı nedenleri biz bir noktaya indirgeyebiliriz: plansızlık. Bu yüzden yardımlarla desteklenen yatırım hacmi çok arttığı halde, çok düşük kapasitede kullanılmıştır.

Demokrat iktidarının bundan sonraki enflasyon havalanmalarının, insanın içine sıkıntı veren işlerinin, insanın yüzünü kızartan ulusal ve toplumsal sonuçlarını deşmeye daha çok gerek var mı?

Ancak, onun ekonomik alanda gözle görülmeyen yanlarını inceledikten sonra, onun gözle görülebilen, onun başarısı sayılan yanına da değinmezsek haksızlık etmiş oluruz.

27 Mayıs devrimine kadarki yıllarda, devletçiliğin kalkınma yönüne aykırı yollarda gittiğini gördüğümüz politika, Kemalizmin amacı olan toplumsal devrimi gerçekleştirmemiş olmakla beraber, önemli toplumsal değişikliklerin önüne de geçememiştir. Çünkü, hiç bir toplumun değişmesinin önüne geçilemez; ona engel olmak isteyen çabalar bile değişmelere yol açar.

Bu değişmelerin en önemlisi, enflasyonun yarattığı «refah» döneminin altındaki değişmelerdir. Ekonomisi, üstün ekonomilerin ayak-topu haline gelen ülkelerde görülen bu tür refahın başlıca nedeni, ekonomik gelişmenin ulusal iş gücünden yaratılmış sermayeye değil, yabancı kaynaklara dayandırılmış olmasıdır. Bunun toplumun çoğunluğu için anlamı, bir süre için tüketim dü-

zeyini yükseltme şansını vermesidir. Fakat enflasyon hızlanınca yeni bir servet dağılımı çalkalanması olur. Bu çalkalanmanın geriye bıraktığı toplum çok zenginli ve çok yoksullu bir toplumdur.

Bu, toplumda başka daha birçok yan etkiler yaratır. Para ekonomisi genişler. Nüfus artar; bu nüfus aynı zamanda daha hareketli, daha genç bir nüfustur. Kentlere nüfus akını başlar; işçi sınıfı genişler, fakat işsizlik artar. Bu değişiklikler eğitim, sağlık gibi hizmetler üzerine baskıyı arttırır; kamu hizmetlerini yapan devlet, bunları karşılayamaz hale gelir. Genel olarak nüfus, kaynak, ve hizmetlerin ekonomik imkânlarının en çok heba edildiği bir durum meydana gelir. Ulusal ve planlı ekonomi çevresi içinde çalışmayan devlet bunları idare edemez olur. Bundan ötürüdür ki Türk ekonomisinin biricik yürüyebilir yolu olan Kemalist devletçilik yolu bugün artık işlemez hale gelmiştir.

Demokrat iktidarının enflasyon havalanmasından sonraki düşüşüne karşın, herkes Kemalizmin başlattığı noktadan çok uzaklara düşüldüğünü gördüğü halde, o noktaya artık dönülememiştir. Gene dış yardımlardan sağlanacak hava pompalarıyle uçuş deneylerine girişme umutları yaşamaktadır. Kemalizmin yıkılmasına yol açan iç ve dış koşullar kalkmadığı için, Atatürkçülük sadece sözde kalmaktadır. Durum, Atatürkçülüğün hiç bir yanının işlemesine elverişli değildir. Bunun içindir ki özlenen planlı kalkınma işleri uygulanamayacaktır. Yalnız kalkınma değil, mevcut çerçeve içinde bile gidilmesi, hâlâ dış kaynaklara muhtaç ve bağımlı bir durumdadır. O iktidar gitti, fakat bıraktıkları duruyor, bir Batılı gazetecinin yazdığı gibi, ruhu hâlâ ufuklarımızda yaşıyor.

Devrim tarihimizin bu ikinci kesiminin kısa hikâyesi burada bitiyor.

XV

YARINA BAKIŞ

Vaktiyle, Lozan konferansında çetin didişmelerden sonra anlaşmaya varıldığında, avuca giren kuşu kaçırmış olmanın hıncı içinde İngiliz delegasyonunun başı olan Lord Curzon şöye demiş: «Davayı kazandınız. Size istediklerinizin hemen hepsini verdik. Fakat unutmayınız ki bir gün gene bizim yardımımıza muhtaç olacaksınız. Bir gün malî güçlükler sizi çaresizlik içine koyunca, bütçenizi denkleştirmenin mümkün olmadığını görünce, hatta memurlarınızın maaşlarını veremez hale gelince gene bize gelecek ve Paris'ten, Londra'dan yardım isteyeceksiniz. İşte o zaman, şimdi elde etmekle haklı olarak öğündüklerinizin çoğunu birer birer elinizden alacağız.»

Kemalizm devrimine ihanet edenlerin Türk ulusunu vardıkları sonuçla İngiliz lordunun kötü kehaneti arasındaki benzerliği, içimize salacağı acıya rağmen, görmemek mümkün değildir. Bu gözlemin aklımıza getireceği bir sürü soruya cevap vermek zorundayız. Koca bir kurtuluş savaşı verdikten, uzun bir kalkınma deneyi geçirdikten sonra, acaba bu sonuç, Türkiye'nin kalkınamayacağını, başına buyruk bir ulus olarak yürümesinin bir hayal olduğunu göstermiyor mu? Onun, uygar devletlerin kanadı altına girmesi bundan dolayı zorunlu olmuyor mu? Onun geri kalmış bir toplum haline çıkamayacağını bize göstermiyor mu?

Uzun süredir, son iki yüzyıllık kalkınma çabalarımızın tarihi üzerindeki incelemelerimden, Batı uygarlığı dışında kalmış toplumların denemeleriyle bunun arasında yaptığım karşılaştırmalardan sonra ben bu sorulara güvenle «hayır» cevabını veriyorum.

Buraya kadar Türkiye için «gelişmemiş toplum», «geri kalmış toplum» deyip geçerken üzerinde durmadığımız, fakat şimdi tartışılmasına sıra gelen bir noktaya dokunmak isterim. Ulusal Kurtuluş Savaşı ile kurulan Türkiye gerçekten bugün anlaşılan ve son yıllar içinde hep bir ağızdan benimsediğimiz anlamda gelişmemiş bir toplum mudur? Onun, değişme ve gelişme halinde bir toplum olma olanakları kendi içinde, yapısında, temelinde yok mudur?

TÜRKİYE'NİN OLANAKLARI

İki yüzyıllık bocalamadan sonra, Kemalizmin açtığı yolda Türk ulusunun kısa zaman içinde ileri bir toplum haline gelme şansları, bugün kalkınma çabası içinde bulunan birçok uluslara kıyasla üstün denecek ölçüdedir. Burada vereceğimiz yargılar, başka ulusları aşağı ve kabiliyetsiz görmek gibi bir düşünceden ileri gelmiyor. Her insan toplumunun kalkınmaya hem hakkı, hem kabiliyeti vardır. Bu hiç bir üstün ulusun ya da ırkın tekeli altında değildir. Söylemek istediğimiz şey, Türk ulusunun bazı elverişli tarihsel koşulları ile talihli bir durumda olduğudur.

Türkiye 1924'ten sonra, toplumsal kalkınma savaşına girdiği zaman (daha o zamandan arkasında uzun bir tecrübe dönemi vardı), bugün geri kalmış birçok ulusların gıpta edeceği önemli avantajları vardı. Bu avantajların ne olduğunu görmezsek, bazı Amerikalı kalkınma iktisatçılarının yaptığı gibi, Türkiye'yi Nijerya ya da Tanganyika gibi toplumlar kategorisine sokmuş, kalkınmayla ilgili önemli noktaları onlar gibi yanlış anlamış oluruz. Türkiye'nin, bu saydığım ülkeleri bırakın, Hindistan ve Pakistan gibi, talihsiz mazileri yüzünden halklarının yüksek kabiliyetleriyle

orantılı avantajları olmayan ülkelere kıyasla bile talihli bir durumu vardır.

TARİHİN HAZIRLADIĞI TEMELLER

Her şeyden önce Türkiye'nin âdeta mucize denecek biçimde, modern bir ulusal bütün olmak için gerekli asgarî unsurları hazırdan elinde bulunuyordu. Bunların çoğu, bugün gelişmemiş ülke denen yerlerde yoktur. Türk toplumu korkunç dil, din, ırk, kast ayrılıklarına; prensler, racalar, nuwaplar gibi imtiyazlı zümrelere; kabile, aşiret gibi bölünmelere uğramış bir yapı değildi. Bu açılardan Türk toplumu demokratik, layik, modern bir ulus olmaya hazır bir durumda idi. Daha önce anlattığımız ortaçağ düzeninden kalma sakatlıklar toplumsal reformlarla düzeltilebilecek şeylerdir. Geri kalmış toplumların çoğundaki parçalılıklar insanın başını döndürecek, umutlarını kıracak kadar büyük dertlerdir. (Hindistan'ın sadece dil durumunun sorunlarını düşünmemiz yeter.)

Türkiye, birçok geri kalmış uluslar gibi sömürgelikten çıkmış, sömürgelilik halinin yarattığı bir toplum da değildi. Sömürge ulusları, özellikle Müslüman olanları, bağımlı oldukları sömürge güçlerinin etkisi altında birçok kötü geleneklere vâris olmuşlardır. Bu kötü gelenekler yüzünden layik ve ulusal hukuk sistemleri, ulusal eğitim sistemleri bile yoktur. Daha garibini söyleyelim: generalleri, hâkimleri, avukatları kendilerine yabancı, hatta kendilerine düşman saydıkları ülkelerde yetiştirilmişlerdir. Donanmaları, orduları yabancı komutanlar elinde olanlar bile var. Türk halkı siyasal varlığını, efendiliğini kaybetmemiş, bir ulustur. Daha dün diyeceğimiz zamanlara kadar birçok ulusları, hem de ulusluklarına dokunmadan, yönetmek sanatında pişmiş bir ulustur. Bunu, övunmek, şövenizm yapmak için değil, sırf bir gerçek, bir olay olarak bilmek, hatırlamak gerekir.

Türk toplumunun aydınları daha imparatorluk dağılmadan önce hem ulusal bilinç, hem çağdaş uygarlık bilincini tanımış

kimselerdi. Halkının bütünü, siyasal devlet birimini, ulusal ve çağdaş anlamda olmasa da, doğal bir olay olarak benimsemiştir. Örneğin Hindistan ikiye bölünüp bundan Müslüman bir devlet çıkınca bu ülkenin halkını bırakın, aydınları bile ulusal ve layik devlet kavramını kabullenememişlerdir. Bu devletin genel ve ulusal bir dili olmadığından resmî dil olarak kimsenin bilmediği Arapçayı almak isteyenler olmuş; buna bile karar veremedikleri için İngilizcesiz bu devlet işlemez, çeşitli bölgeleri arasındaki halk birbirini anlamaz olmuştur. İdeal, hâlâ Hazret-i Ömer devletidir. Şu bizim politikacılarımızın bir türlü anlayamadığı Atatürk devrimleri Asya ve Afrika'nın geri kalmış uluslarının bugün bile varamadığı aşamaya Türkiye'nin şöyle böyle yarım yüzyıl önce varmış olduğunu gösterir. Bu devrimler sayesinde, modern Türkiye'nin politik bağımsızlığı gerçekleştiği zaman, Türkiye bugünkü geri kalmış birçok ulusun karşılaştığı çok ciddî sorunlarla uğraşmak derdine düşmemek gibi tarihsel bir talihliliği vardı.

Türkiye'nin hatırı sayılır bir devrim ve kalkınma geleneği de vardı. Ve bu Batı uygarlığına kavuşmuş Batı-dışı biricik toplum olan Japon toplumunun değişim tarihinden öncesine kadar gider. Türkiye üstün bir uygarlıkla karşılaşmış olmanın verdiği dersler altında yuğrula yuğrula, modern uygarlığın fırını içinde pişe pişe çağdaş uygarlığın gerçekliklerini ve zorunluklarını anlamıştır. Atatürk devrimleri, bütün bu deneylerin ürünüdür. O, Atatürk'ün barış politikasıyle bütün imparatorluk iddialarını bırakmış, emperyalist iddialı devletlerin kavgalarının dışına çekilmiş; Birinci Dünya Savaşından sonraki barış döneminden faydalanma, kendi ekonomik kalkınmasını başlatma uyanıklığını da göstermişti. Bu barış döneminde uygarlık ve teknik devriminin bazı önemli metodlarını da bulmuş, uygulamağa başlamıştı. Gerek ekonomi, gerek eğitim alanlarında Kemalist Türkiye'nin kendi deneyleri ile bulduğu şeyleri hâlâ bugün bile bulamamış uluslar çoğunluktadır. Türkiye'nin bu deneyleri hakkında Batıda, özellikle iktisatçılar arasında, esaslı bilgiler olmadığı halde son zamanlarda bazı Amerikalı iktisatçılar bile kalkınma sorunları bakımından

bunun belli-belirsiz farkına varmağa başlamışlardır. Sözünü ettiğimiz Uluslararası Kalkınma Bankasının uzman heyetinin Türkiye ekonomisi hakkında hazırladığı ve kitap halinde yayınlanan raporunu eleştiren, iki önemli Amerikalı iktisatçı (Kindleberger ve Spengler) bu raporu eleştirirken birbirinden habersiz olarak ikisi de şöyle bir yargıya vardılar:

Türkiye eğer 1950-52 sıralarında bu uzmanlara hak verdirir gibi gözüken kalkınma alâmetleri göstermişse bunu, dış yardım ya da özel girişim ve yabancı sermaye yatırımından ziyade Atatürk devrimlerinin ve devletçilik siyasetinin hazırladığı temelde aramak gerekir.

Bütün bu elverişli koşulların üstünde, Türkiye'nin Atatürk gibi bir önderi, Batı devlet adamlarından kuşak kuşak ilerilerde bir büyük adamı olmak gibi eşsiz bir talihliliği de vardı. Bağımsız Türk ulusu ve devleti Sir Ebubekir veya İmam bilmem ne gibi garip ünvanlı zatlarla değil, böyle bir adamla kurulmuştur. Geri kalmış toplumların hiç biri, henüz daha bu çapta bir kurucuya kavuşmanuştır.

BUGÜNÜN ELVERİŞLİ KOŞULLARI

Türkiye'nin tarihsel koşullarının sağladığı, onu sonradan çıkma, yeniden yapılma bir toplum değil, kökleri geçmişte bulunan bir ulusal varlık yapan olumlu avantajlar bunlar. Geçmişe ve temele ait bu yanlardan başka, bugünkü durumda Türkiye'nin gelişme halinde çağdaş bir toplum olmasına elverişli koşullar yok mudur?

Türkiye'ye dışarıdan bakıldığı zaman, dünya ulusları arasında onun kendine özgü bir durumu göze çarpar. Bugün toplumlar, gittikçe ulus birimleri haline gelmekle beraber, çeşitli açılardan gruplaşmalar gösterirler. Bir kısmı belirli uygarlıklara mensuptur (Batı uygarlığı ulusları gibi); bir kısmı ideolojik kümelenmelere mensupturlar (kapitalist ya da sosyalist gruplar gibi); bir kısmı ekonomik kümeler teşkil ederler (Ortak Pazar ya da

İngiliz uluslar kümesi gibi); kültür, din ya da dil kümeleri teşkil edenler var (Müslüman toplumlar veya Arap kavimleri gibi). Türkiye bu çeşit kümelenmelerin yalnız başına hiç birine mensup olmayan tek başına, yalnız bir toplumdur. Her biriyle az buçuk yaklaştığı yanları varsa da hiç bir açıdan tüm şuna ya da buna mensup değildir. Bugünkü Türkiye ne bir Müslüman devleti, ne bir Batı ulusudur; ne Hıristiyanlık camiasına, ne sosyalist ya da kapitalist uluslar camiasına mensuptur. Ne Asyalıdır ne Avrupalı. Gerçi Türkiye'nin bütün tarihi boyunca ekonomik ve siyasal ilişkileri Doğuyla olmaktan ziyade Batıyla olmuştur. Osmanlı tarihinin üstün eğilimi Doğuya doğru olmaktan çok, Batıya doğrudur. Fakat kültürce Doğulu kalış, Türkiye'yi Batı dünyasının bir parçası olmaktan alıkoymuştur. Son yarım yüzyılda güçlenen batılılaşma akımı yüzünden Batı Avrupa'yla olan ilişkilerin ekonomik ve politik yanları artmışsa da bu hep tek yanlı ve daima aleyhe işler olmuş; geleneği olmayan, Türk halkına çok pahalıya mal olan ıstıraplı ve şüpheli bir münasebet olarak kalmıştır. Avrupa, Türkiye'yi hiç bir zaman kendinden bir parça saymamıştır. Bizim aramızda bunun tersine bir sanı varsa da buna bizden başka kimse inanmamaktadır. Askerî ve siyasal düşüncelerle Batı, Türkiye'yi Avrupalı sayar gibi gözüktüğü hallerde bile bu, büyük karşılıklar ödemekle olmuştur. Bazı Avrupalı ülkeler Türkiye'nin NATO'ya kabülüne başlangıçta açıkça itiraz etmişlerdir. Türkiye'nin coğrafyadaki gerçek yeri Yakın ya da Ortadoğu denen yerdir; fakat oradaki kendine benzer komşularının hiç biriyle tam anlamıyle ekonomik, politik ve kültürel birliği yoktur. Bir kısmıyle de ihtilâf halindedir.

Demek ki Türkiye'nin bugün iç dokusuyle güçlü bir ulus olmanın bütün unsurları olduğu halde, yakın ve uzak çevresiyle olan ekonomik, politik ve kültürel ilişkileri bakımından tam bir yalnızlık içindedir. Türk aydını, bugünkü Türkiye'nin bu bakımlardan olan durumunu ve yönünü anlamak, aydınlatmak, belirlemek zorundadır. İç yönlerdeki karşıklığın yaratılmasında bu dış yönsüzlük halinin büyük etkisi vardır. Türkiye, bugün bütün

dünyada serbestçe düşünülen, tartışılan ekonomik ve politik ideoloji ve doktrinlerle sorunlarının çözümünü aramak sorusuyle karşılaştığı halde, hâlâ Batıcılık, İslâmcılık, Turancılık, Osmanlıcılık gibi yönsüzlük, tarihsel şaşkınlık ürünü olan anlamsızlıkların baskısı altındadır. Bunların politik alanda bocalamalar yaratmasına fırsat verilmesi, karşılaşılan tehlikelerin en büyüklerinden biridir.

Fakat bu, içinden çıkılmayacak bir iş değildir. Bunun çözümü, bu kadar yıllık bocalamalara bir son verilmesi, kısaca iç ve dış yönün bulunması olanaksız değildir. Türk ulusunun yönünü bulması ne hayalî, soyut fikirlerle, ne emperyalist ihtiraslarla, ne kişi çıkarlarıyle, ne de diplomat pazarlıklarıyle değil, Türk toplumunun ulusal iyiliğinin gerekleri ölçü olarak alınmakla olabilir. Asyalı ya da Müslüman olarak fakir ve geri olmaktansa; Avrupa'nın borçlusu ya da Amerika'nın fahrî vilâyeti olmaktansa kendi kendisinin efendisi olması yeğdir, ama bunun gerektirdiği bağımsızlık yolunda yılmadan yürümekle olur.

Çizdiğimiz bu özel durumun, aleyhe gözüken yanlarına karşın, özlenen amaç bakımından lehe olan yanları vardır. Bunların en önemlisi Türkiye'nin ekonomik ve siyasal emperyalist çıkarların hedefi olmayacak bir ülke haline gelmiş olmasıdır. Bunu gerçekleştirmede olduğu kadar, bunun anlamlarını kavramada en başta gelen adam Atatürk olmuştur. Bu anlayıştan ötürü o, Türkiye'nin her anlamda en zayıf olduğu bir zamanda cesur ve korkusuz bir dış politika uygulamıştır. Öyle bir korkusuz dış politika ki cesur olduğu ölçüde dost, güven kazandırmıştır. Onun döneminde Türkiye hiç bir güçlü devlete dayanmadığı halde, hiç bir güçlü devletten de bir sataşma görmemiştir. Son on beş yıl içinde ise bunun ikisi de olmuştur. Bu, Türkiye'nin büyük devletler çatışmasında ya da emperyalist çıkar yarışında hedef olmak gibi bir hali olmasından değil, Atatürk diplomasisinin eski Osmanlı devri «dragoman»larını andıran diplomatlar elinde tersine çevrilmesinden ileri gelmiştir. Kemalist Türkiye'nin en büyük başarısı kimseden ne alacağı, kimseye ne vereceği olmayan bir ülke haline

gelmesi, bunun böyle olduğunu tanıtması olmuştur. Halbuki bu dragoman tipli diplomatlar, Türkiye için eski Osmanlı devletinin «tamamiyet-i mülkiyesi düvel-i muazzama tarafından garanti edilmedikçe devlet yaşayamaz» diplomasisini diriltmişler; başlangıçta bu fikirde olmayan yabancı devletlere bunu âdeta zorla kabul ettirmişler; Birleşmiş Milletlerde yıllarca «kahve döğücülere» «hık» demekten başka ses çıkarmamışlar; hiç bir önemli dünya meselesi üzerinde Türkiye'nin sesini duyurmamışlar, hemen hemen bütün milletlerin güvensizliğini davet etmişlerdir.

EKONOMİK BAĞIMSIZLIK KALKINMASININ TEMELLERİ

Bağımsız olmak zorunda olan bir toplum için yukarıda saydığımız bulunmaz bir kazanç olan yanlardan başka, Türkiye'nin aynı derecede önemli bir avantajı daha vardır. Birçok ülkelerden farklı olarak, Türkiye kendine yeter bir ekonomik birim halini, kalkınmasını kendi doğa ve insan kaynaklarıyle harekete getirmesini, çok geniş ölçüde sağlayabilecek bir ülkedir. Bu kaynaklar çok büyük ölçülerde olmamakla beraber, çeşitli ve birbirini tutacak, destekleyecek ölçülerdedir. Türkiye, İngiltere, Japonya, Yunanistan, Lübnan gibi doğal kaynaklarca sınırlı olduğundan refahının ekonomik temelini güçlü bir dış ticaretten sağlama zorunda olan bir ülke değildir. Türkiye petrol, pamuk, kauçuk gibi dünya piyasalarına bağımlı, daima güçlü sermayelerin tamah hedefi olan maddelerden birine ekonomisini dayandırma zorunda olan bir ülke de değildir. Bu gibi ülkelerin zayıf ve geri olanları, özellikle petrolü olanlar, büyük avantajlı görünürlerse de hem bağımsızlıklarını hem kalkınmalarını güçleştiren durumlar karşısında daha çeşitli ekonomilerle kendilerini emniyete almak zorundadırlar. Bu durum bizde kendiliğinden vardır. Son on beş yıldır yabancı sermaye çekmek için çok ödünler verildiği halde, bu sermayenin fazla itibar göstermemesi bundandır. Bu ödünlerle Türkiye tam bir sömürge haline gelebilirdi.

Kendi doğa ve insan kaynakları ile de Türkiye, dengeli bir

iç ekonomik düzeni kurabilecek durumdadır. Bunu da ilk ve en iyi kavrayan Atatürk olmuştur; devletçilik siyasetini başlatabilmek bundan ötürü mümkün olmuştur. Bu, Türkiye'nin Amerika ve Rusya gibi kendi kendine yeter olabileceği demek değildir; fakat, İsviçre gibi ufacık bir ülkenin, Japonya gibi dar ve doğal kaynaklarca fakir bir ülkenin üstün seviyede bir refah sağlayabilmesi, sağlam bir ekonomik temel kurmada önemli etkenin büyüklük değil, yöntem, bilgi ve emek olduğunu gösterir.

Türkiye doğa kaynaklarını, nüfus ve insangücünü planlı kullanma yoluyle kalkınmasının içten takılmış motoru haline koyabilecek bir ülkedir. Dışarıdan motor aramaya ihtiyacı yoktur. Devletçiliğin, gördüğümüz gibi, dar uygulanışı bile bunun olasılığını göstermiştir. Bir felâket haline gelebilecek nüfus artışını, tersine, bir saadet haline getirecek yolda kullanılması bu yolda gerçekleşebilir.

Bu koşullar altında Türkiye'nin tek zayıf yanı, kalkınması için gerekli donatım ve bilgi sermayesini dışarıdan sağlamaya hâlâ muhtaç durumda bulunmasıdır. Bu, ithalât-ihracat dengesizliğini tehlikesiz durumda tutmayı gerektiren ve bunun için gerek sanayi, gerek tarım ekonomisini planlamayı daha da zorunlu yapan bir durumdur. Japonya, Rusya, Amerika, Almanya gibi sanayi uygarlığına sonradan girmiş ülkelerde bile başlangıçta böyle olmuştur. Bunun, bugün bizim için daha da zorunlu oluşunun diğer bir nedeni ekonomice bağlı olduğumuz Bat. Avrupa'nın bugün görülmedik bir yükselme aşamasına girmiş olmasıdır. Çağdaş uygarlığı şimdiye kadar çok pahalıya satın almış olan Türkiye için, ekonomice ona bağlı kaldığı sürece, bu durum daha sıkı davranmayı gerektirecek bir tehlikedir. O uygarlığın ürünlerinin gittikçe pahalılaşması bizim verebileceğimizin gittikçe ucuzlaması demektir. Ortak Pazara girmek heveslerini bu açıdan değerlendirmeliyiz.

Dış dünya ile ilişkilerin bu özellikleri, iç ekonomik ve siyasal ilişkilerin özelliklerini belirleyecek noktalardır. Her iki anlamda bunun gerektirdiği şey, Atatürk'ün anladığı anlamdaki «millî siyaset»tir. Cart curtçuluk milliyetçiliği olmayan bu ulusal siyaseti Atatürk şu çok veciz sözlerle anlatır:

«*Bizim aydın ve uygulanır gördüğümüz siyasal meslek ulusal politikadır. Ulusal politika dediğim zaman kastettiğim anlam şudur*: (*a*) *ulusal sınırlarımız içinde*, (*b*) *her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak*, (*c*) *ulus ve ülkenin gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak*; (*d*) *gelişigüzel büyük emeller peşinde ulusu oyalamamak ve zararlandırmamak*, (*e*) *uygarlık dünyasından uygarlıklı ve insanca muamele, karşılıklı dostluk beklemek*.»

Son on yedi yıllık iç ve dış politika, Atatürk'ün anladığı anlamdaki bu ulusal politika değil, hemen her noktada ona zıt olan bir politika olmuştur.

Yeni bir ulusal politikaya dönülebilmesi, ulusal ekonomik politikanın yürümesini tıkayan, bu incelemede tartıştığımız engellerin ortadan kaldırılmasıyle olabilecektir. Atatürk devrimleriyle doğru yoluna girmiş olan Türk evrimini baltalayan, ekonomik kalkınma tedbirlerinin toplum üzerine etkisiz kalmasına yol açan, etkisi olduğu zaman da bu etkinin toplumu modernleştirme amacını gerçekleştirmeyen bir etki olmasını sağlayan güçlerin neler olduğunu tarihsel tartışmamız yeteri kadar göstermiştir. Bunların yarattığı tıkanıklıkların nerelerde olduğu, bunların nasıl giderileceği bu tarihsel tartışmada belirliyorsa da bunların derinliğine incelenişi böyle bir incelemenin değil, somut sorunların çevresine girer.

Bu tarihsel araştırma bize göstermiştir ki Türkiye'nin bugün gelişmemiş toplumların karşılaştığı problemlerin aynı olan problemlerle karşılaşması, onun tarihinin zorunladığı bir şey değildir. Bu durum onun, gelişen bir toplum olmadaki çok güçlü olanakları ile de uzlaşır bir şey değildir. Türkiye, iki yüz yıllık çabalardan

sonra yolunu bulmuş, gelişme haline gelmiş, çağdaş bir toplum olma yoluna çoktan girmişti. Onun bu durumdan gelişmemiş toplumların durumuna düşürülmesi, bu incelemenin ikinci kesiminde anlattığımız geriletici güçlerin eseridir.

Bu denli elverişli koşullar içinde Türkiye'nin, ekonomik kalkınma, toplumsal değişme, çağdaş uygarlığa uyma işlerini başaramamış olmasını yorumlamak için, bu güçlerin ötesinde neden aramamıza gerek yoktur. İlk yüz yıllık bocalama hikâyesindeki yargılarımız yersiz bir kötümserliğin değil, Türk toplumunun taşıdığı büyük olanakların dar kafalı çıkarcıların elinde öldürülmüş olması karşısında Türk aydınının güçsüz kalışının verdiği acının bir yankısıdır.

İKİNCİ KESİM

BATI SORUNU KARŞISINDA DÜŞÜN

I

BATI SORUNU

İSLÂM - OSMANLI GÖZÜYLE BATI

XVIII'nci yüzyılda Osmanlı devletinin Batı devletleriyle politik ve ekonomik ilişkilerinin başlangıçları üç özellik gösterir: (1) Değişme ve kalkınma çabaları, bu devletlerin siyasal çatışmalarına karıştırılmıştır; (2) Batıya dönme ondan etkilenme, ya hep tersine ya da zamansız olmuştur; (3) Batıya dönüş, içeride reform yapma zorunluklarından kaçınmak için ya da bundan kaçınılamayınca Batıya dönüş «denize düşenin yılana sarılması» cinsinden olmuştur.

Bu nedenler sürdükçe Batılılaşma bu devletlerden birinin uydusu olma koşulları içinde biçim almıştır. Bu özellikleri kendinde toplayan ilk dönem, Türkiye'nin dünyanın yeni gidişinden ayrı kalan bir imparatorluk bozuğu haline gelişi ile başlamıştır.

Batılılaşma tarihi Osmanlı devletini, Batının eskiden beri ilgili olduğu bir yerde, yakındoğu bölgesinde bulmuştur. XVIII'inci yüzyıl başında bu ilgileniş eskisinden daha kuvvetli bir hale gelmişti. Batı güçlenişi, yeni ekonomik, siyasal gelişmelerle Osmanlı düzeninin her yanını yıkabilecek bir aşamaya gelmişti.

Batı ile bizim aramızda başlayan karşılıksızlık halinin ilk ipuçlarını bu durum karşısındaki devlet adamlarının Batı anlayışı bize verir. İki sözcük bu anlayışı iyi özetler: «kâfir» ile «frenk» söz-

cükleri. Bu sözcüklerin biri Araplardan, öteki Rumlardan kalmadır; Osmanlıların kendi uydurmaları değil.

HIRİSTİYAN DÜNYASI OLARAK BATI

«Kâfir» kavramı Osmanlı devletine XVI'ncı yüzyıl başlarında dünyayı Müslüman-Kâfir diye ikiye ayıran Arap ortodoksisinin üstün gelmesiyle yerleşmişti. Bunu, Rumlardan gelen «frenk» kavramı tamamladı.*

Osmanlı devletinin gerileme döneminde Batı demek «frenk kâfirliği» demek olmuştur. Devletin kültür işleri (din, bilim, edebiyat işleri) kâfir düşmanlarının; siyasal işleri de frenk düşmanlarının, Fenerli Rumların elindeydi.

Bu iki kavramın gerdiği perde yüzünden XVIII'inci yüzyıla kadar eskiden Batı ile olan ilgiler kesildi. Orada olup biten dinî, teknolojik, ekonomik, bilimsel gelişmelere karşı mutlak bir ilgisizlik gelişti.

Halbuki, Batının din rengi değişmiş, ticaret ve merkantilizm devletleri kurulmuş, siyasal, ekonomik alanlarda da büyük değişiklikler olmuş, Batı kendi dışındaki dünyaya yayılmağa bile başlamıştır.

Bu gelişmeler sonucunda Batı Avrupa'daki değişikliklerin harekete getirdiği güçler Osmanlı İmparatorluğunu etkilemeye; onun düzenini bozmaya başlamış; onu da yeni bir düzene geçmeye zorluyordu. Fakat, Batıdakinin tersine, bütün çabalar yeni bir düzene doğru gelişme biçiminde değil, bozuluştan önceki eski düzene yönelme biçiminde oluyordu. Bu tutum XVIII'inci yüzyıl başına kadar sürdü.

İşte, devlet adamları uzun süredir zorlandıkları reformları eski düzene dönme şeklinde başaramayacaklarını kavradıkları zamandır ki nihayet Frenklere döndüler. Bunların eski kâfirlerden

*Bizans-Latin ya da Ortodoks-Katolik ıtlaşmaları yüzünden Rumlar arasında eski bir frenk düşmanlığı vardı.

farklı olduklarını sezmiş, hatta üstün yanları bulunan bir uygarlıkları olduğunu anlar gibi olmuşlardı. Bunu, ilk döndükleri Frenk devleti olan Fransa'ya bakışlarında görürüz.

II

UYDULAŞMA AŞAMALARI

FRANSA UYDUCULUĞU

XVIII. yüzyıl Fransa'sının Yakındoğu'daki rolü, şimdiki Amerika'nın rolüne benzer bir roldü. Avrupa'nın en kudretli devleti idi. Osmanlı devleti çok geçmeden bu devletin bir peyki haline geldi. Kurulan dostluk, diplomatik ve askerî plandan öteye geçemedi. Çabalar, Batı uygarlığının yeniliklerini kavrayarak, bunları uygulamanın yollarını bularak ekonomik ve kültürel yaşama yeni bir yön vermek olmadı. Reformları yapma işi bir yana bırakılarak, Fransa'nın diplomatik isteklerine göre, onun askerî yardımlarından faydalanma umuduyle, Moskof yenme amacı haline çevrildi. Çünkü o zaman bu ülke de Batılılaşmada ilerlemiş, Avrupa diplomasisinde önemli bir devlet olma yoluna girmişti. Toplumsal reformlar yolunda girişilmek istenen her şey, bu Frenk-Moskof kavgasına sürüklenmenin yarattığı olaylar arasında padişahtan vezirlere, ulemadan derebeylere kadar bütün güçlerce sabote edildi. III. Selim reformlarının sonucu da böyle oldu.

Bu tutumun sonucu, kâfirlik Batısı görüşünün daha da güçlenmesi oldu. Batıya, Batılılaşmaya karşı ilk tepki, şeriatçılık tepkisi olarak o zaman başladı. Bu şeriatçılık tepkisi tâ ulusçuluk tepkisinin çıkışına kadar devam etmiştir.

Batı açısından da gerçek amaç Osmanlı devletinin düzel-

mesine yardım etmekten çok, onun kalkınamayacağına inandıkları ya da bunu Fransa'nın çıkarlarına aykırı buldukları için biraz yardım yaparak imparatorluğun belirli yerlerini kendi ellerine geçirinceye kadar Moskofları oralara sokmamaya çalışmak için onlara biraz direnme gücü vermekti. İşin ters bir yanı da, Fransız diplomasisinin gerçek amacının bu olduğunu Batıcılardan ziyade gericilerin görebilmiş olması, bunun etkisi altında Batılılaşmaya şiddetle karşı gelmeleri, reformcuların «gâvurlara satılmış» kişiler olduğunu halk arasında yaymaları oldu.

Batının Türklere karşı bu çeşit davranışı, o zamandan beri değişmemiş, bir gelenek olarak kalmıştır. O zamandan beri Batı'nın Türk toplumunun Batılılaşmasıyle ilgili olduğu zamanlar olmuşsa bu, yalnız ilgilenen Batı devletlerinin kendi çıkarlarıyle ilişkili işlere Türkleri sokmak şeklinde kendini gösterir, fakat bu işlerde daima Türklerin kendileri asıl hedefin kendisi olduğunu meydana çıkardı.

İlk Batı yardımının ekonomik ve toplumsal kalkınmaya hiç bir faydası olmadı. Tersine, yarattığı karışıklıklar yüzünden kalkınmaya zararı bile oldu; yardımın askerî yanı bile ters sonuçlar veriyordu.

XIX. yüzyıl başına gelindiği zaman Osmanlı devleti hemen hemen ordusuz bir devlet haline gelmiş bulunuyordu, bunca askerî yardıma karşılık, yardımın diplomatik sonuçları da benzer sonuçlar veriyordu. Moskof tehlikesini yokedemedikten başka, İngiliz-Fransız rekabetini de çekti. Bütün bunlara ekli olarak, hesapta olmayan ağır masraflara, malî bunalımlara da yol açtı. Eriyen altın stoklarının yarattığı para değeri düşmesine, fiyat fırlamalarına çare olarak vezirler şamdanları bile eritmeye başladılar. Böyle bir zamanda hiç bir Batı devletinden, ne Fransa'dan ne de o zaman para babası olan Hollanda'dan beş para bile alınamadı; çünkü ileri sürülen koşullar çok ağırdı.

Günün birinde, Fransızlar Osmanlı topraklarında orduları, bilginleri ve Napolyonları ile çıkagelince III. Selim'in XIX. yüzyıl başında Batı uyduculuğunun sonuçları bir skandal halinde iyice ortaya çıktı. Devlet ne yapacağını, halka ne diyeceğini bilemedi.

Osmanlı devletinin topraklarına hücum edip onun bir parçasını işgal eden ilk Batı devleti, onun Batıdaki ilk dost Fransa oldu! O zaman Osmanlı devletinin ilk resmî ittifak aktettiği devlet de onun geleneksel düşmanı sayılan Rusya oldu!*

Frenk Batı'sı ile ilk tanışmanın ulaştığı bu gülünç sonuç, denize düşenin yılana sarılması politikasının ilk perdesidir. Halk arasında Batıcılığın ihanet, «gâvurlaşma» demek olduğu kanısı da o zamandan başlamıştır. Uyduculuk Batıcılığının böyle rezaletle sonuçlanması halkoyunda o kadar derin bir karışıklık ve şaşkınlık yaratmıştı ki zamanın aklı başında yazarları bile olup bitenleri doğru dürüst anlatamıyorlar, sap derken saman diyorlar. O zamanın olaylarını anlatan tarih yazarı Âsım bu işleri yorumlamak için uğraşır, en sonunda onları Fransız uyduculuğuna bağlayarak şöyle der: «bütün bunlar, benlik duygusundan yoksun çıkar düşkünlerinin, kendilerini dost diye inandıran Frenklerin fikirlerini benimsemeden oldu.» Bütün suçu İslâm şeriatından ve ve Osmanlı geleneklerinden ayrılmada bulur.

Uydulaşmanın ikinci perdesi İngiltere'nin ortaya çıkmasıyle başlar. Buna geçmeden önce azıcık durup bir iki noktaya işaret edelim. Batı ile ilişkilerdeki zamansızlık, karşılıksızlık dediğim yanı anlamak için bir noktayı belirtelim. Fransız uyduculuğu yılları içinde gerçekte asıl dönülüp bakılmağa değer Batı ülkesi İngiltere idi. O zaman Fransa'nın bile en ileri düşünürleri model olarak İngiltere'ye bakıyorlardı. Biz krallık Fransa'sına bel bağladığımız zamanların sonucu olarak, Batı'nın tarihinde yeni bir dönem açacak olan «Devrim Düşünü»nün farkında bile olmadık. Az çok bir şeylerden haberleri olanlar Voltaire'cilik diye bir şey tutturmuşlardı. Son zamanlarda Rusya'da devrim oldu diye Avrupalıların dediklerine bakarak, hatta daha ileri giderek, «ne aile var ne ahlâk; her şey hayvanlık» diyenlerimiz gibi, bunlar da Fransız Devrimi ve düşünü için, «dini yıkıyorlar; kiliseleri yakıyorlar;

*Ondan önce İsveç ve Prusya ile muahedeler yapılmışsa da bunların hiç biri anlattığımız anlamda Batıya karşı bir ittifak haline gelmemişti.

insanlığı hayvanlaştırıyorlar» gibi sözlerle birdenbire Hıristiyanlık ve kilise âşıkı kesilmişlerdi. Bu yüzden bu Devrim sonrası düşünüşünün toplumsal ve siyasal fikirlerinden düşünürlerimizin ancak yarım yüzyıl sonra, yani şimdi, sözünü edeceğimiz İngiltere uyduculuğunun sonuçları görülmeğe başladığı zaman Yeni Osmanlıların Tanzimata tepki yaptıkları yıllarda, haberi olabilmiştir.

İNGİLTERE UYDUCULUĞU

Napolyon savaşlarının Rusya yönünden İngiltere yönüne dönmesi Osmanlı İmparatorluğunu parçalanmaktan kurtardı. Ancak, bu savaşların ardından ortaya zamanın en güçlü devleti Büyük Britanya devleti çıkmıştı. Büyük devletler dünyaya hükmedecek kudrette oldukları zaman zayıf devletler için büyük bir tehlike olurlar. Fransa ile İngiltere arasındaki savaşmaların Türkiye sahnesinden uzaklaşması ile mümkün olan bir tarafsızlık siyaseti sayesinde Mahmut II, Osmanlı devletini yok olmaktan kurtarmış, kimi reformlar bile başarmıştı. Çok geçmeden İngiltere'den dış yardım alma şeklinde başlayan siyaset, daha önce Fransa ile olduğu gibi gene, Tanzimat'ta uyduculukla sonuçlandı.

Bu devlet şimdi onsekizinci yüzyıl Fransa'sından daha da tehlikeli bir dünya kudreti olmuştu. Buna karşılık, asıl şimdi Fransa dönülüp bakılacak, tanınacak, kendisinden çok şeyler öğrenilecek Batı ülkesi olmuştu. Kendisi de reform sıkıntıları içinde; edebiyatı zamanın en büyük eserlerini yaratıyor; ayrıca Alman ve Amerikan ilmi de delikanlılık adımlarını atıyorlar; ikisi de yarının büyük teknolojik devrimlerini yapmağa hazırlanıyorlar. Fakat biz, hiç oralı değiliz. Batının bu gelişmelerinden haberimiz yok. Viktorya İngiltere'sinin geri milletleri sömürmeden gelen servetlere dayanan bayat, tutucu, verimsiz, geri fikirlerinin kırıntılarıyle reform yapmağa kalkıyoruz. Reşit Paşa düşündüğü reformları bile İngiltere başbakanı Palmerston'a danışarak kararlaştırıyor. Palmerston'un görüşü şöyle: «Anayasalı bir rejim size gerekli

değil; Hıristiyan tab'aya özgürlük verin, yeter. Sizin asıl muhtaç olduğunuz şey askerî yardımdır.» Bunu da sağlamayı vadediyor, yalnız ordunun başına İngiliz ya da Polonyalı kumandanlar konmasında ısrar ediyor. Örnek bir İngiliz uydusuyuz; Osmanlı İmparatorluğunun egemenlik bütünlüğü ancak böyle bir siyasa ile sağlanabilirdi. Bizim de İngilizlerin Hindistan'a yerleşmelerinde küçük bir hizmetimiz geçti. 1857'de Hindistan'da İngilizlere çok korkulu günler yaşatan bir isyan çıkmıştı. İsyanda Müslümanların önemli bir rolü vardı; çünkü isyan başarılırsa sağ olan son Moğul hükümdarı etrafında Hindistan birleşerek, İngilizler kovulacaktı. Abdülmecit halife olarak dost İngiltere elçisine Hint Müslümanlarına seslenen bir ferman verdi; bunda «İngilizler Müslüman dostudur, size iyi bakacaklar» diye özetlenebilecek nasihatler veriyordu. İsyanın felâketle sonuçlanmasında yalnız bunun rolü olmuş değildir elbet; ancak, Hindistan'ın kurtuluş savaşında Müsmanlarla Hindular arasındaki ayrılma o zamandan başladı. Müslümanlar bağımsızlık davasını bırakarak hilâfet davası peşine düşmüştüler. İsyanın kanlı bir şekilde bastırılmasından, Moğul hükümdarının sürgün edilmesinden sonra Hindistan, İngiliz İmparatorluğunun bir parçası oldu, Kraliçe Viktorya Osmanlı halifesinin de yardımıyle Hindistan imparatoriçesi oldu. O zamanki padişahın halifeliği İngilizlerin işine yarayacak ölçüde kalıyordu. İçeride, Batı uygarlığı yanlısı hükümdar olarak gözüküyordu. Viyanalı özel doktorunun anılarında anlattığına göre, Avrupa dergilerinden kestiği şimendifer resimlerini çerçeveleterek karşısına geçer, «Benim de böyle şimendiferlerim olsun isterim» diye yabancılara isteklerini anlatırdı. O zaman İngiltere'nin, adı eski harflerle «kanin» yani köpek dişi şeklinde yazılan Canning adında ısırıcı bir elçisi vardı. Babıâli'de ısırdığını koparır, paşaları titretirdi.

İşte onun aracılığı ile İngiliz uygarlığından edinilen faydalar şunlar oldu: Kırım savaşı, borçlanmalar, Osmanlı Bankası, Berlin Muahedesi, Kıbrıs'ın verilmesi ve nihayet «Düyun-i Umumiye» egemenliği. Abdülmecit'in istediği şimendiferler de çok geçmeden geldi. Fakat İngiliz endüstri ve tekniğinden, biliminden ve kül-

türünden edinilmiş, uygulanmış, öğrenilmiş bir şey gelmedi. Yalnız Namık Kemal'in, kavanozu dışından yalamak cinsinden, Londra'da iken gördüğü medeniyet tasviri kalmış, edebiyatımıza bunun şöyle hafif bir serpintisi olmuştu. O da Kemal'in tumturaklı lafları arasında edebiyat örnekleri kitaplarında boğuldu.

Demek ki bir daha dönülmeyecek yere dönülmüş; dönülecek, bakılacak yerlere dönülmemiş, bakılmamış. O sıralarda bizim gibi Batı uygarlığına dönmüş olan Japonlar ise büsbütün başka yollardan gidiyorlar, bambaşka metotlar kullanıyorlardı. Bizden daha sonra başladıkları halde, ondokuzuncu yüzyılın sonunda bir endüstri memleketi haline geldiler.

Batı uyduculuğu politikasının düşün alanındaki yankılarını ileride ayrıntılı olarak tartışacağız; bunun modern uygarlığı anlamada nasıl ağır yanılmalara sebep olduğunu daha iyi göreceğiz. Orada hem Batılılaşma siyasasının uydulaşma ile neden sonuçlandığını, hem de Batılılaşma dediğimiz olgunun aslında hangi sorun olduğunu ele alacağız.

ALMAN UYDULUĞU MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Tanzimat döneminden sonra buraya kadar kısa çizgileriyle gördüğümüz uyduculuk modelinin Batıcılığın tersine, zamansız, karşılıksız yanları Meşrutiyetle hızlanmağa başladı.

Tanzimatın bütün ekonomik kalkınma girişimleri liberalizm siyaseti yüzünden iflâs etmişti. Bir sürü devlet yatırımı yapılan işler yüzüstü bırakılmış ya da yabancı sermayeye devredilmişti. Bunların yol açtığı yoksullaşma çok geçmeden Tanzimat modeli Batıcılığa karşı yeni bir tepki daha yaratmıştı. Bu tepkinin gücü iledir ki Abdülhamit dönemi açılmıştı. Fakat Batı medeniyetçilerinin açtığı kapılar bu dönemde gene de ardına kadar açık kaldı. Abdülhamit rejimi polis ve hafiye örgütleri ile, dine dayanarak Batı uygarlığının yapacağı etkilere karşı Türk toplumunu soyutlama (tecrit etme) derdine düşmüştü. «Satılık ülke» rejiminin bütün gerekleri asıl o zaman en korkunç şekilleriyle gerçekleşti.

Halbuki, bunların yaptığı yıkımları ne Meşrutiyetin gelmesi önleyebildi, ne de son çare olarak o zamanın en kükreyen devleti Almanya'nın uydusu olmak. Bu uyduculuktan da «Alman irfanı» diye bir alay hezeyan, Almanya'daki popüler yazarların yaydığı kan, ırk, dünya egemenliği gibi ne kadar zırva varsa hafızalarda ancak bunlar kaldı. Ne Alman endüstrisinden, ne biliminden, ne sanat ve felsefesinden bir iz.

Bu uyducu modeli Batıcılığın Türk toplumunu ne hale getirmekle sonuçlandığı, daha dün denecek kadar yakın olan bu dönemin olayları hepimizin bildiği bir şeydir. Bunun yarattığı yarısömürge olma halinden bütün Batı emperyalizmine karşı, başta o eski dostlar, Fransa ve İngiltere olmak üzere hepsinin birleştiği bir Batı cephesine karşı kurtuluş savaşı verilmeden kurtulmak mümkün olmadı, verilecek başka hiç bir şey kalmamıştı.

Tarihimizde Batıcılığın bütün hikâyesi bu denli kısa değildir. Fakat bundan sonra anlatacağımız daha ayrıntılı yanların hepsi bu uyduculuk Batıcılığının genel temeli ve fonu içinde cereyan ettiği, ondan boyuna etkilendiği için önce bu fonu bu denli kısa, genel çizgileriyle belirtmek gerekti.

Şimdi Batılılaşma ve Batıcılık meselelerinin diğer yanlarını ve onlarla birlikte ulusçuluk fikir ve akımlarının virajlarını ayrı ayrı ele alıp inceleyebiliriz.

III

UYDUCULUĞA KARŞI SAVAŞ

ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞI

Osmanlı İmparatorluğunun 1720'den 1920'ye kadar süren iki yüzyıllık Batı politikası, yani son dakikada denizde boğulmaktan kurtulmak için bir Batı devletinin politikasına sarılmak güdümünü onun aynı Batı devletlerinin elinde parçalanması, bölüşülmesiyle sonuçlandı.

Bu imparatorluğun idarecileri onun temel unsuru olan Türk toplumunda, modern dünyanın gereklerine uygun hiç bir reform yapmadıkları için bu siyasete sarılmışlar; bu siyasete sarıldıkları için hiç bir reform yapamamışlar; yapmağa kalkıştıklarını da gerçekleştirememişlerdir. Bu yüzden, bu fasit daire içinde denize düşenin yılana sarılması siyasetini güde güde nihayet yılanların içinde kaybolup gittiler.

Bununla, Türk toplumunun zararı bir imparatorluk kaybetmiş olmak değildi; çoktan beri bu imparatorluk zaten onun olmaktan çıkmıştı. Bu imparatorluğun asıl sömürücüsü, Türk toplumunun sömürüldüğü bu imparatorluk kaynaklarına elkoymuş olan Batının ileri ekonomisiydi. Kayıp sadece bir imparatorluk olsaydı, bu, belki bir kazanç bile sayılabilirdi. Önemli olan nokta şudur ki bu imparatorluğun yıkılması tarihi, Türk toplumunun sefalete düşmesi, büsbütün geriliğin dibine gömülmesi tarihidir.

Bunun için, Türk toplumunun sorunlarını ele alırken boyuna bu imparatorluğun tarihine dönmekten kendimizi kurtaramıyoruz.

İlk Batıcılık politikasından kurtuluş, Batı devletlerinin pençesinden topyekûn bir kurtuluş savaşı vermeden mümkün olmamıştır.

EMPERYALİZM OLARAK BATI

Ulusal bağımsızlık savaşı, devlet adamlarına politikada Batıya karşı tutumunun ne olacağını gösterecekti. Savaşın verdiği en büyük ders, Batı denen şeyin emperyalizm denen bir yanı olduğunu anlatması olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, Batı uyduculuğu politikası ile kendini Batının karşısına o şekilde koymuştu ki Batı onun karşısında emperyalizm denen güç oldu. Demek ki Türk toplumu Batıdan bağımsız durumda kalmadıkça Batı onun karşısına mutlaka bir emperyalizm şeklinde çıkacaktır. Bu bir ekonomik zorunluktur.

Bunun en tehlikeli yanı modern çağ uygarlığına kendi yapısını uygulayacak şekilde değiştirmek imkânını yitirmesidir. Batıdan bağımsız olmayan hiç bir geri kalmış toplum Batılılaşamaz, ilerleyemez; ister reform ister devrim yoluyle kendine yeni düzen veremez; sele kapılmış bir saman çöpü gibi sürüklenir durur.

Ulusal bağımsızlık, üstün ekonominin egemenliğine girmiş toplumu askerî ve siyasî güçle onun hükmünden kurtarmak, ona kendini ilerletme olanaklarını sağlayacak ortamı hazırlamaktır. Geri kalmış toplumların Batılılaşmasını isteyen Batılılar aynı zamanda bunlara karşı gelmekle çelişikliğe düşmektedirler. Sadece bir sınıfın zengin olmasıyle bütün toplumun ekonomice kalkındığını sanan yerli ileri-gelenleri de bunu kavrayamazlar; bunu kavrayamamakla o kadar sözünü ettikleri ulusçuluk davasının kendisini baltalamaktadırlar. «Yerli/yabancı» ikizine gerçek ulusseverlerin şiddetli tepki göstermesi bundandır.

Tekrar edelim: ulusal kurtuluş savaşının verdiği ders şuydu: Türkiye ancak Batıya rağmen Batılılaşabilir! Türkiye Batıya karşı

gelmedikçe ondan bağımsız olamayacak, kendini de düzeltemeyecekti.

Kurtuluş savaşının getirdiği görüş, Türkiye'nin kendi toplumsal gelişme ihtiyaçları için Batı uygarlığına düşman olması görüşü olamazdı. Biliyoruz ki kurtuluş savaşı yıllarında «manda» isteyenler yanında bir de bu görüşün tersini güdenler vardı. Ünlü «tek dişi kalmış canavar» benzetişi bu anlayışta olanların görüşünü yansıtır. Bunlar kurtuluş savaşının pençeleştiği canavarın modern uygarlık anlamındaki Batı olduğu sanısında idiler; kurtuluş savaşına bu uygarlığı benimseme hastalığından bir kurtuluş mucizesi gibi bakıyorlardı.

Demek ki daha böyle bir savaş içindeyken Türk düşünü çok önemli, anlamı iyi kavranmazsa çok tehlikeli olabilecek bir ayırım yapmanın, yeni bir Batı anlayışını kavramanın eşiğinde bulunuyorlardı. Şimdiye kadarki «Hıristiyan dünyası olarak Batı», «Avrupa devletleri olarak Batı», «emperyalizm olarak Batı» anlayışlarından sonra «çağdaş uygarlık olarak Batı» kavramının üstün kavram haline gelişiyle karşılaşıyoruz.

O zamanın aydınlarının bunu yapmakta ne kadar güçlük çektiklerini; bir kısmının kavramı çok ileri götürüp soysuzlaştırdığını; bir kısmının da tersine ondan adım adım uzaklaştığını; Türk düşününün Batıcılık ve Ulusçuluk gibi birbiriyle ilişiği kalmamış iki yöne ayrıldığını göreceğiz.

Gerçi «çağdaş uygarlık olarak Batı» kavramı sözünü ettiğimiz dönemden çok önce çıkmıştı; ancak, onun ciddîye alınması ve yön vericilik rolünü oynaması kurtuluş savaşından sonradır. Ulusçuluk kavramı da daha önce çıkmıştı; fakat bu iki görüş ancak bu dönemde karşı karşıya gelmiş; ilk kez o zaman Atatürkçülükte uzlaşabilmişlerdir. İlk kez kurtuluş savaşı döneminde Türkiye'nin baş davasının Batıcılık ya da ulusçuluk değil, toplumsal devrimcilik davası olduğu anlaşılmıştır. Ancak o zaman Batıcılık ile ulusçuluk yeni bir anlam kazanır. Bugün bile yeterince anlaşılamamış olan bu yanı kavrayabilmemiz için düşün geçmişimizde bir dolaşmaya çıkacağız.

IV

ÇAĞDAŞ UYGARLIK OLARAK BATI

UYGARLIK KAVRAMI

Düşünüş tarihimizde, Avrupa'da bizdekinden farklı, örnek bir sistem olduğu anlamında Batı görüşü Tanzimatta doğmuştur. Gerçi, bundan en aşağı yüzyıl önce, Avrupa'da farklı bir «uygarlık» olduğu sezilmeğe başlamıştı.

Fakat o, henüz bir «din birimi»ne özgü ayrıcalıklar toplamı olarak görülüyor; bir «uygarlık bütünü» olarak görülmüyordu.

Avrupa'nın kendisinde de, aşağı yukarı aynı dönemde, «Hıristiyanlık Dünyası», «Hıristiyanlık Birliği» gibi kavramlar yerine «Uygarlık» kavramının kullanılması yeni başlamıştı.«Civilisation» terimi önce Fransızcada, az sonra İngilizcede onsekizinci yüzyıl ortalarında kullanılmağa başladı. Bu terim Fransızca sözlüklere 1766'da, İngilizceye 1772'de girmeye başladı. Ondan önce, Reformasyondan sonraki dönemde bile hâlâ «Hıristiyan Birliği Dünyası» kavramı kullanılıyordu. Örneğin, İngiliz filozofu Bacon gibi modern çağ düşünüşünün öncüsü sayılan bir düşünür, yazılarında Türklere (Müslümanlara) karşı bir Hıristiyan Haçlı Savaşı açılması gereğini ciddî ciddi tartışıyordu. Alman filozofu Leibniz, Avrupa hükümdarlarının birbiriyle savaşıp Hıristiyan Birliğini bozmalarını önleme düşüncesiyle zamanının Fransa kralı

için, Osmanlı İmparatorluğunun bölüşülmesi konusunda ayrıntılı bir proje bile tasarlamıştı.

Ancak XVIII. yüzyıl sonlarına doğru, Avrupa'yı bir din birliği olarak görme alışkanlığı kaybolmaya başladı. Avrupa'nın bir bütün olarak ayrı bir «uygarlık» olduğu bilinci gelişmeye başladı. Onun dışındakilerin de ayrı birer uygarlık oldukları, o zaman düşünülmeğe başladı.

Buna benzer bir şekilde, bizde de o yüzyılda Avrupa'da ayrı bir sistem ulduğu kabul ediliyorsa da o, gene de Frenk hatta kimilerince bir kâfir uygarlığıydı. Böyle bir görüşle dönülen Batı politikasının verdiği sonuçları gördük. Bu dönemde bu uygarlıktan gelen şeylerin hepsi ya yüzeyde kaldı, ya da olumsuz tepkiler yarattı. Tarih yazarı Âsım'ın o kadar çattığı Frenkleşmiş, Frenk siyasal fikirlerini benimsemiş kişilerin, Fransız Devrimine karşı doğan ve tâ 1830'lara kadar süren devamlı gericilik karşısında seslerini hiç duymuyoruz. Ancak kimi görünüşlerle böylelerinin bulunduğunu sezebiliyoruz. Bu, bize bu «Frenkleşmişler» makulesinin ne kadar az olduğunu ya da ne kadar önemsiz, etkisiz olduğunu gösterir. Bir «Batı uygarlığı» kavramı henüz yoktur. Osmanlı camiasındaki Hıristiyan halklar bile kendilerini henüz daha Batı uygarlığından saymıyorlardı.

Avrupa'da bir Batı uygarlığı olduğu görüşü Napolyon savaşlarından sonra, özellikle «buhar»ın gelmesiyle XIX. yüzyılın ilk yarısında başlar.* Bugün atom ya da feza uygarlığı bize ne demekse bu buhar uygarlığı da Tanzimat döneminde o demekti.

Buhar gücü, dünyayı Müslüman-Hıristiyan ayırımı olarak görenlerin üstünlük bilincini allak bullak etti. Kolayca tahmin edebiliriz, bugün atom uygarlığına kıyasla nerede isek, o dönem de buhar gücü uygarlığına kıyasla orada idi.

* Buhara önceleri, Fransızcanın etkisiyle «vapör» deniyordu. Buhar en çok gemilerde görüldüğünden zamanla, eski harflerle yazıla yazıla «vapur» şekline girdi. Yanılmıyorsam, İngilizceden de gene buhar demek olan «steam» sözcüğü «istim» biçimine girerek gemicilik dilinde yerleşti.

Bu karşılaşmanın en önemli etkisi, Avrupa'da bizdeki yöntemlerden ayrı yöntemlerle yürüyen bir uygarlık olduğunun anlaşılması oldu. Bu kavrayış, yeni bir terimle «medeniyet», hatta Fransızca «civilisation» teriminin karşılığı olarak eski yazıyla «sivilizasyon» biçiminde yazılan bir sözcükle kendini gösterir. Daha önemlisi, bu «sivilizasyon»un örnek (mergûb) görüşünün doğması oldu.

Yeni anlayışın iki özelliği vardı: Avrupa uygarlığına karşı imrenme, bugün medenîlik saydığımız tüketim maddelerinden ziyade, yaşayış biçimine, yöntemlere ve prensipleredir. Bugün çoğumuza göre, Batılılaşmış olmak Batının tüketim ekonomisinin kapışıcısı, çöplenicisi olmaktır. Bundan ayrı, buna üstün bir görüşün Tanzimatta ortaya çıkmış olmasının nedeni, sanıma göre, bir yandan Avrupa uygarlığının henüz bugün olduğu kadar, kişinin (özellikle kadın kişilerin) başını döndürecek, ağzının suyunu akıtacak çeşitte ve bollukta tüketim eşyası uygarlığı haline gelmemiş olması; öte yandan da, onu görenlerin çoğunda henüz bu eşyaya karşı iştahların kabarmamış olması, belki de nasıl kullanılacaklarının henüz öğrenilmemiş olmasıdır. Gelen tüketim eşyası (1830 yıllarında bile makarnadan ayakkabıya kadar çok şey gelmeğe başlamıştı) henüz bizde elle de yapılabilecek şeylerdi.

Tüketim eşyasının hayatta, özellikle dış görünüşlerde etkileri yavaş yavaş hızlandı. Ahmet Vefik Paşa gibi aklı az çok ekonomiye yatık birinin yerli malı kullanma yolundaki çabaları bir antikalık olarak görülmekten öteye gidemedi. Daha o zamandan, Batı etkisi altında kalmış halklar arasında Türkler bile dış görünüşte değişmeye başladılar. O dönemden sonra, pantalon, fes, kılık-kıyafet, sakal-bıyık «devrimleri» sürüp gitti. Japon, Rus, Hint toplumlarındaki etki, bu ölçüde olmamış ya da buna fırsat vermemişlerdir. Bugün çatal bile Hint, Japon toplumlarına iyice yerleşememiştir.

Tanzimat'ta bu «dış görünüş devrimleri» yapan tüketim eşyasından ziyade Batı uygarlığının başka bir yanı, daha etkileyici bir yan olmuştur. O zaman Avrupa'da görülen teknolojik uygar-

lık geniş ölçüde üretim ve sermaye eşyası yaratmakta yoğunlaşmıştı. Vapurlar, demiryolları, binalar, caddeler, fabrikalar, üniversiteler, limanlar, köprüler gibi. Yeni teknolojik uygarlığa yabancı olanların asıl gözünü kamaştıran, onlara Namık Kemal'in dediği gibi «veleh ve hayret» veren en çok bunlardı.

İkinci farkına vardıkları önemli yan, sivil yaşam, yönetim kural ve ilişkileri, kanunların uygulanması, özellikle kamu hizmetlerini yapan yepyeni bir bürokrasinin doğması gibi yanlardı. Bunlar, bu uygarlığı gerçekten ayıran, o zaman başka hiç bir yerde eşi olmayan yeniliklerdi. Bunları gören ya da uzaktan farkedenler, «biz uyuyormuşuz» demekten kendilerini alamıyorlar; bunların damdan düşer gibi hemen oluverdiğini sanıyorlardı. Avrupa'daki bu uygarlığa verilen adla «medeniyet» Avrupa'da bir rejim, bir sistem anlamına gelmeye başladı. «Medenîleşmek» «Avrupalılaşmak» demek olacaktı.

Buhar döneminin yeni Avrupa'sının uygarlığı da henüz modernliğinin balayında idi. Asıl büyük davalar, sınıf çatışmaları, ulusçuluk, sömürgecilik savaşları, ulusal ekonomi yarışmaları henüz Doğu'lu gözlemcilerin seçebileceği keskinlikte değildi. Kilise sindirilmiş, faydacılık, maddecilik, müsbet bilim ve fen kafası üstünlüğünü kurmuştu. Avrupa'ya gidenler için Avrupa uygarlığı kusursuz, ideal bir uygarlıktı.

Tanzimat döneminde bu uygarlığı görenler ya da varlığını uzaktan öğrenenler hayranlık duygularını tutamamakta haklı idiler. Halbuki Fransız Devrimi dönemi onlara bir yıkım dönemi gibi gözükmüştü. O devrimle şimdi görülen teknoloji uygarlığı arasında bir ilişki olduğunun hiç farkında değillerdi. Osmanlı düşününde bir çeşit «bellek kaybı» hastalığı dönemi olan o dönem her şeyin koptuğu, devrildiği, yıkıldığı, birbirine girdiği bir dönemdi. Böyle bir dönemden çıkanlar şimdi kendilerinin gerçekten ne denli geri kaldıklarını yavaş yavaş sezmeye başlıyorlardı. «Geri kalmış olma» duygusu o zamandan başlar. «Terakki» (kalkınma) kavramı da o dönemde gelmiştir. Avrupalılaşma, başka bir deyimle medenîleşme, daha önceki dönemlerdeki gibi bir

Avrupa devletinin eteğine sarılma anlamındakinden farklı bir iş olmalıydı.

TANZİMAT'IN «SİVİLİZASYON» ANLAYIŞI

Fakat uzun bir koma halinden kalkıp ansızın yeni Avrupa uygarlığı ile karşılaşmanın Türk gözlemcilere hazırladığı kötü bir sürpriz vardı. Yeni Avrupa uygarlığında şimdi Osmanlı uygarlığı ya da Türk toplumuna karşı bambaşka bir görüş vardı. Bunda, XVIII. yüzyılın Batı uyduculuğu yıllarında zirvesine varan Türk düşmanlığı gibi bir düşmanlık, Tanzimatın özellikle ilk döneminde yoktu. Hatta iyi gözle bakanlar yeni Batı uygarlığının gidişini beğenmeyen, akla dayalı bir uygarlık düzeni isteyenler, hayalciler vardı. Örneğin, Fransız Saint-Simoncular II. Mahmut'un reformları ile ilgilenenler olmuştu.* Reşit Paşa zamanında Fransız filozofu Auguste Comte, Tanzimat reformlarından büyük umutlara kapılmıştı; Paşaya yazdığı mektuplarda, pozitivizm esaslarına göre reformlarını yaparsa dünyada ilk pozitivist toplum kurma şerefini kazanacağını bildiriyordu. Paşa ona cevap verdi mi bilmiyorum; ancak kesin olan şey, Tanzimatçıların Avrupa uygarlığını yeterli görmeyen bu hayalci sosyalistlerin ne istediğini anlayacak durumda olmadıklarıydı. Avrupa «sivilizasyonu»nun toz kondurulacak bir yanını görmüyorlardı. Bu çeşit gruplar dışında olanlar arasında Osmanlı devletine, Türklere karşı sadece bir umursamazlık, ya da onun altında yeni uygarlığın geri kalmış uygarlıkları şimdiki görüşüne benzer bir görüş vardı. Halbuki geçen yüzyıllarda Avrupalılar (İtalyanlar, Avusturyalılar, Fransızlar, İngilizler) Osmanlı sisteminde kendilerini ilgilendiren üstün yanlar olduğuna inanı-

*Bunlardan bir grup İstanbul'a kadar gelmiş, bir geçit resminde renkli kıyafetleriyle padişahın dikkatini çekecek bir yerde toplanmışlar; fakat yakalanarak takalara bindirilip İstanbul'dan uzaklaştırılmışlar.

yorlardı ve bu yanları anlamağa çalışıyorlardı.* Osmanlı devlet adamları da XVIII. yüzyıla kadar Avrupa'nın diplomatik sorunlarında yeri olan adamlardı. Kimi sorunlar onlarsız çözümlenemezdi. Kendilerini Avrupalı saymamakla beraber, Avrupa işlerini bilirlerdi.

XVII. yüzyıl Avrupa'ya kapanış yüzyılı oldu. XVIII. yüzyılda geçen bölümde gördüğümüz uyduculuk başladı. XIX. yüzyıla gelince Osmanlı devleti ve Türk toplumu Avrupa işlerinde «cim karnında bir nokta» oldu.

Avrupa artık, Osmanlı ya da İslâm uygarlığını yalnız Avrupa uygarlığının dışında görmekle kalmıyor, kendi uygarlığının yanında onun varlığını bile yersiz buluyor. Bu anlayışta «uygarlık dışı» diğer toplumlar gibi müzelik bir şeye bakış gibi bir bakış var. Tanzimatçıların anlayışında olduğu gibi onların düşünüşünde de «medeniyet» ile Batı uygarlığı aynı şeydir. Ondan olmayan her devlet ya da toplum medeniyet dışıdır. Batı uygarlığı, Türkler hakkındaki bu yargısını, bütün İslâm, bütün Doğu dünyasına da uyguluyordu. Türklerin, Müslümanların Doğuluların değişemeyeceğine, medeniyete giremeyeceğine inanılıyordu.

Demek ki Doğu ile Batı arasındaki zıtlık sadece temel prensiplerde ayrı olmakla birlikte her birinin kendine göre gene de bir uygarlığı olması farkı değildir. Şimdi dünya ikiye ayrılıyor: biri Batı uygarlığı, diğeri onun dışında kalan insanlık. Çeşit düşünürler kendi alanlarına göre bunları düzenledikleri aşamalara bile yerleştiriyorlar. «Medeniyet» yani Batı uygarlığı değişebilme, ilerleyebilme gücüne dayanır; onun dışındakiler değişemeyiş, olduğu yerde duruş ilkesine dayanır. Birinin motoru «ilerleme», «değişme»; ötekinin temeli gelenektir. Yüzyılın ortalarında Batı düşünüşünün en önemli kavramı «evrim», daha yükseğe doğru gelişme kavramıdır. Onun dışındaki toplumların evrim olanağı olmadığına inanılır.

* Fransız tarihçisi Braudel, İngiltere Kralı VIII. Henry'nin Kanunî Süleyman zamanında Türk hukuk sistemini incelemek üzere İstanbul'a bir heyet gönderdiğini yazar.

Yüzyılın ortalarına doğru Avrupa'yı görenler de aynı şeyin iki uygarlık arasındaki zıtlık olduğunu sezmeye başladılar. Tanzimata karşı gelen tepkinin bir kolunun temsilcisi olan Namık Kemal gibi olanlar, bundan ileriye doğru bir adım bile attılar. Hem Batılılardan hem Tanzimatçılardan farklı olarak bu değişmez sanılan toplumlardaki insanların da değişebileceği sonucuna vardılar. Bunda Avrupa uygarlığının genişlemesinin rolü olacağını bile sezdiler. Eski sistemin kilit kavramı olan «nizam» (düzen) kavramını bırakıp «terakki» (ilerleme) kavramını buldular. Düşünüşünde, açık ya da kapalı olarak, «gelenek» ile «akıl» ayrı, birbirine karşı iki kavram olarak bulunur. Batılıların Doğu kanısının zıddına, Batı'nın «Şark terakki edemez» inancına karşı «edebilir, etmelidir, etmezse yaşayamaz» sonucuna vardılar. Bu bakımdan Tanzimat dönemi aydınları diğer birçok İslâm ve Doğu toplumlarının aydınlarından daha ileri bir durumdadırlar.

«İlerleme» kavramını almadaki bu ilericiliklerine karşın, Tanzimat aydınları Avrupa uygarlığının özünü, niteliğini anlamada büyük bir başarısızlık gösterdiler. Bu yüzden Tanzimat döneminde Batı uygarlığının görüntüleri üzerindeki ilk düşünceler bu uygarlığın niteliği üzerindeki yanılmalar dizisinin başlangıcı olmuştur.

XIX'uncu yüzyıl ortalarına doğru ve ondan sonra Avrupa'yı görenler gördükleri uygarlıkta en çok iki şeye saplanmışlardı: (1) bu uygarlığın kişiye sağladığı mutluluk ve özgürlük; (2) bunların devlete sağladığı güç. Bu uygarlığın bu iki yanı, Batı uygarlığından olmayan bir toplumda gerçekleştirilebilirse, birinin diğerine zıt nitelikte sonuçlar çıkabileceği düşünülemiyordu. Ya Batı uygarlığının devleti güçlendiren yanları alınacak ve (Japonya'da olduğu gibi) kişi özgürlüğü ona feda edilecek, ya da kişi özgürlüğünü sağlayan yanların alınmasıyle devletin tüm değişmesi, hatta imparatorluğun tüm tasfiyesi gerekecekti. Bu dilemmanın çözülmemesi yüzünden bunların ikisi birden oldu; ne kişi özgürlüğü geldi ne de Doğu'lu devlet biçimi yaşayabildi. Tanzimatçılar, aşağıda açıklanacak nedenlerle, bu çelişkiyi göremediklerinden Ba-

tıda gördükleri şeylerin hepsini bu iki amacın ikisini birden sağlayacak araçlar sandılar.

Onlarca Batı uygarlığı kişilere birey olarak özgürlük ve faydalanma getiren; devleti de güçlü yapacak olan bir uygarlıktı. Araçlar, amaçlara varmak için alınıp kullanılacak yöntemlerdi. Batı uygarlığında bir yandan devleti güçlü yapacak, diğer yandan bireyleri aydın, özgür yapacak araçlar var. Yapılacak şey bunları «almak» işidir. Batılılaşma, bu maddî güçlülük araçlarını almak, bunlarla zırhlanmak işidir. Kişi özgürlüğü sorunu ile devletin siyasal güçlenmesi amacı arasında bir karşıtlık değil, bir uygunluk görüyorlardı. İki sorunun arkasındaki gerçek varlık «toplum içi» değil, «giysi» idi.

Tanzimatçıların Batı uygarlığının en önemli iki görünüşünü seçmelerindeki başarılarına karşılık, düzenlenecek ya da değiştirilecek şeyin toplumun kendisi olduğunu görmemek gibi büyük yanılışları o zaman başlamıştır. Hindistan Müslümanları arasında da bunun aynını görürüz. Bizim Tanzimat dönemine rastlayan sıralarda İngiltere'ye giden ilk Müslüman Hint düşünürü Seyyit Ahmet Han, Londra'dan şöyle yazıyordu: «Bunların uygarlığının yanında bizim neden köpek kadar aşağı olduğumuzu şimdi anlıyorum.» (O zamana kadar Hint Müslümanları kendilerini kâfirlerden üstün sayarlardı.) Yurduna dönünce, «bireylerin aklını aydınlatma» düşüncesiyle İngiliz modeli Aligarh kolejini kurdu. Ben, altı yıl önce bu kolejde bulunduğum zaman neden kimsenin aklının aydınlatılamadığını anladım: Seyyit Ahmet Han topluma değil, bireye baktığından kolejini Hindistan'ın en koyu zemindar feodalitesinin göbeğinde kurmuş; bu yüzden bu aydınlanma merkezi, tersine Müslüman gericiliğinin merkezi haline gelmişti. Japonya'da ise tam bunun tersini gördüm: önce toplum ekonomi düzeni değişmeye başladığından bütün aşılar tutmuş.

Tanzimat görüşünde Batı uygarlığı ile Avrupa toplumu arasında zorunlu bir bağlantı yoktur. Bu uygarlık bir taç gibidir; hangi toplumun başına oturtursanız o toplum Batılılaşır. Bu uygarlığın alınması, Türk toplumunda temelli bir değiştirmeyi

gerektiren bir iş değildir. Görünüşü görmedeki başarıya karşılık, temeli görmedeki bu yanılmanın sonucu olarak, «maarif» yoluyle Batının fen ve sanayiini almak yolu açıldı. Tanzimatın maarif yazıları «fen», «sanayi» sözcükleriyle doludur.

Bu «fen» ve «sanayi» şimdi Avrupa'dan gelirken fotoğraf makinesi ya da kürk getirmemiz gibi alınıp getirilecek bir şey sanılıyordu. Avrupa'ya ilk gönderilen öğrenciler fen öğrenimine gönderildiler; fakat bunlar geldikten sonra edindikleri fenlerden bir endüstri doğmadı. Gerçi Tanzimat bir endüstrileşme politikası da başlattı; ancak bu, devletin Avrupa'dan mühendis, usta, hatta işçi getirtmesiyle olmuş bir şey olarak kaldı ve kısa zamanda söndü.

Avrupa'da fen öğrenenlerin yaptığı şey «aydınlatma» işi olarak kaldı. Yeni açılan, daha doğrusu açılmasına kalkışılıp da anlatmak istediğimiz nedenden ötürü hiç bir zaman gerçekten kurulamayan Fenler Evi (Darül-fünun) halka açık dersler vermekle başladı. Toplumda hazırlanmış öğrenci yoktu. Bulunabilen öğrenciler medrese öğrencileri idi. Fenler Evi'ne bunları çekmek için açılan dersler şeyhülislâmı küplere bindirdi. Açık derslere kalemden çıktıktan sonra gelen memurlar, dükkânını kapattıktan sonra gelen esnaf, medrescliler, bu konferanslarda fen deneyleri yapan Avrupa'da okumuş fencileri Profesör Zâti Sungur'un hokkabazlık deneyleri gibi seyrettiler; çok eğelenceli buldular. Belki de «Bu Avrupa medeniyeti hakikaten bir hokkabazlık işidir» dediler. Bu uygarlık sihirbazları bir süre geçtikten sonra dersleri veren Avrupa okumuşlu fenciler paşa, vali, idareci, vezir oldular. Fenler Evinde hiç yoktan Cemal Efendi adında nereden geldiğini kimsenin bilmediği ve sonradan kendine Afganlı diye bir ad takan bir mollanın ulemayı kızdıran yersiz sözlerinin yarattığı olaydan sonra oraya kimse uğramaz oldu. Fenler Evi o zaman kapatıldı mı kapatılmadı mı, bunu bugün bile bilen yok. Kapatılmasına bile lüzum kalmadan o zaten açılmadan ölmüştü.

Toplumun ekonomik temeli, üretim teknolojisi, Tanzimatın endüstrileşme programının temeli olarak başlatılıp da iflâs eden girişimleri bir yana, olduğu gibi durmaktadır. Fenlerin, o fenlerin

yarattığı endüstrileşmenin toplum denen şeyin yapısıyle yapışık bir ilgisi olduğu düşünülmüyordu. Uygarlıkla, olduğu gibi kalan geleneksel toplumun yanyana duracağı sanılıyordu. Bu yüzden emekler, büyük masraflar boşa gitti.

Tanzimat döneminin Batıcıları, Avrupa'da görülen araçlar uygarlığı neyin ürünüdür; bunlar gökten inmemişse akıldan nasıl çıkmıştır? yoksa bu insanlarda bizdekinden başka bir akıl mı vardı? Avrupa hep böyle bir uygarlıkta mı idi? Sorularının tarihsel kaynaklarını, ekonomik temellerini, onları uygulayan ekonomik tutumları, onlara anlam veren ekonomik kavramları akıllarına getirmemişlerdir. O zaman Batı'da ekonomi bilimi «ekonomi politik» yani devlet ekonomisi olarak tanımlanmaya başlamıştı. Bizde ise hâlâ Adam Smith'in kitabının adı olan «İlm-i Servet-i Milel» adı bile ancak arasıra kullanılmakta; çoğu kez geleneksel «tedbirler» bilimi olarak tanımlanmakta idi. Bu, Avrupa'dan giren ekonomi anlayışının da ne durumda olduğunu gösterir.

Onlar için bu uygarlık, toplumun yapısıyle ilişkisi olmayan, Avrupa'daki mağazaların camekânlarından alınıp getirilecek medeniyet mallarıydı. Bunu böyle görenlerin toplumun hangi tabakalarından gelme kişiler olduğuna bakarsak, bunun nedenini kavrarız; bunların çoğu ya hükümet memuru, ya hanyadan konyadan habersiz gençler, ya da azbuçuk şark edebiyatı, biraz da yabancı dil bilen kimselerdi. Hiç biri, toplumun ekonomik yapısındaki yeri dolayısıyle üretim süreci ile tanışıklığı, ilişikliği olan kişiler değildi. Bunlar, Batı uygarlığının ulusal ekonomilerin yapısı içinde derilen ürünler olduğunu göremezlerdi. Bu okumuş insanlar yerine, köylüden, esnaftan derilmiş gençler gönderilseydi, bunlar İngiliz, Fransız, Prusya ve Avusturya üniversitelerine değil, endüstri merkezlerine, işyerlerine gönderilmiş olsalardı Batı uygarlığında olan işlerin kişi kafası işi değil, toplum gücünün ve iş bölümünün yaratığı olduğunu, ikisinin de bambaşka yöntemlere göre düzenlenmiş olduğunu farkedecekler; bunların altında başka bir toplum düzeni olduğunu belki de sezebileceklerdi.

Bu üretici sınıflar uygarlık dediğimiz şeyle ancak bugün tanışmaktadırlar. Tanışık olanlar ya toplumdan sökülüp başka çevrelere düşerler, orada üreticilikten çıkarlar, ya da bugün gördüğümüz gibi dışarıya akarlar. Esnaf ve köylü tabakaları Batı uygarlığıyle tanışır da toplumun değiştirilme zorunluğunu anlarlar diye tâ Tanzimattan beri gelen bir korku vardır.

O zaman böyle bir fikri söyleyecek biri çıksaydı, Tanzimat akl-ı evvelleri buna bayıla bayıla gülerler: «Efendi, sen aklını mı oynattın; medeniyet denen şey akıl, aydınlanma, irfan işidir. Köylü, esnaf oraya yollanır mı? Bu hödükler o medeniyetten ne anlayacaklar? Biz zaten hep cehaletten değil mi ki geri kaldık?» derlerdi. Onun için devlet paralar harcayarak memur sınıflarından derilmiş çocukları fen tahsili için Avrupa'ya yolluyor; bu yüzden bugün ekonomik üretim içinde yetişmiş işçileri kendi güçlerini satarak işçi olmayanların yaşamı için döviz sağlasınlar diye mal ihraç eder gibi Avrupa'ya ihraç eden dönemlere gelmiş bulunuyoruz. İşçi sınıfının emeğinin yaratacağı ekonomik değerlerle aylak sınıfın yetiştirmesini finanse ediyoruz. Reşit Paşa teknisyen yetiştirmek için Avrupa'ya zenaat ve tarım gençleri yollamak yerine Avrupa'dan teknisyen, mühendis, usta, işçi ve makineler getirterek sanayi kalkınması yapacağını düşünüyordu. Örneğin Şinasi'yi «ulum-u iktisadiye ve maliye» okumak üzere Fransa'ya yollamış. Şinasi iktisat ve maliye okuyucağına edebiyata daldı; Osmanlı toplumu ile Fransa'daki iktisat ve maliye bilimleri arasında bir ilgi göremediği için olacak ki bilimler onu sarmadı. Doğubilimleri uzmanları ile tanıştı; onlardan Müslümanlık, Doğu dünyası, Osmanlılık üzerine belki o zamana kadar bilmediği şeyler öğrendi. Dil, yazı, basın gibi belki o zamana kadar bilmediği konular üzerine bilgi edindi. Belki bunların, uygarlık denen şeydeki önemini kavradı. Belki de bu çağdaşlaşma için önce endüstri değil, bunlar gerektiği kanısına vardı. Belki bunu Sylvestre de Sacy gibi oryantalistlerden duydu. Sırküpü gibi bir adam.

Çoğu siyasa ve politika adamlarımız gibi Avrupa medeniyetinden gördüklerini kendinden önce Paris'e giden Mısırlı Rifa'a kadar olsun yazamadı. Onun zamanında Tanzimatçılar bu açık görüşlü Mısırlının kocaman bir cilt tutan Avrupa anılarını yazan kitabının Türkçesini* okumakta idiler. Rifa'a, Mehmet Ali'nin yetiştirdiği bir köylü çocuğuydu. Şinasi, belki Batı uygarlığının ekonomi ve maliyesinden önce «millet»inin ulusal bir toplum olmanın çekirdeğinden bile yoksun olduğunu seziyordu. Dönüşünden sonra, çağdaş uygarlığın gerekleri üzerine yazdıkları kadarı bile başını derde soktu. Acı deneylerden sonra anladı ki her şeyden önce kafalar aydınlanmalı, eğitilmeliydi.

TOPLUM VE ULUS KAVRAMLARININ YOKLUĞU

Aydınlatılacak kişilerdi, toplum değil. Toplumda kökten bir değişiklik gerektiği henüz kimsenin aklına gelmiyordu. Daha uzun yıllar, Meşrutiyet öncesine kadar kimsede «ulusal toplum» ya da «çağdaş toplum» kavramı yoktur. «Toplum» kavramına karşılık bir sözcük bile yoktu Osmanlı dilinde: «camia-i insaniye», «içtimaat-ı beşeriye» gibi yuvarlak, kaypak terimler vardı ancak. Osmanlı Müslüman insanının bir ulus olma amacıyle yapısında, örgütlenişinde reformlar yapılması gereği de kimsenin hatırına gelmiyordu. Toplum üzerine geleneksel düşün sarsılmamış, «nizam» kavramının kanununa bağlı duruyordu.

Gerçi, Şinasi'de belirsiz bir «millet» kavramı kımıldıyordu. Onun ekonomi ve teknoloji Batılılaşması yerine ondan ayrı sayılan başka bir soruna, toplumsal ya da ulusal kimlik arama sorununa ilk dönmüş adam olduğunu gösteren sezişleri var. Fotoğraflarına bakın, bizde ilk Avrupalı görünüşlü adamdır; ne çenesinde sakal, ne başında fes, sırtında istanbulin. Tek başına, yapayalnız bir birey. Yüzünde de bunun hüznü okunuyor.

* Rifa'a'yı Avrupa'ya yollayan Mehmet Ali Arapça bilmediğinden bu kitap «*Rifa'a Bey Seyahatnamesi*» adıyle Türkçeye çevrilmiş, Osmanlı devlet adamlarının çok okuduğu bir kitap olmuştu.

Tanzimatta «uygarlık», «çağdaşlaşma» ile «bizim olan bir toplum» anlayışı arasında bir uzlaşma yapmağa kalkanların kafasında bu ikisi ile ilgili sorunlar daima birinden ayrı kaldı. Şinasi'nin ulusunu insanlık, yurdunu yeryüzü sayan dizeleri bunu iyi simgeler.

Belirli bir toplum görüşü sadece, gerici, Batılılaşmayı istemeyenler safındadır. Düşünür, toplumun niteliğini kavradığı ölçüde toplumcu olur. Bu role verilen değer, tutuculuk yönünde ise toplumcu görüş gerici görüş olarak kalır. Tanzimatçı görüş toplumcu değil, bireycidir. Toplumcu açıya kapılır gibi oldu mu, o zaman görüşü tutucu olmağa eğilimli olur. Bizde ilericinin toplumcu görüşü, gericinin bireyci görüşü benimsemesi rollerin değişmeye başlaması ile olmuştur. Uzun yıllar gericinin ilericiye üstünlüğü, ilericinin bireyciliğine karşı toplumcu olmasında idi. İslâmcı'nın belirli bir toplum, «ümmet» dediği bir dayanağı vardı. Batıcı'nın ise dayanabileceği, adına konuşabileceği bir toplumu yoktu. Dayanağı ancak bireyler olabilirdi.

V

BATI SORUNUNA KARŞI TEPKİLER

Tanzimatın fen, sanayi Batılılaşması anlamında 1850'den sonraki iflâsı, uygarlık ve Batılılaşma sorununa karşı şiddetli bir tepki yarattı. Bu tepki, bir yandan «biz» üzerine henüz kesin bir anlayışı doğmamış olanlarla baştakilerin uyducu gidişleri yüzünden «biz»i zararlandırmakta olduğunu görenlerin tepkisiydi.

Onun için tepki karma bir tepki oldu. Bir yanda, «Müslümanlar Tanzimattan zarar gördüler» diyenlerin bugün bize gericilik gibi gözüken tepkisi; öte yandan da, «Tanzimat Batıcılığı Osmanlılığı modernleştiremedi» diyenlerin bugün bize ilericilik gibi gözüken tepkisi. Tarihimizde «Kuleli Vakası» denen ilk siyasal kımıldanış olayını, daha sonraki yazarların kimilerinin gericilik, kimilerinin de ilericilik hareketi olarak görmeleri bu karmalılığı seçememiş olmalarından ileri geliyor.

O zamana değin toplumu kalkındırma yönünde bir değişme anlamında Batılılaşma diye bir şey yoktu. En ilerici sayılabilecek kimselerin bile bundan anladığı şey Batı uygarlığının ürünlerinin alıcısı, tüketicisi, borçlusu olmaktan öteye geçemiyordu. Halk arasında Avrupalılaşmak, onların kaldıramayacağı bir lüks, bir birey alafrangalığıydı. Menderes modeli Batıcılığın yıkıma doğru koşan gidişi, halkın bu görüşünün haklı olduğunu gösterir. Batıcılar halkın sağduyusundan gelen alafranga düşmanlığı ile

istedikleri kadar alay etsinler, bu böyledir. Onun için, sözünü ettiğimiz ilk siyasal kımıldayışta konu olan sorun modernleşme, ilericilik davası değildi.

Bu ilk tepki, Tanzimatın endüstrileşme politikası ile kalkınma çabasının iflâsının hemen arkasından gelmişti. Halk, ilerleme adına yapılan şeylerden ne elde edildiğini sorduğu zaman, ortada devletin Avrupa maliyecilerine borçlanmasından, Hıristiyan halkın Avrupa ticaretinden zenginleşmesinden, Türk halkının, zenaat erbabının yıkılmasından, köylüsünün yoksullaşmasından, devlete Ermeni ve Rum sarraflarının, mültezimlerinin egemen olmasından başka bir şey göremiyordu. «Medeniyet» geliyordu; fakat o geldikçe Türk daha çok onun dışında kalıyor; onun üstüne bir çeki taşı gibi çöküyordu. Bunun için, onların tepkisi ne ilericilik, ne de gericilikti; bir gerçeğin anlaşılması güç bir dışavuruşudur. İçinde ne yalnız ulusal, ne yalnız dinsel duygular var; içinde ikisi de karmaşık olarak vardı.

Ancak bunun arkasındandır ki «bizlik» sorunu düşün alanına girmiştir. Ulusçuluk düşününün ilk tohumları oradan başlar. Bu akım, modernleşme sorunundan ayrı, hatta ona karşı bir sorun gibi çıktı. Daha sonraları «ulus toplumu» kavramı daha çok belirlendiği halde, ileride göreceğimiz gibi, ulusal kurtuluş savaşına kadar bu ikilik karmaşığı devam etti.

Batılılaşma sorunu ile «bizlik» sorunu arasında çatışkan bir ilişiklik olduğu ortaya çıkınca, Tanzimat Batıcılığının görüşündeki sakatlıklar da belirmeye başladı. Batı uygarlığının cici-bicilerinden faydalanmak hoş bir şey; fakat bunlar toplum üzerine olumsuz etkiler yapıyor; o halde Batılılaşmak iyi bir şey mi? Yoksa kötü bir şey mi? Toplumu ona göre değiştirmek söz konusu olmadığına göre, toplumu bu etkilere karşı ayırıp korumak gerekmez mi? gibi sorunlar çıkmağa başladı.

Demek ki, şimdi yalnız Batı uygarlığının ne olduğunu, özellikle onun toplumsal dokusunun ne olduğunu anlama probleminin yanına onun kadar önemli bir soru daha çıkıyor: «biz» neyiz? Sonra bu soru sorulunca «biz» ile Batının sınırları nerede başlar,

nerede biter? soruları geliyor. Batılılaşmanın faydalı etkileri ile zararlı etkilerini sınırlayacak ölçü nedir? Bu üç soru arasında, özellikle ikinci ile üçüncü arasında sıkı bir ilişiklik var; biri üzerindeki görüş, öteki üzerindeki görüşü de etkiler.

Bu gibi sorular karşısında yavaş yavaş üç görüş belirmeye başladı. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

A) İlerlemenin yöntemi Batılıların yaptıklarını yapmaktır; bunları almak, taklit etmektir. Batılılaşma bu anlamda ilerlemedir.

B) Hayır, bu hem olamaz, hem de olması gerekli değil.

C) İşin bir sınırını çizelim: Batılılaşacağımız yanlarla Batılılaşamayacağımız yanları ayıralım; ona göre bir parça Batılılaşalım, bir parça da «biz» olarak kalalım.

Bu üç tez gerçekte iki kavram, «Batı» ile «Biz» kavramlar na dayanır. Türk düşünüşü tâ ulusal kurtuluş savaşına kadar bu sorular üzerinde dolaşır. İlerleme zorunluluğunda herkes birlik. Fakat ilerlemenin kapısını açacak anahtarla kilit birbirine uymuyor. Eğer anahtar eldeki kilide uysa, ya da eldeki kilide göre bir anahtar bulunsa düşünürleri kim dinler; Japon ya da Rus örneklerinde olduğu gibi toplum alabildiğine değişmeye başlayacak; düşünürlerin tartışmalarının üstünden atlayıp atlayıp gidecek; düşünürler olayların ardından nefes nefese zor yetişecek. Halbuki burada bu çeşit düşünler topluma etki yapamıyor; aydın, kabahati topluma yüklüyor. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına kadar, aydın paslı kilit ile yanlış anahtarı birbirine geçirip değişme kapısını açmakla uğraştı.

Bu yüzden üç kampa ayrılan düşünürlerin yaptıkları, dönem dönem oynanan bir köşe kapmaca oyununa benzer. Bir süre biri, bir süre öteki, kimi sürelerde de üçü birden çıkar. Bu sonuncu en gürültülü olan dönemlere rastlar. Her birini ayrı ayrı izleyelim.

(1) OSMANLICILIK TEPKİSİ

Tanzimat Batılılaşmasına karşı çıkan ilk tepki, yani «Kuleli

Vakası»nın temsil ettiği ilk siyasal devrimsel olay «biz» anlayışı üzerine karışık ve dolaşık da olsa yeni bir şeyler sezilmeğe başladığını göstermekle beraber, bu, Batıcılığa karşı ne Osmanlıcılığı ne de İslâmcılığı açıkça yansıtıyordu. «Biz» kavramı henüz belirli bir kavram haline gelmiş değildi. Bugünün kuşaklarına, bugünün Türk ulusal birliğini doğal bir olay olarak gören kuşaklara bunun böyle olması yadırganacak bir şeydir. Ama gerçek şudur ki o zamanlar ulusal birlik kavramı diye bir kavram yok'u.

Türklerde geleneksel olarak ırk, din, kan, şecere, hatta dil birliği toplumsal birlik temeli olmamıştır. Türkler bunların hepsinde tekçiliği değil, çokçuluğu kabul ettiklerinden toplumsal birliklerinin temeli ya zenaat birliği ya da devlet birliği olmuş, Türk tarihte en çok bu iki kavramla varolmuştur. Türkler hiç bir zaman teokrasi, aristokrasi, ırkçılık rejimleri kuramamışlardır. Devlet birliği kurmadıkları zamanlar çoğunlukla hayvancılık, çiftçilik, zenatçılık birimleri ve kardeşlikleri halinde yaşamışlar, devlet kurdukları zaman da ne ırk prensibine ne de kan ya da din prensibine yer vermişlerdir.

Bu açıdan Türkler gerçekten dikkate değer insancıl toplumlarını oluşturan insanlar olmakla beraber, bu özellikleri onları iki olay karşısında kritik bir duruma düşürür: ekonomik yaşamları sarsıldığı zaman, ya da devletleri sarsıldığı zamanlar. Ekonomileri ya da devletleri yıkıldı mı dağınık, yönsüz bir hale gelirler.

XVII'nci yüzyılla XVIII'inci yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Türklüğü bu iki yandan çok darbelendi; daha önce kullandığım bir benzetişe başvurursak, XVIII'inci yüzyıl sonundan XIX'uncu yüzyılın ilk çeyreği sonuna kadar süren bir koma haline girdi. Bu süre içinde eski Osmanlı toplumunun ekonomik ve politik düzeni alt üst oldu; kişiler ne olduklarını bilemez oldular.

Ancak II. Mahmut zamanında, Napolyon savaşlarının İngiltere yönüne çevrilmesi ile Batı uyduculuğundan kurtulma olunca, toplum bu koma halinden çıkıp tekrar bir devlet olarak dirilebildi. Ondan sonra yavaş yavaş bir yeni «biz» kavramı belirmeğe başladıysa da, XIX'uncu yüzyıl ortasında bu henüz yeni ve belirsizdir.

Bu durumu anlamak için, Abdülhamit zamanında Avrupa'da bulunan bir Jön Türkün anılarında anlattığı bir hikâye ilginçtir. Birkaç arkadaşıyle Paris'te bir kütüphaneye dadanmış. Oraya bakan memur ya da müdür, bunları ilgiyle izlermiş. Nahayet bir gün sormuş:

« Siz nesiniz?» demiş

Bizimkiler bakışmışlar, hepsi birden,

« Müslümanız» demişler. Fransız

« Bu, sizin dininiz. Milliyetiniz ne?»

Bizimkiler cevap vermişler :

« Biz Osmanlıyız» demişler.

Adam genc tatmin olunmamış :

« Bu, sizin tâbiiyetiniz. Milliyetiniz nedir?»

« .....»

« Bakın» demiş, «şuradakini görüyor musunuz? Ona sordum, 'Ermeniyim' dedi. Bir de şurada oturan var; o da Rum olduğunu söyledi. Siz de Rum veya Ermeni olamazsınız ya!»

Jön Türk, bu ya hayalî ya da gerçek hikâyeyi anlattıktan sonra,

« İşte o zaman Türk olduğum aklıma geldi» der.

Onun bu son yargısı Avrupalının, analize zorlayan soruları karşısında, düşünülerek bulunmuştur. Tanzimata karşı uyanan «biz» anlayışının içinde, bu hikâyede olduğu gibi, bir parça Müslümanlık, bir parça da Osmanlılık var. Fakat bu ikincisi bile yenidir. Batının baskısı karşısında düşün yoluyle bulunmuş bizciliğin ilk belirişidir; köklü olan birincisidir.

Fakat Müslümanlıkta, İslâm hukukunda Türk kavramına yer verecek örgütsel bir «biz» kavramı yoktur. Müslüman ümmeti üç kişi de olabilir, üç milyon kişi de; bunların bir devlet birimi olmaları da şart değildir. O zaman «millet» diye yalnız Müslüman olmayan kişilerin din toplumuna denirdi. Müslüman Türkün örgütsel «biz» varlığı ancak devlet çerçevesi içinde mümkündü. Örgütsel toplum olarak devlet, İslâm hukukundan değil, Türk «kanun» geleneğinden doğmuş bir şeydir. İslâm hukuku

sadece inananlar arasındaki bireysel yaşam sorunları ile ilgilidir.

Osmanlı devletinin ekonomik, siyasal temelleri darbelenmeğe başlayınca şeriatçılar ortaya çıkarak, birey hukukundan başka bir şey olmayan İslâm şeriatı ile örgütsel Türk toplumunu kurtaracağız iddiası ile onu daha da dağıtmaya yol açtılar; devlet-bizliğinden yoksun şeriata kalmış bir toplumun başındaki yönetim kolaylıkla Batı uydusu haline gelebilir. Hindistan bunun en tanınmış örneğidir. Bağımsız bir devlet altında bir millet olma bizliliğinden yoksun her Müslüman toplumu Batı'nın ya uydusu olmuş, ya da tüm onun esiri haline gelmiştir. Batı'nın ekonomik, siyasal güçleri karşısında hemen hepsi param parça olmuşlardır. Müslüman olarak hiç bir örgütsel bizlikleri, siyasal birlikleri olmadığından Batı'nın önünde sapır sapır döküldüler. Müslümanlıkları, şeriata bağlılıkları çok kavi olduğu halde bunun onlara faydası değil zararı oldu. Endonezyalılar Hindistan'a kıyasla daha da kötü duruma düştüler; çünkü onların ufak ufak sultanlıkları birer birer Hollanda uydusu haline geldikten sonra, milyonlarca insan Hollanda ekonomisinin önünde koca bir koyun sürüsü haline geldi. Ulusal birlik bilinci dinin etkisi altında o kadar yok edildi ki bugün bile bir ulus olarak kendilerini bulamıyorlar. Bu örneklere karşı Japon toplumunu göstereceğim. Batı, bu toplumu, örgütsel bir toplum olarak karşısında kaya gibi buldu; bu toplum Batı'dan istediğini eline geçirip kullanma, hatta sömürme marifetini bile gösterdi.

Osmanlı-Türk toplumu güçlü devlet geleneğiyle böyle sonuçlara düşmekten kurtulduysa da Tanzimata karşı uyanan ilk tepkide Osmanlılıktan ziyade Müslümanlık yanı vardı. Bu tepki Batı uydusu olan devlete karşı olmakla beraber, daha önemli olan yani Batı uyduculuğundan asıl faydalanan Hıristiyan «millet»lere karşı olduğundan içindeki din dozu daha üstündü.

Fakat, şimdi görüşlerini ele alacağımız, modern çağımızın gerçek ilk düşünürü olan Namık Kemal'in elinde bu İslâm-Osmanlı unsurlarının yoğrulmasından Batıcılığa karşıt yeni bir «biz»

anlayışına doğru ilk adım atılmış oldu. O, Tanzimat ürünü olan Osmanlı birliği kavramını alarak ondan, bir çeşit Osmanlılık Milliyetçiliği geliştirmeye çalıştı.

Namık Kemal'in önemi, Menderes modeli Batıcılığa karşı bir milliyetçilik bilinci yaratmağa çalışmasındadır. Bu çeşit Batılılaşmanın toplumun ekonomik temellerini yalnız çökertmekle kalmayıp onların yerine yenilerinin geliştirilmesine olasılık bırakmadığını da ilk anlayan odur. Batı'nın uydusu olmuş hiç bir toplum kendine çekidüzen verecek reformlar yapamamıştır. Bu halden kurtulmak için ulusal bir savaşı kazandıktan sonra, bu gelişememe durumuna ancak devrimsel değişmeler yaparak girmek zorunda kalmıştır.

Namık Kemal'in karşı geldiği durumun başlangıçları Tanzimatın ilânından bir yıl öncesine gider. 1838'de Londra'da uzun görüşmelerden sonra, aslında Mısır valisi Mehmet Ali'ye karşı İngiltere'den ittifak sağlama düşüncesiyle başlayan görüşmeler sadece bir ticaret antlaşması ile sonuçlanmıştı. İngiltere kesin olarak ittifaka yanaşmamıştı.

Bu antlaşma, ondan sonraki yıllarda diğer ileri gelen Avrupa devletleriyle de yapılan benzeri antlaşmalar gereğince Avrupa endüstri maddeleri düşük gümrük tarifeleriyle girecek, bu tarifeleri değiştirmek hükümetin elinde olmayacak; yabancı işadamları her yere gidebilecek, her istediği işi yapabilecek, kazandığını istediği zaman alıp götürebilecek; ticaret ve zenaat serbest olacak, devlet müdahalesi ve tekelleri olmayacak, devlet ekonomik siyaset gücünden yoksun olacaktı. Her türlü hammadde, hatta yiyecek maddelerini, hatta bir savaş halinde devletin savunması için gerekli bile olsa devletten daha çok fiyat verip alabilecek olan yabancı işadamının o maddeleri ihraç etmesine engel olunamayacaktı. İngiliz başbakanı Lord Palmerston, büyük elçi Lord Ponsonby ve Türkiye'de durmadan liberalizm propagandası yapan David Urquhart (Ahmet Vefik Paşanın «en tehlikeli Türk dostu» dediği adam) bir yandan bu kadar avantalı bir antlaşmayı yaptıklarından ötürü birbirlerini tebrikler ederken bir yandan da Osmanlı

devlet adamlarının ahmaklığının bu derecesine şaşıyorlar, Palmerston onlara bayağı acıyordu.

Padişah Mahmut hasta yatağında, uğradığı yenilgilerin ıstırabı içinde bu antlaşmayı imzalamak istemedi; getireceği zararlar üzerine ileri sürdüğü itirazlara Reşit Paşa, sevmediği ve Palmerston'a müstebit diye kötülediği Mahmut'u, «Sanayi kuracağız, Avrupa'dan makineler, ustalar getirteceğiz; o zaman bu mahzurlar kalmayacak, buna mukabil bu antlaşmayla Mehmet Ali'yi mahvedeceğiz» diyerek kandırdı. Türk köylüsünün, esnafının, endüstrileşmesinin ve nihayet Osmanlı devletinin idam fermanını elde etti.

Otuz yıl içinde bu antlaşmanın neler ettiğini anlamak isterseniz Namık Kemal'in yazdıklarını okuyun. Dünyanın hiç bir yerinde görülmedik bir liberalizm rejimi başlayınca Avrupa ekonomisi bir çığ gibi geldi. Menderes modeli bir «görülmedik refah» dönemi başladı. Gene aynı dönemde bizim gibi Batı sorunuyle uğraşan Japonlar, tersine kapıları, pencereleri sımsıkı kapatarak, kemerleri sıktılar, sert bir devletçilik politikası tutturdular; o tarihten sonra yollarımız ayrıldı; aynı yüzyılın sonlarına doğru Japonya, Avrupa ayarında bir endüstri ülkesi haline geldi. Reşit Paşanın endüstrileri ise sabun köpüğü gibi söndü; Tanzimat paşaları: «Devlet eliyle ekonomi olmaz; bu işi Zarifî mi olur, Mr. James Jones mu olur, yoksa ikisi birlikte mi olur, istedikleri gibi onlar yapsınlar!» diyerek işin içinden çıktılar. Menderes modeli görülmedik refah devrini yerli/yabancı özel girişim rejiminin eline verdiler.

Namık Kemal'in eleştirileri, işte böyle sonuçlar yaratan Batı medeniyetçiliğidir. Böyle bir durumda olan bir düşünür, ister istemez; «Batı nedir?», «Batılılaşma nasıl olur?», «Batı karşısında biz neyiz?», «Toplumun kalkınması nasıl olur?» sorulariyle karşılaşır. Bu bakımdan o, bizde *Batıcılık*, *Ulusçuluk*, ve *Toplumsal Devrim* sorusunu ilk ele alan adamdır.

İlk kez Batıcılık-bizcilik karşıtlığının doğuşunu, böyle bir karşıtlığın meydana gelişi yüzünden toplumsal değişme, kal-

kınma sorununun olumsuz, hatta tutucu yöne çevrilişinin ilk örneğini de yine onda göreceğiz. Daha sonraki kuşaklardan gelen başlıca düşünürlerimizin çoğu bu ikiliğe ve olumsuzluğa düşmüşlerdir.

Namık Kemal'in düşünüşünün dokusu hakkında bir fikir vermek için önce Avrupa uygarlığını anlatan yazılarından birinin özetini vermek isterim. Ünlü *Terakki* adlı yazısında bunu şöyle anlatır

«Gökteki yıldızlardan bir kişi gelse» (sanki kendini kastediyor) «ve bu mahlûk Avrupa'yı görse, insan gücünün yarattığı eserler onu hayretler içinde bırakacaktır. Yalnız Londra'da göreceği harikalar aklına korku verecektir» diyerek bu harikaları birer birer anlatır: parlamento, mahkemeler, okullar, ticaret, müzeler, hayvanat bahçeleri, rasathaneler, kütüphaneler, tiyatrolar, basın (bunlar, o zaman hiç biri bizde olmayan şeyler). Bunlar hangi nedenlerin ürünüdür? Şunları sayar : özgürlük (hürriyet), eşitlik (müsavat), işbölümü, ekonomi bilimi, buhar kuvveti, elektrik. Bu kurallar ve araçlar sayesinde insan uygar ülkelerde doğayı egemenliği altına alıyor; ilerleme yolunu buluyor. Fikirler çalışmaya, bilime yönelmiş, refah dünyası yaratılmıştır.

Namık Kemal'in bu Avrupa uygarlığı anlatışını o zaman okuyanlar acaba onu nasıl belliyorlardı? Avrupa'da insanlar çalışıyor, bilgi edinmişler, siyasacıları da çok akıllı; onun için özgürlük var, eşitlik var. İşte bu kadar.

Namık Kemal'in Avrupa uygarlığını anlayışı, kendisinden yirmi yirmibeş yıl önceki ilk Tanzimatçıların anlayışından ileri gidememiş. Biraz tarihe gidebiliyorsa da ancak Fransız Devrimi'ne kadar. O da ona toplumsal devrimler yanı ile gözükmüyor da bu devrim sadece akılda yapılmış bir devrim gibi gözüküyor. Bu Fransa'da olan devrim nasıl olmuş da Londra'da uygarlık yaratmış? Namık Kemal'in okuyucuları, batı Avrupa'da daha Fransız devriminden çok öncelere giden bir toplumsal değişme olduğunu, bu uygarlığın bu değişme boyunca yavaş, hızlı, sarsıntılı çalkalanmalarla bir yapı ve örgüt değişiklikleri sonucu olarak meydana geldiğini öğrenmiyorlar. Bu uygarlığın kendi toplumunun tarihi,

o zamanki durumu ile ilgisinin ne olabileceğini de anlıyamıyorlar. Her şey iki noktaya gelip tıkanıyor: akıl ya da bilim, bir de çalışma (say'). Bu Avrupalı gerçekten soyut bir yaratık; tıpkı onu görmek için göklerdeki yıldızın birinden kalkıp gelen yaratık gibi. «Avrupa kafası» diye o zamandan beri bir inanç kalıyor geriye. Uygarlık bu kafanın işi; o kafayı alıp omuzlarımızın üstüne takmadan uygarlaşma olamayacak.

Namık Kemal Batı uygarlığını tarih ve toplum koşullarından o kadar soyut anlıyor ki o uygarlığın içinde geçen toplumsal olayları gördüğü halde bu olaylarla uygarlık denen şey arasındaki ilişikliği görmüyor. Gerçi insan gücünden, işbölümünden, ekonomi biliminden de söz ediyor, fakat okuyucuya bunlar arasındaki ilişkiyi göstermiyor. Sözünü ettiği toplumsal olaylar arasında önemli şeylerin üstüne basıp geçiyor da üzerinde durmuyor. Örneğin, bu akıllara korku veren uygarlıkta üç önemli kusur bulunduğunu söyler: sınıf farkları, imtiyazları; konsolide oyunları dediği malî spekülasyonlar; akıl hükümlerine aykırı gelenekler. Daha da ileri gidiyor: haksızlık, zulüm de kalkmış değil, diyor; birçok insanlar açtır; siyaset çoğunluğun çıkar isteklerine göredir (çoğunluk mu acaba?), akıl işlerine din işleri karıştırılmıştır, diyor. Avrupa düşünürlerinin ilerde bunların büyük bir devrime yol açacağından sözettiklerini bile söylüyor (belli ki sosyalistleri kastediyor). Fakat bütün bunlara rağmen, bunlar olsun bu uygarlığın üstünde oturduğu toplumsal rejimle onun arasında sıkı bir ilişiklik olduğunu ona anlatmıyor. Uygarlık o kadar tarih ve toplumdan soyut bir akıl işi ki kusur diye gördüğü olaylar sanki tesadüfler olarak görülüyor. Demek ki toplum ile uygarlık arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Uygarlığı yapan toplum değil, bireydir. İkisi arasında bir ilişki söz konusu olsa bile, bunda uygarlık topluma etki yapıyor, toplum uygarlığa değil.

Demek ki XVIII'inci yüzyıl sonu tarih yazarı Âsım boşuna hayıflanıyordu. Frenklerden siyaset öğrendiğini sandığı aydınlar, Fransız Devrim'inden, Voltercilik, dinsizlik suçlamaları yüzünden belli ki siyaset ve tarih görüşünde hiç etkilenmemişlerdi. Bir şeyler

öğrenilmişse bile Osmanlı tarihinin koma devri dediğim dönemde o da unutulmuştu. Osmanlı kafası tarih bilincinden yoksunlaşmıştı. Namık Kemal Londra'da Karl Marx'tan az ötede yaşarken, Fransız Devrim'i düşününün çok daha ötelerine gidildiği bir dönemde, o düşünü ikinci üçüncü el kitaplardan öğrenmeğe çalışıyordu. Hem de tanıdığı sosyalistler olduğu halde. Birinci Enternasyonale Marx'tan sonra başkanlık etmiş olan tanınmış bir sosyalist, Yeni Osmanlılara yardım etmiş bir kişi olduğu halde, Yeni Osmanlıların uygarlık görüşünde toplum anlayışı yanı hiç yoktur.

Namık Kemal'in Batı uygarlığından alınacak şeyler konusundaki fikirlerine gelirsek bu bireyci düşünüşün toplum açısından etkilerini görürüz. Batı uygarlığında «biz» için önemli yalnız iki şey var: özgürlük, aydınlanma. Zamanla bunlar «Kanun-u Esasi» ve «Maarif» oldu. Yani, anayasa yapılırsa, okullarda bireyler okutulursa çağdaşlaşma olacak. Avrupa uygarlığının, üstünde oturduğu toplumsal sistem bizi ilgilendirmez; o sistem «biz»deki sistemden her noktada farklıdır. O, Hıristiyanlıktır; «biz» deki ise Müslümanlıktır. Onda hükümetin temeli çoğunluğun isteğidir; «biz»de ise şeriattır. Onda sınıflar vardır; «biz»de sınıf diye bir şey yoktur. «Biz»in hukuku ve devleti gibi, ahlâkı da farklı ve üstündür. Demek ki Avrupa'da ne kadar noksanlık varsa onlar «biz»de hep üstündür. «Biz»de olmayan biricik şey uygarlıktır; Avrupa yalnız bunda üstündür. Sorun basit: eksik olan yanı Avrupa'dan almak.

Namık Kemal'in anlayışında, bu Batı uygarlığının karşısında olan «biz», Müslümanlık ile Osmanlılık devletidir. İkisinde de, Batı uygarlığından olmak için çok devrimsel değişmeler gerektiği aklından bile geçmiyor. Anayasa işi Osmanlı devlet düzeninin başka bir siyasal rejime sokulması sorunu değil, Müslümanlığın ve yükselme dönemindeki Osmanlılığın düzeninin diriltilmesidir. Anayasanın fazladan yapacağı şey, birey özgürlüğünü (hürriyeti) sağlamaktır ki bu da uygarlığı almak için gerekli olduğundandır. Onun dışında Namık Kemal Tanzimatçılara bile tuhaf gelecek iddialarda bulunur. Örneğin, Tanzimatçıların kanunlar yapmak

için Avrupa kanunlarını aktarmalarını kınar; buna karşı gerekli ve doğru eleştiriyi yapacağına, bunlara toplumsal ekonomik değişmeleri kolaylaştıracak, dürtecek nitelikte olmaları sorunu açısından bakacağına; ortaya, «fıkıh ile her şeyi yapabiliriz» gibi kocaman bir iddia atar. Böyle bir iddia ile, fıkhın hem ulusal toplum olma konusundaki yetersizliğini, hem de uygarlığa doğru toplumsal değişmeyi hazırlamak, kolaylaştırmak işindeki yetersizliğini; kısaca hukuk ile toplum arasındaki ilişikliği anlamadığını açıklamış olur.

Namık Kemal'in, «özgürlük rejimi ile bilgi ve çalışma işi anlamında Batı uygarlığını yaratacak toplumsal temeller bizde zaten var» gibi daha da kocaman bir iddiası da var. «Biz» görüşü onu, bilmeden toplumsal değişme sorunu karşısında adım adım tutuculuğa yaklaştırıyor. «Biz»deki üstünlüğe, Batının uygarlığını da katarsak «terakki»yi katmerli yapmak bile mümkün.

Bu buluş, Namık Kemal'i zaman zaman coşturur: «Bu, hele bir olsun» der, «hele özgürlük rejimine bir de bilimi ve çalışmayı katalım, bakın neler yaparız?» Onun «biz»i, Türk ulusal toplumu değildir; Batının uygarlık esareti altına girmiş olan Osmanlı İmparatorluğunun bağımsız bir imparatorluk olmasını istiyor. Toplum ona Türk ulusu, bağımsızlık ulusal bağımsızlık olarak gözükmüyor. Osmanlılık fikrinin o kadar etkisi altındadır ki ulus bağımsızlığı gibi bir amaç ona tenezzül edilmeyecek kadar küçük gözüküyor. Hele Osmanlı İmparatorluğu camiası Avrupa devletlerinin siyasal egemenliğinden bir kurtulsun, bir de bireylerinin kafası Avrupa'nın «şa'şaa-i medeniyeti» ile cilâlansın, bakın o zaman ne büyük bir güç olacaktır; eski Osmanlı «satvet»inin parlak günleri nasıl gelecektir!

Bu olabilir miydi? Ekonomik temellerden yoksun bir emperyalizm olur mu? Bu, onun tarihsel romanında anlattığı insanüstü faziletlerin yaratabileceği bir şey midir? Eski Osmanlı-İslâm sisteminin en önemli iki kurumu, toprak rejimiyle esnaf rejimi ve bu iki temelin yaratığı olan iki askerî gücü, sipahî, yeniçeri örgütleri, bir tarihçi olarak pek iyi bilirdi ki çoktan yok ol-

muştur. Namık Kemal bizde modern historiyografiye doğru ilk adımdır; fakat İslâmcı ve Osmanlıcı ütopyasının etkisiyle, bir de Avrupa tarihçilerine kızmasının verdiği abartıcılığı yüzünden; askerî plandaki yok oluşun imparatorluk ekonomisi planındaki köklerini kendisine gösterecek bir toplum görüşü olmadığından top ve zırhlı Avrupa'sının cilâsı ile paçavralara gömülmüş Türk halkı, onu soymakla meşgul Ermeni sarrafı, devleti dolandırmakla meşgul Rum banker, ulusal varlığının dünya siyaset ve ekonomisindeki önemini sezmeye başlayan Arap el ele verecek de bir Osmanlı İmparatorluğu olarak dünyanın karşısında yaşatacak sanıyordu.

Bu umutla Namık Kemal, bu Osmanlı birliğini yaşatmak için eski düzenin iki temelini, saltanat ve hilâfeti, fıkhı ve şeriatı, Yeni Osmanlı ideolojisine almak zorunda kaldı. Kişi özgürlüğünden o kadar söz ederken onun bunlarla uyuşmazlığını görmüyordu. Avrupa uygarlığındaki birey «sa'y-ü gayreti» kazanma zihniyeti karşısında Müslüman halkın kanaatkârlık zihniyetinden o kadar yakındığı halde ortaçağ İslâm ahlâkının üstünlüğünde direniyordu. Ekonomik ilerlemelerden, o günün buhar ve elektrik gücünden o kadar söz ederken, Osmanlı İmparatorluğu ideali onda hâlâ gaza ve fütuhat idealidir. Bunun, onu sürüklediği sonuç, ulusal birlik ve kalkınma olmaktan çıkıp padişah ve halifenin paternalist önderliği altında emperyalist bir özlem olur. O zaman uygarlıklaşma, geleneksel toplum düzeninde temelli değişiklikler gerektiren bir sorun olmaktan çıkar, bu düzenin üstüne bir Avrupa uygarlığı cilâsı vurmakla yetinilecek bir iş haline gelir. Uygarlıklaşma toplumsal bir evrim ya da devrim sorunu değil, eskinin yeni bir kılığa sokulması işi olur.

Bunun sonucu olarak Batılılaşma ile Osmanlılık sorunları temelde birbirinden ayrı sorunlar olarak görülür. Batı uygarlığını alma işi, Müslüman toplumunun şeriatı, fıkhı, halifesi ve medresesi ile kalmasına engel değildir. Yenilenme bunların üstüne bir uygarlık cilâsı vurmakla olabilecek bir erek olur. Osmanlılık idealizmi erişilmez, kişilerin ulaşamayacağı, faziletlerle gerçekleşe-

bilecek bir ütopi olur. Piyeslerinde gördüğümüz kahramanlar gibi gerçeklik olanağı gözükmez.

Bütün bunların altında, Batı'yı anlamadaki eksikliklerinin altında, toplum görüşündeki tutuculuğun, «terakki» ile onun arasındaki çözümü bulamayışın altında toplumcu görüşün yokluğu yatar. Demek ki, bir ikilik, bir çatlaklık bu büyük insanın, bu büyük savaşçının düşününü de sakatlamıştır. Türk toplumu kadar toplumculuk görüşünden yoksunamayacak başka bir toplum düşünemiyorum: bu onun tarihsel varoluşunun temeli, ulusal birliğinin biricik güçlenme koşuludur. Birey- özgürlüğünün bu ilk kahramanı çok savaştı; bu yurdun kalkınmasının özlemi içinde öldü. Savaşlarını hiç unutamayacağız; fakat biz hâlâ onun bıraktığı yerdeyiz. Onun o kadar çok istediği birey özgürlüğü bile, zamanından beri nice anayasalar yapıldığı halde, yine de gerçekleşmedi. O kadar çok özlediği Batı boyunduruğundan kurtuluş, onun adını taşıyan birinin önderliği altında gerçekleştirildiği halde, onun o kadar eleştirdiği Tanzimat paşalarının yeni kopyalarının yönetimi altında gene zedelendi. Onun vardığı görüşlerin göstereceği yolun yeterli olmadığı görüldü. O, içinde yaşadığı zamanın koşulları altında bunu bilemezdi; onu kınayamayız; çünkü biz bunu bugün bile öğrenmiş değiliz. Bugün onun insan aklının son sözü saydığı Avrupa uygarlığı o kadar sevdiği Osmanlı İmparatorluğuna, ölümünden kırk yıl bile geçmeden, son verdi; Osmanlılık altında toplanacağına inandığı milletleri parçaladı, dağıttı. Bugün o uygarlık, onu görsün de şaşsın diye göklerden getirttiği yaratığın fezadaki yıldızlara gitmek üzere; biz ise o uygarlığın düzeyine onun zamanında olduğundan fazla yaklaşabilmiş değiliz. O denli beslenen hayallerin karşısındaki gerçek budur.

(2) İSLÂMCILIK TEPKİSİ

Tanzimat Batıcılığına karşı tepkinin temsilcilerinden biri olarak Namık Kemal'in Batılılaşma ve toplumsal devrim görüşüne

göre yapılan en önemli reformun, «Kanun-u Esasî» yapılışının doğal ürünü Abdülhamit rejimi olmuştur.

Abdülhamit rejimi, bizdeki genel bir sanının zıddına, Namık Kemal'in görüşünün bir devamından, onun yasal gerçekleştirilmesinden başka bir şey değildir. Namık Kemal gibi düşünenlerle Abdülhamit arasındaki çatışma Batılılaşma ile toplum sorunu üzerine değil, saltanat ve hilâfet anayasası düzeninde en üstün egemen iradenin parlamento mu, hükümet mi, padişah mı olacağı sorunu üzerine idi.

Namık Kemal, Mithat Paşa, Abdülhamit gibi zatlar arasında yeni devlet-toplum rejimi üzerinde bir ayrılık yoktu. Abdülhamit'in anayasaya karşı olduğu inancı sonradan çıkan, toplumun baş sorununun bir anayasa sorunu olduğu sanısının devamından doğan bir görüştür. Onların temsil ettiği çatışmalar bu devrimsel bir toplum-devlet türü getirilmesi sorunu üzerine değil, Osmanlı yasalı düzende egemenliğin uygulanış sınırları üzerine idi. Bu konuda, Namık Kemal ile Mithat Paşa arasında da temelli bir ayrılık olduğunu sanıyorum ki bu da merkeziyetçi despotizm ile federalist rejim arasındaki farktan doğar. Ancak, tartışmalar bu sorunun ele alınacağı bir aşamaya kadar gelemediğinden bu ayrılık patlak vermemiştir. Namık Kemal'in, padişah ve halife altında merkeziyetçi bir devlet, Mithat Paşa'nın ise adem-i merkeziyetçi bir federal devlet yanlısı olduğunu gösteren izler vardır. Abdülhamit bu konuda Namık Kemal'in kendi yanını tutmuş olmasını sonradan kullanarak Kemal'i anayasaya karşı olan bir kişi olarak göstermeyi gazeteci Ahmet Mithat efendinin demagojisi ile becermiştir. Bunun gerçekteki anlamını kavrarsak, Namık Kemal'in trajedisini daha iyi kavrarız. Çünkü, doğruyu söylemek gerekirse, ana davada tutulan görüş açısından tutarlı olan Namık Kemal değil, Abdülhamit'tir. Namık Kemal, kendi fikirlerinin yarattığı rejimin kurbanı oldu.

Abdülhamit rejimi, ne eski Osmanlı-İslâm, ne de yeni Batıcı-Tanzimat rejimine benzer. Namık Kemal'in Batı ile «biz» ayırımında sorunu toplumsal açıdan göremeyişi, «biz» konusunda

devrimci olmayışı yüzünden Abdülhamit rejimi, başka bir «biz»-cilik görüşünün, İslâmcılık anlayışının zaferiyle sonuçlandı. Abdülhamit rejiminin üstün görüşü İslâmcılıktır. Bu rejimin, Türk toplumu için ne felâketli bir rejim olacağını, Osmanlı devletinin anayasa reformuyle önleneceği sanılan kaldırılışının nasıl otuz üç yıl daha süreceğini kimse kestirememişti.

Namık Kemal'in Batı'dan gelen tabiî haklar nazariyesi ile onun anlayışındaki «biz»den alınan fıkıhçılığın yan yana konuşundan doğan Abdülhamit rejiminin özelliklerine bakarak, hem İslâmcılık tepkisinin temel görüşünü, hem de Batı etkisinin ne hale geldiğini, böylece Batılılaşma ile «biz»leşmenin nasıl birbiriyle çelişikleştiğini göreceğiz.

Batının uygarlığı Hıristiyan uygarlığıdır, halbuki «biz» İslâm uygarlığındanız. İslâmlık, sadece bir din değil, bir uygarlıktır. Demek ki «uygarlık» kavramı İslâmcı görüşüne de girmiş; Avrupa'da XVIII'inci yüzyılda yaygınlaşan «civilisation» (uygarlık) kavramı Avrupa'ya özgü bir şey olmaktan çıkarılmıştır. Nasıl Batı uygarlığı her şeyi ile yine de bir Hıristiyan uygarlığı ise, İslâm uygarlığı da her şeyi ile bir İslâm dini uygarlığıdır.

Batı etkisi altında Tanzimat bu uygarlığın bütünlüğünü din-devlet ayırımı yapmak suretiyle bozmuştur. Şimdi Batıdan uygarlık almağa kalkışılacağına eski, klasik İslâm uygarlığına dönüp onu diriltmeli, gerçekleştirmelidir. Demek ki Tanzimat Batıcılığından Namık Kemal ikiciliğine geçtikten sonra, şimdi birincinin Batıcılığının zıddı olan İslâmcı görüşe gelmiş oluyoruz.

Bu görüşe göre, Batı uygarlığının ilmi, fenni, endüstrisi, kişi çalışması, özgürlüğü diye nesi varsa, İslâm uygarlığının da vardır. Zaten Tanzimatçı Batıcıların Avrupa'ya özgü sandığı uygarlık aslında Müslümanlardan alınmadır. Onların dini bâtıl olduğundan bir uygarlık yaratamazdı. Vakta ki Hıristiyanlar, Müslümanlıktan uygarlık almağa başladılar, ancak o zaman karanlıklardan kurtulmağa, ilerlemeye başladılar. Çağdaş uygarlığın aslındaki kaynakları «biz»dedir. Şimdi onu bırakıp Hıristiyanlardan uygarlık almağa kalkıyoruz. Biz, şeriatın uygulanmaması

yüzünden, Tanzimat'ta kendimizi Hıristiyanlara esir ettik. Çare, İslâm uygarlığına dönmede; özellikle onun ruhu olan şeriatı «Osmanlı kanunu» filan gibi şeriat-dışı yanları bırakıp, yüzde yüz onu uygulamaktadır.

Bu alafranga İslâmcıların anladığı İslâm lık Osmanlı, Türk hatta ortaçağ Müslümanlığı gibi tarihsel Müslümanlık değil, Hazreti Ömer, hatta Hazreti Peygamber zamanına kadar götürdükleri hayalî bir Müslümanlıktır. Onların sanısı zıddına tarihte olan Müslümanlık yaşamın her yanını kaplayan bir din olma eğilimi yüzünden daima bilime, fenne, hatta devlete aykırı olmuştur. Türk geleneklerinde sivil ve siyasal yaşamın her yanını kapsamaktan çıkarılarak, sadece bir hukuk, halkın ibadet ve örfü alanlarına daraltılmıştır. İslâmcıların, tarihe baştanbaşa aykırı olan görüşleri onların da, yalnız İslâmlık adına, bireyci ve bir ideolojiye yönelmelerinden ileri gelir. Onların da toplum görüşü yoktur. Onların toplum olarak anladığı «ümmet», organik bir toplum değil, inanan bireyler toplamıdır.

Bugün bu ideolojinin ileri sürüldüğü Pakistan'da buna İslâmlık değil, İngilizce olarak (çünkü bunun hiç bir Müslüman dilinde karşılığı yoktur, yani tamamen sonradan uydurma bir ideolojidir) «İslamic Ideology» denmektedir. Bu görüşe göre, şeriat «ümmet» için araç değil, amaçtır. Şeriat, Avrupa'da olduğu söylenen uygarlığa zıt prensipleri olan ayrı bir uygarlığın kendisidir. Tanrıya inanmaktan ilme, fenne, yıkanmaya, ya da diş fırçalamaya kadar o her şeyi kapsar. Namazın, orucun bile rasyonel anlamları vardır. Avrupalılar bu gerçekleri bilmediklerinden bunları deney yollarıyle bulmaya çalışırlar. Halbuki Şeriat bunların hepsini hazırca bize bildirmiştir.

Söylediğimiz gibi, İslâm anlayışında örgütlü toplum görüşü yoktur. O, bireyler toplamıyle ilgilidir. Hangi aileden, kavimden, dilden, devletten olursa olsun kişilerin, bireylerin inançta birliğidir. Onun için tarihte çok Müslüman hükümetleri olduğu halde, hiç bir zaman İslâm Devleti (Pakistanlıların yine İngilizce olarak «Islamic State» dediği şey) olmamıştır. Devlet türleri İslâmlıktan

çıkmamış, ondan önce gelmiş ve aldığı İslâmlığa da ona göre biçim vermiş, din ile toplum arasında ancak bu yolda bir örgütleme meydana gelebilmiştir. Halbuki, şimdi bu İslâmcılara göre İslâm uygarlığı inanan kişiler ümmetinin İslâmlıktan gelen uygarlık araçları yığınıdır.

Bu kadar tarih gerçeklerinden yoksun hayalî, yapma, bireyci bir «biz» görüşünün, yalnız Osmanlı İmparatorluğunda değil, dünyanın diğer yerlerindeki bütün Müslümanların toplumsal örgütlerinin allak bullak olduğu bir dönemde ne kadar yıkıcı, antisosyal, nihilist bir rol oynama tehlikesi taşıdığını, bunun Osmanlı İmparatorluğundaki uygulanışlarında göreceğiz.

Bu dönemde, din ve şeriatın bol bol lakırdısı edildiğine, Batı uygarlığına karşı yazarların İslâm uygarlığının üstünlüklerinden atıp tuttuklarına bakarak, bütün kapıların «gâvur» uygarlığına kapandığını, toplumun Batı etkisinden kurtularak, sözü edilen İslâm uygarlığını yaratma işine koyulduğunu sanmamalıyız. Bu bireyci uygarlık görüşü herhangi bir toplum örgütü ve özellikle toplum değişmesi görüşünden tüm yoksundur. Bundan ötürü, bireyciliğine ve alafrangacılığına karşın, toplum kalkınması. değişmesi sorunlarına geldi mi Namık Kemal'den de daha gerilerde kalır.

O, gözünü böyle arkaya çevirmiş bakarken, Batı uygarlığı, fırsat bu fırsat, elini kolunu sallaya sallaya, Tanzimatta olduğundan da daha derinlere, her yere girdi. Batı ekonomisinin egemenliği, hilâfet imparatorluğunun başkentinin göbeğinde «Düyun-i Umumiye» imparatorluğu olarak karargâh kurdu.

Tanzimatın uyduculuk döneminde devletin siyasal bağımsızlığı yoktu, fakat hiç değilse Düyun-i Umumiye imparatorluğu diye bir şey de yoktu. Şimdi, Abdülhamit zamanında bu da gerçekleşti. Batı'nın artık dış kaleye ihtiyacı yoktu. Kalenin içine girişi hazırlamış, kaleye girilmiş, ondan sonra devlete, «Siyasette bağımsızsın, ister Rusya'ya dön, ister Prusya'ya; biz içeride yerleştikten sonra, istediğin yere dön!» diyorlar; bizim halkımız da buna bakarak Abdülhamit'in yedi düvelden bağımsız olduğunu sanırdı.

Bütün dünya Müslümanlığında Abdülhamit'in siyasette en bağımsız İslâm hükümdarı olduğu sanısının yaşadığı dönemde Batı, her türlü temsilcisi, her türlü aracıyle bu İslâm imparatorluğunun içinde cirit oynuyordu. Tek giremedikleri yer Mekke ile Medine.*

O devirde bir Türk, Istanbul'dan Halep'e bile zor giderdi. O da Cevdet Paşa gibi bir devlet adamıysa. Eğer aydınsa, Bursa'ya bile zor giderdi. Eğer halktan ise, en kabadayısı mahallesinin ötesine ancak gidebilirdi. İmparatorluğun topraklarında asıl trafik Batı'lıların elinde. İngiliz, Alman, Fransız, Rus mühendisleri, arkeologları, seyyahları, coğrafyacıları, haritacıları, bitki ve hayvan bilginleri dolaşıyor; ellerinde bilimsel araçlar, dağını taşını ölçüyorlar, haritalarını çiziyorlar, madenlerinden, petrollerinden örnekler alıyorlar. Topraklarını kazarak, tabaka tabaka uygarlıklar buluyorlar. Altlarında katır, sırtlarında çadır, bizim Müslümanlıkla meşgul aydınlar gibi yol yok, geçit yok demeden, el atmadık yer, girmedik köşe bırakmıyorlar. Adamlar hayretler içinde : dünyanın tarihçe, uygarlıkça, kaynaklarca en zengin bir bölgesinin üstünde durgun, sefil bir insan yığını oturuyor. Bu böyle olmaz, yağma yok demeğe başlıyorlar. Bir Alman, yüksekten akan bir su karşısında coşuyor: «Bu su böyle akar?» diyor. «Ya, böyle akar» diyorlar. «E, siz de böyle bakar?» diyor adam şaşkınlık içinde.

Batı, imparatorluk topraklarının üstünde mühendis, zoolog, coğrafyacı ve madenci olarak ayaklanmış böyle dolaşırken, Batıcıların o kadar özlediği «hürriyet» ile «maarif», biri Meclis-i Meb'usan şeklinde yok edilmiş, diğeri de korku ve şüphe konusu olmuş. Bunlara karşı olumsuz davranış alabilen devlet, Düyun-i Umumiyeye yan bakmak şöyle dursun, onun önünde eğilmiş, ondan yardım umuyor. Bu D. U. Osmanlı İmparatorluğunun

* Bu da bizim sanımız. Gerçekte çeşitli yollarla oraya bile giren Batılılar olmuştur. Bunların en ünlüsü Hollandalı şarkiyatçı Snouck-Hurgronje, Mekke hakkında tek bilimsel kitabı yazan adamdır.

köşesini bucağını, hesabını kitabını Müslümanlardan daha iyi biliyordu. Devletin eli her yere uzanan birinci kurulu hafiye ve zaptiye örgütüdür. Onun dışında en önemli işlerde Batı uygarlığının kalesi D. U. ön safta. Maliye, nafia, önemli yatırım işleri onun alanı. Bütün kaynaklara o el koymuştur.

İşte, İslâm uygarlığının Batı uygarlığı karşısındaki gerçek durumu! Bu uygarlığın, sanımca, en münasip adı «teneke uygarlığı»dır. Esası, içindeki petrolü boşaltılmış gaz tenekesidir. Halk onu alır, evinin damını veya duvarını yamar; onun içinde su taşır; onun içinden su içer; onun içinde yıkanır. «Tenekecilik» adında bir de meslek meydana getirerek bu maddenin ekonomik gelişmeye de bir faydası olmuş!

Bu teneke uygarlığı içinde yaşayan toplum karşısında devletin çok titizlikle üstünde durduğu görev, tenekeyi Batı uygarlığının etkilerine karşı galvanize edecek bir totalitercilik kurmaktır. Liberalizm yalnız Batılılara mahsustur. Onun için, bu liberalizm uygarlığının etkilerinin sızdığı okumuş kafasına uygarlık ideali, inadına, bir bireycilik ve liberalizm şeklinde bir kurt gibi sokulur; onu için için kemirmeğe başlar; herhangi bir toplumcu görüşün yeşermesine hiç imkân bırakmazdı.

Bu dönemin özelliklerinden biri de yenilenme, kalkınma isteklerini kökünden baltalayan bir gelenekçilik felsefesinin yerleşmesi, bunun en su götürmez delili olarak da düşün hayatımızdan bir türlü sökülüp atılamayan bir «Japon efsanesi»nin yaratılması oldu. Batı uygarlığının karşısında ayakta durabilmek için toplumsal yapıda değişiklikler gerektiği fikrine karşı, İslâmcı gelenekçiler şöyle diyorlardu «Uzak Doğuda bulunan Japonlar bir Doğu toplumu olarak kendi toplum yapılarında ve geleneklerinde bir kılı bile kıpırdatmadan pekâlâ Avrupa'nın bilimini, tekniğini alabilmişlerdir. Japonlar Avrupa'nın yalnız maddî uygarlığını alarak bununla geleneklerini de güçlendirdiler.»

Bu efsane, Tanzimatın başlattığı, Namık Kemal'in bilmeden pekinleştirdiği «takma Avrupalılaşma» teorisinin, geleneklerin üstüne bilim, teknik kurma tezinin resmî sonucu oldu. «Japon uy-

garlaşması hakkında hiç bir şey bilmeden, Japon toplumu hakkında tam bir bilgisizliğe dayanarak ileri sürülen bu iddia, gerçekte doğru mudur?» sorusu da kimsenin aklına gelmemiştir. İslâmcı tezine uyduğundan herkes onu bir gerçek olarak benimsemiştir. Ben de, fikir tarihimize sokuşturulmuş böyle bir fikrin etkisi altında Japonya'ya gittiğim zaman böyle bir şeyin nasıl mümkün olduğunu öğrenmeyi çok merak ediyordum. 1959 yılında, Tokyo'ya varışımdan bir iki saat sonra, randevumuz gereğince beni ziyarete gelen Japon tarih profesörünün anlattıkları, Japon efsanesi hakkında bildiklerimin baştan başa yanlış olduğunun ilk ipuçlarını verdi. Daha sonra, ülkeyi dolaştığım, Japon tarihini, değişimini bizimki ile karşılaştıra karşılaştıra incelemcye koyulduğum zaman sorunu daha iyi anladım.

Japon modeli, özellikle Japon değişiminin, bizim Tanzimattan az sonra başlayan döneminden önceki dönemini incelememiş olan kimseleri üstünkörü bakışla ters sonuçlara vardıracak özellikler taşır. Fakat bizim tarihimizi gözönünde tutarak bunu inceleyenler için bu özelliklerin niteliği daha kolaylıkla meydana çıkar. Japon efsanesi yalnız bizde değil, bütün İslâm dünyasında yaşamaktadır. Fakat hiç bir İslâm yazarı ya da düşünürü merak edip de bu ülkeyi ne görmüştür, ne de tarihini, oluşumunu incelemiştir. Sadece her yerde gericiler ve gelenekçiler, efsane şekline sokulmuş Japonya'yı dillerine dolarlar, «Efendim, Japonlar...» diye başlarlar, kendi kafalarındaki inançları bu efsane ile ispatlarlar.

Gerçekte, Japon örneği İslâmcı ve gelenekçi tezini ispatlamaz; tersine, onu yalanlar. Bunun ayrıntısına burada giremeyeceğiz. Bu kitapta yer yer Japonya'dan örnekler verilmektedir. Daha sonraki sayfalarda da zaman zaman yapacağımız kıyaslamalarla bu noktayı aydınlatmağa çalışacağız.

Abdülhamit rejiminin efsaneye dayanan ideolojisi otuz üç yıl sürdü; Türk toplumu Batı uygarlığının şahmerdanı altında teneke haline getirildi; toplumsal düşün hayatını kuruttu; Batıcılığı da, Osmanlıcılığı da, İslâmcılığı da dejenere ederek üçünün de iflâsını meydana çıkardı.

Abdülhamit döneminin Batıcılığı, Tanzimatın başlattığının daha da kötüsü olarak devamı oldu; tüketim Batılılaşmasından sömürgelik Batılılığının sınırlarına kadar gelindi. Batı uygarlığının eserleri sadece dar sınıfların tüketimi için iken, halkın emeği, ülkenin doğa kaynakları Batı uygarlığının kendi üretimi için tüketeceği maddeler oldu. Ekonomik açıdan devlet de, toplum da Batı uygarlığının kölesi haline geldi. Uyduculuk politikasının başlattığı Tanzimat Batılılaşması Avrupa uygarlığının ağırlığı altında bu dönemde hiçe indi.

Abdülhamit döneminin İslâmcılığı bunun karşısına bir ağırlık koyamadı. Kapıları Batı ekonomisine apaçık duran bir toplumda İslâm uygarlığı kurulamayacağını korkunç bir şekilde ispat etti. İslâmcılığın, Batı'nın politik gücüne karşı İslâm dünyasında yürütülmek istenen kampanyası, Batı uygarlığına karşı bir İslâm Enternasyonali yaratma yerine, Hindistan'a mı olur, Arap ülkelerine mi olur, nereye gittiyse, ne hikmetse, oralarda Türk hilâfetine düşman İslâm milliyetçilikleri yarattı. Emperyalist Avrupa'nın valileri, oryantalistleri, ajanları, okulları elbette boş durmuyorlardı.

Abdülhamit rejimi Osmanlıcılığı da iflâs ettirdi. Balkanlarda Bulgar, Sırp, Yunanlı ayaklanmaları, Rum kilisesinin azgınlıkları, Ermeni nasyonalistlerinin çete ve tedhiş eylemleriyle çiçeklendi. Türkten gayrı bilcümle «tab'a-i şahane», Çerkezlere varıncaya kadar milliyetçilik amacına döndü. Avrupa'da Hıristiyan katliamcısı bir «kızıl sultan» efsanesi yaratılmasına yol açan olaylarla Türk halkına dünya ölçüsünde kötü bir ün kazandırdı. Türk aydını tuhaf bir duruma düştü istibdat yönetimine karşı savaşayım derken kendini öteki milliyetlerin bağımsızlık davasına hizmet eder durumda buldu. En ünlü özgürlük şairimiz, Avrupa tab'alı ve bir Avrupa elçisinin himayesinde olan bir Ermeni anarşistinin attığı bombayı alkışlayan bir şiir yazmak zorunda kaldı. Bu gibi özgürlük şiirlerine karşılık, Türk aydını tek bir devrim şiiri yazamamıştır! Biricik katkısı : «Ben bir Türk'üm, dinim cinsim uludur» gibi anlamsız dizeler oldu. Ulus'u «din» ve

«cins» (ırk) ile bir tutan bu sözlerin şairi daha sonranın Türkçülük babası oldu.

(3) AVRUPALILAŞMA TEPKİSİ

Abdülhamit rejimine karşı açılan savaşın sloganı da «hürriyet» (özgürlük)ti. Savaş amacı Kanun-u Esasînin (1876 Anayasası) yürürlüğe konması idi. Toplumsal devrim, reform, kalkınma sorunları buna bağlıydı.

Gerçi Abdülhamit'e karşı savaşanlar arasında iki adam vardı ki, bunlar davanın Abdülhamit'in inmesi, Anayasanın gelmesi davası olmayıp bir toplumsal devrim davası olduğunu söyleyip durdular. Bunların biri, daha sonra Doğululuk ve dincilik kafasından kurtulma yolu ile Batılılaşma görüşünün en ateşli güdücüsü olan Abdullah Cevdet, diğeri çok önemli bir sorun, Doğu-Batı ayırımı sorunu üstüne basan Prens Sabahattin idi. İkisinin birlik olduğu görüş şuydu : «Toplumda devrimsel değişiklikler olmadıkça Abdülhamit'i düşürsek bile onun arkasından daha çok Abdülhamit'ler gelecek.» Sonraki olaylar, bu gözlemi doğruladı.

Fakat bunların görüşleri ilgi kazanamadı. Çünkü, birincisinde boyuna tutucu inançların olumsuz etkilerinde, özgür düşünür gerekliliklerinden söz edildiği halde, birinden diğerine geçişin toplumsal koşullarına değinen bir yan yoktu. Abdullah Cevdet, Namık Kemal'in aydınlanmacılığını daha ilerilere götürmüş; bu, çok kişiye bütün toplumsal değerlerin yıkıcılığı gibi gözükmüştür. Hurafeler, inançlar, kanaatkârlık, cahillik gibi şeyler neden kafalara hükmediyor? Bunlar nasıl kaldırılabilir? Bunlar, toplumsal nedenlerin ürünü olarak değil, toplumsal geriliğin nedenleri olarak görülüyor. Abdullah Cevdet'in anladığı Batı kafası düşünü biraz daha ileriye götürülürse, varılacak sonucu Türk toplumunu Avrupalıların eğitici eline vermek, onun toplumsal varlığını bir yana bırakıp işlerini onların düzenlemesini istemek olurdu. Nitekim, onun gibi düşünenler arasında, «Bu toplumu biz düzenleyemeyiz, en iyisi sömürgelerde başarı göstermiş İngiliz ya da Fransız

valilerinden birini seçip yönetimi ona havale edelim» diyenler oldu. Bu yüzden, Abdullah Cevdet'in eleştirilerinin uyarıcılık hizmetine rağmen, kendine şüphe, hatta iftiralar kazandırmıştır. İslâmcılar tarafından dinsizlikle, Türkçüler tarafından ulusal benlik duygusundan yoksunlukla suçlanmıştır.

Sabahattin'in düşünüşünde toplumsal devrim konusunda daha derine giden fikirler vardı. Uygarlık değişimi (terakki) konusunda ilk kez toplum yapı kavramının üstünde duran odur. Onun buluşuna göre asıl sorun Asya tipi toplum yapısından Batı tipi toplum yapısına geçmek sorunudur kı bu görüş ilk kez yeni bir kapı açmış; daha sonraki düşüne etkisi olmuştur. Bütün sakatlık Osmanlı toplumunun yapısının bireyci değil, toplumcu olmasındaydı. Bu, bireyciliğin gelişmesine olasılık bırakmayan bir toplumculuktu. Yapılacak şey bu toplum içinde kişileri bağımsız bireyler haline getirmek, toplumun toplumculaştırıcı kurallarını, değerlerini yoketmektir. Bunu bir yandan bireyci Anglosakson eğitimi, bir yandan da «teşebbüs-ü şahsî» (özel girişim) yapacaktı. Batı uygarlığı bireyciliğe ve özel girişimciliğe dayandığından Batılılaşmak ancak böyle olabilecekti.

Onun diğer önemli bir fikri daha önce Mithat Paşanın taraflısı olduğunu sandığımız imparatorluğa «adem-i merkeziyet» yönetimi, bölgesel özerklik federasyonu projesini canlandırmasıdır. Namık Kemal gibi Osmanlı birliğine, halifenin egemenliğine inananlar arasında bu iki tez son derecede sert tepkiler yarattı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, birinci tez Namık Kemal'in görüşünün bir yanının uzatılması olmakla beraber, Batılılaşma sorunu bakımından daha tutarlı bir görüştür. Eğer Batı uygarlığının temeli bireycilikse; ilerleme bireyin «sa'y»i (emeği) ve «marifet»i (bilgisi) ile oluyorsa; bugünkü deyimle Batı uygarlığı kapitalizm demekse o zamanki koşullar altında yapılabilecek şey, Osmanlı devletini, Müslümanları, Türkleri Batının vasîliği (daha sonraki bir terimle «mandası») altına koymak olabilirdi. Böyle bir şey ne İslâmcı görüşüne, ne Osmanlıcı görüşüne uyardı. Onlar için bu, Anglosakson eğitimiyle Müslümanlığı, «adem-i

merkeziyet»çilikle Osmanlı devlet birliğini yoketmek demekti. Bundan ötürü, Prensin fikirleri Abdülhamit aleyhine savaşanlar arasında hiç tutunmadı. Fakat, o zamana kadar gelen Batıcı, Osmanlıcı, İslâmcı akımlarının temel fikirlerinin mantık sonuçlarına götürülürse neye varacaklarını göstermeye yaradı.

Türk aydınları arasında, bir içgüdü gibi, «manda», ya da «sömürge» olma olasılıklarına karşı bir irkilmenin doğmasına da yaradı.

Şimdi, bunu sezinlemeğe başlayan aydının, Meşrutiyetin gelmesiyle, nasıl kendini toplumsal sorumluluk davasının içinde bulduğunu incelemeğe geçeceğiz.

ÖZGÜRLÜK SORUNUNDAN TOPLUMSAL DEVRİM SORUNUNA

1908'e kadar Abdülhamit yönetiminin kafesi içindeki aydınların idealinde yaşayan «inkılâp» (devrim) değil, «hürriyet» (özgürlük)ti. 1908 olayına «devrim» (inkılâp) denmesi olaydan sonradır. O zamana kadar toplumsal devrim (içtimaî inkılâp) kavramı da yoktu.

Aydınlar arasında «toplum»a dönüş uyducu Batıcılığın mantık sonuçlarının o zamanın koşulları, Türk toplumunun yokolmasına bir tepki olarak 1908'e doğru doğmağa başlamıştı. 1908'den sonra gelen özgürlük rejimi, Namık Kemal'den kalan «hürriyet» ideolojisini de yalanlayınca, «devrim» (inkılâp) kavramı güçlenmeye, «toplum»a doğru bakma eğilimi yoğunlaşmaya başladı. O zamandan sonra eski «içtimaat-ı insaniye», «camia-i beşeriye» gibi komik terimlerin yerine düpedüz «toplum» (cemiyet) terimi de kullanılmağa başladı.

O zaman «devrim» sözcüğü henüz belirli bir anlam taşımıyordu. O zaman şimdiki bu tek sözcük yerine üstelik iki sözcük vardı : «ihtilâl», «inkılâp». Birincisi ile bir darbeyle yapılan hükümet değişikliği; ikincisi ile toplum yaşamında olan ya da yapılan değişiklikler anlaşılıyordu. Fakat her iki kavramda da değişme,

toplumun bir sınıfının ya da halk yığınlarının yaptığı değişiklik anlaşılmazdı. Birincisi, ya ordu ya da orduyla birleşmiş siyaset adamları tarafından yapılan hükümet darbesidir. Bu yolda yapılan ilk deneme yukarıda sözünü ettiğimiz Kuleli Vakasında başarısızlıkla, daha sonra Abdülaziz'in düşürülmesinde başarıyla sonuçlanmıştı. Abdülhamit'in en çok korktuğu buydu. Onun korktuğu güç halk değildi; halkın kendine sâdık olduğundan emindi; Tanzimatın yıkım Batıcılığından perişan hale gelen halk, halifesine dört elle sarılmıştı. Abdülhamit'in asıl korktuğu sivil aydınlar da değil; subaylarla kendi siyaset adamlarıydı. Çeşitli yollarla bunları 1908'e kadar kontrolu altında tuttuktan sonra korktuğunun başına geleceğini görünce, Abdülaziz'den daha usta davranıp Anayasayı iade ettiğini bildirince halk, aydınlar bayram ettiler, bir «ihtilâl» oldu sandılar.

«İnkılâp» sözcüğüne gelince, bu çeşit değişiklikler yapmada akla ancak iki yol gelebilir : (a) kanunlarla değişiklikler sağlama; (b) alıştırma yoluyle, eğitim, propaganda, anlatma yollarıyle yeni kuşakların yetiştirilmesini ya da eski kuşakların yeni fikirlere ısındırılmasını sağlamakla değişiklikler yapma. Batı dillerindeki «revolution» sözcüğü bunların ikisinden de farklıdır. Yeni «devrim» sözcüğü bunu karşılamak isteğiyle doğmuşa benziyor.

Gerçekte (a) ile (b)'nin ikisi de bir yola çıkar : ikisi de iktidarda bulunan bir önder ya da bir hükümet, onun organları tarafından yapılacak bir iştir. Eğer önder, örneğin Atatürk gibi toplum ölçüsünde prestij kazanmış bir kişiyse onun devrimci hareketleri de prestij kazanır; halk onları anlamasa ya da istemese bile kabul eder, zamanla alışır.

Fakat hükümetler böyle önderlerin elinde değil de değişiklikleri istemeyenlerin elinde ise, ya da yarım ağızla isteyenlerle hiç istemeyenlerin karması kişiler elinde ise o zaman hiç bir devrimsel adım atılamaz.

Türkiye'de bunlardan başka devrim türleri görülmemiştir. Devrim kavramı Batıda kullanıldığı anlamdan farklı anlamlarda kullanılır. Türkiye'de Batı anlamında, ister ansızın, ister sürekli

olarak toplumsal sınıfların itişi ile, onların isteğine göre, toplumun yeni baştan kurulması biçiminde devrim geleneği yoktur. Bizde bu anlamdaki çabalar ancak gericilik geleneği içinde yer almıştır. 31 Mart olayı gibi. Türk dilinde «devrim» ile asıl anlaşılan bir uygarlıktan başka bir uygarlığa geçiş sorunudur ki bundan sonra tartışacağımız konu bu olacaktır.

AYDINLAR

Türkiye'de, toplumsal devrim konusunda Batıda fazla bir rolü olmayan bir grup vardır. Bütün geri kalmış toplumların değişme işlerinde bu grubun olumlu ya da olumsuz bir rolü olur. Bu, okumuş, aydın grubudur.

Abdülhamit döneminde olduğu gibi okumuş, muhafazacı bir önderin ya da hükümetin kulu haline gelirse orada devrim olanağı yok olur. Böyle olmadığı zamanlarda bizde aydın genel olarak ilerici, devrimcidir. Özellikle Türkiye'de aydın, gericilikten ziyade ilericilik yanını tutmuştur.

Genel olarak diyebiliriz ki Türk aydınının, özellikle hükümet değişme istemeyen kişiler elinde olduğu zamanlar eğilimi ilerici olmuş, okumuş kütlesi ile hükümet arasında daima bir gerginlik bulunmuştur.

Fakat Türkiye'deki aydın kütlesinin ilerici eğilimde olmasına karşılık, onun çok önemli bir eksikliği vardır : okumuşlar kitlesi, istediği değişikliklerin yapılmasında kendini etkili yapacak bir güçten yoksundur. Bugün bile birçok geri kalmış toplumların uğraşılarında aydınların gösterdiği örgütlü uğraşı geleneğinden Türk aydınları şaşılacak ölçüde yoksundur.

Türkiye'deki aydın ilericiliğinin, toplumculuktan uzak ya da toplumculuğun sadece lakırdısı edilen bir doktrincilik olarak kalışı, ona özgü olan birleyiciliği bundandır. Bunun belki en önemli nedeni Türk eğitiminin, okumuşu kafaca çağdaşlaştırması; doğal olarak toplum geleneklerinden koparmasıdır. Aydının kendisi toplumsal bir kitle teşkil etmediği gibi, toplumun sınıfları da ken-

disiyle birlik değildir. Sonuçta aydının işi, sadece bir fikir yayma işi olarak kalıyor. Bu fikirler ne kadar yayılıyor, ne kadar etki yapıyor, bilinmez, aranmaz, sadece okumuş arasında etki yaptığı kesin.

Aydın, toplumsal etkisizliğini anlayınca ister istemez umudunu devlete bağlar; burada bizim topluma özgü ikinci bir anomali ile karşılaşır : devlet ne kadar toplum sınıflarından bağımsızlaşırsa devrimcilik şansı o kadar artar; ne kadar sınıfların etkisi altında olursa bu şans o ölçüde azalır. Bunu, Meşrutiyet devri aydınının «hürriyet» ve bugünkü aydının «demokrasi» ideallerine uygulayarak ifade edersek şöyle olur : devlet ne kadar aydının istediği bireyci özgürlüğü vermeyen ya da halkın iradesine dayanmayan bir devlet olursa devrimci olma şansları artar; hürriyetçi ve demokrasici olduğu zamanlarda ise bu şanslar azalır!. Fakat o zaman aydın kitlesinin kendisinin devrimcilik yanı güçlenir.

Bu iki anomali, ilk kez Meşrutiyet döneminde görülmeye, ve bunun sonucu olarak aydın, kendisiyle halk arasındaki ilişki konusu üzerinde düşünmeğe başladı.

Gerçi Tanzimat döneminde de Yeni Osmanlılar, hükümete karşı değişiklik uğruna savaşa başlayınca, istediklerini gerçekleştirme gücünden yoksun olduklarını görmüşlerdi. Avrupa'da bulunan Yeni Osmanlılar, kendilerine para yardımında bulunan zengin Mısır paşası hükümetle uzlaşıp parayı kesince, ne yapacaklarını şaşırdılar. O zaman anladılar ki kendileri devrimcilik gücünden yoksundurlar. Kimisi umudu iyi bir padişahın gelmesine, kimisi iyi bir sadrazamın atanmasına bağlayıp birer birer yurtlarına dönmeye başladılar. Hiç birinin hatırına halk gelmiyordu; çünkü reayalıktan yeni çıkmış halkta siyasal bir rol görmedikleri gibi okumuşun istediği değişiklikleri (bu değişikliklerin İslâmlığa tıpatıp uygun olduğuna inandıklarından) halkın da istediğine inanıyorlarsa da hükümetin baskısı yüzünden bu isteklerini gösteremediklerini sanıyorlardı.

Namık Kemal, bunu ispat etmek için yazdığı piyesle ancak

bir tiyatro dolusu halkta yurtseverlik heyecanının yarattığı coşkunluğa bakarak, bu sanısında ileri gitti. Bu olay üzerine sürgüne gidişlerini yazan diğer bir sürgün arkadaşının (Bereketzade İsmail Hakkı'nın) anlatışı cidden göz yaşartıcıdır : Kemal ile arkadaşları kendilerini götürecek vapura bindirilmek üzere zaptiyeler arasında Sirkeci'ye getirilir. Gelen geçen, aşçı dükkânlarından çıkan esnaf, halk, kaldırımlardan seyrederler; kimisi güler, kimisi, «Kim bunlar, ne yapmışlar?» diye sorar. Birkaçı, «Galiba efendimize ubudiyette kusur etmişler» gibi bir şeyler söyler ; ya da bunu anlatana öyle gelir. Fakat Kemal halka inanıyor, belki de zaptiyelere hücum edip ellerinden kendilerini alacaklarını sanıyor. Arkadaşlarının manevyatını güçlendirecek sözler söylüyor. Vapur kalkar, sürgünler güvertede kendilerinden uzaklaşan karaya, halka bakarlar; Kemal hâlâ sarsılmamış; Marseyyez'i mırıldanıyor; gemi Sarayburnu'nu döner; Marmara'ya dalar; İstanbul sisler içinde belirsizlenmeğe başlar, ve Kemal, o cesur, o iyimser adam bir çocuk gibi gözlerini mendiline gömmüş ağlıyor!

Abdülhamit dönemine gelince, bu dönemde Namık Kemal o devrin okumuşları yanında bir dev gibi kalır. Halbuki, bu dönemde okumuş azalmış değil, tersine çoğalmıştır. Türk okumuşluğunun asıl folluğu bu dönemdir; çünkü bu dönemin okumuşlara verdiği özellikler zamanımıza dek kaybolmamıştır.

Tanzimat döneminden sonra gelen Abdülhamit'in rejimi dört çeşit okumuş kitlesi ve geleneği yaratmıştı: (1) kapıkulu okumuşlar; (2) toplumdan kaçan bireyci, hayalci, sanatçı okumuşlar; («Edebiyat-ı Cedideci»ler); (3) tüm köksüzleşmiş yabancı kuklası züppe alafranga okumuş (Hüseyin Rahmi'nin anlattığı tipler); (4) polisin, hafiyelerin sürekli uyanıklığı sayesinde hiç gelişemeyen, göz açamayan, nefes alamayan ciddî aydınlar, (yok denecek kadar az).

(4) HALKÇILIK TEPKİSİ

Meşrutiyet gelince, aydınlar arasında çoğunluk hâlâ ilk üç gruptadır; fakat ilk kez dördüncü gruptan toplumcu diyebile-

ceğimiz, halktan, toplumdan sözeden ufak bir aydın kitlesi ortaya çıktı. Toplumculuk görüşü aydınlar arasında ilk kez bunlar arasında belirmeye başladı.

Meşrutiyetin bu genç aydınları, halk kitleleriyle aydın arasındaki ilişiklik sorununda, Yeni Osmanlıcılık aydınları kadar saf ve iyimser değillerdi. İstedikleri değişikliklerin, halkın da uğrunda savaşacağı değişiklikler olduğuna safdilcesine inanmıyorlardı. Devrimlerin gerçek dayanağının halk olması gerektiğini düşünmekle beraber, bu devrimlerin konularının, yalnız hükümet değil aynı zamanda halkın alışık olduğu yaşam kuralları, inançları olduğunu görüyorlardı. Demek ki aydının bir yandan hükümet, bir yandan da halkla olan ilişkilerindeki anomalilerin farkına varmış oluyorlardı. Toplumun önemini, onun yarattığı problemlerin büyüklüğünü aydın ilk kez bu dönemde sezmeğe başlıyordu. Artık, modernleşme sorunuyle kimlik sorununun bir birey kafası aydınlanması, «ilim», «irfan», ya da halk bireylerinin çalışması, emeği sorunu olmadığı; örgütlü bir toplumsal benlikten yoksun bir Müslüman yığını olmak sorunu olmadığı görülmeye başlıyordu.

Gene bu dönemde ilk kez yeni bir şey daha görürüz : aydınlar üzerine Batı Avrupa fikir etkisinin yanı sıra, şimdiye kadar hiç etkisi olmamış olan başka bir kaynaktan gelen düşüncelerin, dolaylı olarak da olsa, serpintilerinin gelmiş olması. Bu kaynak, Rusya'daki halkçılık akımıdır. Dolaylı da olsa bu akımın serpintilerinin gelmesi raslantı değildi. Çünkü gerek Rusya, gerek onun etkilediği diğer ülkeler Türkiye gibi Batı uygarlığından olmayan, ona girmek çabasında olan geri kalmış toplumlardı. Bir yandan Balkanlarda, öte yandan Kafkaslar ve ötesinde.

Rusya'da 1870 yıllarında gelişmiş olan ve «narodnichestvo» (halkçılık) denen akım, 1890 yıllarına kadar süren tarihinde ayrı aşamalar geçirmiş olmakla beraber, bütünüyle Rusya'daki aydın ile halk ilişkilerinin çeşitli sorunlarını yansıtır. Akım, aydının halka gitmesi düşüncesi ile başlamıştı. Önceleri bu, aydının halka gidip onu aydınlatması ödevi olarak düşünülüyordu. Daha sonra aydının halkı aydınlatması değil, aydının kendisinin halkı tanıması,

halktan toplumun sorunlarını öğrenmesi düşüncesine gelindi. En son, Rus toplumunun gerçekte alması istenen niteliğinin temelinin, halkın geleneksel örgütleri, özellikle köy ilkel komünü olacağı inancı biçimine girdi. Toplumsal devrim sorunu da aydının halk ile birleşmesi sorun olmaktan çıkıp bazan bir tutuculuk ideolojisi olmuş, ya da Rus toplumunun tarihsel evriminin Batı uygarlığındaki toplumların evriminden apayrı nitelikte olduğu sonucuna varan bir ideolojiye varmıştı. 1890'lardan sonra her iki sonuç Marksist toplumcuların eleştirilerine uğramıştı (Marx'ın kendisi her iki görüşle ciddî olarak ilgilenmişti).

İşte, Rusya'daki bu halkçılık akımının üç dolaylı yoldan Türk aydınları arasına da serpintileri geldi. Birincisi, Balkan ve özellikle Bulgar aydınları yoluyle. Narodnikî görüşleri bunlar arasında, özellikle yazar ve öğretmenler arasında, Meşrutiyetten önceki yıllarda çok güçlenmişti. İkincisi, Rusya'dan gelen Türkler oldu. Örneğin, Petersburg Üniversitesinde okuyan Hüseyinzade Ali, oradaki devrimci öğrenci komünlerini görmüş, hatta Namık Kemal'in adını bile ilk kez bunlardan duymuştu. İstanbul'a gelip Tıp Fakültesine girince, birkaç arkadaşıyle birlikte bu narodnikî modelinde ilk üniversiteli gizli öğrenci cemiyeti olan «İttihat ve Terakki Cemiyeti»ni kuranlardan oldu. Türk aydınları belki de ilk kez, daha Abdülhamit zamanında, Hüseyinzade Ali gibi kişilerden Rusya'daki üniversite ve jimnazyum öğrencileri arasında çok salgın olan narodnikî akımı üzerine dolaylı olarak bilgi edinmişlerdi. Bu cemiyeti kuranlardan biri olan Abdullah Cevdet'in daha sonra İsviçre'de yayınladığı «İçtihat» dergisinde de bunun yankılarını görürüz. Örneğin, 1905 Rus devriminden sonra Kırım'da yeni bir dergi çıkarmağa başlıyan Sabri Ayvazof, «İçtihat» dergisine yolladığı mektupta, «Rus İnkılâb-ı Kebiri» dediği bu devrim ile Jön Türklerin güttüğü amacı karşılaştırarak Osmanlı aydınlarını acı acı kınarken şöyle der : «Rus aydınları, istibdada rağmen, yıllarca çalıştılar, halkı aydınlattılar. Osmanlı aydınları ise sadece şıklık taslamasını bilirler; korkaktırlar. Çoğu kibar ailelerinde yetiştirilmiş beyzadelerdir. Siz Jön Türkler, beş on

bin kurban vermedikçe elli yıl daha ehramların tepesinden bağırsanız, Eyfel kulesinin tepesine çıksanız gene bir şey yapamayacaksınız. Onlar şimdiye kadar Abdülhamit'le uğraşacaklarına biraz da memleketlerinin baldırı çıplakları için çalışsalardı amaçlarına çoktan varırlardı.»

Üçüncü dolaylı yol, Ermeni aydınlarının başlattığı ve ulusçu Taşnak akımından ayrı olan sosyalist Hınçak akımıdır, çünkü bu ikincisi narodnikî fikirlerinin güçlü etkisi altında doğmuştu. Meşrutiyetin ilânından sonra meşru bir sosyalist parti olarak kurulmuş, Bulgar halkçıları gibi bunların da Osmanlı parlamentosunda temsilcileri vardı.

Bu üç dolaylı yoldan gelen etki serpintilerini özellikle Ömer Seyfettin'in yazılarında buluruz. Ömer Seyfettin, bir subay olarak Bulgar aydınlarının halkçılık akımını yakından tanımıştı. «*Ashab-ı Kehfimiz*» adlı uzun hikâyesi de bir sosyalist Ermeni aydınının ağzından yazılmış, Osmanlı aydınlarına çevrilmiş bir hicivdir.

Meşrutiyetin gelmesiyle, hükümetlerin eski hükümetlerden farklı olmadığı görülünce, bir devrim dönemi açılması beklenirken bir «hürriyet» anarşisi başlayınca aydınlar arasında halka dönme fikri daha çok ilgi kazanmağa başladı. Sivil ve subay okumuşlar bu durum karşısında Batıcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık fikirlerini bir yana bırakarak, aydının ne yapması, ne düşünmesi, nasıl bir yol bulması gerektiği sorununa döndüler.

Selânik'te çıkan «Genç Kalemler», «Felsefe Mecmuası» gibi dergilerde çıkan yazılarında görüldüğüne göre, bunların Batı uygarlığını anlayışları da Namık Kemal ve «Edebiyat-ı Cedide» aydınlarının anlayışından çok ilerideydi. Batılılaşma artık «say'ü irfan» meselesi olarak, ya da Batı taklitçiliği olarak gözükmüyor. Tersine, Batı uygarlığının kendine özgü toplumsal temelleri olduğunu anladıkları gibi, Batı'ya karşı objektif ve eleştirici davranışları da vardı. Tanzimatçı, Yeni Osmanlıcı, İslâmcı türden olmayan bir Batı anlayışı ilk kez, Meşrutiyetle ortaya çıkan bu halkçı aydınlar arasında belirmiştir.

Bugün bizde hangi edebiyat kitabını açsanız orada Meşrutiyetle birlikte bir «milliyetçilik» ve «millî edebiyat» akımı başladığı iddiasını görürsünüz. Halkçılık ve toplumculuk akımından ise hiç söz etmezler. Halbuki gerçek olan şudur : «millî edebiyat» akımı ve «milliyetçilik», halkçılık akımından sonra ve onun şimdi özetleyeceğimiz saldırılar karşısında aldığı biçim olarak doğmuştur. Genç Kalemler çevresi, hatta Ziya Gökalp bile henüz Türkçü, milliyetçi değillerdir. Milliyet kavramı üzerindeki yazıları karışık ve belirsizdir. Osmanlı İmparatorluğu koşulları altında bunlar henüz daha Osmanlıcıdırlar. Gerçekte, Ziya Gökalp bile, Ulusal Kurtuluş'a kadar, gerçek anlamıyle milliyetçi değil, Osmanlıcıdır. Milliyetçiliği, o dönemde, sadece bir «mefkûre» (ideal) olarak anlar; bunu Türk aydınının halkçılık yani Türk toplumunu kalkındırma savaşında girişeceği siyasal kültürel çabalarda bir yön-verici olarak ileri sürer. Arı dil akımı da halkçılık akımının bir parçasıdır. Türkçülüğün, Birinci Dünya Savaşı sıralarında Turancılık haline sokulduğu sıralarda yazdığı yazılarda Gökalp bunu sık sık okuyucularına hatırlatır.

Halkçılık akımı en çok yazarlar arasında ilgi uyandırdığı için, aydının halka gitmesi, halkı öğrenmesi, onun sorunlarını tanıtması ödeviyle karşılaşınca, yazarlar karşılarına çıkan ilk duvarın dil sorunu olduğunu gördüler ya da öyle sandılar. Bu yüzden, halkçılar ilk iş olarak dil üzerinde durdular. Aydın dili Osmanlıca ile halk dili arı Türkçe ayrımı ilk kez o zaman ortaya çıktı.

SALDIRILAR

Daha ilk adımda halkçılar kendilerini Osmanlılığın yarattığı olan üç fikir geleneğinin açtığı yaylım ateşi ortasında buldular.

İlk hücum, İstanbul'un alafranga Batıcılarından geldi. Bunların içinde, halkçılığın sonradan Türkçülük biçimine sokulan akımının başına geçmek gibi bir marifet gösteren Hamdullah Suphi gibi alafrangalar vardı. Fecr-i Âtîciler denen ve Edebiyat-ı Cedide estetlerinin yeni dölü olan sanatçıların toplumsal içten

yoksun yapma dil, edebiyat anlayışı halk dilciliğini sanata aykırı bir barbarlık sayıyordu. Dikkate değer nokta, bu alafranga estetlerin dil halkçılarını derhal devrimci olmak suçuyle damgalamaları oldu.

Daha önce gördüğümüz gibi, Abdülhamit rejimi Osmanlıcılığı, İslâmcılığı, Batıcılığı iyice dejenere ettiği, şimdi bunların hepsi bir ağızdan Abdülhamit'e sövdükleri halde bu rejim onları hem dünyadan hem de Türk toplumunun halinden o kadar cahil bir hale getirmişti ki Abdülhamit devrildiği halde onunla birlikte kendi fikirlerinin de devrileceğini göremiyorlar, sorunlara yine de bu üç açıdan birine göre bakabiliyorlardı.

Alafranga Batıcıların çevirdiği projektör altında iyi bir hedef haline gelen bu devrimcilik suçlusu halkçılara, arkadan Osmanlıcıların saldırıları başladı. Bunlar da şöyle diyorlardı: «Halktan sözediyorsunuz; sözünü ettiğiniz halk Türk dediğimiz cahil köylüdür. Bunları uyandırarak kendilerine bir milliyet şuuru vermekle, gerçekten millet olan diğer anasırı huylandıracaksınız. Böylece siz Osmanlı devletine ihanet ediyorsunuz. Biz bu milletlerin milliyetçiliğinin önüne geçmeğe çalışıyoruz; siz ise onlara yardım ediyor, üstüne bir de başımıza Türk milliyetçiliği çıkarıyorsunuz.» Demek ki bunlar, halkçıların davranışının «milliyetçilik» görüşüne varacağını ileriye sürmeye başlamışlardı. O zaman bu, «bölücülük» demekti.

Bizim şimdiki «ulus» deyimimizin karşılığı olarak kullanılan «millet» sözcüğü bugün anladığımız anlama gelmiyordu. Müslüman ve Türkten gayrı olan, «millet» sözcüğünü kullanmamak için Osmanlıcıların «anasır» demeğe başladığı din cemaatlarına denirdi.

«Millet» ve onunla ilgili olan «ümmet», «kavim» gibi, kaynakları tâ Kur'ana kadar giden ve yirminci yüzyıla kadar çeşitli anlam değişmeleri geçiren sözcükler ise, İslâmcıların, üzerinde pek tetikte oldukları kavramlardı. Onlar, Türk ve Müslüman olmayan cemaatlar için inadına «millet» terimini kullanırlardı; çünkü Arapçada sözcüğün gerçek anlamı buydu. İslâmcılara göre, Müslümanlık birliği, hâşâ, bir «millet» değildi. Ancak gâvur ce-

maatları «millet»ti. Halkçılara çevrilen saldırılara onlar da bu açıdan katıldılar : «Ne? Millet olmamızı mı istiyorlar bu zındıklar? Ne demek? Hiç Müslümandan millet olur mu? Hem bu Türk lakırdısı da ne oluyor? Bu, İslâm ümmetini yıkacak bir şey. İslâmda milliyet davası yoktur, bu kavmiyet demektir» diye tutturdular. Demek ki bunlar da, halkçıların fikirlerini «kavimcilik» ya da «ırkçılık» olarak yorumluyorlardı. Halbuki, halkçıların henüz daha ne milliyetçilikten ne de ırkçılıktan söz ettikleri yoktu. Onların saldırıları altında «halkçılık» yavaş yavaş «milliyetçilik» ve «ırkçılık» yoluna sokulmaya başladı.

Uyducu Batıcılar, Osmanlıcılar, İslâmcılar, yani bütün alafranga aydınlar halkçılara hakaret ya da alay etmek için onlara «Türkçü» adını taktılar. («Türk» o zaman kaba cahil halk demekti. Osmanlıcılarla İslâmcılar okumuş kibar kişiler olduklarından kendilerini Türk saymazlardı.) Halkçılık yavaş yavaş Türkçülük-milliyetçilik-kavmiyetçilik-ırkçılık olarak tanınmaya başladı. «Halk»çıların kendileri de yavaş yavaş bunları birbirine karıştırmaya başladılar. Halkçılar, soyut kavramlarda pişmiş kişiler değillerdi; çoğu ordudan ayrılmış pratik genç subaylardı. Daha kendilerine gelemeden, içlerine karışan başka bir grup halkçıların düşmanlarına hak verdirecek fikirleri sokuşturmaya başladı. Bu unsur, halkçıların Osmanlı Türkiyesi ve Türk halkı ile ilgilenişleri zıddına, Rusya'daki Müslümanların milliyet sorunu ile ilgili olan Rusya muhaciri aydınlardı.

Bunların «milliyet» konusundaki durumu, Türkiye'deki halkçıların durumunun tersi idi. Bunların durumu Osmanlı İmparatorluğu içindeki Rum, Ermeni, Arnavut, Arap milliyetçilerinin durumunun aynı olan bir durumdu. Onlar da bir imparatorluktan kurtulma savaşı içinde bulunan kimselerdi. Rusya'daki Narodnikî akımı, oradaki Müslümanlar arasında sosyalizme değil, nasyonalizme dönmüştü. Rus aydınları arasında da narodnikî akımı artık ölmüştü, çünkü bir yandan arka arkaya gelen toprak reformları, bir yandan kapitalist ekonominin köyü bile etkileyecek ölçüde de ilerlemiş olması yüzünden halktan sözetmek ya da ideal

toplumun köy komününe dayanacağını ileri sürmek Rus sosyalist düşününde artık gericilik olarak görülüyordu. Rusya'daki kapitalist gelişme Müslüman nüfus arasında da canlı bir burjuva sınıfı yaratmıştı. Gerçi Rusya'daki Müslümanlar arasındaki milliyetçilik fikirleri hâlâ İslâmcılık, Tatarcılık ve Türkçülük çatışmalarından kurtulamamış idiyse de Türkiye'ye sığınan muhacir aydınlar arasında milliyetçilik Tatarcılık ile Türkçülük arasında gidip gelen bir ırkçılık olarak kendini gösterdiği gibi, Türkiye'deki halkçılardan farklı olarak bunlarda güçlü bir burjuvazi anlayışı vardı. Bunların belirli bir sınıf desteği olması açısından Türkiye halkçılarına kıyasla bir üstünlükleri olmakla beraber, siyasal destekten yoksun olma gibi bir eksiklikleri vardı.

Türkiye'deki halkçıların nasyonalizme dönmesi, Rusya'daki Müslüman aydınlarının isteğine uyuyorsa da bunların anladığı Türkçülük, halkçıların kendi amaçlarına uymadığı gibi Osmanlı devletinin işine de gelmeyen, İslâmcıların da asla kabul edemeyeceği bir şeydi. Demek ki durum şu halkçılar halktan uzak olmaları, toplumsal sınıfları temsil etmemeleri, Abdülhamit döneminden kalma üç akımın üçünün de saldırısına uğramaları yetmiyormuş gibi şimdi bir de kendilerine katılan, yabancı bir devlet altındaki bir halkın burjuva milliyetçiliğini güdenlerin fikirlerini de benimseme durumuna düşüyorlardı. Üstelik düşün ve kültürce onlar, kendilerinden üstündüler.

Bu koşullar halkçılık akımını gelişme imkânından yoksunlaştırdıktan başka, onu halkçılıktan ayrılan başka yönlere, ırkçılık ya da bir pan-akımına çevirme olasılıklarını taşıyordu. Türkiye'deki Halkçılık akımı, böylece kendini bir mayın tarlası içinde buldu.

Halkçılık akımını, bu mayın tarlalarında dolaştıra dolaştıra yeden güçlü bir düşün, kavram ve terim ustası çıktı : Ziya Gökalp. Bir alay yeni terimlerle, eski terimlere verdiği yeni anlamlarla bu mayınların birer birer füzelerini çıkara çıkara Gökalp, devrimci aydını bunların hiç birine uymayan bir yöne doğru çekmeyi başardı. Bunu yaparken her birinden bazı şeyler aldı, bazı şeyleri

bırakıı; bir yandan Osmanlıcılığı, Batıcılığı, İslâmcılığı aşağıda inceleyeceğimiz iki kavram etrafında yeni baştan tertipledi; bir yandan da halkçılığı Marksist sosyalizmden ayırarak Durkheim'ın sosyolojismine bulayıp ondan tam Osmanlı İmparatorluğunun batacağı sıralarda «tesanütçlük» dediği solidarizm ve meslekî temsilcilik ideolojisine ulaştırdı (Gökalp, daha sonra yani Kurtuluş Savaşından sonra bu noktadan başlayıp devletçiliğe geçmek üzereyken öldü).

Ziya Gökalp, Kurtuluş Savaşı ve Kemalizm ile ömrünü tamamlamış, fakat Meşrutiyet sonrası düşün hayatında önemli bir rol oynamış bir düşünürdür. Türk toplumunun içinden çıkılmaz hale gelen sorunları üzerinde onun kadar kafa yoran, onun kadar ciddî, namuslu bir düşünür bulunmamıştır. O da, Namık Kemal gibi, sonradan gelenlerin onların zamanındaki koşulların, sorunların niteliği hakkındaki bilgisizliklerinden ötürü keyiflerine göre yorumladıkları, putlaştırdıkları bir düşünür olmuştur.* Değil bizim zamanımızda, daha Atatürk zamanında bile ödevi bitmiş olan bu düşünürü bizim ne putlaştırmamız, ne de put yıkma iddiasiyle ona saldırmamız gerekir. Bize düşen ödev, ödevini elinden geldiğinden fazla yapan bu adamı anlamağa çalışmak, uğraştığı sorunların kökenlerini kavramak, içinde bulunduğu tarihsel koşullar yüzünden gücünün nerelerde bittiğini, nerelerde bugünümüze yaramadığını, uymadığını anlamaktır.

Bugün Türk toplumu onun zamanında olduğundan çok ötelere geçmiştir. Bizim artık ondan medet ummamız, onu papağan gibi tekrarlamamız, üstelik bir de çarpıtmamız ancak utanılacak bir şey olur. Ziya Gökalp'ı göz göre göre sömürmelere yer vermemek için, onu doğru ve yerinde tanımak ödevimizdir. Biz, bunun, ancak konumuz açısından olanını yapmağa çalışacağız.

* Bu, o denli bir gelenek olmuştur ki, «Cumhuriyet» gazetesi gibi 1974 solunun biricik temsilcisi olan bir gazete bile, onun ölümünün 50. yılında çıkardığı «özel ek»te o eski yorumlamalara bir yenilik katmayan yazılar koymaktan öteye gidememiştir.

(5) TÜRKÇÜLÜK TEPKİSİ

Konumuz düşün tarihini bütünü ile yazmak değil, sadece üç nokta etrafında, yani «Batı», «Biz», ve «Değişme» sorunları üzerindeki fikirleri tartışmaktır. Onun için burada Ziya Gökalp üzerine yazacaklarımız onun, sadece bu konularla ilgili olan görüşleri üzerine olacaktır.

Buraya değin gözden geçirdiğimiz tartışmaların olumlu katkısı olarak iki sorunun belirdiğini gördük: (a) Osmanlı-Türk toplumunun baş sorunu Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçiş sorunudur; (b) buna göre, Doğu geleneğinden kalma gelenek, kural ve değerlerin toplum yaşamından temizlenerek Batı uygarlığının toplumsal (ekonomik, siyasal, kültürel, düşünsel) yanlarını toplumun yaşamında gerçekleştirmektir. Biri «uygarlık değişimi», diğeri «toplum devrimi» sorunudur.

Gökalp bu iki sorunun Osmanlıcı, İslâmcı, Batıcı görüşler arasındaki çatışmalarda belirlenmiş olduğunu görüyordu. Gökalp'ın yazıları, dolaylı, dolaysız bu ideolojilerin eleştirileriyle doludur. Ona göre bunların hepsi, Batı karşısında olumlu ayrı kör-tepkiciliklerin çeşitleri idi. Onun için Gökalp bütün çabasını aydına bu sorunları görüş için bir değer-ölçüsü, onun deyimiyle bir «mefkûre» (ideal) verme işine çevirdi. Bu, o zaman için yeni olan «Ulusal» yön görüşüdür. Gökalp'ın en önemli olumlu yanı budur.

Buna karşılık Gökalp'ın görüşünde o zamanki Osmanlı devletinin varlığı karşısında Batıcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Turancılık akımları arasında yapmaya çalıştığı uzlaştırmalar yüzünden toplumcu görüşe aykırı hayalci yanlar vardır. Bu da onun olumsuz, başarısız, zamanla değeri kalmamış yanıdır. İleride Kemalizme geldiğimiz zaman onun bu ikinci yanının değerden düştüğünü göreceğiz. Bugün bile Gökalp'ı putlaştıranlar onun katkıcı yanını hiç incelemezler de bu çelişkilerle dolu hayalci yanı üzerinde hayal kurup dururlar.

Onun olumlu olan yanında en önemlisi «biz» kavramını, «ulus»

kavramı olarak aydınlığa çıkarmasıdır. Onun ulus kavramı ne Tanzimatçıların Müslüman ve Türkten gayrı halkların «milleti», ne Namık Kemal'in Osmanlı «milleti», ne İslâmcıların İslâm «ümmeti», ve ne de Rusyalı Türkçülerin Tatar, Turan kavimi ya da ırkıdır.

Gökalp'ın bunların hepsinden ayrılan «millet» kavramı bugün de bilimsel anlama en uygun olan bir kavramdır. Bugün bir ulus olarak varoluş artık onun zamanında olduğu gibi bir özlem, bir «olabilinir mi» sorunu değil, bir gerçektir. Onun için bugünün milliyetçiliği artık bir ulus olma özlemi olamaz. Bundan ötürü bu anlamdaki milliyetçilik, Gökalp'ın anladığı anlamdaki ulus olmaktan memnun olmayan, ondan gayrı bir şeyin davasını güden ümmetçilerin ya da ırkçıların, emperyalizm uyducularının sömürü konusu olmuştur. Gökalp'ın anladığı anlamdaki ulus, ulusal kurtuluş savaşının yarattığı, Atatürk'ün anlayışının önderliğinde gerçekleştirilen ulustur. Gökalp'ın ulus görüşü, Osmanlı ve Batı emperyalizmlerine, şeriatçılık teokrasisi kurmak isteyenlere karşı olan toplumcu görüşü ulus anlayışına uygundur.

Gökalp'ın başarılı bir ulus kavramına varmasına karşılık, bugün için olumsuz olan yanı Ulus Toplumu ile Batı uygarlığı arasındaki bağıntının sağlanmasını, devrimsel değişme yoluyle, ulusun gerçek bir varlık olma yolunu bulamamış olmasıdır. Fikirlerinin ırkçılar elinde talan edilmesinde, gericiliğe oyuncak edilmesinde bunun büyük payı olmuştur. Çünkü bir yandan İslâmcıların, bir yandan Batıcıların etkisi altında Gökalp'ın hem «uluslaşma» anlayışı, hem «Batılılaşma» anlayışı yanlış temellere dayandırılmıştır. Onun zamanında bir ulus olarak Türk toplumu uluslaşmanın fırınından geçmemiştir. Gökalp'te ulus olma sadece aydının «fikirde» özleyeceği bir yöndür; bunun için o buna «mefkûre» adını takmıştır. Bağımsız, kendi bütünlüğüne, iradesine egemen bir ulus olmanın siyasal, kültürel, ekonomik, hatta dinsel problemleri Gökalp'ın, bu «mefkûre»sine göre «tasavvur» edilebilen farklı biçimlerde çıkmış, çözüm bulmuştur. Atatürk devrimleri, Gökalp'ın «tasavvur» ettiği biçimlerden başka türlü, hatta on-

lara zıt yönlerde olmuştur. Onun için Gökalp putlaştırmalarının arkasında daima bir Kemalizm düşmanlığı dozu bulunur.

Aynı şeyi Batılılaşma sorununda da görürüz. Gökalp'te de Batılılaşma hâlâ Namık Kemal'den beri gelen anlamdadır. Gökalp, gerek uluslaşma, gerek Batılılaşma konularında İslâmcılardan, Osmanlıcılardan farklı terimler kullanmakla beraber, onların görüşlerinin etkisinden kurtulamamıştır. O da, yukarıda belirdiğini söyleyerek özetlediğimiz toplum sorunu ile Batılılaşma sorunundaki görüşü, birbirine zıt iki sorun gibi görmekten çıkaramamış; hatta ikisini ayrı ayrı yanyana koymakla ikisi arasındaki tepişmeyi daha şiddetli bir hale sokmuştur. Nitekim, bugün bile bu zıtlık siyasal ve kültürel hayatta bir bunalım oldu mu hemen patlak verir. Sağcılık-solculuk gibi ayırımlar içinde savcılardan parti başkanlarına kadar yaygın bir kargaşa başlar. Ne var ki Batılılaşma sorunu ile toplumsal devrimcileşme sorunu birbirinden ayrı, birbirine zıt sorunlar değildir.

Bu konuyu, Gökalp'ın düşünüşünde önemli rol oynayan iki kavramı, hars (kültür) ile medeniyet (uygarlık) kavramlarını eliştirmekle görebiliriz.

Gökalp, şimdiye kadar Batılılaşma yanlısı olanlar arasında bulunmayan, daha çok İslâmcılar arasında bulunan «manevî medeniyet», «maddî medeniyet» ayrımını alıp onu «hars» ve «medeniyet» ayırımı biçimine soktu. «Hars» millî olan şeydir; «medeniyet» milletlerarası olan şeydir. Şimdi bu iki kavramın, bir Türk toplumunu, bir de Batı uygarlığını ilgilendiren yanlarına bakalım.

Bu ayırıma göre Batı'da iki şey var: biri «medeniyet», biri «hars.» Batı medeniyeti, Batı uluslarının paylaşık olduğu bir uygarlıktır. Fakat bunların ayrı «hars»ları vardır. Tanzimattan beri gelen Batı'yı soyut bir bütün olarak görme görüşünden böylece bir adım ileriye gidilmiş oluyor; ulusal varlıklar seçiliyor; bundan, ulusal ekonomilere, bunlar arasındaki çatışmalara, bu çatışmaların Türk toplumu açısından anlamına geçilebileceğini sanırsınız. Ekonomik olan her şeye karşı korku ve bilgisizlik Gökalp'ta da derindir. Bu yüzden ulusal harslara saplanıp, Batı

uluslarının ekonomik yanlarına hiç gözünü çevirememiştir. Halbuki Türk toplumu üzerine asıl etkiyi yapan budur.

Onun Batı «harsı»nın salgını sandığı şey, bu etkinin ardından sürüklediği, Türk toplumundaki okumuşların toplumdan kopukluğunu daha da derinleştiren bir görünümdür.* Uyduculuğun, İslâmcılığın, Osmanlıcılığın yansıttığı «hars buhranı» bundan başka bir şey değildir. Bunun altındaki sömürgeleşme sürecinin niteliğine bakmadığı için, Gökalp Batı'ya karşı, ancak Batı «hars»larına karşı olma anlamında olumsuz davranış alıyor. Tanzimatçıları kınadığı zaman, onları Batı uluslarının ekonomik etkilerinin Türk toplumuna çullanmasına yol açmalarından ötürü kınamıyor; Batı uluslarının «hars»larını içeri soktular diye kınıyor. Gökalp, ulusal «hars»ların ulusal ruhların ifadesi, hatta ulusal ekonomilerin bile ulusal «hars»ların yansıması olduğu sanısı ile Tanzimatta başlayan Batı ekonomik etkisinin önemini bütünüyle gözden kaçırmıştır.

Fakat gözden kaçırdığı, yanlış tanıttığı yalnız bu değil. Batı Uygarlığı anlayışı da aynı bilgisizliğe dayanır. Mademki Avrupa uluslarının «hars»ları ulusluğun ürünüdür, o halde Batı uygarlığı denen, Batı uluslarında paylaşık olan «medeniyet» ulusların ya da «hars»ların rolü olmadan, nereden gelmiştir? Namık Kemal gibi o da Batı uygarlığını soyut bir veri olarak, sanki gökten zenbille inmiş bir nimet gibi görür. O da, uygarlıkların, bu arada Batı uygarlığının toplumsal köklerini, temellerini araştırmıyor. O da, Batı uygarlığını araçlar, eşyalar, yöntemler yığını; silahlar, fabrikalar deposu olarak görüyor. Gökalp'ın uygarlık dediği şey, ne hikmetse, bazen Uzak Doğu, bazen Yakın Doğu, bazen de Avrupa uygarlığı biçiminde, coğrafyadaki hava akımları gibi, kıtadan kıtaya nedensiz dolaşır durur. Türkler de bu

* Emperyalizm, Batı kültürü salgını (istilâsı) işi değil, ekonomik sömürü yoluyle başka bir toplumu etkisi altına getirme olayıdır. Bu bakımdan «kültür emperyalizmi» diye bir olaydan söz etmek havanda su döğmek gibi anlamsız bir iştir.

hava akımları gibi, tarih boyunca esen bu uygarlıkların peşinde ha babam koşarlar!

Gökalp'ın düşünüşünde asıl önemli olan böylece «medeniyet» sorunu değil, «hars» sorunudur. O da kendinden öncekiler gibi toplumun geriliğini salt bir uygarlık geriliği olarak görür. Bunu kaldırmak da güç değil; uygarlıklar nasılsa hazır bekliyor; Türk toplumunun Yakın Doğu ya da İslâm uygarlığı giysisi eskimiştir; yenisini uygarlığın şimdi son sözü olan Avrupa'dakini almak yeter.

Şu halde, Batılılaşma Avrupa'da bulunan uygarlık deposundan şeyler, yöntemler almaktır. Asıl sorun Avrupa'dan «hars» almamaktır. Halbuki biliyoruz ki kendisinden önce de, kendi zamanında da, bugünde de Türk toplumunun asıl karşılaştığı güçlük «hars» almakta değil, uygarlık almaktadır. Asıl güçlük, onun bu kolay sandığı yandadır.

Bunu, Japon uygarlıklaşması ile bir kıyaslama yaparak anlatabiliriz; çünkü orada durum Gökalp'ın sanısının tersi olmuştur. Japon toplumu için en kolay olan yan, Batı uygarlığını almak, en zor yan Batı «hars»larını almak olmuştur. Japon toplumu Avrupa uygarlığının bilim, teknik ve endüstrisini ekmek yer, su içer gibi kolayca alıyor. Japon düşünürleri, bugün bile, «nasıl oluyor da biz Batı medeniyetini bu kadar kolay alabiliyoruz?» diye düşünüp duruyorlar. En adi bir Japon zenaatkârı bile en incelmiş Alman fotoğraf makinesinin aynını yapar, endüstrisi onu üretir, ticareti onu tâ Avrupa pazarlarına kadar sürer, oralardaki fotoğraf endüstrisiyle rekabet eder. Türk toplumu ise, Batı uygarlığını almayı basit sanır da bir iğne bile yapamaz; sadece ekonomik, endüstri ihtiyaçları için takma bir Batı tekniği, endüstrisi getireyim derken Batı sermayesine esir olur.

Demek ki bu Japon toplumunun, kolayca medeniyet almaya yol açan yanları varmış. Bu yanları, Japon toplumunda Batı uygarlığı ile tanışmadan önce, tanışma zamanında gerçekleştirilmiş devrimsel değişmeler sağlamıştır. Meiji dönemi Japon toplumu ile, Tokugawa dönemi Japon toplumu arasındaki fark,

Fransız devrimi öncesi Avrupa'yla onun sonrası Avrupa arasındaki fark kadar büyüktür. Bu devrimsel değişmelerle Batı uygarlığı Japon toplumunun karşısında yabancı yabancı durmuyor; o toplumun üstüne çullanamıyor; o toplum onu aldığı zaman da içinde bir yama, bir diken gibi duramıyor; o toplumu için için bir kurt gibi kemiremiyor; o, Japon toplumunun kendi uygarlığı oluyor.

Gökalp'ın düşünüşünde Batı uygarlığını alma, kurma, yapma, toplumun içine kaynaştırma, bu kaynaştırmayı toplumun uluslaşması sürecine çevirme; bunların nasıl olabileceği, olamamışlarsa neden olamadıkları sorunu yoktur. «Hars» bir yanda durur; «medeniyet» öbür yanda. Toplumu bir ulus yapan uygarlık değil; «hars»tır. Uygarlık zaten elden ele mihanikî olarak geçen bir şey; onu almak, vermek bireylerin işi. Gökalp'ın toplumculuğu yalnız «hars» içindir; onun için toplumculuğu maddeci değil, ruhçudur. Batı uygarlığı sorununda o da Namık Kemal kadar bireyci, akılcı, takmacıdır.

Bununla beraber, Gökalp ister istemez Batılılaşma ve uluslaşma işinde «hars» ile «medeniyet» arasında bir etki ilişikliği olması gerektiği düşüncesinden kaçamamıştır. Gökalp'ın düşünüş sisteminin yüzeyde kalan, en doyurmaz, çözümleme vermez yanı burada gözükür. Gökalp, «harsı» toplum açısından gördüğü halde, «medeniyeti» toplumdan sıyırık bir şey olarak görmesi yüzünden uluslaşma ile Batılılaşma arasındaki ilişkiyi ancak «yakıştırma» yolu ile, «yanyana alma» yolu ile gösterebilmiştir.

Örneğin, Batı uygarlığının etkisi altında, farkına varmadan Türk kültürü dediği şeyleri, Batı uygarlığının hemen her yanına uygun gelecek biçimde düzenler. Başka bir deyimle, birini kapak, birini tencere yapacak şekilde öyle bir biçimler ki Batılılaşma ile uluslaşma kapağın tencereye uyması gibi tıpatıp uygun gelir. Bunu, aydının, Türk halkının o zamanki yaşam koşullarından çıkaramayacağını görünce tarihe, daha doğrusu hayalinde «tasavvur» ettiği tarihe uzanır. Türk «harsı»nın tarihinde neler bulmaz ki? Demokrasi, özgürlük, eşitlik, kadın özgürlüğü, ulusçuluk, hatta «hakanlık» bile var! O zaman Cumhuriyet yoktu; olsaydı

belki Cumhuriyet, belki «millî şeflik» de bulurdu. Gerçekte, Gökalp farkına varmadan «Türk harsı» dediği şeyde Batıcı aydının Batılılık özleyişlerinin hulyalarını okumaktadır. Böylece, «hars» dediği şeyin Türk ve Batı gerçeklerine uygun olup olmadığını belirleyecek ölçekler hem keyfî hem kaypaktır. Batıcılığa göre şekillendirilmiş bir şeydir; reellikten yoksun zihnî bir yapmadır. Batılılaşma çok eski geçmişte «mefkûreci» hayalinde oluyor sadece.

O zaman, ortaya bir soru çıkıyor: «hars» nedir? Gerçekte «medeniyet»ten ayrı bir şey mi? «Hars» sadece ulusal, «medeniyet» sadece uluslararası bir alışveriş midir? Dikkat etmişsinizdir, onun bu iki terimini alıp bugünkü dile çevirirken birine uygarlık, diğerine kültür dedik. Belki aklınıza şu soru gelmiştir: nasıl oluyor da ulusal olmayan medeniyet kavramı yerine bugünkü Türkçede uygarlık diye bir terim bulunduğu halde o kadar öz ulusal olması gereken bir şey için Arapça «hars» sözcüğünden başka sözcük bulamamış, neden bugünde bulunamamış da onun yerine Fransızca olan bir sözcük kullanılıyor? Bu sadece, Dil Kurumunun bir yanılgısı mı, yoksa Gökalp'tan sonraki dönemin uluslaşma çabalarının bir yankısı mıdır?

Biliyoruz ki Kemalist dönemde belli başlı devrim sorunlarıda neyin «hars», neyin «medeniyet» sorunu, kolay kolay belirlenememiştir. Bu yüzden Gökalp'ın tilmizleri olan Türkçüler bu konuda Atatürk devrimlerine karşı gelmişlerdir. Örneğin, yazı «hars»a mı girer, «medeniyet»e mi? Türkçüler bu bir «hars» sorunudur; onu değiştirmek ulusal varlığı yıkar, diyerek devrime karşı geldiler, (Fuat Köprülü gibi) kimi Türkçüler de, yazı devrimi olsun ama Latin alfabesi değil, Türk harsının yazısı olan Orhon yazısı alınsın dediler. Fakat Orhon yazısının bir «hars» yazısı değil, bir «medeniyet» yazısı olduğunu onun şampiyonları Atatürk'e karşı ispat edemediler.

Aynı çapraşıklıklar, Atatürk'ün hemen hemen bütün devrimleri boyunca kendini gösterdi. Yalnız bir örnek: İsviçre Medenî hukukunun model olarak alınması kararının kesinlenmesinden

önce, Atatürk'ün işareti ile medenî kanun devrimi yapılması kararlaştırılınca, bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon, Gökalp'ın «hars» ideolojisine uyarak öyle bir tasarı hazırladı ki yalnız Atatürk değil, onu hiç anlamamakla şöhret kazanan Meclis bile bunu hazmedemedi. Adalet Bakanı Seyyit beyin «hukuk hars işidir» prensibinden hareket eden bu komisyon Türk hukuk «harsı»na uygun diye Hanefî, Şafiî ve bır kısım Malikî fıkıh okullarının bir karmasını yaratmıştı. Bunun kimi yargıları Cevdet Paşa'nın Mecelle'sinden de geride idi. Çokkarılı evlenmeyi kaldırmadığı gibi, dolaylı yoldan pekinleştiriyordu da.

O zaman Atatürk, bu hars kavramının arkasında uluslaşmaya aykırı şeyler olduğunu anladı, bu işi önledi. O zaman İsviçre Medenî Kanunu modeline dönüldü. Bu kanunun model olarak alınması ile hukukta uluslaşma işi başladı. Dikkat ederseniz buna, ne Avrupalılaşma, ne de medenîleşme diyorum. Bu «hukukta-uluslaşma» süreci kaç yıldır yürüyor. Türk toplumu bu kanunu adım adım, kendine sindirerek hukuksal bir dönüşüm geçirmektedir. Devrimsel bir çıkışı, evrimsel bir oluşum izliyor. Bunu, Atatürk'e borçluyuz.*

Hukuk devrimi olayı bize, Osmanlı dönemindeki fikirlerine göre Gökalp'ın «hars-medeniyet» ikiliğinin nerelerde durmak zorunda olduğunu gösterir. Gökalp da, kendi eliyle böldüğü bu iki şey arasında kıyamet kadar karşılıklı içiçe geçişler olduğunu görmezlikten gelememiştir. Bu yüzden, Türk «harsı»nı bir «medeniyet» çevresi içine sokmadan bulamıyor. Eğer o da, Atatürk'ün

*UNESCO'nun tertiplediği, kanunlaştırma akımları ile ilgili bir konferansa giden Türk hukuk-sosyologları arasında, adını ve soyadını ters yazmakta inat etmek gibi tuhaflıkları ile tanınmış bir profesör, Medenî Kanun devriminden alay eder gibi sözederek bundan Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un İsviçre'de okumuş olmasından başka bir hikmet olmadığını ileri sürdü, Uluslararası bir konferansta Atatürk devrimleri üzerine böyle lâubalice lakırdılar eden bu beyin iddiasına karşı, hukukta tutucu sayılan bir ülke delegesi olan bir İngiliz hukukçusu, Türk hukuk devriminin eski hukuk düşününü yalanlayan çok önemli, dünya hukukçularının incelemesi gereken bir olay olduğunu savunmuştur.

yaptığı gibi Türk devriminin yolunu «hars»ta değil, «medeniyet»te aramış olsaydı ne tarihi, ne bugünü, ne de yarının uluslaşmasını zorlamalara uğratma yoluna giderdi.

O zaman Atatürk devrimciliği türünü benimsemek gerekecekti. Bu ise, Gökalp'ın zamanı içinde olmayacak bir şeydi. Gökalp, ulusal bağımsızlığını bir savaşla kazanmış bir ulus içinde değil, yarı esir bir imparatorluğun can çekişme günleri içinde yaşıyor; hem onu tutmak istiyor, hem de onun içinde Türk aydınına bir «mefkûre», «fikir»de kalacak bir görüş sunuyordu.

Onu eleştirirken bu gerçeği hatırlamamız gerektir. Bu yüzden, kendi isteği zıddına, onun harsçılığı boyuna tutuculara yaramıştır. «Hars», aydının uygarlık almasında pasif bir rol oynayan statik bir destektir. Halbuki, Batı uygarlığının kendisinin toplumsal bir ürün oluşu bir yana, bunun Türk toplumunun içinde eritilmesinde başlıca engelin bu statik «hars» olduğu, Tanzimattan beri görülen şeydir. Demek ki «hars» statik olamaz, asıl devrim onda olmaktadır. «Hars» ile «medeniyet,» kafamızda ayrılsa bile değişme halinde olan bir toplumun sorunlarında birbirinden ayrı, birbirine karşıt olamaz; bu o toplumun değişmesini durdurur. Demek ki büyük sorun hem uygarlık, hem kültür sorunudur; toplumsal devrimin bu ikisini kapsaması gerekir.

Gökalp'ın bunları birbirinden ayrı, birbirine karşıt olarak alması, Batılılaşma ya da onun daha iyi bir deyimi ile modernleşme (asrîleşme) işi ile ulusal bir toplum olma işinin hâlâ ayrı işler olarak görülmekte olduğunu, toplumsal bir devrim değişmesi olmadıkça modernleşme denen şeyin olmayacağının hâlâ anlaşılmamış olduğunu gösterir.

Gökalp'ın bu iki şey arasında gördüğü biricik ilişki, gerçekte asıl derdinin ne olduğunu bize açıklar. Çünkü ikisi arasında onun gördüğü ilişki ancak aydın halkası ile kafada kurulabilecek bir ilişkidir. «Hars», gerçekte, «medeniyet»in halka inmiş parçalarıdır; «medeniyet» aydında kalmış, halka inememiş bilgilerdir. Görülüyor ki dönüp dolaşıp gene aydın-halk ayrılığı konusuna geliyoruz. Gökalp asıl toplumsal devrim konusunda Prens Sabahat-

tin'in parmağını bastığı bir noktanın kendisi için önemini görememiştir. «Halka Doğru» akımının kendini sürüklediği güçlüğü «güzideler» (seçkinler) ile «halk» ayırımında, aydının halka «medeniyet» vermesi, halkın da aydına «hars» vermesi formülü ile çözümlediğini sanıyordu.

Bugün bile bu formüle göre gidenlerin yaptıkları bize gösteriyor ki hars ile medeniyet arasında bıçak-kesimi bir ayırım varsa, orada modernleşme yoktur; ikisinin karşılaşmasında belki aradaki uçurum daha da derinleşir. İkisi arasında yalnız aydın ile kurulacak bir bağlantı ile de ne harslaşma meydana gelir, ne medenîleşme, ne de böyle bir birleşmenin sonucu olarak toplumsal değişme.

(6) IRKÇILIK, MUKADDESATÇILIK TEPKİSİ

Gökalp, «hars-medeniyet» ayırımını tutuculuğa, gericiliğe yarasın diye yapmamıştı; İslâmcı görüşle Batıcı görüşü uzlaştırmak için yapmıştı; ama bu uzlaşma da olmadı. Osmanlılık döneminde onun görüşleri İslâmcılara çok radikal bir ilericilik olarak gözüktüğü gibi, Cumhuriyet döneminde milliyetçiliği tutuculuk, mukaddesatçılık, gericilik yönünde yorumlayanlar onu kendilerine bayrak edindiler. Onun fikirlerini, kontrolünde olmayan tarihsel koşullardan soyutlayıp adamı putlaştırdılar.

Onların anlayışında modern ulusların toplumsal reform ya da devrimlerle doğan birimler olduğu; bunun Batı tarihinde büyük bir ekonomik ve teknolojik devrim ürünü olduğu, Türk ulusunun da gerekli tarihsel değişmeleri geçirmedikçe modern bir ulus olamayacağı görülemez.

Düşünüşünün gelecekteki bu çeşit sonuçlarını kestiremeyen Gökalp, Türk «harsı»nın uyandırılması, kalkınması vesilesi ile olsun halkının çağdaş uygarlık zorunluluklarına uymasını sağlayacak hukuk, ekonomi, teknik değişmeleri konularında yüzeyde kalmıştır. Yapısal devrim aydın-halk arası bir «medeniyet-hars» alışverişi ile gerçekleşecek bir iş değildir.

Aydın halka gidip ona uygarlık verecek; halk medenileşecek; karşılığında halk aydına harsını verecek; aydın harslaşacak; Avrupa tekniği ile bu harsı hamur edecek. Uluslaşma ve Batılılaşma bu. Bu, Batıcı'ların kişiler fikirce Batılı; İslâmcılar'ın toplumda ruhça şeriatçı, gelenekçi olması tezlerinden farklı mı?

Bu yüzden, Gökalp'ın yön verdiği «Türkçülük» Türk ulusunun İslâm, Osmanlı ve Batı uygarlıklarının ve harslarının onu kıskıvrak bağladığı zincirlerden kurtuluşunu sağlamada rolü olmadı. Gökalp'ın romantizminin yetersizliği en çok ekonomik kalkınma sorunlarında kendini gösterir. Halk kitlelerinin ekonomik «harsı» konusunda Gökalp ortaçağcılığa yönelmek zorunda kalır. Namık Kemal nasıl sipahî Osmanlılığına dönerse, o da esnaf lonca geleneğine döner. Yalnız, bunu Durkheim'ın solidarizminden aldığı «meslekî temsil» görüşü ile modernleştirir. Gökalp ekonomik siyasette özel girişimci değildir; fakat görüşü Kemalist devletçiliğinden ayrıdır. Solidarizmden gelen devletçiliği, lonca sosyalizmine dayanan bir ortaçağ devletçiliğini andırır. Anayasanın çalışmaları sırasında bu «meslekî temsil» doktrini epeyce taraftar da bulmuş, fakat Atatürk'ün karşı cephe almasıyle önlenmişti.

Güçlü bir düşünür olan Namık Kemal gibi Gökalp'ı da anmamız, düşün tarihimizdeki hizmetine saygı göstermemiz gerekir. Ancak düşün geçmişimizi eleştirirken zamanının koşullarından ileri gelen yetersizliklerini de kavramak; dediklerini papağan gibi bellemekten ya da sömürmekten kurtulmamız gerekir. Asıl Türk milliyetçiliği görüşünü ilk getiren o olduğu halde, Osmanlıcılıktan kurtulamamış olması yüzünden her toplumsal bunalım döneminde bu milliyetçiliğin, dinciliğin, mukaddesatçılığın, ırkçılığın uyarına kullanılması düşündürücüdür.

VI

ANTİEMPERYALİST TEPKİ

Meşrutiyetten beri halkçı aydınların ulaşamadığı; politikacıların kimilerinin Osmanlılık, kimilerinin İslâm birliği, kimilerinin Turan «mefkûresi» uğruna harcadığı Türk toplumunu, Birinci Cihan Savaşı sonu, Batı'nın ateş çemberi ile çevrili olarak tarihin sahnesine bıraktı. Onun varoluşunun temeli işte o zaman antiemparyalist bir ulus savaşı ile atılmış oldu. Bir hayal, bir «mefkûre» olarak değil, bir gerçek olarak bir ulus birimi oluşun yolu açılmış oldu. Padişahsız, Halifesiz, Balkansız, Arapsız kendi başına bir Türk toplumu! Batılılaşma ile uluslaşma arasında kurulamayan bağın niteliği belirmeye başladı; o, ulusal bağımsızlık savaşı biter bitmez bir toplumsal devrim süreci içinde biçimlenecekti.

ULUSAL BAĞIMSIZLIKTAN TOPLUMSAL DEVRİME

Bağımsız bir ulus olamadan yok olmak üzere olan bir halkın ezilmekten kendini zor kurtardığı bir zamanda geleneklerden kopmaya bilinçli olarak girişmenin ilk örneğini, hem bağımsızlık, hem uluslaşma savaşlarının önderi olarak çıkan Mustafa Kemal vermiştir. Onu, bütün dünyada tanıtan da bu iki yandır. Osmanlı ve İslâm gelenekçileri de bu yüzden onu hiç affedememişlerdir.

Bugün bağımsızlığa kavuşan ulusların çoğu, böyle bir yok olma durumu ile karşılaşmamış oldukları halde bunu yapamamışlardır. Örneğin, Hindistan, Pakistan bağımsızlığa kavuşunca önderleri geleneklere, eski inançlara sarılma yolunu benimsediler. Nehru, Mustafa Kemal'in kurtuluş savaşını hapishanesinde heyecanla alkışladığı halde devrimci Mustafa Kemal'in yolunda gidememiştir. Bir toplum Batı uygarlığının ayakları altında param parça olmuş gelenekse1 düzen kurallarını yeniden kutsallaştırdıktan sonra kapılarını ardına kadar açsa, Batı uygarlığını içeri buyur etse bile, o uygarlık, o toplumun gene malı olmaz. Olsaydı, geleneklerine sarılan sömürgeleşmiş ülkelerin Türk toplumundan daha modernleşmiş olmaları gerekirdi.

Her ayırım yapma, keyfî olma tehlikesini taşır. Batı emperyalizmi ile Batı uygarlığı arasında yalnız kafamızda bir ayırım yapmak yetmez; çünkü Batı emperyalizmi, Batı uygarlığının nasılsa olmuş bir yanı değildir. İkisini birbirinden ayırmak, iki yanını ayırdığımız şeye karşı durumumuzda da bir ayırma yapmayı gerektirir. Bu, Türk toplumunu Batı emperyalizmi ile başka çeşit bir ilişiklilik durumuna getirme ile olabilir. Bunun içindir ki Atatürk'ün, Batı anlayışı sadece «tek dişi kalmış canavar» anlayışı olmamıştır. Onunla savaşırken ona dönmek, aynı zamanda ona değişik bir gözle bakmak demektir. O da, ne Batı uyduculuğu, ne de Batı düşmanlığı yoludur.

Atatürk devrimciliğine özgü olan bu «Batı'ya karşı savaşırken Batı'ya sırt çevirmeme» çözümünün anlamı, Türk toplumunun yapısında modern çağ gereklerine uyacak değişmelerin zorunlu olduğudur. Bu zorunluluğun gerektiği yola girilmedikçe, Batı uygarlığı ile Batı emperyalizmi aynı şeylerdir; kendi kafanızda keyfimize göre ayrılamazlar.

Batı devletlerinin Sevres antlaşması ile kurmayı düşündükleri küçük Osmanlı devletini modern bir ulus devleti olarak düşünmediklerinden ötürü idi ki ona kendi istedikleri biçimi vereceklerdi. Sevres'in kuracağı Türkiye modern bir uluslaşma toplumu olamazdı. Bu yüzden, toplumsal devrimlere gidilmedikçe

Sevres projesini reddetmenin ne anlamı vardı? Demek ki gerçekleştirilmiş olan ulusal bağımsızlık anlamındaki «milliyetçilik» yanında, yeni dönemin ikinci bir ilkesi «devrimcilik» ilkesi olacaktı.

İşte o zaman ulusçuluk ile devrimcilik siyasa ve düşünüş alanlarında ilk kez yanyana, kolkola girmiştir. «Türk toplumu, Batı uygarlığının kendi kalkınmasına gerekli olan yanlarını, kendi toplumsal yapısını modern bir ulusa yakışacak biçimde onarma amacıyle, Batı zoruyle değil, kendi bağımsızlığının gereklerine göre uygulamadıkça modern çağ dünyasında bir ulus olarak varolamaz» görüşünde bir yanda yeni bir «milliyetçilik» anlayışı, diğer yanda yeni bir Batıcılık anlayışı birleşiyor. Bu iki sorun arasında yeni bir kavramın; ikisini asıl sorunun kendisi olarak birleştirecek yeni bir kavramın gelmesi gerekir. Bu kavramın gelişmesi anlayışın belirmesine bağlıdır:(a) ulusal bağımsızlık tek amaç değildir;(b) Batılılaşma toplumsal değişmeden ayrı, onunla ilgisi olmayan bir amaç olamaz. Ulusal bağımsızlıkla Batılılaşma birbirine karşı iki ayrı şey değildir; ikisi arasında sıkı bir ilişiklik vardır. Ulusal bağımsızlık olmadan Batılılaşma olamaz; toplum ölçüsünde değişme olmadan uluslaşma gerçekleşemez. Bu ilişikliğin düğümü, «toplumsal devrim» kavramındadır. Kurtuluş savaşının öğrettiği en önemli ders budur. Bu, Osmanlı siyasa ve düşün tarihinde hiç ulaşılmamış bir görüştür.

Ulusal bağımsızlık ulusçuluğu Batı için de yeni bir şeydi. Birinci Cihan Savaşı sonunun Wilson prensipleri Batı önderlerine bir çeşit ulusçuluk görüşü getirmiş olmakla beraber, bundaki ulusçulukta Batı'nın ekonomik ve siyasal egemenliğinden tüm bağımsız olma anlamı yoktu. Wilson prensipleri Batı'dan bağımsızlığı değil, Batı vasîliği altında, Batı'ya bağlı bir ulusçuluk demektir. Bunun en iyi örneği, Osmanlı İmparatorluğundan bağımsız olmak isteyen Arap ulusçuluğunun içine düştüğü manda ulusçuluğudur. O zamanki Arap ulusçuluğunun önderleri bir ulusal kurtuluş savaşı yapamadıklarından Arap ulusçuluğu ancak İkinci Cihan Savaşından sonra bu yöne dönebilmiştir.

Bağımsızlık savaşı ulusçuluğu, Wilson prensiplerinden ayrıl-

dığı gibi, Kemalist devrimciliği de hem Batıcılık anlayışından hem de Bolşevik devrimciliğinden farklı olmuştur. Hem Batı boyunduruğundan, hem gerilikten kurtulma savaşı içinde bulunan geri kalmış toplumların uluslaşma ve modernleşme yolunun hem Fransız Devrimi modelinden, hem bu ikinci devrimin modelinden ayrı niteliği bulunuşunun ilk örneğini Kemalizm devrimciliği vermiştir. Bu, tarihte onlardan farklı bir uygarlık türünden (ilk kez Prens Sabahattin'in farkına vardığı Asya ya da Doğu toplumsal yapı türünden) gelişin bir sonucudur. Fakat, aynı zamanda, bu modeldeki çağdaşlaşma yolunun bulunuşunun güçlüklerini de gösterir. Bu yolun bulunuşundan sonra da ulusal bütünlük olan bağımsızlık ile bir Asya ya da Doğu toplum türünden Batı toplum türüne geçmek için gerekli yapısal devrimler arasındaki dengenin ya da paralel gidişin sağlanmasının uğrayacağı tehlikeleri beraberinde taşır.

DEVRİMCİLİĞİN KARŞILAŞTIĞI GÜÇLER

Bütün tartışmalarımızda beliren nokta şudur ki, Batılılaşma, ulusçuluk ve toplumsal değişme sorunları arasındaki bulunan çözüme geliş çok güç olmuştur ve tam anlamıyle de gerçekleşmemiştir. Karşılaştığı engelleri yenemediğinden daha sonraları bu doğrultunun niteliği unutulmuştur.

Kemalist devrimciliğinin, karşısına tâ baştan çıkan engellerle savaşmasının, bugün için de çok öğretici yanları vardır. Bu kitapta gözden geçirdiğimiz eski görüşlerin hepsi (Osmanlıcılık, İslâmcılık, Uyduculuk, Turancılık görüşleri) hemen hemen aralıksız bu doğrultuya karşı gelmiş, hiç biri tam anlamıyle yok edilememiştir. Bunlar, İkinci Cihan Savaşından sonra daha da güçlü olarak ortaya çıkmışlardır. Kemalizm karşısında bunların panoramasını kısaca gözümüzün önünden geçireceğiz.

Ulusal bağımsızlık devrimciliğine karşı gelen güçlerin öyküsünün en önemli vesikası, Atatürk'ün Nutku'dur. Nutuk'ta anlatılan yalnız Yunan ordusuyle, Batı devletleriyle, Padişah ve

Şeyhûlislâmla yapılan savaşların öyküsü değil, İslâmcı, Osmanlıcı, mandacı, Turancı görüşlerle olan savaşmanın da bir öyküsüdür. Bu görüşlerin hemen hepsi Kurtuluş Savaşı Meclisinin içinde yaşıyordu.

HALİFECİLER, İSLÂMCILAR, MUKADDESATÇILAR, MANDACILAR

Sevres vesikasını imzaladığı için Damat Ferit'le Sevres'cilik kafanızda çağrışım yapar. Gerçekte ise, bu vesika onun eseri değildi. Onun kaçık kafasında yaşattığı proje, Arabistan da dahil, Osmanlı İmparatorluğunun bütün Müslüman kavimlerini içine alan, İngiliz İmparatorluğunun himayesi ve yönetimi altında bir devlet hayali idi. Bu projenin kaynağı, «İngilizleri Sevenler Cemiyeti» denen, başında Sait Molla, Mustafa Sabri gibi Müslüman hocaları ile bir İngiliz rahibinin bulunduğu bir cemiyetti. Bunlar, bir Türk devleti değil, İngiltere'ye bağlı bir Halife devleti istiyorlardı. Bazı Hint Müslüman liderlerinden de destek görüyorlardı. Savaş boyunca her yana «mavi boncuğum sende» der gibi çapraşık, çatışık vaatlerde bulunan İngiltere ile diğer devletler, bu hayalî projeyi okumağa bile tenezzül etmeyerek kendi projeleri olan Sevres tasarısını bu mecnun sadrazamın önüne koyup imzalamasını emrettiler. Öyle olduğu halde, Sevres'in Türkiye'sinden ayrı, «Constantinopolitan State» adında bir çeşit Vatikan devleti gibi bir Halife Devleti hulyası gene de yaşıyordu. Amerikalıların da bu «Constantinopolitan State» üzerine kendilerine özgü fikirleri vardı. Bağımsızlık savaşı bu projelerin hepsini kâğıt sepetine attırdı.

Halifecilerin sayısının B. M. Meclisinde de hayli kabarık olduğunu hatırlarsak, Mustafa Kemal'in neden sonuna kadar Hilâfete karşı oluşunu daha iyi anlarız. Birçok mebuslar, savaşın Hilâfeti kurtarma savaşı olduğuna inanıyorlardı. Bunlar, Mustafa Kemal'in yapmak istediği şeyin bu amaç için kurulmuş geçici bir hükümet müsveddesi olmamak doğrultusunda olduğunu sezince onun yeni

bir rejim kurmak istediğini, bunun da bolşeviklik rejimi olacağını iddiaya başladılar. Bununla savaşmak üzere «Muhafaza-i Mukaddesat» adında bir cemiyet kurdular. Bugünkü Mukaddesatçıların babaları bunlardır.

Kurtuluş savaşında İslâmcılar da başlangıçta önemli bir yer tutuyorlardı. Bunlara göre, bu savaş İslâmlığın Avrupa uygarlığı denen tek dişi kalmış canavara karşı kurtuluşu, «Asr-ı Saadet»in gelmesi içindi. İslâm dünyasında da bu sanıda olanlar vardı. Hindistan'da İslâm şairi Muhammed İkbâl, Mustafa Kemal'i Hazret-i Ömer gibi bir İslâm kahramanı olarak anlamış, Nehru ile giriştiği bir tartışmada bunu inatla savunmuştur. Birinci Meclis de bir İslâm rejimi kurmak yolunda bugün Pakistan'da «İslâmî Devlet» ideolojisi yanlılarını imrendirecek başarılar kaydetmişti. Abdülhamit zamanında bile olmayan işler yapılmış, bir Şeriat Bakanlığı kurulmuş, çokkarılı evlenmeyi zorunlu yapmak, içki ve oyunu yasak etmek gibi kanun tasarıları bile Meclis üyeleri tarafından getirilmişti.

Ulusal bağımsızlık savaşına bir İslâm milliyetçiliği rengini vermede şair Mehmet Âkif'in önemli rolü olmuştur. Onun, ancak Müslüman olduğu için bağlı kaldığı Türk bağımsızlığı savaşına katılışı, şiirinin resmî marş olarak kabul edilmesi, Mustafa Kemal'in temsil ettiği yönü kavramamış olanları yanıltmıştır. Mehmet Âkif'in trajedesi, inandığı İslâmcılığın gerçek kökeninin «İngilizleri Sevenler Cemiyeti» olduğunu bilmemesi olmuştur.

Meşrutiyet döneminde Mehmet Âkif'in önderliğini yaptığı İslâmcı dergilerin sıkı dostu olan Arap düşünürü Reşid Rıza, şiddetli bir İngiliz muhibbi, şiddetli bir Türk düşmanı idi. Arap Halifeliği davasını ortaya atan İngiliz şairi Blunt'ın etkisi altında İngiliz himayesi altında gerçekleşecek bir Arap milliyetçiliği güdüyordu. Eski bir Hürriyet ve İtilâfçı olan Reşid Rıza, Arap isyanını Mısır'da İngilizlerle birlikte tasarlayan, savaş sonunda barış konferansına da giden bir zattı. Hürriyet ve İtilâfçı olmayan Mehmet Âkif'in ikinci trajedisi, Türk ve Arap ulusçulukları arasında kalması olmuştur. İslâmcı Arap milliyetçiliği İngiliz mandacılığı al-

tında gelişirken, bir bağımsızlık savaşına girmediği halde, Âkif'in İslâmcı milliyetçiliği, kendini, İngiliz emperyalizmine karşı bir savaşın içinde buldu. Bu çatışık durum karşısında Âkif, ya fikirlerini değiştirecek, milliyetçiliğin İslâmcılık olmadığını anlayacak, Batı uygarlığını bir canavar gibi görmek yerine Batı emperyalizmi canavarına meydan okuyan şiirler yazacak; ya da antiemperyalist Türk ulusçuluğunda kendi ideolojisinin yeri olmadığını onaylayacaktı. Bu dilemma karşısında o, çözümü Mustafa Kemal'in ulusal devrimciliğine sırtını çevirerek Mısır'a çekilmekte buldu. Orada, az önce Mustafa Kemal'i ve Türk milliyetçiliğini tel'in eden Reşid Rıza'ların safına sığındı. Reşid Rıza'nın, görülmedik bir terbiyesizlikle yazılı bir kitabı Türk milliyetçiliğini tel'in ediyor, Mustafa Kemal'i Türkiye'den Türkçeyi kaldırıp Arapçayı resmî dil yapmaya davet ediyor, bunu yapmadıkça onun rejiminin kâfir olduğunu ilân ediyordu. İslâmcı şairimizin bu esere karşı sesini yükselttiğini, hiç değilse bu İngiliz uşağı yobaza, İslâmlığın bu olmadığını kendi ideolojisi açısından olsun anlatmağa çalışmış olduğunu hiç duymadık.

Ulusal devrimciliğin karşısına çıkan diğer bir engel, Demokrat Parti'nin çıkışı sıralarında «Kuvâyı Milliyecilik Ruhu» adı altında kendinden çok söz edilen bir gruptur. Halk Partisinin 1940'lardaki döneminde ulusal kurtuluş savaşının Atatürk'ün anlattığı şekilde olmadığını iğri büğrü yollardan iddia edenler çıkmıştı. Bu iddiaların en önemlisi ve en üstü-kapalı, yanıltıcı olanı, Demokrat Parti meclis diktatörlüğünün fikir hazırlığı olarak ortaya çıkmıştır. Bu «Kuvâyı Milliye» nazariyecilerine göre, birinci Meclis çok demokrat, Mustafa Kemal'in diktatörlüğüne karşıt olan bir meclismiş. Gerçekte bu «kuvâyı milliye» dedikleri şeyin askerî gücü, Mustafa Kemal'in ulusal savaş stratejisine uymayan, onun emriyle İsmet İnönü'nün tasfiye ettiği çeteciliktir. Bu çetecilerin mecliste çok taraftarları vardı. Taraftarlıkları da Mustafa Kemal'e iki sorunda karşıt olmalarından ileri geliyordu: (a) bağımsız yeni bir rejim kurmak, ona göre bir anayasa yapmak sorunu; (b) eşraf ve burjuvazi ağalarının siyasal üstünlüğüne

son verme sorunu. Birtakım cahil serüvenci aydınlar da bu kuvâyı milliyecilik ruhunda bir komünistlik eğilimi olduğu hülyasında idiler. Bugün bile solcu yazarların kimileri arasında bu inancın yaşadığını görüyoruz.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı Halifeciler, Mukadesatçılar, Mehdîler, Çeteciler arasında yönünü bulurken, bağımsız bir ulus devletinin ne tür bir devlet olacağı konusu belirlenmeye başlayınca bir grupun daha böyle bir amaca karşı olduğu görülmeye başladı. Uyducu Batıcı Osmanlıcıların kimileri, «manda»cılığa umut bağlamışlardı. «Manda»cılık demek, o zaman «Milletler Birliği» adı altında kurulan, savaştan galip çıkmış büyük devletlerin etkisi altında bulunan bir kurulun vereceği yetki («mandat») ile üyelerinden birinin vasîliği altında bir yönetimi istemek demektir. Batı yanlısı Osmanlıcıların kimileri Fransız, kimileri İngiliz, kimileri de Amerikan koruyuculuğunu öneriyorlardı. Bu sonuncular Amerikalıların gönderdiği King-Crane komisyonuyle temasa geçmişler; Amerikan mandasını kabul etmenin en avantajlı bir yol olacağına inanmışlardı.

Ege'yi Yunanlılara kaptırmamak isteğinden ve Ermenistan'ın yalnız Doğu illerinde kurulmasını istemekten başka, Türkler lehine bir yeni önerisi olmayan bu komisyon, İstanbul'da bir «Constantin opolitan State», Andolu'da bir Türk devleti, Doğuda bir Ermeni devleti kurulmasını öneriyor bunların hepsinin Amerikan mandası altına konmasını uygun buluyordu. İşte bu Uyducu Osmanlı Batıcılarının çok avantajlı bulduğu proje buydu. Böyle bir rejim altında Türkler Batı uygarlığına gireceklerdi. Bu komisyona yardakçılık, tercümanlık gibi işler gören, Mustafa Kemal'in bolşevikliğe kayacağından korkan aydınların etkisi altında, bu komisyon, hazırladığı raporda Mustafa Kemal'in de Amerikan mandası yanlısı olduğunu ileri sürüyordu.

Savaş bitince, Mandacı Batıcılar, Mustafa Kemal'in «asıl savaş şimdi başlıyor» görüşü karşısında dehşete düştüler. Bir cumhuriyet devlet kurulacağı belirlenince Sultanlığın, Halifeliğin tutulması tezinde, Halifecilikte İslâmcılar kadar aşırı olduklarını gösterdiler.

Bu İslâmcılar, Osmanlıcılar, Mandacılar hep bir ağızdan Mustafa Kemal'in devrimciliğinin ulusça komünizme kayma olduğu iddiasını yayıyorlardı. Mustafa Kemal, bolşevik siyasetine bağlı olmadığını, Türkiye'de öyle bir komünizm söz konusu olamayacağını açıkladığı halde, bunların bu gibi iddiaları yapmalarının asıl nedeni gerçekten komünizm olacağından korkmaları değil, geleneklere dokunmadan toplumu değiştirmeye kalkacak yerde eski Osmanlı Hilâfet Saltanat anayasasına dayalı sistemi devam ettirmek istemeleriydi. Ulusal Kurtuluş Savaşı bunlara hiç bir şey öğretmemişti. Atatürk, Nutuk'ta bunlarla olan çatışmalarını anlatır, onların görüşlerini eleştirir.

DÜŞÜN ALIŞKANLIKLARININ DİRENİŞİ

Devrimsel bir döneme gelinildiğinde çok yeni koşullar altında bile kimi aydınlar çok kez düşün alışkanlıklarını değiştirmede direnme gösterirler. Büyük çaptaı yeni olaylar karşısında, bunlardan yeni sonuçlar çıkarmak geleneği bu aydınlarda yoktur. Saplandıkları fikirlerin o kadar etkisi altındadırlar ki gerçekler karşısında bile yeni bir şey öğrenmezler, «taassup» denen saplantıdan kurtulamazlar. Kimi eski Osmanlı aydınının Ulusal Bağımsızlık Savaşından bir şey öğrenmemiş olması insanı şaşırtacak ölçüdedir. Bu, o ölçüde olmuştur ki devrimcilik dönemi yukarıda anlattıklarımızla uğraşmak zoruyle kaldıktan başka, geriye kalan iki düşün geleneği ile de karşılaşma zorunda kaldı. Bunların yıpratıcı, bozucu, yıkıcı etkileri daha da tehlikeli olmuştur. Çünkü bu etkilerin niteliğini ötekilerinki kadar kolaylıkla görmek, bugün bile güçtür. Bunların biri Türkçülüğün «milliyetçilik» anlayışı, diğeri ilerici Batıcılığın Batılılaşma anlayışıdır. Siyasa alanında bunların biri Irkçılık ve Turancılık olarak, diğeri Menderes-Demirel çizgisinin temsil ettiği «Batı medeniyetçiliği» olarak yaşamaktadır.

Bunların, Atatürkçülük üzerine yaptığı etkileri kavrayabilmemiz için, uluslaşma ve Batılılaşma sorunlarında Batıcı olmayan

milliyetçilik görüşü ile milliyetçi olmayan Batıcı toplumsal devrimcilik görüşünden hangi anlamlarda ayrıldığını kavramamız gerekir.

İki eski anlayışın direnmesi karşısında toplumsal devrimcilik görüşünün yok edilmesi hem uluslaşma hem Batılılaşma akımlarının devrimciliğe aykırı, hem toplum kalkınması, hem bağımsızlık davalarından kopuk ideolojiler haline gelmesi ile sonuçlanmıştır. Milliyetçilik, «mukaddesat»çılığa; Batıcılık da «uyducu»luğa dönüşmüştür.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın gerektirdiği toplumsal devrim anlayışının niteliğini kavramak için bir yandan «biz» kavramı ile ilgili sorunlara, bir yandan da onun, «biz»e vermek istediği biçimi gerçekleştirmek için başvurduğu değişme yöntemlerine bakmak gerekecektir.

Birinci sorun, bugünün aydınının unutmak istediği, içinde bir acı olarak kalan; ırkçı ulusçunun ise düşman olduğu bir konuya, Türk tarihi görüşü konusuna girmeyi gerektirecektir. Bu iki konuya girmek sadece akademik bir iş; ya da yakın geçmişin tarihini yapmak, artık anlamı kalmamış şeyleri tekrarlamak işi değildir. Çünkü sorunların ikisi de Kurtuluş Savaşı'nın başlattığı, zorladığı yönlerde çözümlenmemiştir. Bu iki sorunun ikisi de bugünün aydınının karşısında durmaktadır.

VII

ULUSAL VARLIĞIN TARİHSEL TEMELİ SORUNU

Osmanlı İmparatorluğunun tarih zoruyle ortadan kalkmasından artakalan eski örgütleri üzerinde bir-iki düzeltme yapmakla kalan bir «ıslahatçılık» tüm yeni bir yapı ve yön bulma anlamındaki «devrimcilik» arasında büyük fark vardır. Bunun, Bağımsızlık Savaşı dönemine özgü olan bir yanını belirtmek için, benzer değişmeler geçiren bir iki toplumla olan farklara dokunmak isterim.

Batı uygarlığı etkisi altında değişmeler sürecine girmiş olan başka toplumların uluslaşma sorunları bizdekinden farklı olmuştur. Örneğin, İslâmcıların model olarak gördükleri Japon toplumunu biz de alalım. Japon değişmesi «ulus» kavramı güçlükleri ile karşılaşmamıştır; çünkü bir «ulus» oluş Japon toplumu daha Batı uygarlığı etkisi başlamadan önce tamamlanmış bulunuyordu. Daha sonraki değişmeler bu temel üzerinde reformlar yapma işi olarak yürüdü; Batı uygarlığı düzeyine özgü sorunlarla karşılaşılıncaya değin bu sürdü. Rus toplumunu alalım. Bu toplum deminkinin tersine yapısal devrimler geçirdi; fakat Rus ulusal varlığı, dili, edebiyatı, bilimi musikisi, tekniği modern bir ulus temeli olarak, bu devrimlerin ürünü olarak gelişti. Çin toplumu da bugün böyle bir devrim içinde; fakat orada da Çin ulusal varlığı bir temel olarak genç ortadaydı. Araplığı alalım. Yüzyıllar-

dan beri Araplık, ulusal ve siyasal varlığını kaybetmiş bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasıyle bunu elde edeceği beklenirken bir süre Batı egemenliği altına giraiği halde, dili, tarihi, hatta dini ile Arap olmayan insanları bile kendine benimsetecek bir güçle bugün bütün dünyaya kendini tanıtıyor.

YIKILIŞIN TARİH AÇISINDAN GETİRDİĞİ İKİ SONUÇ

Türk ulusal varlığı, bunların hepsinden farklı koşullar altında kurulabilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun Batı etkisi altında kalışı, Japon ve Rus toplumlarından farklı olarak onu ulusal bütünlenmeye değil, ulusal parçalanmalara götürmüştü. Türkten gayri halklar ondan birer ulus olarak ayırılırken, geriye kendine ad verecek bir yanı bile olmayan bir halk yığını bıraktı. Bu imparatorluk çökerken içindeki Türk unsuru onun düzeninin çöküşünden en çok zarar gören, hem ekonomik, hem kültürel anlamda yok olma sınırında bulunan unsur olduğu halde, Osmanlılığın savunuculuğu da ona kalmıştı. Bunun, Türk ulusal varlığının doğuşu sorunu üzerinde iki olumsuz etkisi olmuştur: (a) bugünkü dünyada, tarihten kopuk, yalnız kalış; (b)ulusal varlığının tarihsel temelini daha gerilerde arama zorunluğu.

Birincinin sonuçları şunlar oldu: kurtuluş savaşının Türk toplumu bugün ardısıra sömürgelerden doğan ulus toplumlarından farklı olarak, Batı devletleri ile içerideki uluslar karşısında, yıkılan imparatorluğun sorumlusu durumunda kaldı. Bu yüzden, Türk Bağımsızlık savaşı, hem imparatorluktan ayrılan eski uluslarının, hem de Batı'nın desteğinden yoksun kaldı. Bugün, yeni doğan uluslar genel bir sempati havası ile karşılanıyorlar. Türk ulusal doğuşu ise hemen hemen genel bir düşmanlık havası ile karşılanmıştır. Yunan ordusu, bütün Türk halkını kıtır kıtır kesse, bundan dünyada pek az vicdan isyan duyacaktı. Tanzimatın Avrupa'dan borç sağlayacak diye şımarttığı elçi Canning'in, «Türkleri pılı-pırtılarıyle Avrupa'dan kovmak» sözü ile, Gladstone'un «Türkleri dünya yüzünden kaldırmak» sözleri, birinci cihan

savaşı sonunda Batı dünyasının doğal saydığı bir yargı olmuştu. Dünya, «Osmanlı»lığın yaptığı işleri «Türk»lüğün sorumluluk hanesine yazdığı için, Osmanlı devletinin yokedilmesi Türklüğün yokedilmesi anlamına geliyordu.

İmparatorluktan ayrılan Müslüman halklar dışındaki Müslümanlar Trablus ve Balkan savaşlarında sadece Müslümanlık dolayısıyle duydukları isyanı Türklük için duymamışlar; kurtuluş savaşını bir ulusal bağımsızlık savaşı değil, bir din savaşı sanmışlardı. Hint Müslümanları bunun bir Türk savaşı olduğunu anlayınca, sempatileri antipatiye döndü. Bu Müslüman halkların kendileri ulusal bağımsızlık bilincinden yoksun oldukları için, kendileri manda ve sömürge düzenleri altında yaşarken Türkün kendilerinin dinleri için savaşmasını istiyorlar; böyle olmadığını görünce de ilgilerini kesiyorlardı. Türk mandacılarının, kurtuluş savaşına Amerika'nın sempati gösterdiğine inanmaları da Amerika devlet ve ekonomisini tanımamaktan doğan temelli bir bilgisizliğe; Amerikan okullarında aldıkları misyonerlik hayranlığına dayanıyordu. Amerika onların sandığı sempatiyi beslemediği gibi, duyulan ilginin temelindeki nesne aslında Türk değil, petroldu.

Bütün bunların anlamı, Wilson prensiplerine göre bile ulus olarak var olma hakkı tanınmayan bir halkın, dünyada, tarihte, dinlerde, ideolojilerde kendini yapyalnız, tekbaşına bulması demektir. Üççeyrek yüzyıl içeride, dışarıda Osmanlılık davası gütmenin zararlarını bu yalnız kalmış halk çekecekti. Bütün dünyada, hatta Osmanlı yöneticileri ile aydınları arasında Türk, bu imparatorlukta sadece önemsiz bir unsur olarak tanınıyordu. Abdülhamit zamanında Anadolu'da dolaşan Avrupalı araştırıcı ve gözlemciler, Türklerin Anadolu'da iğreti bir azınlık olduğunu, nüfuslarının azaldığını, ekonomice yok sayılabilecek bir durumda olduklarını yazarlar. Bu yazılarda, Anadolu'ya yeni Yunan nüfusu yerleştirilmesi işleri yapıldığını, hatta kimi kez Osmanlı devletinin de buna yardım ettiğini hayretle okuruz.*

* Tek bir örnek «Ayvalık, Türklerin Rumlara verdikleri imtiyazları gösteren iyi bir örnektir. Keşiş Ekonomus'un din gayreti, banker Soros Petraki'-

Demek ki Türk ulusçluğu birçok benzerlerinden farklı olarak, tarihsel bir temelden yoksundu. Ulusal bağımsızlık savaşından sonra karşılaşılan baş sorun yalnız bağımsızlığı sağlamak değil, aynı zamanda bir ulus yaratmak, onu dünyaya kabul ettirmek, onu gelecekte de yaşayabilecek yeni temeller üstüne oturtmak işi olmuştur.

Bu o kadar büyük bir davadır ki, Mustafa Kemal'in kısa bir zaman içinde bu kadar ters koşullar altında bağımsızlık savaşına girişmiş bir ulusu bütün dünyada itibarlı bir ulus haline getirmesi, tek sözcükle, bir mucizedir. Bugün, ulusal varlığın vazgeçilmez temelinin, üstünden atlanamaz ilk basamağının Atatürk geleneği olmasının nedeni budur. Bunsuz, ne bir Türk varlığı ne de bir Türk ulusçuluğu olabilir. Türk ulusçuluğunun temeli ne Karakurum'da, ne de Amerikan yardımında olabilir. Ulusal bağımsızlık savaşının Atatürkçülüğünü öldürenlerin, milliyetçilikten söz etmesi yalancılığın en büyüğüdür.

İkinci olumsuz sonuç, Osmanlı tarihine karşı bir tepki olarak Osmanlı tarihçiliğinden bambaşka bir tarih anlayışı geliştirme zorunluğu olmuştur. Tarihin dışına itilmiş halkın bir tarihteki yerini kendi anlayışıyle bulması gerekir; bunu ona hiç bir İslâm tarihi, hiç bir Osmanlı tarihi, hiç bir Batı tarihi veremez; çünkü bu tarihlerin hiç birinde bir ulus olarak yoktur.

Ulusçuluğun doğuşundan sonra bile, Türk aydınları arasında tarih bakılmağa utanılacak bir kitaptı. Türk aydınlarının Türkçülüğü benimsemeleri bile bu tarih huzursuzluğunu giderememişti.

Osmanlı aydını, kendini Müslümanlıkla bir tutar; tarihin Türkü nasıl gösterdiğine alınmaz; hatta o da ona: «idraksiz Türk», «kızılbaş Türk» der, geçerdi. Ondokuzuncu yüzyılda Avrupalılardan

nin serveti sayesinde 1740'ta Padişah burada bağımsız bir yunan kenti kurulması imtiyazını verdi. Kentin adı Cydonia oldu. Yunan nufusun yerleştirildiği bu yer, yarım yüzyıl süre caddeleri, parkları, üniversitesi, kitaplıkları, belediye binaları ile âdeta Doğu'nun Boston'u gibi zengin bir kültür merkezi oldu.» Sir C. Elliot, *Turkey in Europe* (1900) s. 311.

öğrenerek Arap aydınlarının moda ettiği bir teze katılarak, onlara Tatarlar, Moğollarla birlikte Müslümanlığı yıkan barbar bir kavim olarak bakardı. Osmanlı olarak, ona «reaya» der; Hıristiyan reaya ile birlikte onu Osmanlı düzeninin aşağı tabakasına koyarak kendinden ayırırdı.

Aydın, Batılılaşınca, onun hakkında kullandığı en nazik kelime «alaturka» sözcüğü oldu. «Alaturka», yani Türk gibi olmak ilkellik; «alafranga» yani Frenk gibi olmak, ilerilik demekti. Hiç bir ulusun aydını, aşağılık duygusunun bu kadar derinine inememiştir!

Buna tepki olarak gelen Türkçülük de aydını tarih karşısındaki huzursuzluktan kurtaramadı. Gökalp'ın «medeniyet» ve «hars» kavramları ayırımı ile o kadar tellenip pullanan Türk «hars»ı, aydının Batı historiyografisi karşısındaki utancını yok edemedi. Bu «hars»ın gerçekliğine kendilerini bile inandıramadılar. Kımız içmeğe kalktılar; mideleri bozuldu, gene rakıya döndüler. Türkçülerin alafranga olanları Türk «hars»ı diye Arap, Acem, Hıristiyan ve Avrupa ürünlerinin antika eşyası arasından çıkamadılar. «Hars»a saplandıklarından Türkün «medeniyet»te yeri olabileceği hatırlarına bile gelmiyordu. Türkçülük nihayet, aslında bir sömürgecilik bilimi olan Türkoloji tarihçiliğinde kendini buldu. Bu, onları bildiğimiz, içinde yaşadığımız Türk toplumundan ayrı kavimlerin dünyasına götürdü.

Böylece Kurtuluş Savaşından sonra İslâmcı, Osmanlıcı, Batıcı ve Türkçü tarih görüşlerinde hiç bir değişiklik olmadı. Bu savaş sanki hiç olmamıştı ya da oluşunun tarihsel bir anlamı yoktu. Devrim Ankarasının, bir Amerikan milyonerinin parası ile yapılan «Türk Ocağı»nda gene Meşrutiyet İstanbulunun Türk Ocağı'nın havası esiyordu. Atatürk'ün başlattığı devrimcilik yolu, Türkçülerin harsçılığını yalanlamağa başlayınca bunlar Türk Yurdu dergisinde bunu «Hars Buhranı» olarak nitelendiriyordu.

Atatürk'ün tarihe dönüşü devrimci bir tarih görüşü arama zorunluğunun bir yansımasıdır.

Tarih anlayışında devrim yapacak bir görüşü aramanın ilk

çabasının, bağımsızlık savaşının önderi olan bir insandan gelmesi, üzerinde durulacak bir şey olsa gerek.

Onun bu savaşta yaptığı şey, bir tarih görüşü için şart olan basamağı hazırlayan bir işti; bu savaşın en büyük muharebeleri, bütün tarih boyunca Anadolu'nun yazgısını çizen; en son, en büyük Türk devletinin doğduğu; uygarlık tarihinde Türkün İranî, Yunan, Bizans ve Arap «hars»ları ile karşılaşıp onlara uygarlıkça cevap verdiği; ve nihayet tarihte en son Türk varlığının kurtarıldığı bölgede geçmiştir. Bu sahnede geçen bu hars-uygarlık savaşının militer olduğu kadar tarihsel önemini onun anlamamış, ondan ilham almamış olmasına ihtimal veremiyorum.

Bu ilhamın arayışlarından doğduğunu sandığım tarih görüşü, bellenmiş görüşlere o kadar aykırı idi ki bütün aydınları sarstı; hâlâ Osmanlıcı, İslâmcı, Avrupacı, Türkçü kafasını taşıyan aydınlar arasında şiddetli bir kaynaşmaya, başkaldırmaya yol açtı. Kimisi, bu görüşün doğru olduğuna inanılan geleneksel görüşlere aykırı bir aşırılık olduğunu, kimisi Avrupalı bilginlerin dediklerine uygun olmadığını ileri sürerken, kimisi de onu yanlış yorumlama, yanlış yöne saptırma yolunu, bir haylisi de onu politik sivrilme, yükselme aracı yapma yolunu tutturdu. Tarih tezi, ondan sonra gelen «güneş-dil» teorisi üzerine gazetelerde sütun sütun çıkan yazılar milletvekilliği isteme istidası haline geldi.

Kurtuluş Savaşının ulusal bağımsızlığının tarihsel anlamını kavramayan aydınlar büyük bir imtihanla karşılaşıyorlardı.

Atatürk'ün tarih anlayışına karşı gelenlerin bütün çeşitleri kendi amaçlarına göre tarih sorununu bozmayı başarmışlardır. Onların bu başarısı yüzünden tarih sorununun bütün niteliği unutulmuştur. Tarih sorununun toplumculuk açısından anlamını «uluslaşma» ve «yabancılaşma» sorunlarının tartışılmasına geldiğimiz zaman daha yakından göreceğiz. Burada yalnız şimdiye kadar benimsenen tarih açılarından farklılığı bakımından taşıdığı önemi belirtmeye çalışacağız.

Atatürk'ün geliştirmeye çalıştığı tarih görüşü Osmanlıcı, İslâmcı, Batıcı ve Türkçü tarih görüşlerinin hepsinden farklı, on-

lardan bağımsız kavramlarla kurulan bir görüşü yansıtır. Görüşün bütün gülünçleştirilişine karşı, bu görüşün açtığı tarihçilik gene de Türkiye'de modern tarihçiliğin (historiografinin) başlangıç noktası olmuştur. Türk Tarih Kurumunun kuruluşundan sonra arkeolojiden Osmanlı tarihine kadar uzayan araştırmalar bu görüşün etkisi altında hız almışlardır.

VIII

TARİHLERDE TÜRK

Atatürk'ün sezinlediği tarih görüşünü, karşıtı olan tarih kopyacılarının kaynakları olan görüşlerle karşılaştırırsak yalnız ona karşı gelen genel ayaklanmanın değil, o görüşü çürüten, cılk eden kişilerin bu işteki rolünün niteliğini de kavramış olacağız.

Atatürk'ün ipuçlarını yakaladığı yeni tarih görüşü Hıristiyan, İslâm, modern Batı, Türkçü ve Irkçı tarih görüşlerine tüm karşı gelen bir tarih görüşüydü. Nerelerde ve neden karşı olduğunu anlamamız için bu saydığımız tarih görüşlerinin Türkle ilgili yanlarının, ulus, ırk, dil, din, kültür, uygarlık gibi kavramların o zamana kadarki Tarih görüşlerindeki anlamlarına göz atalım.

TÜRK TARİHİNE BAKIŞLAR AVRUPA TARİHÇİLİĞİ

Türk tarihi üzerine Batı dünyasında en derin iz bırakan açı Batı tarihçiliği açısı olmuştur. Bu görüşün çekirdeğini anlamamız için, Gökalp'ın yanlış, ters yere koyduğu (Fransızca «culture» değil Almanca «Kultur» sözcüğüne yakın olan) «hars» kavramını hatırlamamız gerekir.

«Hars», milletlerin değer saplantılarının bir karmasıdır. Batı tarihçiliği, bilimsel tarihin ilerlemelerine rağmen, Batı harslarının

değer açılarından tüm kurtulamamıştır. Batı tarihçiliğinin bilimciliği ve objektifliği, yalnız Batı «hars» çevresinin içinde ilerlemeler kaydetmiştir; buna karşılık uygarlık tarihi açısından Batı tarihçiliği iki bencilliğin hâlâ etkisi altındadır: biri Hıristiyan Bencilliği (Christocentrism), diğeri Irk Bencilliği (Etho-centrism).

Gökalp, Batı'yı tanımamış olma yüzünden Batı harsının veya harslarının milletleşmelerin ve layikleşmenin ürünü olduğunu sanmıştır; gerçekte ise bunun çekirdeği Hıristiyanlıktır. Gerçekte, milliyetler uygarlığın yaratığı olmuştur. Kaynağı dinlerden gelen harslar, uygarlıkların etkisi altında az çok layikleşebilirler; fakat dinsel temellerini kaybetmezler. Bugün, Batı'nın büyük uygarlık değişmelerine rağmen, kiliselerin çeşitli kılıklar altında üzerinde durmadan çalıştıkları şey Hıristiyanlık harsının değerlerini yaşatmaktır. Hıristiyanlık harsı, özellikle dinin içinden çıktığı etnik bağları kopardıkça şiddetlenir; ancak bir ruhanîlik geleneği içinde bunu yaşatabilir. Hıristiyanlığın üniversel bir din olduğu kanısı, Batı uluslarının Hıristiyan olmayan uluslar üzerine egemenliğini kurma aracı olan bir inançtır. Hıristiyan olmayan ulusların, Batı uygarlığına karşı uysallık gösterdikleri halde onun dinine karşı inatçı bir tepki göstermeleri de bundandır.

Batı historiyografisinde Hıristiyan bencilliğinin yanında Avrupa'nın «beyaz ırk» bencilliği de kaybolmamıştır. Dünya tarihinin merkezi hâlâ Avrupa kavimleri ve onların dinidir. Bu görüşün zirvesine Hegel'in tarih felsefesinde ulaşıldığı halde, Batı historiyografisi buna aykırı olan Marksçı tarih açısını benimseyememiştir. Diğer harslar ya da uygarlıklar, tarihte, bu merkezin çevresinde, ya ona bir şey katan bir hizmetçi ya da ona karşı gelen bir düşman olarak görülür. Modern Batı tarihçiliğinde bugün bile İsa, İncil, Arz-ı Mukaddes, Kilise tarihi, Luther vesaire, İngiliz, Alman, Fransa, Amerikan harsları üzerine harcanan emekler, paralar yanında uygarlık, teknoloji, ekonomi tarihleri üzerine yapılanlar devede kulak kabilinden kalır.

Batı historiyografisinin bu iki bencilliğinin en iyi turnusol kâğıdı «Türk»tür. Bütün objektiflik boyaları, Türke gelince dö-

kültür : Hıristiyan harsçılığı ve Avrupa ırkçılığı her yandan sırıtmağa başlar. Türkten ağzı burnu çarpılmadan söz eden Batı tarihine rastlamak güçtür. Hiç bir Batılı okuyucu da bunlardaki önyargılarda objektifliğe, bilimselliğe aykırı bir şey görmez; bunlar üniversel gerçeklerdir; Batı harsçılığının, tarih bilincinin ayrılmaz parçalarıdırlar. Türk, objektif Batı tarihçiliğinin bilim efendiliği ölçülerinin dışında kalan bir şeydir. Batılı tarihçi o konuda istediği gibi konuşabilir.

HIRİSTİYAN TARİHÇİLİĞİNDE TÜRK

Tarihte din üstüne toplum kuruculuğunun ve genel olarak ruhanî düzenlerin temsilcileri, Türkleri daima yabancı, barbar bulmuşlardır. Çünkü din karşısında Türklerin Yakın Doğu ve Avrupa geleneklerinden ayrı bir gelenekleri olduktan başka, tarihin bir aksi rastlantısı olarak bu dinlerin siyasal güçlerinin karşısına çıkıvermişlerdir. Bu açıdan, Hint, Çin ve Japon geleneklerine daha yakın olmakla beraber onlar bu tür karşılaşmadan uzak kaldıklarından tarihçilerin şimşeklerini üzerlerine çekmemişlerdir. Türkler semitik dinlerin ve kilise dinlerinin dışında kalmışlar; Müslüman oldukları zaman da, iki din arasındaki düşmanlık yüzünden, gene Hıristiyanlığın insanlık görüşünün dışında kalmışlardır. Hıristiyanlığın Ortodoksluk, Katoliklik ve Protestanlık kollarının üçünün de ruhanîleri Türke daima karşı gözle bakmışlardır. Batı historiyografisinin Türk kavramı hâlâ bu üç din geleneğinin etkisi altındadır.

Türklerin din anlayışı da ruhanîlik anlayışına daima yabancı kalmıştır. Atatürk'ün dediği gibi, Türk bütün dinlere ilgi ve saygı göstermiş; fakat hiç birine kendini hapsetmemiştir. Dünyanın en insancı din görüşü olan bir deist görüş bütün Türk tarihinde görülür. Türklerin, yayıldıkları yerlerde değinmedikleri din de kalmamış gibidir : Şamanizm, Budizm, Judaizm, Maniheizm, Hıristiyanlık, Müslümanlık. Türkler, ya bu dinlerin ruhanî olanlarıyle uyuşamamışlardır (Hıristiyanlık gibi); ya ruhanî olanların heretik

sayılan şekillerini almışlardır (Maniheizm gibi); ethnik yanı üstün olan bir dine girmişlerse ya onun içinde kaybolmuşlardır (Judaizm gibi; fakat bu din kabul eden Hazar hükümdarlarının din siyaseti gene de çok-dinciliği gütmüştür); ya da ethnik yanını kaybeden dine girip onu ya hukuk şekline ya da tasavvuf hümanizmi şekline sokmuşlardır. Büyük Türk şahsiyetleri içinde dinle ilgilenenler çıktığı zaman bunlar da ya ruhanî dinlerin kabul edemeyeceği bir din anlayışına varmışlar, ya da onların yerine akılcı senkretist dinler kurmağa çalışmışlardır. Türklerin tarihinde görülen anlayışta din, toplumsal varlığın tabanı olarak görülmemiştir. Din sorunu ikinci planda kalan bir sorun olmuştur; onlarda başta gelen temel sorun «siyasal» sorundur.

İSLÂM TARİHÇİLİĞİNDE

İslâmcı tarih anlayışı da Türkü sevemediği gibi, Türk de İslâmcı din anlayışı ile uzlaşamamıştır. Türkün İslâm anlayışı ya hukukta ya da tasavvufta çiçeklenmiştir. En çok Araplar arasında bulunan diğer iki şekil, yani bedevî Arap harsçılığının Müslümanlığı ile Suriye ve Irak teokrasisinin özellikle İbn-i Teymiye'de ifadesini bulan şekli Hıristiyanlığa benzer yanlar gösterir ve Türk geleneğine tüm aykırıdır. Bunları benimsetme çabaları da başarı gösterememiştir. Tarihte bunların ikisi de Türklüğe karşı gelmiştir. Vahhabîlik, Selefîlik, ve Arap ulusçuluğunun İslâmcı şekli tarihte Türk rejimine karşı ayaklanmalarla kendini göstermiş; Türk düşmanlığı bunların fikir yanlarının temel unsurlarından biri bile olmuştur. Batı tarihçiliğinde Türk, nasıl izahı güç veya izahı istenmeyen şeyleri izahta kullanmak için bir kenarda hazır durursa, İslâmcı historiyografide de Türk aynı rolü oynar. Abbasî hilâfetinin yıkılması mı izah edilecek; kolay; bu işi Türk görür. Bugünkü Müslümanlığın çöküşünün nedeni mi aranıyor; hazır: Türk bunu izaha yarar. Hilâfetin dejenere olması mı? Sebep Türklerin Müslümanlığı anlamaması.

Bütün bunların anlamı, Türk'ün hem «hars» hem «uygarlık» tarihinin dışında kalmış olmasıdır. Fakat Osmanlı tarihçiliği bunlardan da ileri gitmeyi başardı. Osmanlı historiyografisi, bunların bile tamamlayamadığı bir işi, Türklüğü Osmanlı tarihinden de dışarıda bırakmayı başarmıştır. Hıristiyan, İslâm ve Avrupa tarihlerinde çok kez olumsuz anlamda da olsa Türk daima vardı, ve kabul etmemiz gerekir ki eğer bugün «Türk,» «Türkiye» denen şeyler varsa onları bu üç historiyografiye borçluyuz. Yoksa, Osmanlı tarihçiliğinden bize çok kez kaba, anlayışsız, zalim, hatta erazil diye nitelendirilen bir «reaya» tabakasından başka bir şey kalmayacaktı.

Böylece, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı ile, Hegel'in «tarihsiz halklar» kategorisine giren bir yığın olarak ve ulusal bağımsızlık savaşı da başarılı olmasaydı «coğrafyasız halklar» kategorisine girecek bir halk yığını kalacaktı.

TÜRKOLOJİ TARİHÇİLİĞİNDE

Buraya kadar saydığımız tarih açılarına neden Atatürk'ün tarih anlayışının uymadığını görüyoruz. Fakat onun anlayışına karşı asıl kızılca kıyametin İslâmcı ve Batıcı tarih kopyacılarından ziyade Türkologlardan gelmesi daha da şaşılacak bir şeydir. Bunun başlıca nedeni, Türkçülük tarihçiliğinde daha önceleri ilginin, İslâmlıktan önceki Türk tarihine kaydırılmış bulunmasıdır. Türkçülük tarihçiliği Türk tarihini İslâm ve Osmanlı görüşlerinin çevresinden çıkarmış olmakla beraber, Türk tarihine Batı ve İslâm historiyografisini pekinleştiren yeni bir efsane katarak Türkleri Orta Asya'ya bir nomad ırk olarak hapsetmesi, onun dışındaki dünyada her gittiği yerde yabancı bir unsur haline getirmesi oldu. Osmanlı ve İslâm çevresinden kurtarılan Türk tarihi bu defa Türkistan'la Tataristan arası bir bölgeye sokuldu. Avrupalı veya Arap olamayış kompleksine ilâve olarak, bu defa da Tatar ola-

mayış bir aşağılık kompleksi oldu. Tatar tarihçilerinin vizesini alamayan artık Türk olamayacaktı.

Rus-İngiliz emperyalizmi rekabetlerinin dürttüğü araştırmaların ürünü olan Türkoloji, gerçek bir tarihçilik olmaktan ziyade tarihimsi bir etnologluktur; bu bilimin düzeyi, Amerika Kızılderili yerlilerini inceleyen bilim düzeyinden az yukarıdadır. Açısı, kavimcilik fikir planından yukarı çıkamamıştır. Z. Gökalp bu «kavimcilik» açısını eleştirdiği halde, galiba Atatürk zamanında yayınlandığı için «Türk Harsı Tarihi» adı yerine «Türk Medeniyeti Tarihi» adını taşıyan kitabında Rus, Fransız, İngiliz etnologlarından gelen bilgileri düzenleyerek ondan Avrupalıların klasik anlamında «uygarlık» demeyeceği, ancak İngilizce anlamdaki «Culture» kavramına uygun bir tablo çizerek onu çağdaş uygarlığın ilkelerine uyacak nitelikte olduğunu göstermeye çalıştı.

Türkçü Türkolojinin görüşü açısından Türk tarihinde gözükenin bir «hars ulusu», özü din olan bir «hars birimi» olmak yerine, ancak bir ilkel uygarlık birimi oluşu ilginç bir çelişkidir. Meşrutiyet dönemi Türkçülüğü böylece kendisiyle çelişkili olan olumsuz bir sonuçla kapandı.

Eski Cermen «Kultur» ırkçılığının en aşırı şekli olan Nazi ırkçılığı çıkınca, Türkçülük alabildiğine bir kan, ırk, toz-duman, pala, kılıç historiyografisi biçimine döndü. Irkçılığın tarih görüşü, yukarıda anlattığımız Hıristiyan, İslâm ve Avrupa tarihçiliğinin Türk hakkında söylediklerini göğüsünü döğe döğe iftiharla kabullenen bir görüştür. Onlardan farkı, bu tarihçilerin gösterdiği şeyleri kötüye değil, iyiye almak ve onlarla öğünmek hamakatini göstermesidir. Tarihsel bilgisizliğin ve bilinçsizliğin, bağımsızlık duygusundan yoksunluğun en derinliklerine ancak bu ırkçı görüşte inilebilmiştir.

Bu görüş, Türklüğün tarihini yalnız bir barbarlık tarihi olarak göstermekle kalmaz; onun bağımsızlık savaşını da bolşevikliğin bir aracı olarak görür!

IX

TARİH GÖRÜŞÜNÜN TEMEL KAVRAMLARI

İşte, devrimler arasında, Atatürk'ün yeni bir tarih görüşü aramasını gerektiren nedenler bunlardı. Onun temel kavramlarını bu saydığımız tarih görüşlerinin temel kavramları ile karşılaştırırsak o görüşün aslındaki anlamını daha iyi belirtebiliriz.

Evvelce gördüğümüz gibi, Atatürk'ün tarihle ilgisi Osmanlıcı, İslâmcı ve Batıcı tarih görüşlerine karşı çevrilmiş bir arayış olarak başlamıştı. Fakat, Atatürk o zamanki ulusçu görüşün temsilcisi olarak ortada bulunan Türkçü tarih anlayışı ile karşılaşınca, onu da benimseyemedi. Türkçülerin de onun devrimcilik ve uygarlık anlayışını benimseyemediklerini görmüştük. Gökülp'ın anladığı anlamdaki bir ulus biriminin artık bir «mefkûre», bir hayal olmaktan çıkıp bir gerçek haline gelmiş olduğu bir zamanda «Türkçülük» diye bir davanın devamı anlamsızdı. Onun için devrimciliğe uyamamış bir ideolojinin yuvası olan Türk Ocaklarını kaldırdı. Halkevlerini kurdu. Halkevleri'nin kuruluşu, Meşrutiyet dönemi dolayısıyle anlattığımız ve o zaman gene kısaca değindiğimiz koşullar altında kopuntuya uğrayan Halkçılık akımının özleyişlerine dönüldüğünü gösterir. Evvelce Halkçılık akımını bozup onun yerine geçen Türkçülüğün yerine şimdi tekrar Halkçılık akımı getirilecekti. Bu şekilde başlayan bu akımın sonucunun ne olduğunu görmüştük. Yeni tarih görüşü, saydığımız tarih gö-

rüşlerindeki «ırk», «hars», «medeniyet», «din», «devlet» kavramlarını eleştirmeye çeken çabaların yaratığı olarak şekillenmeğe başladığı için bu kavramları alarak bu görüşün, eski görüşlerden arklı olan yanlarını kısaca belirtmeğe çalışalım.

IRK, DİN DEVLET, UYGARLIK, ULUS KAVRAMLARI

Birçok aydınlar, özellikle Batıcı aydınlar, tarih tezinin ırkçılık olduğunu sanırlar. Halbuki bundaki ırk kavramı,«kafatasçı»ların anlayışından o kadar farklıdır ki yalnız bu farklılık, ırkçıların o teze ve Atatürk'e düşman olmalarına yeter. Aydınlar, ırkçılığa olan antipatilerinin etkisi ile kafataslarının bilimde ne işe yaradığını görmezlikten gelmek zorunda kaldıkları gibi, okullarda da bilgisiz öğretmenler elinde tarih ırkçılığa yarayacak şekilde öğretilmiştir. Bilimsel açıdan «race» kavramı, yazılı tarihten önceki uygarlıkları bilmek için kullanılan kavramlardan biridir: bunun Türkçe karşılığının, aşağıda göreceğimiz gibi «ırk» değil, «cins» (tür) olması gerekir. En eski uygarlıklardan bize topraklar altında birtakım kalıntılar kalmıştır. Bunların bir kısmı, kullanılan eşya, bir kısmı bitki ve hayvan kalıntıları, bir kısmı da insan kemik ve kafalarıdır. Bunlar kalmamış olsaydı, yazıdan önceki tarih belki hiç bilinmeyecekti. Bu kalıntılar, teknoloji,botanik ve zooloji bilimleri tarafından yapılan sınıflandırılmalara göre cins ya da türlere ayrılırlar. Bunda, kültürleri, uygarlıkları ırklar yaratır; şu kafatasında şu keramet vardır; şu ırk bu ırka üstündür, gibi inançlar yoktur.

Belirli kemik ve kafa ölçüleri gösteren insan kalıntıları sayesinde tarihten önceki zamanların uygarlıklarının zamanı, yerleri, yayılma ya da gelişme alanları hakkında bilgiler edinilmektedir. Bu «race» kelimesi için kullanılan «ırk» kavramının yanlışlığı birçok kafa-karışmalarına yol açmıştır. Sıradan olmayan kavramlar için kendi dilimiz olmayan yabancı bir dilden sözcük alıp kullanmanın bir cezasıdır bu. Bu sözcüğün, eğer Arapçadan alınacaksa, doğru karşılığı «ırk» değil, «cins»tir ve o dilde yeni

Arapçada bugün bile karşılığı budur. «Irk» sözcüğü Arapçada «damar» demektir ve bunun bilimsel insan ve kemik türleri kavramı ile hiç bir ilgisi yoktur; Avrupa dillerindeki «race» kelimesinin de karşılığı değildir. Arkeolojide kafa ve kemik işe yarayacak ölçü işini gördüğü halde, kan bu işi göremez. Kafa ve kemik, kültür ve uygarlık nedeni değil, bir kültür ya da uygarlıktan olan insanların geride kalan bir izidir. Bugün kanın, kan grupları olarak işe yaradığı alan tıptır.

Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik ve politik kargaşalığından biri de, hâlâ zararını çektiğimiz, dil ve semantik (anlam) anarşisidir. Irkçılık, tarih kavramlarına yeni ulusçuluk anlayışına göre anlamlar vermeğe çalışan tarih görüşüne düşman olduğu gibi, Türkçenin dilce, Türk düşününün semantikçe arınması çabalarına da, bu yüzden düşmandır. Irkçıların bütün ulusçuluğu, anlamını bile bilmedikleri Arapça bir sözcüğe dayanır! İnsan uzuvlarında kerametler düşünmek, insanların anatomiden cahil oldukları zamanlardan kalma bir alışkanlıktır. Türkler arasında bu kan mitolojisi geleneği yoktur. Türkler «kan karışmasını» politikalarının ilkelerinden biri yapmışlardır. Belki de, tarihte «insanlık arası» bir varlık gösterebilmeleri bundandır. Din tabularından gelen ırkçılık duygusu Türklere özgü bir duygu olmadığından, ırkçı fikirler taşımak bir adamın Türk olmadığının en belirli yanıdır. Fakat, «halk» olarak, Türk bunu bir «reaya» durumuna sokulmakla ödemiştir. Bugün de o, kendi aydınlarının «reaya»sıdır.

Türkler, ırk ve kan üzerine kurulu toplum olmadıkları gibi, din üzerine kurulu toplum da olmamışlardır. Türkün tarihsel varlığı devlet, ordu ve ekonomiye, özellikle endüstri ve tarım üreticiliğine dayanır. Bunlarda özgürlüğünü ve bağımsızlığını yitirmesi onun için felâketli olmuştur. Onu kendi vatanında, ya da başka vatanlarda ne ırk kurtarır ne de din; sadece Türklükten çıkar. Türk adı üzerine bir sonuca varmayan tartışmaların incelenmesi bize gösterir ki bu adla ne bir ırk, ne bir bencil ümmet vardır. Türklük daima uygar bir toplumun adıdır. Dili Türkçe olan çok sayıda kavim vardır; kavimlikten çıkmış daha da çok

sayıda Türk vardır ve tarihte en çok bunlara «Türk» denmiştir. Türkler, eski ve ortaçağ tarihlerinde Asya'da, Avrupa'nın ve Afrika'nın bir parçasında hiç bir ırkın, hiç bir kavimin yapmadığı bir işi devlet kuruculuğunu, zenaatçılığı, tarım üreticiliğini yapmakla ayrılmışlardır. Kavimleri, kabileleri, hatta ulusları kan akrabalığı ya da din grupları olmaktan çıkarıp onları endüstri grupları halinde örgütlü birimler olarak kümeleştirmişler; onları, devlet vatandaşlığı içinde apayrı bir düzen kurarak töre yani toplum kanunu altında toplumlardan yapılmış devletler kurmuşlardır. Türk, peygamber veya ruhanî yaratmamış; kilise ya da papaz çıkarmamış; fakat ordu, devlet, devlet adamı, lonca ve zenaatçıyı tarih boyunca bol bol yaratmıştır. Bugünkü Türk uluslaşmasının öz sorunu devlet ve ekonomi bağımsızlığı ile özgürlüğü sorunu olmağa mahkûmdur. Onu ne ırk ne mukaddesatçılık kurtarabilir; bunlar onu yok etmeğe yarar ancak. Irkçılık, dincilik, şeriatçılık, mukaddesatçılık gibi şeylere dayandırılmak istenen bir ulusçuluk Türk geleneklerinden yalnız farklı değil, onlara taban tabana zıt şeylerdir; kökü dışarıda bulunan ideolojilerin Türk düşmanlığı yanlarının kopyalarıdır.

Türkologların «Türk» kavramı üzerine yarattıkları kargaşa da. Atatürk'ün düzeltmeğe çalıştığı bir anarşi yaratmıştı. Türk düzenine girmeyen, dili Türkçe olan kavimler Türk olarak değil, sadece kendi kavim adları ile anıldıkları halde, bu düzene girenlerin bir kısmı dilce Türk, bir kısmı dilce Türkçeleşmiş olabilir de bütün dünya bunlara daima «Türk» demiştir. Osmanlı dediğimiz kişilere yüzyıllar boyu hem Araplar, hem Avrupalılar«Türk» demişlerdir. Buna karşılık, dili Türkçe olup da Türk uygarlığına ve siyasal tarihine girmeyen kavimler hep Türklükten dışarı sayılmış; onlara kendileri de başkaları da «Türk» dememiştir. Bu yüzden, son zamanlara kadar Avrupalı, bizim Türk saymadığımız kavimleri bile Türk saydığı halde, Türkçülerin Türk saydığı Ortaasyalı kavimlerin kendileri bile kendilerine «Türk» dememişledir. Dil, din, uygarlık, ulusal devlet birimleri ayrı ayrı şeylerdir.

İşte Türkün harslar tarihinde bulunamayışının; peygamber

ve ruhanilik dinlerinin temsilcileri arafından tarihe sokulmayışının nedenleri bunlardır; ve bunlar gereğince anlaşılmadıkça Türklük «tarihsiz ulus»lar kategorisinde görülmeye mahkûmdur. Bu anlamdaki Türklükten kopan aydınların dünyaya yayılışı, bu sorunun havada kalmasının doğal bir sonucudur.

Kültürler («hars»lar) tarihinde Türk bulunamadığı halde, uygarlık tarihinde Türkün yeri o kadar çok, o kadar geniştir ki bu, Atatürk'ün tarih görüşüne, çok kişiye bir şovenlik olma izlenimi vermiş; İslâmlığa, Avrupalılığa karşı aşağılık duygusu içinde yaşayan fırsatçı aydınlar, palavracı şairler elinde aklı başında kişilerin olumsuz tepkilerine yol açan bir yöne çevrilmiştir. Tarihteki yerini, anlamını bulmak yalana dayalı palavraya değil, gerçeklere; yarının isteklerine göre uluslaşmanın; Asya türü geleneğinden Batı türü çağdaş uygarlığına geçme yolunu bulma sorunları üzerine çalışmaya dayanacaktır. Nasıl Türk tarihi bir hars tarihi değil, bir medeniyetler tarihi ise, Türk çağdaşlaşması da bir ugarlık çağdaşlaşması olacaktır. Türkün dili bile, ırk diline nasıl yabancı ise peygamber ve ruhanî dinlerine hiç elverişli olmayan bir dildir. Türkün din dili diyebileceğimiz dil (ki o din, ya din senkretistliği ya da pantheizm düşünüşüdür) en iyi Yunus Emre'de gördüğümüz dildir. İncilin, Kur'anın Türkçe çevirilerine bakınız: takır ederler; Türkte dinsel bir duygu yaratmazlar; Türkün ne aklına ne de daha önemli olarak estetik tadlanmasına seslenirler; sadece sıkıcıdırlar. Bu yüzden, Kur'anı Türkçeye çevirme çabaları da «aydın dindarlık» getirme işinde başarı göstermemiştir. Türkün, Türkçeye çevirdiği Kur'an Arap dininin uydusu olmaktan kurtulamıyor. Kur'an çevirisini okuyan çok Türk, aydın dindar olmak yerine hayal kırıklığına uğramıştır; çünkü Arabın din ve tarih anlayışı, çekirdeğinde, medeniyetçi değil, harsçıdır.

Mitolojiler üstüne yazmak tarihçilerin çok sevdiği, okuyucuların hoşlandığı bir şey olduğu halde, insanlığın ekonomik uygarlık tarihi gerçek anlamıyle hâlâ bilinmiyor. Türkün tarihi de teknoloji, ekonomi ve uygarlık tarihinin içine konmadıkça

anlaşılamaz. Tarih-yazanlar, insan yaşamının gerçek koşullarını, biçimlerini tanımaktan ziyade, ırk, sınıf, din ya da çıkar hizmetinde efsaneler yaratacak kutsal değerler tarihçiliğinden baş kaldıramadıkları için uygarlık tarihi hâlâ bilinmeyen bir kitaptır. İnsanlığı ancak böyle kendine kapanmışlık değerciliğinin tarihçiliğinden arınmış bir tarih görüşü birbirine yaklaştırabilir. Atatürk'ün tarih görüşü yalnız Türk milliyetçiliğine yeni bir anlam katma değil, aynı zamanda bütün insanlık ve uygarlık tarihine tutulmuş yeni bir yön ışığıdır.

Hıristiyan harsçılığı, İslâm Araplığı, ve sömürge Türkolojisinin taklitçiliğinden başka bir şey olamayan ırkçılığın elinde bu humanist tarih görüşü nasıl oldu da bir yandan gene eski Batıcılık şekline, bir yandan da bir megalomani ulusçuluğuna, dünya uygarlığına düşman bir şovenliğe döndürüldü? Cumhuriyet döneminin aydınları, tarihçileri, iktisatçıları, edebiyatçıları, din, sanat, kültür ve eğitim işleriyle uğraşanları; hepsinin üstünde politikacıları bu tarih görüşünün belirttiği ulusçuluğu anlayamamışlar; bağımsız Türk kalkınmasının, halk kitlelerinin kurtuluş ve yaratıcılığının emrinde onu ayrıntıları ile işlemek ödevini yapamamışlardır. Atatürk'ün, Türk politikacı aydınlarını hiç sevememiş olmasına, onlara istihfaf, istihkarla bakmış olmasına hiç şaşmamalı. Onlar da, onu ya bir diktatör, ya da tapınılacak bir put simgesi yapmadan onu anlayacak yol bulamamışlardır. Tarih sorununu aracı yapan çıkarcılar onu alabildiklerine sömürmeğe başlamışlar; uydurma etimoloji makaleleriyle, Akın piyesleriyle gündelik gazetelere kadar taşan «güneş-dil» teorileri ile; iddialarla; uydurma benzetişlerle bütün sorunu tanınmaz bir hale getirmişler; hatta görüşe aykırı kavramları da sokarak, hem dincilere, hem ırkçılara yolları açacak bir tarihçilik rezaleti yaratmışlardır. Kemalizmin, ırkçılık ya da Batıcılık değil, yeni uluslaşan bir toplumda yeni bir halkçılık anlayışı ile yürütülecek devrimcilik olduğu unutulmuş bir hikâye haline getirilmiştir. Devrimci tarih görüşünün çığırından çıkarılarak, bir Turancılık karması haline getirilmesi ile devrimcilik akımı da zınk diye

durduğu gibi, Türk diplomasisi de eski Osmanlı «dragoman diplomasisi» yönüne döndü.

Atatürk'ün Tarih sorunu aydın-politikacı elinde halka güvensizlik yaratan bir sinsi propaganda ile dejenere edilirken, bir yandan da yeni kuşaklara ırkçılık aşılayan bir ideoloji olarak öğretilirken, Menderes döneminin gelişine kadar Kemalizm ırkçılık, faşistlik, dincilik, şeriatçılık, oportünistlik ve dragomanlık saldırıları altında ezildi.

X

ULUSLAŞMA SÜRECİNDE BATILILAŞMANIN YERİ

Topluma dönük bir Tarih görüşünün gelişememesinin bir sonucu aydınların «gardop Atatürkçülüğü» anlayışına dönerek onu kopyacı bir Batıcılık şeklinde anlamalarına yol açması oldu. Devrimciliğin duruşundan memnun olmayan, duran şeyin devrimcilik değil Batılılaşma olduğunu sanan ilerici aydınlar arasında bile Atatürk dendiği zaman, akla gelen şey Batı uygarlığını alma, aydınlanma, okumayazma, din aydınlanması sorunları gelir. Çıkarcı politikacıların geliştirdiği «Atatürk kültü» ile birlikte her yıl tekrarlanan «Atatürk'ten Fıkralar» türü bir edebiyat da kimi halk, kimi genç aydın arasında, gericiler lehine, bir Atatürk irkintisi olanağı yaratmıştır.

Kemalizmin sadece bir Batıcılık akımı olarak yorumlanması, Kemalist devrimciliğinin eski Tanzimat Batıcılığına döndürülmesi demektir. Kemalizmin «hars»çılık tutuculuğu değil, uygarlık ilericiliği olduğunu, bu ikisi arasında önemli bir yan olan toplumsal devrimciliğin kalkması sonucu Demirel türü «Batı medeniyetçiliği» anlayışına döndürülmesi olmuştur.

Bu nedenlerle Kemalizme özgü üç halka olan (a) ulusal bağımsızlık, (b) egemenliğin halkın kalkınmasına yarayacak yönde olması, (c) bunun devrimci atılımlarla gerçekleştirilmesi ilkeleri arasındaki bağlar kopmuştur. Tanzimat, Abdülhamit,

Menderes ve bu «Batı medeniyetçiliği» anlayışlarının Batıcılığı, bu üç-halkalı Batıcılık anlayışına ters düşer. Tek-hücreli Batıcılığın tarihimizde ve günümüzde en çok gericilik zamanlarına rastlaması tesadüf değildir. Devrimciliğe en aşırı şekilde düşman olan Abdülhamit dönemi, o çeşit Batıcılığın en aşırılaştığı zamandı. Gericilik düşünüşünün mutlaka Batıcılık karşıtı, Batılılaşma düşmanı olduğunu sanmak nasıl yanlışsa, Atatürkçülüğü de sırf Batıcılık ve Batılılışama sanmak o kadar yanlıştır.

İç-içe üç halkalı görüş bize Batılılaşma tutumunun belirli koşullara bağlı olduğunu gösterir. Batılılaşma, Batı uygarlığının ekonomik prensiplerine göre değil, geri kalmışlığın zorunladığı toplumsal kalkınma prensiplerine göre olabilir. Ancak bunun sınırları içinde devrimsel değişme amacına dönük bir Batılılaşmadan söz edilebilir, ama buna uluorta «Batılılaşma» denmesi bize çok bir şey öğretir mi?

Eğer aydınlar, politikacılar ulusal bağımsızlık savaşının getirdiği ulusçuluk ile Batılılaşmayı toplumsal devrimcilikle ilişiklikler açısından anlamış olsalardı bugünkü kalkınma, milliyetçilik, demokrasi bunalımlarına yol açan yıkımlı iç ve dış politika ödünlerine gidilmiş olmazdı.

Atatürkçülüğün bir Batılılaşma davası olduğu sanısının aydınlar arasında kökleşmiş olması, bugünün aydınının da Tanzimat, Meşrutiyet dönemi aydınları gibi, toplumsal içten ve bağdan yoksun kişiler olduğunu gösterir. Uygarlık tarihi görüşünün çürütülmesi de aydının toplumcu görüş ve toplumla bağ yoksunluğundan ileri gelmiştir. Batı üzerine edebiyat ve kültür kanallarından, kitap ve dergilerden, Batı seyahatlerinden gelen mihanikî, safdil Batılılaşma görüşünün diğer bir yanı aydının ilericilik adına akıl ve din aydınlanmacılığına mutlak inanışıdır. Toplumsal yapı devrimciliğinin gerektirdiği ekonomik kalkınma yolu yerine akıl ve din aydınlanması, Batılılaşmanın gerçek koşulu olduğu görüşü ilerici aydınlar arasında yaygındır. Bu, Batı'dan ne yanda, nerede geri kaldığımız sorusuna geçmişte gericilerin verdiği yanlış cevapların eleştirilmeden ilerici aydınlar elinde

bir geçerek ilerleme yolu olduğu sanısının bir yansımasıdır. Tanzimatta «geri kaldık» teşhisine varıldığında «Batı neden ilerledi? Biz neden geri kaldık» sorusu, Abdülhamit döneminde «din» nedeni gösterilerek yanıtlanmıştı. Bu görüşün etkileri, zamanımıza kadar, düşünümüzü bir türlü doğrultulamayan bir eğrilik içine sokmuştur. Bu görüş, Batı uygarlığı ile Türk toplumu arasındaki farkı «din» planına koymakla, olumsuz bir açı içine sokmuştur.

Bu görüşün güçlendiği Abdülhamit döneminde, Batı uygarlığı, Batılıların kendi dinsizliklerinin eseri olarak Batılılara özgü bir uygarlıktı. Müslümanlar da kendi dinlerinin uygarlığının yüksek gerçeklerini ortaya çıkaracaklar; Batı uygarlığına ihtiyaçları kalmayacaktı. Abdülhamit döneminin başlattığı obskürantizmin temel ilkesi budur.

Meşrutiyet döneminde buna karşı gelen tepki, Tanzimat Batıcılığının etkisi altında, bu eğriliği düzeltmek yerine, onu tersine çevirmekle sadece olumsuz bir tepki oldu. Esas tez, Batı'yı dince anlayış gene olduğu gibi kaldı. Tersine çevirilince bu tez şu biçimi aldı: Batı, dinsizleştiği için değil, Hıristiyanlıkta reform yaptığı için aydınlanarak uygarlığını yaratmıştır. O halde İslâmlık da bir reform geçirmeli, dini uygarlığa karşıt bir şey olmaktan çıkarmalıdır. Bu görüş Cumhuriyet döneminde de yaşıyor.

Biraz kurcalanırsa görülür ki bunun Abdülhamit dönemindeki inanışa üstün bir yanı yoktur. Batı uygarlığının din reformu ve aydınlanmasının sonucu olduğu inancı, bu uygarlığın Müslüman ya da Arap uygarlığının etkisi altında Hıristiyanlığın zayıflaması eseri olarak doğduğu sanısı kadar temelsizdir. Ziya Gökalp, Abdülhamit döneminin görüşünün bir yanı ile Meşrutiyet döneminde Abdullah Cevdet'in güttüğü bir yanı kaynaştırarak, bu yanlış sanıyı daha da kökleştirdi.

Batı uygarlığı gerçekten Rönesans ile Reformasyon'un ürünü müdür? Rönesans ile Reformasyon başlangıç değil, başlayan bir değişmeler sürecinin iki görüntüsüdür. Ne biri, ne öteki Avrupa'daki modern uygarlığı anlatmaya yeter. Batı dışı

toplumların onu bu yolda anlamaya kalkmaları onları yanıltacak çıkmazlara götürür.

Rönesans ile Reformasyon, modern uygarlığın genel çizgisi içinde sadece birer epizod olmakla birlikte, bunların kimi bakımlardan o çizgiye aykırı yanları bile vardır. Avrupa uygarlığının, Rönesansın Yunan-Roma uygarlığı modelinden kendini sıyırması için daha çok çaba harcaması gerekti. Reformasyonun modern uygarlığı yarattığı tezi ise daha da temelsiz bir efsanedir. Reformasyonun iki önemli lideri olan Luther ve Kalvin, kafaca, Rönesans papalarından daha gerilerde; Eski And'in (Ahd-ı Atik'in) kategorilerine dönen kişilerdi. Reformasyonda bizim hiç bilmediğimiz, Reformasyon tarihçilerinin dikkatle gizlediği asıl ilerici ve devrimci rolü oynayan kişiler, Reformasyon liderlerinin eserlerini yasak ettiği, kendilerini diri diri yaktırdığı heretikler (geleneksel görüşten sapanlar) olmuştur. Bu bakımdan Abdülhamit dönemi dincilerinin teşhisi gerçeğe daha uygundur. Protestanlık taassubu, yer yer Engisizyon taassubuna taş çıkartacak öyle bir fikir terörü yaratmıştır ki ilerici, devrimci kişiler nereye sığınacaklarını bilememişlerdir. Bu taassup, toplumun teknolojik, bilimsel ilerlemelerinden faydalanmasını kösteklemiş; daha sonraları da modern uygarlığın başka uluslara ve kıtalara geçmesini önleyerek, dünya ölçüsünde bir misyonerlik Hıristiyanlığı ağı kurmuştur.

AYDIN DİN REFORMU SORUNU

Hiç bir toplum, din aydınlanması ile kalkınmış değildir. Din aydınlanması denecek bir şey olduğu zaman da bu, toplumda kalkınmayı başlatmış değil, başlamış bir kalkınmanın ürünü olmuştur. Kimi zaman bu kalkınmayı geciktirmiş ya da kösteklemiştir.

Mutlak anlamda din aydınlanması diye tek bir modelden de sözedilemez; çünkü çeşitli dinlere göre din aydınlanmalarının ayrı biçimleri olur ve toplumsal kalkınmadaki rolleri de ona göredir. Bazen aynı din içinde bile bir yerde din aydınlanması sayılan

bir şey, başka bir yerde gericilik sayılır. Bizde gericilik sayılan İslâmcılık, ilhamını aldığı Mısır selefîliğinde, Endonezya'daki Muhammediye akımı görüşünde din aydınlaması sayılır. Hıristiyanlıkta da Ortodoks, Katolik ve Protestan kollarında, din reformu modelleri birbirlerinden çok farklı olmuştur. Protestanlığın içinde bile öyle. Kimi Protestan mezhepleri en gerici Hıristiyanlık kadar bağnaz olduğu halde, kimileri dinsizliğin sınırına gelecek kadar liberaldir. Reform ve aydınlanma işinde, Hıristiyanlıkla İslâmlık arasında da, kendi yapılarındaki farklar yüzünden, önemli farklar vardır. Budizm ve Şintoizm gibi Japonya'da yaygın dinlerde ise durum büsbütün başkadır.

Toplumla dinlerin ilişiklik biçimi, dinlerin öğreti yapıları, örgütlenme biçimleri gibi nedenlerle din aydınlanması tek anlamda bir şeymiş gibi anlaşılamaz. Din reformu ile toplum kalkınır inancından başka, bir de İslâmlıkta aydınlanma üzerine İslâm tarihini ve düşünüşünü bilmemekten doğan saçma fikirler zaman zaman moda olmuştur. Atatürk, bu işin en iyi çözümü olarak, din sorununu toplumun gidişine bırakmakta olduğu sonucuna varmıştır. Onun ölümünden sonra futbol oynamak, ezan okumak, Kur'anı Türkçeye çevirmek gibi sözde dinsel sorunlar üzerinde yapılan işler kimseyi aydınlatmadığı gibi, toplumu da kalkındırmamıştır. Üstelik, toplumu kalkındıracak çabalara karşı bu çeşit eylemler halk arasında direnme yaratmıştır. Bu din aydınlanması ideolojisinin Atatürkçülüğe ne kadar aykırı bir şey olduğunu belirtmek için iki örneğini hatırlatacağım. Biri, aydın din adamı yetiştirmek amacıyle Tevfik İleri'nin kurdurduğu İslâm Enstitüleri; diğeri, Çalışma bakanlığının Avrupa'daki işçilere din adamı gönderme girişimi. Eğer yabancı ülkelerdeki işçilerin Türklüğünü din adamının sağlayacağına inanılıyorsa bunun anlamı şudur: Türkler, Müslümanlıktan başka, benlikleri olmadığını görüyorlar!

Buraya kadarki tartışmalarımız göstermiştir ki Ulusal bağımsızlık savaşı öncesi dönemler boyunca Türk düşünü bir yandan Batılılaşma sorunu ile, bir yandan da ulusal varlığın niteliği sorunu ile karşılaşmış; bu ikisinin altında yatan gerçek sorunun bir

devrimsel toplum değişmesi sorunu olduğu anlaşılmamış; Batılılaşma Batı uygarlığını «alma»; Ulusçuluk da bunun karşısında ya din, ya da ırk kavramlarına dayandırılan geleneklere «sarılma» olarak anlaşılmıştır. «Batıcılık» ile «Milliyetçilik» birbirine zıt iki eğilim olarak kalmıştır. Prens Sabahattin'in Asya türü toplum ile devlet yapasından Batı uygarlığına özgü yapıya geçme görüşü ulusçuluğa aykırı; Gökalp'ın «ümmet» uygarlığından «millet» harsçılığına geçme görüşü Batıcılığa aykırı iki görüş olarak kalmıştır.

İkisi arasında bağlılık ancak Ulusal Bağımsızlık Savaşı ertesinin ürünü olan Kemalizmin toplumsal devrimcilik görüşü ile kurulabilirdi. Bundan ötürü, bu düşünüşte ulusçuluk ile Batıcılığın yeni anlamlarını, bunların Türk toplumunun çağdaşlaşması bakımından yerini tartıştık. Devrimcilik yolunun baltalanıp bozulmuş, tamamlanması önlenmiş kaldığını gördük. Bir yandan ulusçuluğun gene eski İslâmcı, Osmanlıcı, Türkçü biçimlerine dönüldüğünü; Batıcılığın da Tanzimat dönemi uyduculuğu ile Meşrutiyet döneminin özel girişimcilik anlayışlarına dönüştüğünü gördük. İki sorun arasındaki bağıntı gene kopmuş; hem ulusçuluk, hem Batıcılık Türk toplumunun çağdaş bir ulus olarak değişme ve kalkınmasına değil, bulunduğu halde bile kalmasına elverişli olamayan sonuçlara varmıştır.

Ulusçuluk anlayışının anti-Kemalist yönlere girmesi, devletçiliğin başarısızlıklarının başlaması ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bunların kökleri, devletçiliğin kaldıramadığı gerilik kaynaklarının toplumda hâlâ yaşamasındadır. Devrimsel değişmeler önlenince Ulusçuluk ile Batıcılık gene birbirine aykırı iki anlayış olmağa başlamıştır. Tarih görüşü ile din-devlet ayırımı sorunları, Ulusal bağımsızlık anlayışından yoksun politikacılar elinde, Irkçılık ya da Mukaddesatçılık; din-devlet sorunu da Fransız «laicism»i modeline göre anlaşılmıştır. İki yanın altındaki ters Batı anlayışı, toplumcu ekonomik kalkınma politikasına ters sonuçlar vermiştir. Nasıl dünya uygarlığında Türk görüşü yerine uydurma Turan «hars»ında Türk anlayışı gelmişse; nasıl ruhanî dinlere aykırı

Türk geleneği yerine Türk toplumunun din-devlet geleneği ile ilişiği olmayan uydurma bir «layiklik», aydın din adamı görüşü getirilmişse, devletçilik siyasetinin yerine de Batı kapitalizmi çıkarları hizmetinde bir yerli komprador dinciliğine dönülmüştür.

Bunlardan ötürü, geçmişte olduğu gibi, son yirmi beş yıllık dönemde de Batılılaşma, Batıcılık görüşü hep olumsuz sonuçlar vermiştir; toplumun çağdaş bir ulus toplumu olarak gelişmesine, toplumsal ekonomi kalkınmasına yeterli olmamıştır. Batıcılık, İslâmcı, Osmanlıcı, Türkçü görüşlerin hiç birine karşı başarılı bir görüş olamamıştır. Bu hale gelmiş bir Batıcılığın önümüzdeki yıllarda da neden Türk toplumunun zararına yürümekte olduğunu tartışacağız. Çünkü sonuç, Türk halkının üçüncü dünyanın yeni kurulmuş ulusları arasında «gelişmemiş toplum» şeklinde yer alması olmuştur. Bunun İslâm öncesi, İslâmlık dönemi, Osmanlı dönemi süreleri içindeki yeri, bir proto-halk, bir çekirdek ulus, bir reaya olarak bakılmakla anlaşılabilecek olan bir yerdir. Saydığımız dönemlerin ürünleri olarak bugün de var olan Şeriatçı, Osmanlıcı, Irkçı aydının kopmuşluğunu böyle bir «gelişmemiş» yani ilkel ulus içinde incelemekle daha iyi kavrayabileceğiz. Peşin söyleyelim ki bunların hepsi Batılılaşmış kişiler torbası içinde yanyana durmaktadırlar. Aralarındaki tepişmeler, Batılılaşma üzerine değil, toplumsal yapı devrimciliği üzerinedir.

XI

YABANCILAŞMA

Kemalizme aykırı ulusçuluk görüşü ile gene ona aykırı Batıcı görüşü birbirine zıt, hatta düşman iki ayrı yönü temsil eder gibi gözükür. Gerçekte ise, Kemalizm devrimciliğinden yoksunlaştırılmış bu iki görüş birbirini tamamlayan iki yandır; hatta birbirlerinin ayrılmaz gereğidirler. Bunu, özellikle Demokrat, ya da Adalet partileri gibi partilerin ideologlarının moda ettiği «Batı medeniyetçiliği» tutumunda görürüz.

Geçmişte bu iki zıddın yanyana oluşunun hele birbirinden ayrılmaz parçalar olmalarının en güzel örneğini Abdülhamit döneminde görmüştük. İkinci örneğini Menderes dönemi ile onun ardaşı olan yılların fikirlerinde görürüz. Irkçılığın prensibi «her ırkın üstünde Türk ırkı» ise, uyducu Batıcılığın prensibi de «her toplumun aşağısında Türk toplumu» sloganıdır; fakat ikisinin de altında yatan şey birdir: megalomani ile aşağılık duygusu karması. Biri palavralarla halkı aldatmanın, diğeri aldatılmış halkı kişi ve yabancı çıkarlarına bağlamanın sloganıdır. Bunda, ulusal çıkarlardan yoksunlaştırılmış Batıcılık ulusal ihanet biçimine; çağdaşçılıktan yoksunlaştırılmış bir ulusçuluk da yobazlık biçimine girer. Toplumda gericiliği, Batılılaşmada uyduculuğu bir arada güden bir rejimde Batı'nın baskıları altında meydana gelecek olan değişiklikler, Türk toplumunun kalkınmasına değil, düşmesine yol açacak değişiklikler olur.

Bir uyduculuk rejiminde, bu görünüşte zıt kardeşlerin neden gerçekte birbirine gerekli olduğunu, bu çeşit Batıcılığın topluma yaptığı etkilerin kimilerini alarak belirtebiliriz. Bunu (a) meydana getirdiği kişi ve sınıf etkileri, (b) toplum ekonomisinin, bu etkileri gidererek kalkınmasına olanak vermeyişi, (c) toplumu çatışmalı, israflı, yapıcı olmayan bir kargaşa içine sokması, (d) bunu önlemek için toplumu kalkınamaz halde tutma zorunluğunu yaratması gibi olaylar açısından inceleyebiliriz.

BURJUVAZİ İLE AYDININ BATILILIĞI VE ULUSÇULUĞU

Böyle bir Batılılaşmanın en zararlı yanı, Batı kapitalist ekonomisinin içeride kendine araç olacak bir sınıf geliştirmesidir. Bunu, Batıcı devletin kendi okulları, bursları, dışarıdaki itibarı yaratır, besler. Bunları, Batı değil, devletin masraflarını yüklenen halk finanse eder. Devlet, dış sermaye çıkarları için araç ve malzeme yetiştiren bir mekanizma olur. Özel girişim kapitalist ekonominin işleyebilmesi için, toplumun ödediği milyonları kendi çıkarlarına yarayacak yolda kullanmak ister. Bunu gerçekleştirmezse yabancı sermaye ile birlikte yapmayı «Batı medeniyetçiliği» adı altında meşrulaştırır. Yabancı ekonomi, özel girişimci yerli sınıfa taktığı kanca ile ulusal ekonominin verimlerini dışarıya çekmenin mekanizmasını kurmuş olur.

Bu çekirdeğin etrafında, toplumun ufak bir parçasını oluşturan Batılılaşmış bir kast, onun karşısında da halkın kendisinden oluşan bir çeşit modern «reaya» ayırımı gelişir; bir çeşit «parya» olarak kentleri kuşatan «gecekondu insanı» oluşur. Bu kastın insanları, Batı'nın zengin toplumlarındaki kişiler gibi yaşarlar; bunu doğal hakları sayarlar. Bu Batılılaşmış tabaka geri bir toplumda yaşamaktan ayrılmanın yolu olan Batı tüketim maddeleri yaşamı ile reayadan ayrılır; fakat bu yaşamın sürebilmesi için reayanın zorunlu geriliği bu kastın ulusçuluğunun savunduğu durum olur. Bu ulusçuluk, halk kitlelerinin kutsallaştırılan geriliklerinde kalması isteği olur; çünkü, Batılılaşmışların yaşamı

için toplumun çoğunluğunun geri kalması gereklidir. Batılılaşmış bu çelişikliği anlamak istemez; çünkü bunu anlamak toplumda eşitlik prensibini kabul etmeyi gerektirir. Onun için, bunu savunanlara karşı, yerine göre, komünistlik, anarşistlik, milliyet düşmanlığı gibi lekelemelerle onları ulusun düşmanı olarak gösterir; ya da onu gericilikle suçlar. Onun için geriliği kutsallaştırmak, onu üstün toplum değeri yapmak zorunda kalır. Fakat bu kutsallaştırdığı geriliğin bir parçasını bile kendi yaşamına sokmaz. Bu, yalnız derin bir sınıf ayrılığının değil, aynı zamanda büyük ölçüde ikiyüzlülük ahlâksızlığının kaynağı, yabancılaşmanın mazereti olur.

Geri kalmış toplumun içinde yaşamaktan ayrılmanın yolu olan tüketim maddeleri düşkünlüğü Batılılaşmış sınıf gençlerinin, kadınlarının kafalarında bir devrimsel değişiklik yaparak onları toplumdan koparır. Bu kopukluk, onlarda iç çatışması ya da isyan tepkisi yaratacağına Batı uygarlığının tüketim maddelerine karşı tapınırcasına hayranlık ve düşkünlük yaratır. Toplumun kaldıramıyacağı ithal malı tüketim maddelerine düşkünlük ile modernleşmek aynı şey olur. Geri kalmış toplumlarda en çok, toplumdan kopmuş olanlar arasında görülen bu tüketim maddelerine düşkünlük önüne geçilmez bir salgın haline gelir. Toplumun geriliği, halkın cahilliğine bağlanır; boyuna halkın okutulmasından, aydınlanmasından söz edilir. Halkın cahilliği teorisi, bütün Batılılaşmış okumuşların ilk belledi̇ği ilericilik tezidir; fakat bunun gerçekleşemeyişi Batılılaşmış kastın reayadan nefretinin derinleşmesine yarar; toplumlarının, onların tüketim uygarlığı iştahlarının yükünü kaldıramayışına çok içerlerler. Kişisel ekonomilerini, toplumun gücü ile orantılı olmayacak ölçüde artırmak için her çeşit gelir sağlama yollarına başvurma normal olur. Halk ise, onlara güvenini yitirir; onların yaşamlarına bakarak onlara ahlâksız damgasını vurur. Böylece, iki tabaka arasındaki uçurum kalkacak yerde derinleşir.

Batılı yaşayışı yalnız toplumun ekonomisine yük olmakla kalmaz; Batılılaştırıcı kurulların yetiştirdiği gençler için Batı'ya

kapağı atmak büyük bir özlem olur; çünkü Batılılaşma ölçü ve kavramları ile kendi toplumlarında bir iş yapamaz olurlar. Bu çelişkili sistem içinde haklı görünürler; haklı olduklarına inanırlar: kimse onları kınayamaz hale gelir. Halk ekonomisinin yatırımları ile yetişmiş doktorun, mühendisin, müzikçinin, hukukçunun, hatta tarihçi ve Türkolog'un büyük amacı Batı'ya gitmektir. Sahte Batılılaşmışlığın ikiz kardeşi sahte-milliyetçilik sayesinde, bu «exodus»ün önüne geçecek yollar, devrimsel değişiklikler gerçekleştirebilecek olan bu unsurlara karşı sımsıkı kapanmıştır. Fakat toplumda değişiklik istenmiyorsa, bunları yetiştirip sonra dışarıya salıvermek için, halkı bu kadar masraflara sokan kurullar neden açılmıştı? Bu ancak zengin Batı ülkelerine bedavadan adam yetiştirmeye yarar.

Bu koşullar altında geri kalmış toplumların Batılılaşması, Batı'nın görünmez yollarla onları sömürmesinin yeni bir çeşididir. Bugün Amerika'da, Avrupa'da geri kalmış toplumların Batılılaşma ürünü olan yüzbinlerce kişi çalıştırılmaktadır. Bu ileri ülkeler, hiç bir yatırım yapmadan bu ürünlerden faydalanıyor; geri memleketlerin «reaya»sına ödetilen yatırımlarla ucuz-emekli kişiler çalıştırılıyor. Bu kişiler toplumun en genç kaymak tabakasıdır; toplum bunlardan edebileceği faydalanmadan yoksun kalıyor.

Bunun bir çeşidi de okumuşları, Batı ülkelerinde, onların çeşitli sorunları ile ilgili olur olmaz fikirlerin, görüşlerin, akımların bilinçsiz kör taklitçisi yapmasıdır. Kimi kez yazarlar, profesörler yabancı çıkarların savunuculuğunu yaparlar; bunun için yüksek ulûfeler bile alırlar. İçlerinde bunu, karşılıksız, çıkarsız olarak da yapanlar az değildir. Alman ya Amerika, Fransa gibi büyük, erişilmez ülkelerin her şeyinin hayranı olmayan pek az Türk okumuşu vardır. Bu hayranlık yüzünden Batı uygarlığı üzerine güvenilir, objektif görüşler gelişmemiştir.

Bu çeşit görünüşleri olan Batılılaşma türünün toplumsal kalkınma ve değişme üzerine daha olumsuz bir etkisi de şudur: Batılılaşma illetine yakalanmış toplumların değişmesi, bu Batılılaşma ne kadar şiddetlenirse, o orantıda olanaksızlaşır; çünkü

bu tür Batılılaşmanın yürümesi, ancak toplumun değişmemesi ile sağlanabilir. Batılılaşmış kast, toplumunun üretim güçlerinde bir değişiklik olmasını, tuttukları yerler, edindikleri çıkarlarla uyuşmaz bulduklarından, devrimci olamazlar. Bundan ötürü bu toplumlarda ilerici burjuvazi olamaz. Burjuvazinin bütün gücü dışarıdan edinmedir. Kendi toplumları içinde, değişmeyi değil, gericiliği tutmak zorundadırlar. Batı ülkelerinin çıkarları da bu toplumların ekonomilerini kendine tutuk bulundurmayı gerektirir. Kapitalist ekonominin gelişmesini sağlayacak yollardan biri, kitlelerin tüketim iştahını kabartmak, tüketim maddelerini boyuna üretmek, boyuna tükettirmektir. Bu, en yüksek seviyesine Amerika'da vardığından bu ülke, bu maddeleri kendi teknoloji ve ekonomisi ile yetiştiremeyen toplumların Batılılaşmalarının iştahlarını üstüne en çok çeken ülke olmuştur. Güçlü kalkınma halinde olan toplumlar ancak tüketim ölçülerini düşük tutarak, bu tüketim emperyalizminin etkisinden kendilerini koruyabiliyorlar. Batılılaşma taklitçileri, bu korunma çabası içinde bulunan toplumların kişilerinin kılığına kıyafetine bakarak onların Batılılaşmadıklarını sanırlar. Çağdaş uygarlığa en başarılı olarak girebilen toplumlar, imrenme Batıcılığından kendilerini koruyabilen toplumlar olmuştur. Bunlar arasında özellikle Japonlar ve Ruslar başarılı olmuşlardır.

Geri kalmış toplumların Batılılaşmışları, onların etkisi altında iki yakasını bir araya getiremeyen tüketimci nüfusun kişileri, bu tüketim ekonomisinin en kolay avladığı kitleler olmuştur. Amerikan ekonomisi, geri kalmış toplumların tüketim açlığını bütün hırsı ile üstüne çeken yanlarla doludur. Bugün Amerika olmasa, birçok toplumların orduları silahsız, sokakları otomobilsiz, evleri frijidersiz, düşünürleri kavramsız, dergileri resimsiz, baldırsız, bacaksız kalacaktır.

Geri toplumların gelişme için muhtaç oldukları üretim ve sermaye eşyası alma olanakları ile bu Batılılaşma tüketimciliğinin istediği maddelerin baskısı arasında sürekli bir çatışma vardır. Her hükümet tüketim maddelerinin girmesini kısmağa, her Ba-

tılılaşmış vatandaş da bunları sokmağa çalışır. İki taraf da akla gelmedik hileler bulurlar. Devlet ekonomisinin iki yakası bir araya gelmez. Batılılaşma gerekleri, bazen ilerici düşüncelerle, ulusal ekonominin üstüne öyle ağır bir yük olmuştur ki bu devletler kronik bir borçlu halinden asla kurtulamazlar. Bundan kurtulma isteği ile Batılılaşmaya hız verirler; hız verdikçe borçlulukları artar. İçinden çıkılmaz bir kör döngü içinde yuvarlanırlar.

Batılılaşmış zümrenin yaşamının çekiciliği, yoksul sınıflara da bulaşır. Kalkınmak asıl bundan sonra gerçekleşemez hale gelir; toplumun bir kısmının Batılı, çoğunluğunun geri, fakir kalması asıl bundan sonra bir zorunluluk olur. O zaman, küçük bir Batılılaşmış sınıfın varolabilmesi için büyük bir köylü kitlesinin ilkel bir durumda, bir çeşit basamak olacak bir «ihtiyat ordusu» olarak kalması normal bir hale gelir. O zaman ülkenin doğa kaynakları bir yandan yabancılara devredilir; beri yandan da harıl harıl camiler yapılır.

Ekonomice gelişme halinde olan toplumlarda bile, teknolojik yenilenmelerle toplumsal değişme gücü arasında bir uyumsuzluk meydana gelme eğilimi vardır. Örneğin, böyle toplumlarda halkın günlük yaşam koşulları bakımından önemli bir madde olan otomobili alalım. Geri kalmış ülkelerde otomobil, yalnız bir imrenme ve imrendirme maddesi olmakla kalmaz, ulusal bir şeref, onur sorunu bile olur. Otomobil, frijider gibi sıradan bir tüketim aracı olduğu halde, Batılılığımıza kendimizi inandırmak için bu maddeyi yapabileceğimizi ispata kalkarız; ulusal bir değer sorunu haline gelen otomobil gerçekten yapılır da; fakat bunun ne temel teknolojisi vardır, ne de ulusal ekonomiye devrimsel bir katkısı olur. Toplumsal etkisi de olmaz. Sadece olumsuz anlamda bir etkisi olur; toplumun ekonomisi üzerine bir tüketim, bir lüks eşyası yapımı yükletir. ama toplumu eskisine kıyasla modernleştirmiş olmaz.

Bu çeşit Batılılaşma şu halde, toplumu, kalkınma değişmesine değil, yıkım değişmesine götürüyor. Toplumun teknolojik devrim olanaklarını bir çıkmaza sokar. Sınıfsal antagonizmleri şiddetlen-

dirme tehlikesi karşısında, toplumu ister istemez gericilik güçlerinin hükmü altına girmeye zorlar. Böyle Batılılaşma ile, bir ulusun kalkındığı görülmemiştir. Tersine, birçok ulusların sırf bu yüzden gerilik batağından, yarattığı kör döngüden çıkamadığı, ilerleme olanaklarını kaptırdığı, sömürüldüğü çok görülmüştür.

Toplumların ekonomik açıdan geri kalmışlığı, ancak ekonomik açıdan onların üzerine etki yapmakla önlenebilir. Böyle bir toplum, Batı uygarlığının ekonomik tutkusu altına girerse, orada Batılılaşma yolu ile bu etkiyi yapmanın olanakları kaldırılmış olur. Onun bazı kişileri ya da sınıfları Avrupalı ya da Amerikalı gibi gözükebilirler; fakat arkalarındaki toplum, çok kez bilinmeden, Avrupa'nın ya da Amerika'nın sömürülgeni olur; kendi içindeki kalkınma, çağdaşlaşma güçleri yokedilir. O ülkenin dağının, taşının bile halkının elinden çıkma tehlikesi ile karşılaşılır.

Uygarlık, toplumsal devrimlerin ürünüdür; toplumsal akış içinde beslenir. Kendi akışını sürdüremeyen bir toplum kendi yaratıcı güçlerini seferber edemez. Batı'dan hazırlop uygarlık alınamaz; alınmağa kalkışıldığı zaman sonuçlar kalkınma ilerlemesi değil gerileme bozulmasına götürür.

Ulusal Bağımsızlık Savaşının getirdiği ulusçuluk, çağdaşlaşma, toplumsal yapı devrimciliği ilkelerinin anlamlarının bozulması işte böyle sonuçlar yaratan bir Batılılaşma güdümünün sonucudur. Bugünkü koşullar altında, o ilkelerin bütünlendirilmesini canlandırıp, toplumcu açıdan daha yeni bir anlayışa varmak zorundayız. Çıkar yol, Batıcılığı Batı'dan bağımsızlık yönüne; ulusçuluğu devrimcilik yoluna çevirmededir. Bu yolu bulmada, iki yüz yıllık uğraşı tarihimiz bize sayısız gözlemlerle dolu bir laboratuvar hazırlamaktadır. Sorunlarımızın niteliğini anlamak için tarihe dönüp bakmak, tarihin bir tekerrür olduğuna inanmamızdan değil, bu tekerrürü kırmanın yolunu aramamızdandır. O tarihi ne kadar gerçekçi açı ile anlarsak, kendimizi aldatmalara saplanmaktan o kadar koruyabiliriz. Aydına düşen bunu yapmak, onu tanıtmak, anlatmak olmalıydı.

Bu tartışmalarımızın başından beri gördüğümüz gibi, bir yan-

dan Batılılaşma, diğer yandan uluslaşma akımlarının tarihinde önde gelen sorun, Batı Sorunu olmuştur. Uluslaşma görüşlerinin çeşitli biçimleri (Osmanlıcı, İslâmcı, Türkçü türleri) bu sorunu anlayış türlerinin hem sonucu, hem de ona karşı tepkiler olarak çıkmıştır. Aydınların bu Batı anlayışında temelli bir değişiklik yapma zorunluğunda oldukları bir döneme bir daha gelmiş bulunuyoruz. Tanzimattan bugüne dek evrimini gözden geçirdiğimiz türden olan Batıcılığın, Batılılaşmanın karşısında olduğumuzu artık söylemenin sırası gelmiş bulunuyor. Türkiye'nin baş sorununun Batılılaşmak değil, Batılılaşmamak olduğunu iddia ediyorum. Ne var ki, Batıcılık, biz aydınların çok sevdiğimiz bir özlemi yansıtır; onsuz, kendimizi gerici sayarız. Onun için kimi aydınlar, bu iddiayı ciddiye almayacak, «hiç öyle şey olur mu? bu yazarın söylemek istediği şey, yanlış Batılılaşma yerine gerçek Batılılaşmanın gerekli olduğudur» diyecektir.

Batılılaşmanın bir doğrusu, bir de eğrisi var mıdır? Yanlışını doğrusunu nasıl belirleriz? Batılılaşma kapitalist ekonomiyi almak mıdır? Kapitalist ekonomiyi almanın Batılılaşma yolu olamadığını, 1838'den beri geçen olaylarla görmedik mi? Peki, toplumcu ekonomiyi almak madır? Eğer bu ise, bunun adı neden Batılılaşmak olsun? Batı toplumcu mudur? Belki, «Kim demiş Batı kapitalizm ya da sosyalizmdir diye?» denecek. Peki nedir o halde? Hıristiyanlık mı? Belki, «Batılılaşma bilim ya da teknik almaktır» denecek. Bilim ve teknik, kapitalizm ya da sosyalizmden soyut, Peygamber'in «Çin'de de olsa alın» dediği cinsten bir şey mi? Geriye ne kalıyor? Batı yaşayış ve âdetleri gibi şeyleri almak mı? Noel yapacağız diye, zaten çöle dönmüş bir ülkenin ağaçlarını doğramak Batılılaşmak mı oluyor? Batı idealleri, Batı değerleri, Batı kafası denen şeyleri almak mı acaba? Ne yazık ki yalnız bunlardan yapılma bir Batı yoktur. Batı'da kıyamet kadar fikir var; çoğu da bizim Batı kafası dediğimiz şeylere aykırı fikirlerdir. Bunların hangisi Batı'yı temsil ediyor? İsterseniz Batı düşünürlerine soralım; hiç biri, «Batı şudur» diyemeyecektir. Batı'nın kendisi de Batı hakkında çatışma içindedir.

İster istemez, bir seçim yapma zorunluğu var. Seçim yapmada da seçimi yapanın ister istemez ölçüleri olması gerekir. Bu yapılabildikten sonra, buna Batılılaşma demenin ne değeri var bilemiyorum. O, «tek dişi kalmış canavar» da sanılabilir; büyük, eşsiz sanat, fikir yapıtları dünyası olabilir. Kimilerin sandığı gibi, «kültür emperyalizmi» de olabilir; eğer bir toplum kendi üstüne emperyalizmi çekmişse ister kültür, ister kültürsüzlük emperyalizmi olsun, o gene de bir emperyalizmdir. Soyut, mutlak anlamda Batı denen şey bir uydurmadan başka bir şey değildir. Varolan toplumlar, değişmeler, uygarlıklar, harslar, dinler, devletler, sınıflar, kişiler, teknolojiler, bilimler, çıkarlar ve savaşlardır. Bunların modern çağda görünüşleri, Avrupa'nın Batı güneyinde başladığı için Batı sözü bundan gelmektedir. Bir bakıma o, Hıristiyanlık tarihinden gelmiştir, diyenler de var. Roma İmparatorluğu ile Hıristiyan kilisesi bölündüğü zaman, doğuda kalan Doğuyu, batıda kalan Batıyı temsil etmişti. Sözcük bir bakıma, Roma'dan kalmadır. İmparatorluğun Batıda kalan vilâyetlerini Doğudakilerden ayırmak için kullanılırdı. Başka bir bakıma göre, o, bir coğrafya sözcüğüdür. Bu Batı terimi kadar değişen, aslı ne olduğu bilinmeyen, üzerinde uzlaşma olmayan yanıltıcı bir sözcük az bulunur. Son zamanlarda Batı'nın kapitalist ülkeler, (daha doğrusu Amerika), Doğu'nun da Demir Perde ötesi (daha doğrusu Sovyetler Birliği) anlamına kullanıldığını da hatırlarsak bu terimin ne kadar ayağa düşmüş bir terim olduğu daha iyi belirir.

Batı terimi, tarih düşünü içinde de temelsiz bir kavram olmaktan çıkamamıştır. Örneğin, Toynbee, tarih tezine birim olarak uygarlıkları alır. Bunlardan biri Batı uygarlığıdır. Bütün konusu, Batı uygarlığı ile başka uygarlıklar arasındaki ilişkilerin çeşit yanlarını incelemektir. Peki, Toynbee'de Batı ugarlığı nedir? Tezinin on cildini karıştırın, bulamazsınız; belirlemeyi unutmuş! Yerine göre, kimi kez Grek-Roma uygarlığıdır; kimi kez orta çağların Hıristiyan uygarlığıdır; kimi kez yeni zamanların Atlantik kıyılarındaki ülkelerin uygarlığıdır. Kimi kez Ortodoks Hıristiyanlığına karşı Katolik Hıristiyanlığı; ya da Katolik Hıristiyanlığına karşı

Protestan Hıristiyanlığıdır. Bana sorarsanız Toynbee'nin söylemeden kastettiği Batı uygarlığı İngiliz, hatta belirli bir İngiliz aydınının anladığı İngiliz uygarlığıdır. O da kendi açısından, Atatürk'ü de uğraştıran sorun ile uğraşmaktadır.

Böyle kaypak, temelsiz, yanıltıcı bir kavramın bilimsel yeri, değeri nedir? Geleneğe uyarak Avrupa ve Amerika'nın ilerlemiş toplumlarının adı olarak kullanırız belki; fakat ona değişmez model nitelikleri saptamak sadece aldatıcıdır ya da aldatılmamıza yarar.

Türk toplumunun kuruluşunda, yapısında ekonomik, toplumsal, kültürel kalkınma ile ilerleme sağlayacak devrimler gerçekleştirilmedikçe iyi niyetli aydınların özlediği Batılılaşmanın gerçeğinin olacağına inanmıyorum. Bu olduğu takdirde, isterseniz onun adını Batılılaşma koyun, bize yeni bir şey katmaz. Bu olmadan olacak olan her Batılılaşma, o «gerçeği değil» denen Batılılaşmadan başkası olmayacaktır. Bugün için onun yalnız bir anlamı kalmıştır: geri kalmış toplumların topluma yabancılaşmış aydınlarının, kendi toplumlarının kalkınmaması gerçeği karşısında duydukları aşağılık duygusunu hafifleten bir hayal; toplumculuk açısından İslâmcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük kadar niteliği belirsiz, gerçekleşmemiş, çok kez gericiliğe yarayan bir ütopya olmak!

Gerçekleştirilemeyen ulusal bağımsızlık savaşı mirası olması gerektiğine inandığım tarih görüşü konusuna son olarak bir kez daha döneceğim, Demokratik sosyalizm açısından, sadece «mazlum» uluslardan olmak o olusların karşılaştığı sorunları çözümleyebilecekleri inancını beslemeye yeterli değildir. Bu inanç, ancak, o savaşın devrimci bir nitelik kazanmasıyle haklılık kazanabilir. Ulusçuluk sırf ulusçuluk olarak kalmakla ne böyle bir nitelik kazanabilir, ne de ilerici olma yeteneğini taşır.

Bağımsızlığı için savaşan ulusların kimilerinin feodal, kimilerinin despotik tarih doğrultularından ayrılıp, çağdaş ulus devleti olarak demokratik sosyal yapı doğrultusuna geçme çabalarını, başlıca iki koşulun engelleme eğilimi yansıttığını gördük.

Bunların birincisi şudur: halkların ulus oluş olanaklarını çok kez büyük devletlerin emperyalist gelişmeleri engeller, çarpıtır, ya da yolundan saptırır. O halkları yalnız «tarihsiz ulus»lar olma tehlikesinden öteye «coğrafyasız», «yersiz» yığınlar olma aşamasına bile sürükleyebilir. Bunun en korkunç yanı, bu gibi çağdaşlaşmamış ulusların büyük çoğunluğunu oluşturan «halk», özellikle «köylü» yığınlarının daha önceki çağlarında bile görülmedik bir ilkellik yoksulluğu içine düşürülmesidir. Bunun, bizim çok yakından bilmemiz gereken örneği, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı olayının arkasından gelen durumdur. Osmanlı İmparatorluk devleti yıkılınca genel olarak Türk halkı,özel olarak köylü, adsız, tarihsiz, coğrafyasız bir yığın olma tehlikesinin ucuna kadar gelmişti. Ulusal bağımsızlık savaşının zorunladığı devrimci önderliği olmasaydı (bu savaş padişah ya da halife kurtuluşu savaşı olsaydı) bu tehlike kesinkes gerçekleşecekti. Ne var ki bağımsızlık savaşı böyle yığın-ulusları hemen çağdaş uluslararası düzeye yükseltmeye yetmez. O ergeç başka, yeni büyük devletlerin güçlerinin siyasal değilse de ekonomik egemenliği altına düşer. Bu duruma düşmüş olusların, «hars»larına sarılmakla yaşamaya çalışmaları onları ya gülünçleştirir ya da geriletir; dünyamn yaratmaları olan kültürlerin, uygarlıkların yabancısı yapar. Devrimcilik, çağdaş uygarlığa geçme zorunluğu demek olan devrimleri kendi yapılarında, kendi güçleri ile gerçekleştirmeleri savaşıdır. Bu, bir yandan ulusal bağımsızlık savaşını tamamlamanın; öte yandan çağdaş uluslar uygarlıklarına katılmanın ve ulusal yaratıcılığın biricik yoludur.

İkinci olumsuz eğilim, geçmişlerinde uzun süre «ulusal olmayan» imparatorluk rejimi gelenekleri olan toplumlara özgü olan «yabancılaşma» olayının yansıttığı eğilimdir. «Yabancılaşma»nın kapitalist ekonomi sistemi içindeki görünüşü, üretici işgücünü kullanan emekçinin kendi ürününden, o ürün bir «emtia» haline geldiği için, ilgisinin kopmasıdır. Kapitalist ekonomi türü içinde olmayan toplumlarda ise, yabancılaşma kapitalist ekonomi düzeyinin özlemini besleyen, Batılılaşma özlemine sarılan bir tabakanın

toplumun üretim güçlerinden, özellikle emekçi halk olan köylü ve işçiden (geri kalmışlığın somut temsilcisi hatta sorumlusu gibi gözüken ulus gövdesinden) kopmasıdır.

Bunun en yakından bildiğimiz örneği, Osmanlı dönemi artığı olarak kalan Türk okumuşudur. Eski Osmanlı sistemindeki yönetici tabaka ile eski reaya ayırımı yeni dönemde yeni bir kılıkta yaşamaktadır. Okumuşla halk arasındaki uçurum, bunca yeni araçların gelişmesine karşın, kalkmamıştır. Bu uçurumun yarıbilincine varan aydın onu ya ulusçuluk ülküsü ile ya da «halka dönme» çabası ile doldurmaya çalışır. Ne var ki, her iki çabada da uluslaşma gerçekleşmez. Bu kitaptaki tartışmalarımızda ikinci tür çabanın ne kadar kısa ömürlü ulduğunu gördük. Daha sonra «Halkçılık» ilkesi olarak Atatürk'ün diriltmeye çalıştığı yabancılaşma karşıtı çözüm yolu, önce halkın politik olarak sömürülmemesine hazırlanma aşamasına geldi; daha sonra bu kitapta tanımlanan dış güçlerin etkisi gelince başarı şansını büsbütün yitirdiği için bir hiçe indi. İki yan arasında yalnız uçurum değil, zıtlaşma; yansal çıkarların uyumsuzluğu gelişti.

Giderek, büyük yığından tüm kopuş, özlenen uygarlıklaşmanın «Batılılaşma» adı altında özlenen toplumların çıkarlarına katılma, onların hizmetine girme aşamasına kadar vardı. Bu kitabın okuyucularının birçoğu, bu kategoriden kişiler olduğu için bu satırların anlamlarını ya anlamazlar, ya boş verirler, ya da utanç duyarlar; ellerinden başka bir şey gelmez; çıkar yol bulamazlar. O kadarına kadar gidemeyip koptukları toplum yığını içinde yaşamak ıstırabını çekenler Batılılaşma ütopyasının özlemleri içinde uyurgezer kişiler gibi yaşarlar; duyguluları edebiyatla avunur; bu satırlarda bir anlam bulunduğunu sezenler (bu kitap ilk çıktığı zaman yaptıkları gibi), rahatlarını bozduğu için onun yazarına çatarlar; onu, gericilere (ki çoğunluğu halktır) yarayacak görüşler yaymakla suçlarlar.

Ulusçuluk ülküsü ise ya şovenliğe ya da ırkçılık faşizmine dönüşme zorunda kalır. Atatürk'ün mirası olan Halk Partisi'nin politik alanda nasıl bu yola girdiğini bu kitabın ilk kesiminde

gördük. Üstelik, onun saflarından şeriatçılık gibi bağımsızlık savaşına karşı çıkan eğilimlerin bile türediğini gördük. Bunların her biri, kendi açısından, halktan yana olma iddiasındadır. Bu bakımdan aralarında pek ayrıcalık yoktur. Bir bakıma bunun şeriatçı, ümmetçi denen türü ya tüm yalancılık ya da derin cahillik olmakla beraber, halkı sürükleyebilme gücü bunalım dönemlerinde ötekilerden fazla bile olabilir. Sürüklediği halkın, eski rejimlerden kalma kişiler olduğunu sanmak aldatıcıdır; çünkü o zamanın kuşakları artık kalmamıştır; eski kuşakların daha yenileri durmadan üremektedir; çünkü bunların toplumda hâlâ yaşayan kökleri vardır. Bunların paylaşık yanları, bağımsızlık ulusçuluğu yerine ya şoven emperyalizme, yabancı emperyalizmlerine araç olma eğilimi, ya da dünyada hâlâ var olduğu sanılan din ümmetçiliği kozmopolitliğine sarılma eğilimidir.

Atatürk devrimlerinin tarihsel doğrultusunun süremeyişinin sonucu olarak, bu eğilimlerin üçünün de olabildiğini son yılların olayları bol bol göstermiştir. Bu eğilimlerin en iyi ölçeği, bunların hepsinin toplumsal devrimcilik düşmanı olmalarıdır. Bunların temsil ettiği sağcılık cephesinin baskısına tepki olarak solcu cepheyi alanların da yabancılaşması sorununa yol açılmıştır. Onların birçoğu da, devrimciliklerini koruyabildiklerine inandıkları halde ancak Batı'dan alabildikleri kadarlık sosyalist düşünüşün kopyacıları olmaktan öteye gidememişlerdir. Kendilerine karşı açılmış savaşların arkasından gelen bunalım ya da tartışma aşamalarının hiç birinden yeni, bütünlü, toplum gerçeklerine uyumlu, yol gösterici bir sosyalist teori ve eylem literatürü gelişmemiştir. Batı'daki sosyalist literatürde her toplum için, her aşama için her tarih ve her ulus için mutlak geçerliği olan hazır formüller bulunduğunu sanırlar. Öğrendikleri görüş ve yaklaşışları bir türlü toplumun koşullarına uygulayamazlar. Uygulamaya kalktıklarında ya halk ya da devlet düzeni düşmanı damgasını yerler, ezilirler. Arkadan gelenler ne bunun bir kritiğini yapabilirler, hatta ne de onunla bağlantıları kalır. Sil baştan, kopuk filmler gibi gider aynı durum tekrarlanır.

Gerçek ulusçuluk yabancılaşmayı kaldıracak, Batıcılık ya da şovenizm, ırkçılık, şeriatçılık özlemlerini anlamsızlaştıracak devrimcilik niteliğini sürdürebildiği ölçüde gerçek olan ulusçuluktur. Yöneticilerinin uyduculuktan, sağ ya da sol aydınlarının yabancılaşmadan kurtulamamış olduğu toplumlarda devrimcilik savaşı yürüyemiyor. Planlı bir ekonomik, sosyal, kültürel yükseliş gerçekleşemiyor. «Yarı sömürge» niteliği, bilinmeden, sürdürülüyor.

DİZİN

Abdullah Cevdet, 223, 227, 281,
Abdülaziz, 39, 41, 226
Abdülhamid II., 29, 41, 42, 47, 48, 52, 65, 65, 72, 183, 205, 218, 226, 232, 279, 281, 286
Abdülmecit, 33, 182
Adalet Partisi, 286
Ağa Han, 81
Ağalık rejimi, bkz., derebeylik rejimi,
Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), 66
Ahmet Mithat Efendi,
Ahmet Rıza, 46
Ahmet Şeriî («Tanin» yazarı) 67
Ahmet Vefik Paşa, 190, 207
Akçura Yusuf, 65, 69, 78
Âli Paşa, 35
Alman Uyduculuğu, 183-184
Anayasa, 38-47
Anayasalı İstibdat rciimi altında, 38-47
Kanunu Esasî, 39-42
Duyun-i Umumiye, 43-45
Aydınlar, 45-46
Antiemperyalist tepki, 249-258
Ashab-ı Kehfiml., Ömer Seyfettin, 232,
Âsım(Tarihyazar), 180, 189, 210
Asya tipi toplum yapısı, 284
Atatürk, 27, 79, 80, 85, 86, 87, 93, 118, 130, 143, 159, 165, 226, 239, 244, 245, 246, 248, 252, 253, 257, 263, 263, 264, 266, 268, 270, 272, 273, 277, 279, 283, 297
Avrupa devletleri olarak Batı, 175-177
Avrupalılaşma tepkisi, 223-225
Aydının Batılılığı ve ulusçuluğu, 198-199
Aydınlar, 45-47, 198-199, 227-233

Bacon, Francis, 188
Bank-ı Osmani-i Şahane, bkz., Osmanlı Bankası,
Banque de Salonique, 57
Banque Française, 57
Barkan, Prof. Ömer Lütfi, 125
Baron de Tott, 23
Batıcılık, 186, 234
Batı diplomasisi Uyduculuğu, 33- 37, 235
Batı ekonomisinin hükmü altına giriş, 32-33
Batı sorunu, 175-177
Hıristiyan dünyası olarak batı, 176-177
Batı sorununa karşı tepkiler, 201, 248
Osmanlıcılık tepkisi, 203-214
İslâmcılık tepkisi, 214-223
Avrupalılaşma tepkisi, 223-225
Batı tipi toplum yapısı, 175-177
Bereketzade İsmail Hakkı, 229
Berlin Konferansı, 42
«Beyaz fil» eleştirisi, 112
Birinci Enternasyonal, 211
Block, sir Adam, 44, 59
Boom dönemi, 152
Borçlar rejimi, 50-59, ayrıca bkz., Düyun-Umumiye
Bozkurt, Mahmut Esat, 101, 102, 113, 245
Braudel, 193

Burjuvazi ile aydının Batılılığı ve ulusçuluğu 198-199' 282-285, 287-299

Calvin, Jean, 282
Canning, Lord Stratford, 33, 34, 39, 260
Cavit Bey, 50
Celâleddin Paşa, 41
Cemal Paşa, 75
Cemalettin Afganlı, 196
Cevdet Paşa, 36, 245
Cezavirli Gazi Hasan Paşa, 23
Chester Projesi, 54, 100-101
«Christian Science Monitor», 147
Comte, Auguste, 192
Constantinopolitan, State, 256
Cumhuriyet Halk Partisi, 116-120, 140-151 297
Curzon, Lord, 108, 162

Çağdaş uygarlık, 188-200
Çeşme zaferi, 34
Çok-karılı evlenme, 113, 245, 254

Demokrasi, 139-142
Demokrat Parti, 111, 117, 120, 140, 286
Demokratik istibdat rejimi, 146-160
Deutsche Bank, 57
Devlet borçları, bkz. Düyun-i Umumiye
Devletçiliği zorunlayan koşullar
  Ulusça kalkınma, 97-99
  Dış Yardım, 36-37, 99-101, 147-152, 158-159
  Özel girişim, 101-103, 134-136
Devletçilik
  başarıları, 105-108, 116
  başarısızlıkları, 109-115
Devlet-hizmetlileri, 136-137
Devrim ilkeleri, 86-89
  Toplumsal devrim, 113-115
Devrimciliğin karşılaştığı güçler 252-253
Dış borçlar, 157-160; ayrıca bkz., Düyun-i Umumiye
Dış yardım, 36-37, 50, 99-101, 147-152, 158-159

Dil birliği, 65
Din kavramı, 273-278
Diplomasi
  Batı diplomasisi uyduculuğu, 33-36
Dirlik sistemi, 123
Dukas, 154
Durkheim, 237, 248
Düşün alışkanlıkları, 257-258
Düşün anarşisi, 60-71
Düyun-i Umumiye, 43-45
Düzen
  Eski düzene dönme çabaları, 17-30

Elruz Bey, Ömer Seyfettin,
Eğitim kalkınması, 129-133
Ekonomi
  Batı ekonomisinin hükmü altına giriş, 157-160
Ekonomik kalkınma sorunu, 91-96
Ekonomik bağımsızlık, 169-170
Elliot, Sir C., 39, 40, 41, 260
Endüstrileşme, 128
Ersoy, Mehmet Âkif, 254, 255

Faşizm, 119
Fatma Aliye Hanım, 36
Fransa uyduculuğu, 178-181
Freeman, 42

Gelir seviyesi, 110
«Genç Kalemler», 61, 62, 232
Gericilik akımları, 24-30, 48-50, 139-145
Gladstone, William, 260
Goltz, Baron von der, 76
Gökalp, Ziya, 63, 66, 88, 233, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 246, 247, 248, 263, 266, 267 272; 281, 284
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, 229

Halifeciler, 253-257
Halka doğru, 60-61, 68
Halkçılık, 89, 236
  Akımı,
  Tepkisi, 229-233

Harf Devrimi, 114
Haşim Paşa (Maarif Nazırı), 44, 129
Hazret-i Ömer, 254
Hegel, 267, 270
Henry VIII., 193
Hıristiyan tarihçiliğinde Türk, 268
Hitler, 148
Hugo, Victor, 108
Hukuk devrimi, 244-247
Hüseyinzade Ali, 231

Irk bencilliği, 247-248
Irkçılık, 247-248
Irk kavramı, 273-278

İbn-i Teymiye, 269
İgnatiyef, 39, 41
İlerici düşünün boğulması, 142-145
İleri, Tevfik, 283
İmparatorluk paylaşılıyor, 72-76
İmperial Ottoman Bank, 57
İngiltere uyduculuğu, 181-183
İnönü, İsmet, 118-255
İslâmcılar, 253-257
İslâmcılık 76-80
İslâmcılığın Batıcılığa tepkisi, 214-223
İslamic İdeology, 217
İslâm tarihçiliğinde Türk, 269
İstihdam, 112
İşçinin durumu, 133-134
İşçi sınıfı, 133
İttihat ve Terakki Cemiyeti, 231
İzmir İktisat Kongresi (1923), 101

Jaeck, Dr., 55, 76
Japon kalkınması, 24
Jön Türkler, 231

Kalkınma Bankası, 159
Kalvin, bkz., Calvin, Jean
Kanunu Esasî Çabaları, 39-42
Kapitülasyon, 35
Karabekir, Gnl. Kâzım 101, 102, 117
Kayser Wilhelm, 77
Kemalizm, 83-138
Kentleşme, 112-113
Keşiş Ekonomos, 261
Kırım Savaşı, 34, 52, 82, 84, 153
Kindleberger, 166
Kore savaşı, 152-156
Köylünün durumu, 131-133
Kuleli Vakası, 201, 203

Lâle dönemi, 21, 28
Layard, sir Henry, 33
Leibniz, Gottfried Wilhelm, 188
Liberalizm, 31, 32, 33
Libya Savaşı, 57
Lozan Anlaşması, 100
Ludendorff, Erich von, 77
Luther, 267, 282

Mahmut II., 24, 29, 31, 33, 181, 192, 204, 208
Mahmut Nedim Paşa, 39
Mandacılık, 253-257
Marshall yardımı, 147, 148, 149-158
Marx, Karl, 211, 231
Medenî Kanun, 113, 114
Mehmet Ali Paşa, 31, 199, 207, 208,
Menderes modeli kalkınma, 206, 208, 209, 286
Meşrutiyet (dönemi), 48-60
Millî şeflik, 118
Mires dolandırıcılık olayı, 151
Mithat Paşa, 39, 40, 41, 42, 53, 72, 215
Mizancı Murat Bey, 80
Moltke, Kont von, 76
Morgenthau, Prof. Hans, 153
Muhammed İkbal, 254
Mukaddesatçılar, 247, 253-257, 284
Murat Bey, 47
Murat IV., 18
Mustafa Kemal, bkz., Atatürk
Mustafa Sabri (şeyhülislâm), 49, 50, 81, 142, 253
Mustafa III., 23, 29
Münif Paşa, 121

Namık Kemal, 37, 38, 39, 40, 41, 47, 69, 88, 92, 183, 191, 194, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 224, 225, 228, 229, 231, 232, 248, 237, 238, 239, 240, 243
Narodniki akımı, bkz, halkçılık
Nazilik, 119
Nehru, Pandid, 254
Nutuk, 79, 80, 252, 257

Onsekizinci Yüzyılın Gizli Diplomasisi, Karl Marx, 211
Osmanlı Bankası, 58
Osmanlıcılık tepkisi, 203-214
Osmanlı tarihçiliğinde Türk, 270
31 Mart Olayı, 227

Öğretimi bütünleştirme, 129
Ömer Seyfettin, 66, 232
Özel girişim, 101-103, 134-136
Özgürlük sorunu,

Palmerston, lord, 31, 207
Parvus (Alexander Helphand), 69, 70, 71, 74
Petrol kaynakları, 74
Politika anarşişi, 60-71
Ponsonby, Lord, 207
Prens Sabahattin Bey, 46, 64, 71, 223, 224, 225, 246, 252, 284

Reşit Paşa (Büyük), 33, 192, 198, 208,
Reşit Rıza, 254, 255
Rifaa Bey (Mısırlı), 199
Rifaa Bey Seyahatnamesi, 199
Rostow, W W 153

Sabahattin Bey, bkz., Prens Sabahattin Bey
Sabri Ayvazof, 231
Sacy Sylvestre de, 198
Sait Molla, 253
Salisbury, Lord, 41, 46
Saraçoğlu, Şükrü, 142
Selim III., 24, 29
Serbest Fırka, 117
Sevres Anlaşması, 80-83
Seyit Bey (TBMM, adalet bakanı), 245
Shaw, Bernard, 141
Sınıf çelişkileri, 137, 138
Sihirbazın Çırağı, Dukas, 154, 157
Sirer, Reşat Şemsettin, 133
Sivilizasyon anlayışı, 192-197
Smith, Adam, 197
Snouck-Hurgronje, 219
Soros Petraki, 261
Sosyalist akım, 61-62
ulusçuluk, 63-64
Spengler, 166
Süleyman, Kanuni Sultan, 193
Süleyman Paşa, 40, 41

Sinasi Efendi, 198, 199

«Takvim-i Vekayi», 32
«Tanin», 67
Tanzimat Batıcılığı,
açtığı çığır, 31-37
Sivilizasyon anlayışı, 192-198
Tarımsal reform, 122-128
Tarih
Hıristiyan tarihçiliğinde Türk, 268-269
Avrupa tarihçiliğinde Türk, 266
İslâm tarihçiliğinde Türk, 269
Türkoloji tarihçiliğinde Türk, 270
Osmanlı tarihçiliğinde Türk, 270
Terakkiperver Fırkası, 117
Tevhid-i tedrisat, bkz., öğretimi bütünleştirme
Thornburg, 136
Tonguç, İsmail Hakkı, 125
Toplum, 199-200
Ulusal toplum, 199
Çağdaş toplum, 200
Toplumsal devrim, 113-115, 225-227, 249-252

Toprak reformu, 122-128
Toynbee Arnold 77, 295
Treitschke, 42
Turancılık, 64-67, 76-80 119, 277
Turkey in Europe, Sir C. Elliot, 262
Turkish National Bank, 57
Türk
Avrupa tarihçiliğinde, 266-268
Hıristiyan tarihçiliğinde, 268-269
İslâm tarihçiliğinde, 269-270
Türkoloji tarihçiliğinde, 270-271
Osmanlı tarihçiliğinde, 270
Türkçülük, 64-67, 71, 72, 73
Tepkisi 238-247
Türk halkının yoksulluğu, 67-69
Türk Ocakları, 66, 263
Tütün rejisi, 57

Ulusal bağımsızlığın doğrultusu, 171-172
Ulusal bağımsızlık, 249-252
Ulusal bağımsızlık savaşı, 84-96, 185-186
Ulusal ekonominin planlanması, 106, 108, 120-122
Ulusal varlığın tarihsel temeli 259-265
Ulusça kalkınma sorunu 97-99 185-186
Ulusçuluk, 63-64, 251
Ulus kavramı, 273- 278
Uluslaşma sürecinde Batılılaşmanın yeri, 279-285

Urquhart, David, 32, 207
Uyduculuğa karşı savaş, 185-188
Ulusal bağımsızlık savaşı, 84-96, 185-186
Emperyalizm 186-187
Uydulaşma, 33-37, 178-184
Fransa uyduculuğu, 178-181
İngiltere uyduculuğu, 181-183
Alman uyduculuğu, 183-184
Uygarlık kavramı, 188-200

Victorya (kraliçe), 182

Wilson ilkeleri, 251,261

Yabancılaşma, 286-299
Yabancı sermaye, 159
«Yeni Felsefe Mecmuası», 61
«Yeni Hayat», 62
Yeni Osmanlılar, 229
27 Mayıs Devrimi, 160
Yunus Emre, 276

Zati Sungur, 196

"BATI SORUNU„nun niteliği nedir?

Avrupa siyasetindeki Şark Meselesi (Doğu Sorunu), Türkler açısından Garp Meselesi (Batı Sorunu) dur. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılışı ile Avrupa'nın Şark Meselesi kapanmıştır; fakat Türk düşününde Batı Sorunu kapanmamıştır.

Bu kitap işte bunun nedenlerini ve sorunun niteliğini tartışıyor.

BİLGİ BASIMEVİ - ANKARA

LİRA